

คู่มือการอ่านและแปลภาษาโบราณ : ภาษาบาลี

https://www.google.com/search?newwindow=1&sxsrf=ALeKk00HRxrG_GpbGiAOCGSvXhPPHe-w:1592278409886&source

โครงการจัดการองค์ความรู้เรื่องการอ่านและแปลภาษาโบราณ : ภาษาบาลี
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓

โดย

กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

คำนิยม

เป็นที่ทราบกันทั่วไปว่า ภาษาบาลี เป็นภาษาจารึกพระพุทธวจนะ หรือพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทมาแต่เริ่มแรก โดยใช้อักษรของแต่ละประเทศที่มีพระพุทธศาสนาฝ่ายนี้ในการเขียน ส่วนการออกเสียงอาจแตกต่างกันบ้าง แต่ก็สามารถสื่อเข้าใจกันได้ ดังนั้น ภาษาบาลี จึงเป็น ความเป็นความตายของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เพราะทราบได้ยังมีการศึกษาภาษาบาลีกัน ตรานั้นพระพุทธศาสนา ย่อมดำรงทรงตัวอยู่ได้ หาไม่แล้ว เห็นจะล่มสลายเป็นแน่แท้

และโดยที่ภาษาบาลี เป็นต้นตอภาษา คือมีหลักไวยากรณ์ที่สมบูรณ์แบบเป็นภาษาที่สละสลวยไพเราะอย่างยิ่ง พระไตรปิฎกภาษาบาลี ถือว่าเป็นสุดยอดของวรรณกรรมในบรรดาโลกที่เดียว ดังนั้น ผู้แรกศึกษา จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ไวยากรณ์เป็นเบื้องต้น ให้เข้าใจถ่องแท้ก่อน จึงค่อยแปลเป็นภาษาอื่น ขณะเดียวกัน การเขียน การอ่าน การสาธยาย หรือ การสวด ก็ต้องฝึกหัดไปด้วย เพราะการศึกษาภาษาบาลีในปัจจุบัน มุ่งไปที่การเขียน การอ่าน การแปล และการสาธยาย มิได้เน้นการพูดเหมือนภาษาอื่น ๆ อนึ่ง โดยที่ภาษาบาลี เป็นภาษาที่พระพุทธองค์ทรงเลือกและตรัสสอนพระศาสนาเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์ จะเห็นได้ในสังฆกรรมต่าง ๆ มีการบรรพชาอุปสมบท เป็นต้น ต้องใช้ภาษาบาลีทั้งสิ้น และยังมีสิ่งลึกลับอยู่ในภาษาบาลีอีกอย่างหนึ่ง ที่น่าสนใจ ก็คือ อักษรขรรค์ทุกตัวในภาษาบาลี เป็นยาอายุวัฒนะอย่างวิเศษ ทำให้สุขภาพพลานามัยแข็งแรงอย่างน่าอัศจรรย์ หากผู้สาธยายสามารถสาธยายได้ถูกต้องทุกตัวอักษร ไม่ว่าสระ หรือพยัญชนะ

การที่ คุณวัฒนา พิงชื่น (เปรียญ) นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ ได้จัดทำคู่มือการอ่านและแปลภาษาโบราณ : ภาษาบาลี เล่มนี้ขึ้น ด้วยความศรัทธา และวิริยะเป็นอย่างยิ่ง มีสารัตถะที่สมบูรณ์ทุกส่วน ไม่ว่าจะเป็นไวยากรณ์ การอ่าน การแปลภาษาบาลี และอื่น ๆ จึงขอแสดงความชื่นชม และหวังว่า คู่มือการอ่านและแปลภาษาโบราณ : ภาษาบาลี เล่มนี้ จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้ใคร่ต่อการศึกษาภาษาบาลีอย่างยิ่ง อีกเล่มหนึ่งในโลกปัจจุบัน

พระพรหมกวี

เจ้าอาวาสวัดกัลยาณมิตร วรมหาวิหาร

อนุโมทนาพจน์

หนังสือ “คู่มือการอ่านและแปลภาษาโบราณ : ภาษาบาลี” ในโครงการจัดการองค์ความรู้เรื่องการอ่านและแปลภาษาโบราณ ภาษาบาลี ของกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม รวบรวมเรียบเรียงขึ้นโดย อาจารย์วัฒนา พิงชื่น นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ และคณะ นับว่า เป็นงานสร้างสรรค์ที่ดียิ่งและเป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งนัก กล่าวได้ว่า นี่คือความก้าวหน้าของสำนักหอสมุดแห่งชาติ ที่เป็นชุมทรัพย์ทางปัญญาของประเทศ ในการเอาใจใส่พัฒนาและส่งเสริมสนับสนุนงานด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมบาลีในประเทศไทย

หนังสือ “คู่มือการอ่านและแปลภาษาโบราณ : ภาษาบาลี” ได้แสดงรายละเอียดความรู้ด้านการอ่านภาษาบาลี ไวยากรณ์ภาษาบาลี และการแปลภาษาบาลีครบถ้วนในระดับพื้นฐาน เนื้อหาในเล่มพอเหมาะและเพียงพอต่อการเริ่มต้นศึกษาภาษาบาลี หนังสือเล่มนี้เหมาะสำหรับชาวพุทธและผู้สนใจเริ่มต้นเรียนรู้ภาษาบาลีด้วยตัวเองทุกคน

ขออนุโมทนา อาจารย์วัฒนา พิงชื่น พร้อมคณะทำงานกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก ผู้บริหารสำนักหอสมุดแห่งชาติ ผู้บริหารกรมศิลปากร ตลอดจนถึงเจ้าหน้าที่กระทรวงวัฒนธรรมทุกท่านที่มีวิริยะอุตสาหะร่วมกันสร้างสรรค์หนังสือเล่มนี้ขึ้น ขอให้ผู้ที่ได้ศึกษาหนังสือเล่มนี้จึงประสบความสำเร็จ มีความเข้าใจภาษาบาลี สามารถอ่านและแปลภาษาบาลีได้ตามวัตถุประสงค์ และขอให้ผู้ศึกษาพระปริยัติธรรมบาลีจึงมีความก้าวหน้าทางปัญญาในพุทธธรรมสืบต่อไป

จิří ติฏฐตุ สทฺธมโม ขอพระสัทธรรมจงดำรงอยู่เพื่อประโยชน์และความสุขแก่มหาชนตลอดไป.

ขออนุโมทนา

พระธรรมราชานุวัตร (สุทัศน์ ป.ธ.๙)

วัดโมลีโลกยาราม ราชวรวิหาร

คำนำ

ภาษาบาลีหรือที่รู้จักในนามว่าภาษามคร เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นับว่าเป็นภาษาประจำพระพุทธศาสนา ได้รับการสืบทอดมาเป็นลำดับถึงปัจจุบัน ซึ่งปรากฏในเอกสารโบราณทุกประเภท ได้แก่ หนังสือสมุดไทย คัมภีร์ใบลาน และจารึก นักภาษาโบราณจึงได้ดำเนินการอ่านและแปลภาษาบาลีเหล่านั้นให้เป็นภาษาไทยปัจจุบัน เพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่อันจะเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนทั่วไป

กรมศิลปากร เห็นว่าการอ่านและแปลภาษาโบราณ โดยเฉพาะภาษาบาลีซึ่งมีเนื้อหาอันเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ พุทธศาสนา และอื่นๆอีกมาก จะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง จึงอนุมัติให้สำนักหอสมุดแห่งชาติ โดยกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก จัดโครงการจัดการองค์ความรู้เรื่องการอ่านและแปลภาษาโบราณ: ภาษาบาลี เพื่อรวบรวมข้อมูล ความรู้ภาษาบาลี ใช้เป็นคู่มือในการศึกษา อ้างอิงภาษาบาลีได้อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ และเพื่อสืบสาน รักษาและต่อยอดศิลปวัฒนธรรมด้านภาษาซึ่งเป็นภูมิปัญญาของมวลมนุษยชาติอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ได้มอบหมายให้นายวัฒนา พิงชื่น นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ เป็นผู้รวบรวม เรียบเรียง ข้อมูลองค์ความรู้ต่างๆ ในภาษาบาลี จัดทำต้นฉบับคู่มือการอ่านและแปลภาษาบาลี

กรมศิลปากร หวังว่า คู่มือการอ่านและแปลภาษาโบราณ : ภาษาบาลี เล่มนี้ จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาเรียนรู้ เพื่อสืบสานและเผยแพร่องค์ความรู้อันมีคุณค่าของบรรพชนตามสมควร

(นายประทีป เพ็งตะโก)

อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

	หน้า
คำนิยม	ข
อนุโมทนาพจน์	ค
คำนำ	ง
สารบัญ	จ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ บาลีคือภาษาพระพุทธศาสนา	๑
๑.๒ พัฒนาการของภาษาบาลี	๓
๑.๓ สาเหตุที่เปลี่ยนจากภาษามาคธี เป็นภาษาบาลี	๔
๑.๔ บาลีในฐานะภาษาบัญญัติศึกษาบท	๕
๑.๕ บาลีในฐานะภาษามนุษย์ต้นกับ	๘
๑.๖ สรุปท้ายบท	๑๐
บทที่ ๒ การอ่านภาษาบาลี	๑๑
๒.๑ อักขระและเสียง	๑๑
๒.๒ ฐาน กรณ และพยัตนะ	๑๕
๒.๓ การอ่าน การเขียน และพยัญชนะสังโยค	๑๘
๒.๔ การเชื่อมคำ(สนธิ)	๑๙
๒.๕ สรุปท้ายบท	๒๓
บทที่ ๓ ส่วนแห่งคำพูดในภาษาบาลี	๒๕
๓.๑ นามศัพท์	๒๕
๓.๒ ลิงค์ การันต์ วจนะ วิภัติ	๒๗
๓.๓ วิธีแจกนามศัพท์	๓๕
๓.๔ วิธีแจกกติปิยศัพท์ สัพพนาม และอัพยยศัพท์	๔๓
๓.๕ สังขยา(จำนวนนับ)	๕๙
๓.๖ สมาส	๖๘
๓.๗ ตัทธิต	๙๐
๓.๘ อาชยาต	๑๐๙
๓.๙ กิตก์	๑๒๒
๓.๑๐ สรุปท้ายบท	๑๓๘
บทที่ ๔ การแปลภาษาบาลี	๑๔๒
๔.๑ หลักการแปลเบื้องต้น	๑๔๒
๔.๒ ประโยคเนื้อความเดียว	๑๕๑

๔.๓ ประโยคเรียงความ	๑๖๖
๔.๔ การแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถา	๑๗๕
๔.๕ สรุปท้ายบท	๑๘๓
บทที่ ๕ แบบฝึกทักษะการอ่านและการแปล	๑๘๕
๕.๑ แบบฝึกทักษะการอ่าน	๑๘๕
แบบฝึกการอ่านที่ ๑	๑๘๕
แบบฝึกการอ่านที่ ๒	๑๘๖
แบบฝึกการอ่านที่ ๓	๑๘๑
๕.๒ แบบฝึกทักษะการแปล	๑๘๔
แบบฝึกการแปลที่ ๑	๑๘๔
แบบฝึกการแปลที่ ๒	๒๐๑
แบบฝึกการแปลที่ ๓	๒๐๓
๕.๓ สรุปท้ายบท	๒๒๓
บรรณานุกรม	๒๒๔
ภาคผนวก	๒๒๖
ชื่อแบบฉบับคัมภีร์โบราณเพื่อการลงทะเบียน	๒๒๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ บาลีคือภาษาพระพุทธศาสนา

บรรพชิตในพระพุทธศาสนามีกิจที่ต้องทำสองประการ คือ ประการแรก ได้แก่ **คันถธุระ** การศึกษาพระธรรมวินัยซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ การศึกษาชนิดนี้เน้นภาคทฤษฎี และประการที่สอง คือ **วิปัสสนาธุระ** การเรียนพระกรรมฐานโดยเน้นลงไปที่การปฏิบัติทางกายวาจาและใจ

สำหรับการศึกษาที่เรียกว่า “**คันถธุระ**” นั้น ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนสาวกด้วยการแสดงพระธรรมเทศนา ด้วยพระโอษฐ์ตามที่พระองค์จะทรงโปรดประทานแก่พุทธบริษัท ผู้ที่ฟังก็มีทั้งพระภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์ สำหรับพระภิกษุสงฆ์นั้น เมื่อได้ฟังแล้วก็นำมาถ่ายทอดแก่สัททวิหาริกและอันตวาสิกตอกันไป การศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้านี้เรียกว่า **คันถธุระ** หรือการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งมี ๙ ประการ เรียกว่า “**นวัคคัสตถุศาสน์**” แปลว่า คำสอนของพระศาสดามือวงศ์เก่า ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัปภุตธรรม และเวทลล

พระปริยัติธรรม หรือ นวัคคัสตถุศาสน์นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงด้วยภาษาบาลี เพราะในสมัยนั้นประเทศอินเดียมีภาษาหลักอยู่ ๒ ตระกูล คือ **ภาษาปรากฤต** และ **ภาษาสันสกฤต**

ตระกูลภาษาปรากฤตแบ่งย่อยออกเป็น ๖ ภาษา คือ

๑.ภาษามาคธี ภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในแคว้นมคธ

๒.ภาษามหาราษฎรี ภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในแคว้นมหาราษฎร์

๓.ภาษาอรธามาคธี ภาษาถิ่นมคธี เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภาษาอารขปรากฤต

๔.ภาษาเศารนี ภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในแคว้นสุรเสนะ

๕.ภาษาไปศาจี ภาษาปีศาจ หรือภาษาชั้นต่ำ และ

๖.ภาษาอปริงศ ภาษาปรากฤตรุ่นหลังที่ไวยากรณ์ได้เปลี่ยนไปเกือบหมดแล้ว

ภาษามาคธี หรือ **ภาษามคธ** เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สั่งสอนพุทธบริษัท ครั้นต่อมาพระพุทธศาสนาได้มาเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายที่ประเทศศรีลังกา ภาษามาคธีได้ถูกนักปราชญ์แก้ไขดัดแปลงรูปแบบไวยากรณ์ให้กะทัดรัดยิ่งขึ้นจึงมีชื่อใหม่ว่า “**पालิ**” หรือ **ภาษาบาลี** เป็นภาษาจารึกพระไตรปิฎกที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

คำว่า บาลี มาจากคำว่า ปาลิ^๑ (Pali) “पालิ” สำเร็จรูปมาจากรากศัพท์ว่า “पाल” ธาตุ แปลว่า “รักษา” ลง อิ ปัจจัยในนามกิตก์ เมื่อประกอบกันจึงมีรูปเป็น “पालิ” หรือคำไทยเรียกว่า “บาลี” หมายถึง ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์เอาไว้ ซึ่งมีรูปวิเคราะหว่า “พุทธวจน ปาเลตีติ ปาลิ” แปลว่า “ภาษาใด ย่อมรักษาไว้ ซึ่งพระพุทธพจน์ เหตุฉนั้น ภาษานั้นชื่อว่า บาลี” แปลโดยอรรถว่า ภาษาที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทธวจนะ

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าท่านจารึกไว้ในคัมภีร์ต่างๆ ด้วยภาษาบาลีซึ่งสามารถแบ่งลำดับชั้นของคัมภีร์ต่างๆ ได้ดังนี้

๑.พระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้นหนึ่ง เรียกว่า **บาลี**

^๑ บางแห่งเป็น “ปาลิ” สำเร็จรูปมาจาก ปาล ธาตุ ลง นิ ปัจจัย ในนามกิตก์ ปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ ให้ลบ ณ ทั้งเสีย เมื่อประกอบกันจึงเป็น “ปาลิ”

๒.คำอธิบายพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานชั้นสอง เรียกว่า อรรถกถา หรือ วัณณนา

๓.คำอธิบายอรรถกถา เป็นหลักฐานชั้นสาม เรียกว่า ฎีกา

๔.คำอธิบายฎีกา เป็นหลักฐานชั้นสี่ เรียกว่า อนุฎีกา

๕.นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลังอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ หนังสือประเภทนี้ เรียกว่า “ทีปนี” หรือ “ทีปิกา” หรือ “ปทีปิกา” และคัมภีร์ที่อธิบายเรื่องปลีกย่อยต่างๆ ที่มีในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หนังสือประเภทนี้ เรียกว่า “โยชนา”

จะเห็นได้ว่า คำสอนที่อยู่ในคัมภีร์เหล่านี้ คำสอนที่อยู่ในพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานสำคัญที่สุด เพราะเป็นหลักฐานชั้นแรกๆ ที่เรียกว่าชั้นปฐมภูมิ คำสอนที่อยู่ในพระไตรปิฎกนั้นมีถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ โดยแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ

หมวดที่หนึ่ง พระวินัย ว่าด้วยเรื่อง ระเบียบ กฎ ข้อบังคับควบคุมกิริยา มารยาท ของภิกษุสงฆ์ มีทั้งข้อห้ามและขออนุญาต ทั้งนี้ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในหมู่สงฆ์ มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

หมวดที่สอง พระสูตร ว่าด้วยเรื่องราว นิทาน ประวัติศาสตร์ ที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนและทรงสนทนากับบุคคลทั้งหลาย เกี่ยวกับชาดกต่างๆ ที่ทรงสอนเปรียบเทียบเป็นอุปมาอุปไมยเป็นต้นมี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

หมวดที่สาม พระอภิธรรมว่าด้วยธรรมขั้นสูง คือ ว่าด้วยเรื่องเฉพาะคำสอนที่เป็นแก่น เป็นปรมัตถ์ ในรูปปรัชญาล้วนๆ มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

คำสอนทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์นั้นเรียกว่า “ธรรมวินัย” เป็นสิ่งสำคัญมากที่สุดของชาวพุทธ เพราะถือเป็นสิ่งแทนองค์พระศาสดา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

“โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโต โส โว มมจฺเจเนน สตุถา”

แปลความว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว และบัญญัติไว้แล้ว แก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว”

ดังนั้น พระไตรปิฎกถือเป็นคัมภีร์ที่สำคัญมากที่สุดของชาวพุทธ

พระไตรปิฎกแต่เดิมเป็นภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่มีในชมพูทวีปประเทศที่เรียกว่าแคว้นมคธ ในครั้งพุทธกาล ต่อมาพุทธศาสนาแพร่หลายไปในนานาประเทศที่ใช้ภาษาอื่น ประเทศต่างๆ เหล่านั้น มีทิเบตและจีนเป็นต้น ได้แปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาของตน เพื่อประสงค์ที่จะให้เรียนรู้ได้ง่าย จะได้มีคนเลื่อมใสศรัทธามาก ครั้นไม่มีใครเล่าเรียนพระไตรปิฎก ต่อมาก็ค่อยๆ สูญสิ้นไป สิ้นหลักฐานที่จะสอบสวนพระธรรมวินัยให้ถ่องแท้ได้ ลัทธิศาสนาในประเทศฝ่ายเหนือเหล่านั้นก็แปรผันวิปลาสไป

ส่วนประเทศฝ่ายใต้มี ลังกา พม่า ไทย ลาว และ เขมร ประเทศเหล่านี้คิดเห็นมาแต่เดิมว่า ถ้าแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาอื่นโดยทิ้งของเดิมเสียแล้ว พระธรรมวินัยก็คงคลาดเคลื่อน จึงรักษาพระไตรปิฎกไว้เป็นภาษาบาลี

การเล่าเรียนคันถธุระก็ต้องเรียนภาษาบาลีให้เข้าใจเสียขั้นหนึ่งก่อนแล้วจึงเรียนพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกต่อไป ด้วยเหตุนี้เองประเทศฝ่ายใต้จึงสามารถรักษาลัทธิศาสนาตามหลักธรรมวินัยมายังนี้มาได้ การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี นอกจากจะเป็นการศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนแล้วยังได้ชื่อว่า เป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาไว้อีกด้วย โดยเฉพาะการศึกษาภาษาบาลี เพราะถ้าไม่รู้

ภาษาบาลีแล้ว ก็จะไม่มีความรู้และเข้าใจพระพุทธรูปในพระไตรปิฎก ถ้าขาดความรู้เรื่องพระไตรปิฎกแล้ว พระพุทธศาสนาก็ต้องเสื่อมสูญไปด้วย

ภาษาบาลีไม่มีตัวอักษรของตนเอง เรียกว่าเป็นภาษาพูด ที่ถ่ายทอดกันมาโดยการท่องจำ ใช้ในถิ่นใดก็ใช้อักษรของถิ่นนั้นถ่ายเสียง เช่น ไทยก็ใช้อักษรไทย ลาวใช้อักษรธรรม เขมรใช้อักษรขอม (ส่วนใหญ่เป็นขอมบรรจง) ในซีกโลกตะวันตกใช้อักษรโรมัน ถ้าอักษรภาษาใดถ่ายเสียง ได้ไม่ครบเสียงก็จะเปลี่ยนไป แต่ในปัจจุบันอักษรโรมันเป็นที่นิยมใช้มากที่สุดในการศึกษาภาษาบาลีเช่นเดียวกับภาษาสันสกฤต

ภาษาบาลี เป็นภาษาที่เก่าแก่ภาษาหนึ่งในตระกูลอินเดีย-ยุโรป (อินโด-ยูโรเปียน) ในสาขาย่อยอินเดีย-อิหร่าน (อินโด-อิเรเนียน) ซึ่งจัดเป็นภาษาปรากฏภาษาหนึ่ง เป็นที่รู้จักกันดีในฐานะเป็นภาษาที่ใช้บันทึกคัมภีร์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เช่น พระไตรปิฎก เป็นต้น โดยมีลักษณะทางไวยากรณ์ และคำศัพท์ที่คล้ายคลึงกับภาษาสันสกฤต ไม่มีอักษรชนิดใดสำหรับใช้เขียนภาษาบาลีโดยเฉพาะ มีหลักฐานจารึกภาษาบาลีด้วยอักษรต่าง ๆ มากมายในตระกูลอักษรอินเดีย เช่น อักษรพราหมี อักษรเทวนาครี จนถึงอักษรล้านนา อักษรขอม อักษรไทย อักษรมอญ แม้กระทั่งอักษรโรมัน (โดยมีการเพิ่มเครื่องหมายเล็กน้อย) ก็สามารถเขียนภาษาบาลีได้

ภาษาบาลีมีลักษณะเฉพาะตัวคือ คำทุกคำ (ยกเว้นจำพวกอพยยศัพท์) ไม่ว่าจะเป็นคำนามหรือคำกริยา ล้วนแต่มีรากศัพท์ หรือผ่านการประกอบรูปศัพท์ทั้งสิ้น ไม่ใช่จะสำเร็จเป็นคำศัพท์เลยทีเดียว และเมื่อจะนำไปใช้จะต้องมีการแจกรูปเสียก่อน เพื่อทำหน้าที่ต่างๆ ในประโยคเช่น เป็นประธาน เป็นกรรม เป็นต้น

ภาษาไทย แม้จะเป็นภาษาคนละตระกูลกับภาษาบาลีและ สันสกฤต แต่ก็รับเอาคำบาลีและสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทยไม่น้อย อาจกล่าวได้ว่ามากกว่าภาษาอื่นๆ ที่นำมาใช้ในภาษาไทยในปัจจุบัน เช่น ภาษาอังกฤษ แต่เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยแล้ว ก็มีการเปลี่ยนรูป เปลี่ยนเสียง เปลี่ยนความหมาย ฯลฯ หรือที่เรียกว่าการกลายรูป กลายเสียง กลายความหมาย ฯลฯ นั่นเอง

ภาษาบาลี ใช้ถ่ายทอดเผยแผ่และบันทึกพุทธพจน์เรื่อยมา จนกลายเป็นภาษาที่ใช้เป็นหลัก ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นต้น ในการเขียนหรือบันทึกภาษาบาลีโดยใช้อักษรนั้น ไม่มีอักษรชนิดใด สำหรับใช้เขียนหรือบันทึกภาษาบาลีโดยเฉพาะ แต่เป็นไปตามท้องถิ่นและยุคสมัย เช่น ดินแดนสุวรรณภูมิเคยใช้อักษรขอมเขียนบาลี ปัจจุบันใช้อักษรไทย ในพม่าใช้อักษรพม่า ในศรีลังกาใช้อักษรสิงหล ในอาณาจักรล้านนาใช้อักษรธรรมล้านนา เป็นต้น

๑.๒ พัฒนาการของภาษาบาลี^๑

สำหรับ ภาษาบาลี มีวิวัฒนาการมายาวนาน มีการใช้ภาษาบาลีเพื่อบันทึกคัมภีร์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นจำนวนมาก Wilhem Geiger นักปราชญ์บาลีชาวเยอรมัน ได้เขียนหนังสือในสมัยศตวรรษที่ ๑๙ คือ Pali Literatur โดยแบ่งวิวัฒนาการรูปลักษณะของภาษาบาลีไว้ ๔ ยุคคือ

^๑ ประวัติความเป็นมาและพัฒนารูปของภาษาบาลี <https://buddhafacts.wordpress.com/> สืบค้นเมื่อ ๑๑ ก.ย. ๒๕๖๒

ยุคคาถา (Gatha Language)

บาลีที่ใช้ในยุคนี้ ได้แก่ ภาษาที่ท่านประพันธ์เป็นคาถา หรือร้อยกรอง คำศัพท์มีลักษณะเหมือนภาษาอินเดียโบราณ เพราะการใช้คำยังเกี่ยวข้องกับภาษาไวทิกะที่ใช้บันทึกคัมภีร์พระเวท

ยุคร้อยแก้ว (Prose Language)

ได้แก่ภาษาร้อยแก้ว ที่มีในพระไตรปิฎกดังที่ทราบกันแล้วว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าส่วนมากเป็นประเภทร้อยกรองและคติพจน์สั้นๆ ซึ่งเป็นลักษณะของร้อยกรอง นักปราชญ์ส่วนมากมีความเห็นว่า บทร้อยแก้วในพระไตรปิฎกนั้นเดิมเข้ามาในภายหลัง เพราะรูปแบบเป็นภาษาอินโดอารยันสมัยกลาง แตกต่างจากสันสกฤตแบบพระเวทอย่างสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้ ภาษาในพระไตรปิฎกจึงเขียนในยุคนี้

ยุคร้อยแก้วระยะหลัง (Post-canonical Prose Language)

เรียกชื่ออีกอย่างว่า “ร้อยแก้วรุ่นอรรถกถา” ได้แก่ บทร้อยแก้วที่แต่งขึ้นทีหลัง โดยพระอรรถกถาจารย์ต่างๆ นับว่าเป็นช่วงระยะเวลาหลังพระไตรปิฎก ราวศตวรรษที่ ๕ เป็นต้นไป ดังตัวอย่างในคัมภีร์ เนตติปกรณ์ มิลินทปัญหา ภูมิธรรม และวิสุทธิมรรค เป็นต้น

ยุคร้อยกรองประดิษฐ์ (Artificial Poetry)

ภาษาที่ใช้ในยุคนี้เป็นการผสมผสานระหว่างภาษาเก่าและภาษาใหม่ กล่าวคือคนแต่งสร้างคำใหม่ๆ ขึ้นใช้เพื่อให้ไพเราะหูและสวยงามและเหมาะสมกับกาลเวลาในช่วงนั้นๆ

๑.๓ สาเหตุที่เปลี่ยนชื่อจากภาษามาคธี เป็นภาษาบาลี*

ภาษามาคธี หรือ ภาษามคร เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สั่งสอนประชาชน ครั้นต่อมาพระพุทธศาสนาได้มาเจริญแพร่หลายที่ประเทศศรีลังกา ภาษามาคธีได้ถูกนักปราชญ์แก้ไขดัดแปลงรูปแบบไวยากรณ์ให้กระชับรัดกุมยิ่งขึ้น จึงมีชื่อใหม่ว่า “บาลี” หรือ ภาษาบาลี เป็นภาษาจารึกพระไตรปิฎกดังที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน

เป็นธรรมดาของภาษาที่มีวิวัฒนาการไปตามกาลเวลา ทำให้ภาษาเกิดการเปลี่ยนแปลง ภาษาบาลีก็เป็นเช่นเดียวกัน มีการวิเคราะหถึงสาเหตุที่ “ภาษามาคธี” กลายชื่อเป็น “ภาษาบาลี” ไว้ดังนี้

๑.) ด้วยระยะเวลาที่ผ่านมานานถึง ๒,๕๐๐ ปี หลักภาษาและถ้อยคำสำนวนของภาษามาคธีหรือภาษาของชาวมครสมัยพุทธกาล ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลากลายเป็นภาษามาคธีในยุคใหม่ ทำให้ภาษามาคธีที่ใช้ในวัฒนธรรมบาลีกลายเป็นภาษาโบราณไป การจะถือว่าบาลีใช้ภาษามาคธีก็ไม่ถูกต้องนัก จึงเรียกเสียใหม่ว่า “ภาษาบาลี” เพื่อตัดปัญหาความเข้าใจผิดที่จะนำภาษาบาลีไปเปรียบเทียบกับภาษามาคธีสมัยใหม่

๒.) เนื่องด้วยพระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาสุทฺธมคธีเป็นหลักในการประกาศพระพุทธศาสนา ให้เข้าถึงชนทุกชั้นวรรณะ ท่านได้ทรงปรับปรุงแก้ไขภาษาสุทฺธมคธี ซึ่งชั้นเดิมเป็นภาษาปรากฏให้ดีขึ้น เมื่อเป็นภาษามาคธีที่ดีและไพเราะขึ้นด้วยอำนาจภาพของพระพุทธเจ้าแล้ว ภาษามาคธีก็มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บาลี” ซึ่งแปลว่า “แบบแผน”

* ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของภาษาบาลี <https://buddhafacts.wordpress.com/> สืบค้นเมื่อ ๑๑ ก.ย. ๒๕๖๒

ในปัจจุบัน ภาษาบาลีมีการศึกษาอย่างกว้างขวางในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ไทย พม่า เป็นต้น แม้กระทั่งในต่างประเทศ เช่น ประเทศอังกฤษก็มีผู้สนใจในพระพุทธศาสนา โดยการจัดตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) ขึ้นในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ.๒๔๒๔

ในประเทศไทย ได้มีการศึกษาภาษาบาลีมาช้านานแล้ว โดยเปิดสอนตั้งแต่ระดับไวยากรณ์ถึงเปรียญธรรม ๙ ประโยค มีโรงเรียนสอนภาษาบาลี ให้กับภิกษุสามเณรทั่วประเทศไทย เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม และยังมีเปิดสอนในลักษณะหลักสูตรเร่งรัดที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งกล่าวคือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยเฉพาะที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้นได้ดำเนินการเรียนการสอนภาษาบาลี ให้บรรดาแม่ชี ซึ่งแบ่งเป็น ๙ ชั้นเรียกว่า บ.ศ.(บาลีศึกษา) ๑-๙ มาเป็นเวลานาน และปัจจุบันนี้ ก็มีแม่ชีสำเร็จการศึกษาเปรียญ ๙ ตามระบบนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ด้วย

๑.๔ บาลีในฐานะภาษาบัญญัติสิกขาบท

สมัยที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาอยู่ที่เมืองเวรัญชา^๑ พรรษาที่ ๑๒ หลังตรัสรู้แล้ว พระสารีบุตรเกิดความปริวิตกห่วงใยถึงการดำรงอยู่ของพระศาสนาจึงทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเหตุที่ทำให้พรหมจรรย์^๒ ดำรงอยู่นานและไม่นานว่า “พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “สารีบุตร พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสกุ ดำรงอยู่นาน พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้า กกุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ดำรงอยู่นาน”

พระสารีบุตร. “อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี และพระพุทธเจ้าเวสสกุ ดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้า. “สารีบุตร พระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสกุ ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยากรณ์ะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ^๓ ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์จึงมีน้อย มิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก ไม่มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์สูญสิ้นไปเร็วพลัน เหมือนดอกไม้ไม่นานาพรรณ กองอยู่บนแผ่นกระดาน ยังไม่ร้อยด้วยด้าย ย่อมถูกลมพัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุไร เพราะไม่ได้เฝ้าด้ายร้อยไว้ ข้อนี้นั่นเอง เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์สูญสิ้นไปเร็วพลัน ฉะนั้น

อนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่านั้นไม่ทรงผ่อนคลายที่จะกำหนดจิตของสาวกด้วยพระทัยแล้วทรงสั่งสอนสารีบุตร เรื่องเคยเกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าเวสสกุ ทรงกำหนดจิตภิกษุสงฆ์แล้วทรงสั่งสอนภิกษุสงฆ์ ๑,๐๐๐

^๑ เวรัญชพราหมณ์ เวรัญชกัณท์ มหาวิทยาลัย ภาค ๑ พระวินัยปิฎก (โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม : ๑ หน้า : ๑๑) http://www.84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=1&siri=1 สืบค้นเมื่อ ๑๓ ก.ย.๒๕๖๒

^๒ “พรหมจรรย์” ในที่นี้หมายถึง ศาสนา (วิ.อ. ๑/๑๘/๑๘๔)

^๓ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณ์ะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ รวมเรียกว่า “นวัคคัสตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต” แปลว่า คำสอนของพระศาสดามิองค์ ๙ ประการ

รูป ในราวป่าน่าสะพึงกลัวแห่งหนึ่งว่า “เธอทั้งหลายจงพิจารณาเช่นนี้ อย่าพิจารณาอย่างนั้น จงตั้งใจอย่างนี้ อย่าตั้งใจอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่เถิด” จิตของภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ที่พระพุทธเจ้าเวสสภูทรงสั่งสอน หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่มีความถือมั่น สารีบุตร เพราะราวป่าน่าสะพึงกลัว น่าสยดสยอง จึงมีเรื่องดังนี้ คือ ภิกษุผู้ไม่ปราศจากราคะ เข้าไปราวป่า ส่วนมากเกิดความกลัวจนลุกขนพอง สารีบุตร นี่คือเหตุปัจจัยที่ทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสภูดำรงอยู่ไม่นาน”

พระสารีบุตร. “อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้า. “สารีบุตร พระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะไม่ทรงผ่นคลายที่จะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยากรณ์ะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပุตตรัม เวทัลละ ของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์จึงมีมาก ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นาน เหมือนดอกไม้ นานาพรรณกองอยู่บนแผ่นกระดานเอาด้ายร้อยไว้ ย่อมไม่ถูกลมพัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุไร เพราะเอาด้ายร้อยไว้ ข้อนี้ ฉันทิ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นาน ฉันทิ สารีบุตร นี่คือเหตุปัจจัยที่ทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ดำรงอยู่นาน”

เมื่อพระสารีบุตรได้ฟังดังนี้ ก็ยังปริวิตกเกิดเป็นห่วงพระศาสนาขึ้นอย่างจับใจว่า ถ้าพระพุทธเจ้ายังไม่บัญญัติสิกขาบทพระพุทธานุศาสน์อาจเสื่อมได้ จึงได้กราบทูลอ้อนวอนว่า

“ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน”

พระพุทธเจ้า. “จงรอไปก่อนเถิดสารีบุตร ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น ศาสดาจะยังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ตลอดเวลาที่ยังไม่เกิดอาสวัฏฐานิยธรรม^๑บางอย่างในสงฆ์ เมื่อเกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ ตถาคตจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างยังไม่เกิดในสงฆ์ ตราบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีภิกษুবวชนาน เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีภิกษুবวชนาน และมีอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างเกิดในสงฆ์ ตถาคตจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างยังไม่เกิดในสงฆ์ ตราบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะแพร่หลาย เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะแพร่หลาย และมีอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างเกิดในสงฆ์ ตถาคตจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น

^๑ ตตถ อาสวา ติฏฐันติ เอเตสุติ อาสเวหิ ฐาตพพา น โวกกมิตพพาติ วา อาสวญฺฐานิยา แปลสรุปความว่า ธรรมเป็นที่ตั้งอาสวะ ความชั่วต่างๆ เช่น การกล่าวให้ร้ายคนอื่น ความเดือดร้อน และการจองจำ (วิ.อ. ๑/๒๑/๑๙๗)

สารีบุตร อาสวัณฐยานิยธรรมบางอย่างยังไม่เกิดในสงฆ์ ตราบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีลาภสักการะมาก เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีลาภสักการะมาก และมีอาสวัณฐยานิยธรรมบางอย่างเกิดในสงฆ์ ตถาคตจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อจัดธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร อาสวัณฐยานิยธรรมบางอย่างยังไม่เกิดในสงฆ์ ตราบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เพราะความเป็นพหูสูต เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เพราะความเป็นพหูสูตและมีอาสวัณฐยานิยธรรมบางอย่างเกิดในสงฆ์ ตถาคตจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อจัดธรรมเหล่านั้น

สารีบุตร ก็ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ ไม่มีสิ่งมัวหมอง บริสุทธีผุดผ่อง ดำรงอยู่ในสารคุณ แท้จริงในภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ผู้มีคุณธรรมอย่างต่ำก็ขึ้นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่อนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า”

ในอรรถกถาเวรัญชกัณฑ์^๒ ได้กล่าวเหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ก่อนล่วงหน้า ซึ่งเปรียบได้กับแพทย์ผู้ไม่ฉลาด เรียกบุรุษบางคน ซึ่งหัวฝียังไม่เกิดขึ้นมาแล้วบอกว่า มานี้แน่ พอมหาจำเริญ! หัวฝีใหญ่จักเกิดขึ้นในสรีระประเทศตรงนี้ของท่าน จักยังความเสื่อมฉิบหายให้มาถึงท่าน ท่านจงรีบให้หมอเยียวยามันเสียเถิด ดังนี้ ผู้อันบุรุษนั้นกล่าวว่า ดิละ ท่านอาจารย์! ท่านนั้นแหละจงเยียวยามันเถิด จึงผ่าสรีระประเทศซึ่งหาโรคมิได้ของบุรุษนั้น คัดเลือดออกแล้วทำสรีระประเทศตรงนั้นให้กลับมีชีวิต ด้วยยาทาพอก และการชะล้างเป็นต้นแล้ว จึงกล่าวกะบุรุษนั้นว่า โรคใหญ่ของท่านเราได้เยียวยาแล้วท่านจงให้บำเหน็จแก่เรา

บุรุษนั้นฟังค่อนขอต ฟังคัดค้านและฟังติเตียนนายแพทย์อย่างนี้ว่า หมอโง่งนี่พูดอะไร ได้ยินว่าโรคชนิดไหนของเรา ซึ่งหมอโง่งนี้ได้เยียวยาแล้ว หมอโง่งนี้ทำทุกขให้เกิดขึ้นแก่เรา และทำให้เราต้องเสียเลือดไปมิใช่หรือดังนี้และไม่ฟังรู้คุณของหมออื่น ข้อนี้อ้อแม่ฉันทใด ถ้าเมื่อวิติกมโทษ^๓ยังไม่เกิดขึ้น พระศาสดาฟังบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกไซ้ พระองค์ไม่พึงพ้นจากอนิรุทธผล^๔ มีความค่อนขอตของผู้อื่นเป็นต้น และชนทั้งหลายจะไม่พึงรู้กำลังพระปริชาสามารถของพระองค์ ฉะนั้นนั้นแล และสิกขาบทที่ทรงบัญญัติแล้ว จะพึงกำเริบ คือไม่ต้องอยู่ในสถานเดิม

อรรถกถาเวรัญชกัณฑ์ยังกล่าวอีกว่า วิติกมโทษซึ่งถึงการนับว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ ย่อมมีปรากฏในสงฆ์ ในกาลใด ในกาลนั้น พระศาสดาย่อมทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พวกสาวก ย่อมทรงแสดงปาติโมกข์เพราะเหตุไร เพราะเพื่อกำจัดวิติกมโทษเหล่านั้นนั้นแล ซึ่งถึงการนับว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงบัญญัติอย่างนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่ควรค่อนขอตเป็นต้น และเป็นผู้มีอำนาจปรากฏ ในสัพพัญญูวิสัยของพระองค์ ย่อมถึงสักการะ และสิกขาบทของพระองค์นั้นย่อมไม่กำเริบ คือตั้งอยู่ในสถานเดิม เปรียบเหมือนนายแพทย์ผู้ฉลาดเยียวยาหัวฝีที่เกิดขึ้นแล้วด้วยการผ่าตัดพอกยาพันแผลและชะ

^๑ สัมโพธิปรายณะ จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า คือ อุปริ มคคตตย อวสส สมปาปโก... ปฏิลทพจมมคคตตา จะบรรลุมรรค ๓ ขึ้นสูงขึ้นไปแน่นอน เพราะได้ปฐมมรรค(คือโสดาปัตติมรรค)แล้ว(วิ.อ. ๑/๒๑/๒๐๓); อุปริมคคตตยสงขาตา สมโพธิ สัมโพธิ คือ มรรค ๓ (สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรค) ที่สูงขึ้นไป (สารตถ.ฎีกา. ๑/๒๑/๕๕๙).

^๒ อรรถกถาหมาวาวิงค์ ปฐมภาค เวรัญชกัณฑ์ <http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=1&i=1&p=14#เปรียบเทียบ> ด้วยแพทย์ผู้ไม่ฉลาดทำการผ่าตัด สืบค้นเมื่อ ๑๗ ก.ย. ๖๒

^๓ ผลแห่งความผิด ความไม่ตั้งงาม ที่ก้าวล่วงออกมาทางกาย

^๔ ผลไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่พอใจ

ล่างเป็นต้น ทำให้สบาย มีชีวิตดี เป็นผู้ไม่ควรค่อนข้างตอนต้นเลย และเป็นผู้มีอำนาจปรากฏในเพราะกรรมแห่งอาจารย์ของตน ย่อมประสบสักการะ ฉะนั้น

๑.๕ บาลีในฐานะภาษามนุษย์ต้นกัป(ความอัศจรรย์ของภาษาบาลี)^๑

ศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ ต่างมีภาษาสำหรับจารึกศาสนธรรมคำสอนของพระศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนานั้นๆ ภาษาสันสกฤตผู้นับถือศาสนาพราหมณ์นับถือว่าเป็นภาษาอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะจารึกคำสอนของพระเวทอันใด แม้ภาษาบาลีก็เป็นเช่นเดียวกัน ชาวพุทธทั้งหลายฝ่ายเถรวาทก็นับถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ เพราะจารึกพระธรรมอันเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่อนุพุทธยุคหลังได้ศึกษาเรียนรู้พระพุทธรธรรมได้โดยง่าย พระมหาเถระทั้งหลายผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น ต่างใช้ภาษาบาลีเป็นหลักในการแต่งคัมภีร์เหล่านั้น

ฉะนั้นการที่จะมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธรศาสนาฝ่ายเถรวาทโดยถูกต้องและ สมบูรณ์แบบที่สุดนั้น ขึ้นกับภูมิความรู้ความแตกฉานภาษาบาลีเป็นสำคัญ เพราะพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปัจจุบันเรียกกันว่า “พระไตรปิฎก” นั้น ล้วนอยู่ในรูปของภาษาบาลีทั้งสิ้น เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษารักษาไว้ซึ่งพระพุทธรวจนะ ภาษาบาลีมีความมหัศจรรย์พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ไม่เสื่อม ภาษาบาลีนั้นถือว่าเป็นภาษาที่สูงกว่าภาษาทั้งหลาย เพราะสมบูรณ์ด้วยคุณวิเศษและสภาวะนิรุตติ คำว่า สภาวะนิรุตตินั้น หมายถึงภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายและอธิบาย มีอำนาจในการแสดงอรรถและอธิบายได้แน่นอน เป็นภาษาที่ผู้วิเศษทั้งหลายมีพระพุทธรเจ้าเป็นต้นทรงใช้อยู่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สภาวะนิรุตติ หมายถึงภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เสื่อม ตั้งอยู่โดยปกติ ส่วนภาษาอื่นๆ เมื่อถึงกาลหนึ่งย่อมเปลี่ยนแปลงและเสื่อมได้ สำหรับภาษาบาลีแล้ว จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงและเสื่อมเลย ไม่ว่าจะเป็นที่ใดๆ ในกาลไหนๆ หากจะมีการเปลี่ยนแปลงหรือเสื่อมสลายก็เป็นเพราะผู้ศึกษา ผู้แสดง ผู้สอน เรียนผิด แสดงผิด และสอนผิด แม้ถึงกระนั้น ก็จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงโดยตลอดกาล เพราะท่านกล่าวไว้ในสัมโมหวิทนีวาทว่า สถานที่พูดภาษาบาลีมากที่สุดคือ นรก ตีรจฉาน เปตต โลกมนุษย์ สวรรค์ และพรหมโลก กล่าวอธิบายว่า เมื่อโลกแตกสลาย พรหมโลกมิได้เข้าช่วยการแตกสลายด้วย ฉะนั้น พรหมโลกจึงตั้งอยู่ได้สภาพเดิม

๒. ภาษาบาลีเป็นมูลภาษา ภาษาบาลีจัดเป็นภาษาของมนุษย์ในยุคแรกของโลก เพราะเมื่อโลกถึงการแตกสลาย พรหมโลกมิได้แตกสลายไปด้วย ฉะนั้นพรหมโลกจึงตั้งอยู่ในสภาพเดิม โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีอธิบายเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่า มนุษย์ในยุคแรกของโลกนั้น เป็นผู้จุติมาจากพรหมโลกด้วยอุบาทปฏิสนธิ มนุษย์ดังกล่าวนี้พูดภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้กันในพรหมโลกเป็นต้น

ฉะนั้น นักไวยากรณ์จึงมีความเชื่อว่า ภาษาบาลี เป็นมูลภาษาคือเป็นภาษาที่มนุษย์ในยุคแรกใช้พูดกัน ดังที่คัมภีร์ปทฺธิปฐิติได้กล่าวว่า

สา มาคธี มูลภาษา นรา ยายาทิกปิกกา
พรหมานो जसुतालापा समपुत्रा जापि भासरे ॥

^๑ ความอัศจรรย์ของภาษาบาลี <https://www.cyberbarnaram.net/2010-05-25-08-17-50/87-2010-03-29-07-30-43?showall=1> สืบค้นเมื่อ ๑๗ ก.ย. ๖๒

แปลว่า นรชนผู้เกิดในปฐมกัปป์ พรหม แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย และบุคคลผู้มิได้สดับคำพูดของมนุษย์เลย กล่าวด้วยภาษาใด ภาษานั้นคือมาคธี ภาษามครเป็นภาษาดั้งเดิม (หลวงเทพดรุณานุศิษฐ์. (ทวี ธรรมธัช) บาลีไวยากรณ์พิเศษ. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔. หน้า ๑)

ภาษามาคธี เป็นภาษาดั้งเดิมที่ใช้พูดกันโดยมนุษย์ต้นกัปป์ พวกพรหม พระพุทธเจ้า และบุคคลผู้ที่ยังไม่เคยได้ยินคำพูดจากบุคคลอื่น

๓. ภาษาบาลีเป็นสภานิรุตติ ท่านแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีวาทว่า ภาษาบาลีเป็นสภานิรุตติหมายความว่า เป็นภาษา ธรรมชาติ อธิบายว่า แม้ผู้ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังภาษาอื่นมาก่อน หากมีความสามารถในการคิดและพูดได้เอง เขาคงจักพูดภาษาบาลีอันเป็นภาษาที่เขาสนใจเท่านั้น หมายความว่า ในหนทางอันยืดยาวแห่งสังสารวัฏอันกำหนดนับไม่ได้นั้น มีการกำหนดเม็ดพีชของภาษาบาลีอยู่ ผู้ที่เดินทางไกลในสังสารวัฏล้วนเคยพูดเคยท่องบ่นภาษาบาลีมาแล้ว โดยนับไม่ถ้วน นั้น เมื่อถึงเวลาพูดจริงแม้จะไม่เคยพูดภาษาบาลีมาก่อน ก็สามารถพูดภาษาบาลีได้เอง ทั้งนี้ปรากฏขึ้นมาเพราะพีชพันธ์แห่งสภานิรุตตินั่นเอง

๔. ภาษาบาลีเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ภาษาบาลี นอกจากจะได้ชื่อว่าสภานิรุตติแล้ว ยังชื่อว่าเป็นเหตุแห่งนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณอีกด้วย ผู้ที่ได้บรรลุนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณแล้ว จะสามารถรู้ภาษาบาลีได้เอง เช่นเดียวกันความแตกฉานในภาษาบาลีก็เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งแห่งการได้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ

๕. ภาษาบาลีเป็นภาษารักษาพระศาสนา ภาษาบาลี มิใช่จะสมบูรณ์ด้วยคุณดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น ยังได้ชื่อว่าเป็นภาษารักษาพระพุทธศาสนาอีกด้วย “การดำรงไว้ซึ่งวินัยกรรมที่รู้กันว่าเป็นอายุของพระศาสนา” นั้น จัดเป็นคำพูดที่ถูกต้องทีเดียวเพราะในการทำสังฆกรรมมี อุโบสถ ปวารณา อุปสมบท และสมมติสีมา เป็นต้น จะสำเร็จได้ด้วยดีและถูกต้องตามแบบแผนพุทธบัญญัติ ถ้าไม่มีวินัยกรรมเกี่ยวเนื่องด้วยการสวดกรรมวาจาแล้ว ถือว่ากรรมไม่สำเร็จ แต่สังฆกรรมนั้นๆ จะสำเร็จได้ด้วยดีก็ด้วยผู้สวดกรรมวาจาสามารถสวดกรรมวาจาออกเสียง สติล ธนิต วิมุตติ และนิคคหิต ได้ถูกต้องชัดเจน และผู้ที่สวดได้ถูกต้องชัดเจน จะต้องมีความรู้แตกฉานในพยัญชนะพุทธิ ๑๐ ประการมีสติลและธนิตเป็นต้น ซึ่งแสดงถึงวิธีสวดภาษาบาลี เมื่อมีความรู้แตกฉานในพยัญชนะพุทธิ ๑๐ ประการแล้ว จึงสวดกรรมวาจาได้ถูกต้องชัดเจน และสังฆกรรมย่อมสำเร็จสมบูรณ์ตามพุทธประสงค์ หากไม่เรียนรู้ภาษาบาลีก็ไม่สามารถสวดกรรมวาจาให้สำเร็จได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาที่มีความสำคัญอันสูงสุดต่อความดำรงมั่นสืบกาลนานแห่งพระพุทธศาสนา

๖. ภาษาบาลีเป็นภาษาอจินไตย กล่าวกันว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรซึ่งเป็นปฐมเทศนาด้วยภาษาบาลี เมื่อเป็นเช่นนั้นน่าจะมีปัญหาว่า ผู้ที่ฟังพระธรรมจักรเทศนาทั้งหลาย (หมายถึงพระปัญจวัคคีย์) หากไม่รู้ภาษาบาลีแล้วจะเข้าใจพระธรรมจักรเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงได้อย่างไร ตอบได้ว่า ข้อที่กล่าวว่าพระองค์ทรงแสดงพระธรรมจักรด้วยภาษามครนั้นเป็นความจริงทีเดียว ถึงแม้ว่าปฐกาคก^๑บุคคลผู้รับฟังธรรมทั้งหลาย จะรู้เฉพาะภาษาของตนอย่างเดียวก็น่าจะเข้าใจ ยกตัวอย่างเช่น ชนชาวทมิฬก็นึกว่า (พระพุทธองค์) แสดงธรรมโปรดเขาด้วยภาษาทมิฬ ชนชาวอันธกะ

^๑ ปฐกาคก แปลว่า ผู้รับ มาคู่กับคำว่า “ทายก” ที่แปลว่า ผู้ให้ ปฐกาคก หมายถึง ผู้รับทาน ผู้รับของถวายจากทายก ปกติใช้กับสมณพราหมณ์ นักพรต นักบวช หรือบรรพชิต เช่น พระภิกษุสามเณร

ทั้งหลายก็นึกว่า (พระพุทธองค์) ทรงแสดงธรรมโปรดเขาด้วยภาษาอันธกะเช่นเดียวกัน การที่ผู้ฟังทั้งหลายนึกเช่นนั้นเป็นเพราะอานุภาพแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่า “วาจาอจินไตย” อันมีอยู่ในอจินไตย ด้วยเหตุดังกล่าว การที่จะศึกษาพุทธธรรมให้มีความรู้ความเข้าใจแตกฉาน อย่างลุ่มลึกในอรรถธรรมได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้เข้าใจในภาษาบาลี ที่เรียกว่ามูลภาษาเสียก่อน ดังนั้น คัมภีร์ไวยากรณ์ต่างๆ นับว่าเป็นตำราพื้นฐานของ การศึกษาภาษาบาลี ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้เข้าใจหลักภาษาก่อน จากนั้นจึงค่อยเข้าไป ศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาเป็นต้น สืบต่อไป(เวทย์ บรรณกรกุล,ความอัจฉริยะของภาษาบาลี <http://www.medeepali.net/pali.html> (๑๓/๐๒/๐๕))

เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษาที่มีหลักไวยากรณ์ ดังนั้นก่อนที่จะศึกษาภาษาบาลีจึงต้องรู้จักไวยากรณ์ภาษาบาลีตามสมควร

๑.๖ สรุปท้ายบท

ความเป็นมาและพัฒนาการของภาษาบาลีนั้น ผ่านกาลเวลามายาวนานตั้งแต่ก่อนพุทธกาล กระทั่งมีนักปราชญ์กล่าวกันว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของมนุษย์ต้นกัปป เป็นภาษาของเทพ ทำให้เห็นเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์ ในบทนี้ไม่ประสงค์จะวิเคราะห์ตรวจสอบความเป็นมาของภาษาบาลีให้ประจักษ์ชัดและลึกซึ้ง เพียงต้องการให้ผู้เริ่มศึกษาทราบว่าภาษามคธหรือภาษาบาลีนั้นมีประวัติและพัฒนาการมาตามลำดับ เกิดแรงบันดาลใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะเรียนอย่างจริงจังเพราะเห็นคุณค่าและความสำคัญ รวมทั้งมีหลักไวยากรณ์เฉพาะเป็นระเบียบแบบแผน และปัจจุบันภาษาบาลีก็ยังเป็นองค์ความรู้ทางภาษาใช้ศึกษาค้นคว้าสำหรับพระภิกษุสามเณรในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท หรือแม้แต่ในมหาวิทยาลัยชั้นนำก็ยังมิมีวิชาเอกว่าด้วยภาษาบาลีโดยเฉพาะ ดังนั้น ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงควรภาคภูมิใจว่าเราได้ศึกษาภาษาของพระพุทธเจ้า และเป็นภาษาที่บันทึกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า พระไตรปิฎก อีกประการหนึ่งด้วย

บทที่ ๒

การอ่านภาษาบาลี

๒.๑ อักขระและเสียง

อักขระ

วิธีการเรียกชื่ออักขระ^๑ที่แสดงเนื้อความของถ้อยคำทั้งปวง คนทุกชาติกำหนดรู้ได้ด้วยอักขระ เมื่อไม่เข้าใจเรื่องอักขระ ก็ยากที่จะเข้าใจเนื้อความได้ถูกต้อง ฉะนั้น ความเป็นผู้ฉลาดในอักขระจึงมีอุปการะมาก คือมีประโยชน์ในการเรียนภาษาได้เป็นอย่างดี

เสียงที่เปล่งออกจากปาก หรือตัวหนังสือที่สื่อแทนเสียง ชื่อว่า อักขระ หรืออักษร มาจากภาษาบาลีว่า **อฺกฺขร** แปลว่า ไม่รู้จักสิ้นไปอย่างหนึ่ง ไม่เป็นของแข็งอย่างหนึ่ง เพราะอักขระแม้จะนำไปพูดหรือเขียนเป็นหมื่นเป็นแสนก็ไม่รู้จักหมดสิ้นไป

การศึกษาภาษาบาลี หมายถึงการศึกษาภาษาในพระไตรปิฎกอันเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งคำสั่งสอนเหล่านั้น บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ

อรรถ คือ เนื้อความ มี ๓ อย่าง

๑. **โลกียอรรถ** เนื้อความที่เป็นโลกียธรรม
ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
๒. **โลกุตตรอรรถ** เนื้อความที่เป็นโลกุตตรธรรม
ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑
๓. **โวหารอรรถ** เนื้อความที่เป็นโวหารบัญญัติ
ได้แก่ มนุษย์ ภูเข แม่น้ำ วัตถุ เป็นต้น

ผู้จะเข้าใจในอรรถทั้ง ๓ นี้ได้อย่างถูกต้อง เพราะได้ศึกษาหลักพยัญชนะคืออักษรจนเข้าใจดีแล้ว หากไม่เข้าใจหลักพยัญชนะ จะเป็นเหตุให้เข้าใจอรรถทั้ง ๓ นั้นผิดพลาด พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

“เทวเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสาย อนฺตรธานาย สํวตฺตฺนติ. กตฺเม เทว. ทุณฺณิขิตฺตลฺลจ ปทพฺพยฺชนํ อตฺถโ จ ทุณฺณิโต, ทุณฺณิขิตฺตสฺส ภิกฺขเว ปทพฺพยฺชนสฺส อตฺถโปิ ทุณฺณโย โหติ.”

เทวเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส จิตฺติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตฺนติ. กตฺเม เทว. สฺสนิขิตฺตลฺลจ ปทพฺพยฺชนํ อตฺถโ จ สฺสนิโต, สฺสนิขิตฺตสฺส ภิกฺขเว ปทพฺพยฺชนสฺส อตฺถโปิ สฺสนโย โหติ.”

(อง.พูก. ๒๐/๒๐-๒๑/๕๘ มจร)

"ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสลาย เพื่อความอันตรธานไปแห่งพระสัทธรรม ธรรม ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ บทพยัญชนะที่นำมาไม่ถูกต้อง และเนื้อความที่เข้าใจไม่ถูกต้อง เมื่อบทพยัญชนะนำมาไม่ถูกต้อง แม้เนื้อความก็ย่อมเข้าใจไม่ถูกต้องเช่นกัน

^๑ พระมหาสมปอง มุทิโต วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ คณະ ๒๕ กรุงเทพมหานคร

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่เสื่อมสลาย ไม่อันตรายกันไปแห่งพระสัทธรรม ธรรม ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ บทพญฺญชนะที่นำมาถูกต้อง และเนื้อความที่เข้าใจถูกต้อง เมื่อบทพญฺญชนะนำมาถูกต้อง แม้เนื้อความก็ย่อมเข้าใจถูกต้องเช่นกัน"

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงควรอย่างยิ่งที่ผู้ปรารถนาจะรู้และเข้าใจเนื้อความอย่างถูกต้องครบถ้วนทั้งอรรถและพญฺญชนะ ควรศึกษาให้เข้าใจในวิธีของพญฺญชนะคือหลักของภาษาก่อน ในที่นี้หมายถึง **อักขรวิธี** คือ **วิธีการจำแนก การอ่าน และการเขียน ซึ่งอักษรภาษาบาลีถูกต้อง** นั่นเอง เมื่อเข้าใจหลักภาษาดีแล้ว ย่อมเข้าใจเนื้อความได้ดี และเมื่อมีความเข้าใจเนื้อความถูกต้องดี ย่อมสามารถปฏิบัติตามได้ถูกต้องจนถึงความสิ้นทุกข์ได้ หากแม้หลักภาษาบาลียังไม่เข้าใจ จักทำให้สงสัยในเนื้อความและข้อปฏิบัตินั้น ๆ ยิ่งผู้ปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าพระบาลีคือพระไตรปิฎกอันเป็นหลักคำสั่งสอน ยิ่งมีความสงสัยแทบทุกบทไป ดังนั้น ท่านพระโมคคัลลานมหาเถระผู้ปรีชาชาญในหลักภาษาบาลี จึงได้กล่าวไว้เป็นคาถาว่า

โย นิรุตฺติ น ลิกฺขเขยย ลิกฺขนฺโต ปิฎกตฺตยํ

ปเท ปเท วิกฺขเขยย วเน อนฺธคฺโข ยถา.

(โมคคัลลานปญฺจิภาวีกา)

บุคคลใดไม่ได้ศึกษานิรุตติอันเป็นหลักไวยากรณ์ภาษา

บุคคลนั้น เมื่อศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก

ย่อมสงสัยไปเสียทุก ๆ บท

ดุจช้างไพรดาบอดเที่ยวไปในป่า ฉะนั้น

นิรุตติปฐิตฺเตียน หวังเพียงเพียรเรียนพระไตร

ทุกทุกบทย่อมสงสัย ดุจช้างไพรไร้ดวงตา (แบบเรียนบาลีไวยากรณ์ พระมหาสมปอง มุทิโต)

อักขระ คืออักษรภาษาบาลี ๔๑ ตัว ท่านเรียกว่า "อักขระ" เพราะไม่หมดสิ้นไป ดังมีวิเคราะห์ศัพท์ว่า

น ขรณฺตฺติ อกฺขรา.

วันณะที่ไม่หมดสิ้นไป ชื่อว่า อักขระ

ขรณฺติ วินสฺสนฺตฺติ ขรา, น ขรา อกฺขรา.

วันณะที่หมดสิ้นไป ชื่อว่า ขระ วันณะที่ไม่หมดสิ้นไป ชื่อว่าอักขระ

อักษรภาษาบาลี แบ่งเป็น

สระ คืออักษรที่ออกเสียงเองได้และช่วยให้พยัญชนะออกเสียงได้ มี ๘ ตัว ได้แก่

อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ

พยัญชนะ คืออักษรที่ทำให้เนื้อความปรากฏ มี ๓๓ ตัว ได้แก่

ก	ข	ค	ฌ	ง			
จ	ฉ	ช	ณ	ณ			
ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ			
ด	ถ	ท	ธ	น			
ป	ผ	พ	ภ	ม			
ย	ร	ล	ว	ส	ห	ฬ	อ

สระ ๘ ตัว แบ่งเป็น

รัสสระ ออกเสียงสั้น ๓ ตัว ได้แก่ อ อิ อุ

ทิวสระ ออกเสียงยาว ๕ ตัว ได้แก่ อา อี อู เอ โอ

พยัญชนะ ๓๓ ตัว แบ่งเป็น

พยัญชนะวรรค จัดเข้าไว้ในพวกเดียวกันได้ มี ๒๕ ตัว แบ่งเป็น ๕ วรรค วรรคละ ๕ ตัว ดังนี้

ก ข ค ฌ ง	เรียกว่า ก วรรค	เพราะมี ก อักษรเป็นตัวแรก
จ ฉ ช ณ ญ	เรียกว่า จ วรรค	เพราะมี จ อักษรเป็นตัวแรก
ฎ ฐ ฑ ฒ ณ	เรียกว่า ฎ วรรค	เพราะมี ฎ อักษรเป็นตัวแรก
ด ถ ท ธ น	เรียกว่า ด วรรค	เพราะมี ด อักษรเป็นตัวแรก
ป ผ พ ภ ม	เรียกว่า ป วรรค	เพราะมี ป อักษรเป็นตัวแรก

การจัดพยัญชนะไว้เป็นวรรคละ ๕ ตัวเช่นนี้ เพราะอักษรทุกตัวในวรรคนั้น ๆ มีการออกเสียงโดยอาศัยฐาน กรณ และพยัตนะ เป็นอย่างเดียวกัน ซึ่งจะกล่าวต่อไป

พยัญชนะอวรรค มี ๘ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (นิคหิต) จัดเข้าไว้ในพวกเดียวกันไม่ได้ เพราะมีการออกเสียงโดยอาศัยฐานและกรณต่างกัน

เสียง

ลักษณะ ธนิตะ โฆสธะ อโฆสธะ วิมุตตะ อักษรบาลี ๔๑ ตัวนั้น เฉพาะพยัญชนะ ๓๓ ตัว มีการออกเสียงที่แตกต่างกัน บางตัวออกเสียงอ่อน บางตัวออกเสียงแข็ง บางตัวออกเสียงก้องกังวาล บางตัวออกเสียงไม่ก้องกังวาล บางตัวออกเสียงทั้งอ่อนทั้งกังวาล เป็นต้น จำแนกได้ดังนี้

จำแนกพยัญชนะ ๓๓ ตัว โดย สัทลักษณะ ธนิตะ วิมุตตะ

๑. สัทลักษณะ พยัญชนะที่ออกเสียงอ่อน ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๓ ของวรรคทั้ง ๕ ได้แก่

ก ค, จ ช, ฎ ฏ, ต ท, ป พ

๒. ธนิตะ พยัญชนะที่ออกเสียงแข็ง ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๒ และ ๔ ของวรรคทั้ง ๕ ได้แก่

ข ฌ, ฉ จ, ฐ ฒ, ถ ฒ, ผ ฝ

๓. วิมุตตะ พยัญชนะที่ออกเสียงพ้นจากความเป็นสัทลักษณะ และธนิตะ ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะอวรรคทั้งหมด ได้แก่

ง ณ ฌ น ม,
ย ร ล ว ส ห ฬ อ

จำแนกพยัญชนะ ๓๓ ตัว โดย โสตะ อโสตะ วิมุตตะ

๑. โสตะ พยัญชนะที่ออกเสียงกังวล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๓, ๔ และ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะอวรรค ๖ ตัว ได้แก่

ค ฌ ง, ช จ ณ, ฐ ฒ ณ, ท ฐ น, พ ฝ ม,
ย ร ล ว ห ฬ

๒. อโสตะ พยัญชนะที่ออกเสียงไม่กังวล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๒ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะอวรรค ๑ ตัว ได้แก่

ก ข, จ ฉ, ฎ ฏ, ต ถ, ป ผ,
ธ

๓. วิมุตตะ พยัญชนะที่ออกเสียงพ้นจากความเป็นโสตะและอโสตะ ได้แก่ อ (นิคหิต)

เสียงของอักขระ

มาตราการออกเสียงอักขระ มีดังนี้

สระสั้น คือ อ อิ อุ ๑ มาตรา

สระยาว คือ อา อี ู เอ โอ ๒ มาตรา

สระที่มีพยัญชนะสังโยคซ่อนอยู่เบื้องหลัง ๓ มาตรา

พยัญชนะทั้งปวงที่ไม่มีสระผสม ครึ่งมาตรา

พยัญชนะที่ผสมด้วยสระสั้น ๑ มาตราครึ่ง

พยัญชนะที่ผสมด้วยสระยาว ๒ มาตราครึ่ง

(๑ มาตรา เท่ากับกระพริบตา ๑ ครั้ง)

สระ ๘ ตัว แบ่งเป็น ๒ คือ สระมีเสียงสั้น เรียกว่า รัสสระ สระมีเสียงยาว เรียกว่า ทิมสระ

๒.๒ ฐาน กรณ และพยตนะ

อักษรภาษาบาลีทั้ง ๔๑ ตัวเหล่านั้น จะเปล่งออกเสียงได้ ต้องอาศัย ฐาน กรณ และพยตนะ ดุจเสียงระฆัง จะดังขึ้นได้ต้องอาศัยฐานคือตัวระฆัง กรณคือลูกตุ้มสำหรับตี และพยตนะคือความพยายามของผู้ตี

ฐาน คือที่ตั้งของเสียงอักษร วิเคราะห์ว่า "ติฏฐนติ เอตถาติ จานํ กณฐาติ (เสียง)อักษรทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในที่นี้ เพราะเหตุนี้" ที่นั่นชื่อว่า ฐาน (จา ธาตุ + ยุ ปัจจัย) ที่ตั้งของเสียงอักษร ชื่อว่า ฐาน ได้แก่ กัณฐะ เป็นต้น" มี ๖ อย่าง คือ

๑. กัณฐฐาน	หลอดลำคอ	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๒. ตาลฐาน	เพดานปาก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๓. มุทฐฐาน	ปุ่มเหงือกบน	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๔. ทันตฐาน	ฟัน	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๕. โกฎฐฐาน	ริมฝีปาก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๖. นาสิกฐาน	โพรงจมูก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยฐาน ๖

อ อา ก ข ค ฌ ง ห	เกิดที่กัณฐฐาน (หลอดลำคอ)
อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย	เกิดที่तालฐาน (เพดานปาก)
ฎ ฐ ฑ ฒ ณ ร ฬ	เกิดที่มุทฐฐาน (ปุ่มเหงือกบน)
ต ถ ท ธ น ล ส	เกิดที่ทันตฐาน (ฟัน)
อุ ู ป ฟ พ ภ ม	เกิดที่โกฎฐฐาน (ริมฝีปาก)
เอ	เกิดที่กัณฐ+तालฐาน (คอและเพดานปาก)
โอ	เกิดที่กัณฐ+โกฎฐฐาน (คอและริมฝีปาก)
ว	เกิดที่ทันต+โกฎฐฐาน (ฟันและริมฝีปาก)
อํ	เกิดที่นาสิกฐาน (โพรงจมูก)
ง ฌ ญ น ม	เกิดที่สก+นาสิกฐาน (ฐานเดิมและโพรงจมูก)

อักษรบางตัวเกิดจากฐานเดียว เรียกว่า เอกษะ, บางตัวเกิดจาก ๒ ฐาน เรียกว่า ทวิษะ

กรณ คืออวัยวะที่ไปกระทบกับฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น วิเคราะห์ว่า "กริยนเต อจุจกริยนเต เอเตนาติ กรณ" อักษรทั้งหลายย่อมถูกออกเสียง คือถูกทำให้มีเสียงดังขึ้น ด้วยท่ามกลางลิ้นเป็นต้นนี้ เพราะเหตุนี้ ท่ามกลางลิ้นเป็นต้นนี้ ชื่อว่ากรณ อวัยวะที่ทำให้สวดออกเสียงอักษรได้ ชื่อว่ากรณ" มี ๔ อย่าง คือ

๑. ชิวหามัชฌมกรณ	กลางลิ้น	ไปกระทบกับतालฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น
------------------	----------	------------------------------------

๒. ชิวโหปักคกรณ	ใกล้ปลายลิ้น	ไปกระทบกับมูทฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น
๓. ชิวหคคกรณ	ปลายลิ้น	ไปกระทบกับทันตฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น
๔. สกฐานกรณ	ฐานของตน	ไปกระทบกับฐานของตนทำให้เสียงเกิดขึ้น

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยกรณ ๔

๑. กลางลิ้น	ทำให้เกิดเสียง
	อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย
๒. ใกล้ปลายลิ้น	ทำให้เกิดเสียง
	ฎ ฏ ท ฒ ณ ร ฬ
๓. ปลายลิ้น	ทำให้เกิดเสียง
	ด ถ พ ธ น ล ส
๔. ฐานของตน	ทำให้เกิดเสียง
	อ อา อุ อู เอ โอ ก ข ค ฌ ง ป ผ พ ภ ม ว ห อัม

นักศึกษาควรฝึกออกเสียงอักษรทุกตัว โดยพยายามให้กรณไปกระทบกับฐานของอักษรตัวนั้น ๆ ตามที่จำแนกไว้นี้ให้ถูกต้องหรือใกล้เคียงมากที่สุด

ปยตนะ คือความพยายามในการเปล่งเสียงออก วิเคราะห์ว่า "อุจจารณตถํ ปยตียเต ปยตณํ ความพยายามเพื่อการออกเสียงชื่อว่า ปยตนะ" มี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. สังวุตปยตนะ	ความพยายามปิดฐานเปล่งเสียง
๒. วิวญญปยตนะ	ความพยายามเปิดฐานเปล่งเสียง
๓. ผุญฐปยตนะ	ความพยายามกระทบฐานหนักเปล่งเสียง
๔. อีสังผุญฐปยตนะ	ความพยายามกระทบฐานเบาเปล่งเสียง

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยปยตนะ ๔

๑. ความพยายามปิดฐานเปล่งเสียง ได้แก่
อ
๒. ความพยายามเปิดฐานเปล่งเสียง ได้แก่
อา อี อี อุ อู เอ โอ ส ห
๓. ความพยายามกระทบฐานหนักเปล่งเสียงพยัญชนะวรรคทั้ง ๒๕ ตัว ได้แก่
ก ข ค ฌ ง,
จ ฉ ช ฌ ญ,

ฎ จ ฑ ฒ ณ,
 ต ถ ท ธ น,
 ป ผ พ ภ ม

๔. ความพยายามกระทบฐานเบาเปล่งเสียง ได้แก่

ย ร ล ว ห

ตารางจำแนกอักษรบาลี ๔๑ ตัว^๑

โดยสระ พยัญชนะ ฐาน กรณ์ ปยตนะ โฆสะ อโฆสะ สติละ ธนิตะ วิมุตตะ

สระ ๘			พยัญชนะ ๓๓										ฐานที่ตั้งของเสียงมี ๖	กรณ์ให้กระทบฐานมี ๘	เกิดจากฐาน ๑ หรือ ๒
รัสสะ	ทีฆะ	วัคคะ ๒๕						อวัคคะ ๘							
		อโฆสะ		โฆสะ		โฆสะ			อโฆสะ	วิมุตตะ					
		สถิละ	ธนิตะ	สถิละ	ธนิตะ	วิมุตตะ									
อ		อา	ก	ข	ค	ฌ	ง			ห			กัณฐะ	สกะ	เอกษะ
	อิ	อี	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ	ย					ตาลุ	ชีว.มัท.	
			ฎ	จิ	ฑ	ฒ	ณ	ร	ฬ				มูทระ	ชีว.ปค.	
			ด	ถ	ท	ธ	น	ล			ส		หัตตะ	ชีว.หค.	
	อุ	อุ	ป	ผ	พ	ภ	ม						โอฏฐะ	สกะ	
		เอ											กัณฐตาลุ	สกะ+	ทวิษะ
		โอ											กัณโฏฏฐะ	สกะ+	
									ว				หัตโถฏฐะ	สกะ+	
			๑	๒	๓	๔	๕					อ	นาสิก	สกะ	เอกษะ
สังวต	วิวัช	ผฏฐะ						อสังผฏฐะ		วิวัช	อาตปรัสสะ				
ปยตนะความพยายาม ๔															

^๑ บาลีเบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่ (พระมหาสมปอง มุทิโต วัดมหาธาตุฯ)

๒.๓ การอ่าน การเขียน และพยัญชนะสังโยค

การอ่าน อักษรบาลี ๔๑ ตัวนั้น สระ ๘ ตัว อ่านออกเสียงเองได้เลยว่า อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ, ส่วนพยัญชนะ ๓๓ ตัว อ่านออกเสียงเองไม่ได้ ต้องอาศัยสระจึงอ่านออกเสียงได้ว่า ก กา กิ กี ฌ ญ เก โก เป็นต้น, เฉพาะ (นิคหิต) นั้น อาศัยรัศสสระ อ อิ อุ ๓ ตัวเท่านั้น จึงอ่านออกเสียงได้ว่า อ อิ อุ, ถ้าพยัญชนะไม่มีสระจะมีจุดอยู่ข้างล่างให้อ่านเป็นสะกด กล้า หรือสะกดควบกล้า ตามหลักพยัญชนะสังโยค เช่น จกั (จักกั) ภิกขุ (ภิกขุ) พรหฺมา (พระ-หฺมา) ตสฺมา (ตัสมา)

การเขียน ภาษาบาลีเป็นภาษาที่เข้าได้กับทุกภาษา ประเทศใดรับเอาภาษาบาลีไปก็จะใช้อักษรของตนเขียนแทน โดยให้ออกเสียงเหมือนหรือใกล้เคียงภาษาบาลีมากที่สุด แม้ประเทศไทยเราก็ก็นั่น เมื่อรับเอาภาษาบาลีมา ก็ใช้อักษรไทยเขียนแทนเสียงในภาษาบาลี จึงจำแนกการเขียนได้ดังนี้

สระเขียนได้ ๒ อย่างคือ

๑. สระลอย สระล้วน ๆ ที่ยังไม่มีพยัญชนะประกอบ คือ อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ
๒. สระจม สระที่ใช้ประกอบกับพยัญชนะ คือ - -า -ิ -ี -ุ -ู -เ -โ

พยัญชนะเขียนได้ ๒ อย่าง คือ

๑. พยัญชนะล้วน ๆ ที่ยังไม่ได้ประกอบกับสระ ให้เติมจุด (.) ข้างล่าง เขียนดังนี้ ก ฌ ค ฌ ง เป็นต้น
๒. พยัญชนะที่ประกอบกับสระ เขียนดังนี้ ก กา กิ กี ฌ ญ เก โก เป็นต้น

พยัญชนะสังโยค เรียกอีกนัยหนึ่งว่า ตัวสะกด กล้า และสะกดควบกล้า หมายถึง พยัญชนะ ๒ หรือ ๓ ตัว ซ้อนกันโดยไม่มีสระคั่นระหว่างกลาง มีวิเคราะหว่า "สยฺยชฺชติติ สยฺยโโค พยัญชนะที่ถูกประกอบเข้ากัน ชื่อว่าสยฺยโค" เช่น กก กข จจ จญ งขย นทฺร (จกั ภิกขุ ปจจโย มจจยา สงขยา อินทฺริย)

หลักการซ้อนดังนี้

พยัญชนะตัวที่ ๑ ในวรรคทั้ง ๕ ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๑, ๒ ในวรรคของตน (๑ ซ้อน ๑ ซ้อน ๒) พยัญชนะตัวที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๓, ๔ ในวรรคของตน (๓ ซ้อน ๓ ซ้อน ๔) พยัญชนะตัวที่ ๕ ในวรรคทั้ง ๕ เว้น ง ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ ในวรรคของตน (๕ ซ้อน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ เว้น ง)

ส่วนพยัญชนะอวรรคนั้น ซ้อนตัวเองและตัวอื่นได้มี ๔ ตัว คือ ย ล ว ส ที่เหลือซ้อนกับตัวอื่นได้ทั่วไป เช่น อยโย มลฺโล นิพฺพานํ (นิพฺวาน) อสฺส มยฺหํ กลฺยาณํ ชิวหา อสฺมิ

๒.๔ การเชื่อมคำ(สนธิ)

สนธิ คือการต่ออักษรของศัพท์ให้เนื่องกัน เพื่อย่ออักษรให้น้อยลง เป็นประโยชน์ต่อการแต่งฉันท และทำคำพูดให้สละสลวย มีวิเคราะห์ว่า "ทวิณฺณํ ปทานํ อนตรํ อทสเสตฺวา สมมา ธิยตฺติ สนธิ บทที่ท่าน ทำให้ไม่เห็นช่องว่างระหว่างบททั้ง ๒ แล้วต่อเข้ากันอย่างดี ชื่อว่าสนธิ"

อักษรสนธิ ๓

อักษรของศัพท์ที่นำมาต่อกันมีหลักใหญ่อยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. สระสนธิ การต่อระหว่างสระกับสระ
๒. พยัญชนะสนธิ การต่อระหว่างพยัญชนะกับสระหรือพยัญชนะ
๓. นิคคหิตสนธิ การต่อระหว่างนิคคหิตกับสระหรือพยัญชนะ

สนธิวิธาน ๘

โลปาเทโส จ อาคโม วิกาโร ปกตปิ จ
 ทีโฆ รสโส สณฺโณโคติ สนธิเณทา ปกาสิตา

สนธิวิธาน คือ วิธีการทำสนธิมี ๘ คือ (โล อา อา วิ ป ที ร ส)

๑. โลปะ ลบอักษร
๒. อาเทส อาเทศ หรือแปลงอักษร
๓. อาคมะ ลงอาคม หรือลงอักษรใหม่
๔. วิการะ การวิการ หรือวิปริต หรือทำให้ต่างจากอักษรเดิม
๕. ปกติ ปรกติอักษรไว้ ไม่เปลี่ยนแปลง
๖. ทีฆะ ทำสระเสียงสั้นให้ยาว
๗. รัสสะ ทำสระเสียงยาวให้สั้น
๘. สณฺโณคะ ซ้อนพยัญชนะ (ตามหลักสณฺโณคะ)

๑. สระสนธิ

สระสนธิ มีวิธีการต่อ ๗ อย่าง คือ โลปะ อาเทส อาคมะ วิการะ ปกติ ทีฆะ รัสสะ

โลปะ ลบสระ มี ๒ วิธี คือ

๑. ลบสระหน้า เช่น	ยสฺส อินฺทฺริยานิ	เป็น	ยสฺสินฺทฺริยานิ
	มาตุ อุปฺภูจฺจํ	เป็น	มาตุปฺภูจฺจํ
	ปณฺณวา อินฺทฺริยํ	เป็น	ปณฺณินฺทฺริยํ
๒. ลบสระหลัง เช่น	อิตฺติ อปิ โส	เป็น	อิตฺติปิ โส
	จกฺขุ อินฺทฺริยํ	เป็น	จกฺขุนฺทฺริยํ
	จตฺตารอ อิเม	เป็น	จตฺตารอเม
	ภควา อิตฺติ	เป็น	ภควาติ

อาเทส แปลงสระ มี ๒ วิธี คือ

๑. อาเทสสระหน้า คือเพราะสระข้างหลัง อาเทส อี เอ เป็น ย, อุ โอ เป็น ว

เช่น	วุตติ อสส	เป็น	วุตยสส (อี เป็น ย)
	เต อสส	เป็น	ตยสส (เอ เป็น ย)
	พหุ อาพาโร	เป็น	พหฺวาพาโร (อุ เป็น ว)
	อถโข อสส	เป็น	อถฺขวสส (โอ เป็น ว)

๒. อาเทสสระหลัง คือสระหน้าเป็นทีฆะ มี เอว ศัพท์ อยู่ข้างหลัง ให้แปลง เอ แห่ง เอว เป็น ริ แล้วรัสสระหน้า

เช่น	ยถา เอว	เป็น	ยถริว
	ตถา เอว	เป็น	ตถริว

อาคมะ ลงอักษรใหม่ มี ๒ อาคม คือ อ กับ โอ มีหลัก ดังนี้

๑. ถ้า สระโอ อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ให้ลบโอ แล้วลง อ อาคม

เช่น	โส-สีลวา	เป็น	ส สีลวา (ลง อ ที่ โส)
	โส-ปญฺญวา	เป็น	ส ปญฺญวา (ลง อ ที่ โส)

๒. ถ้า สระ อ อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ให้ลบ อ แล้วลง โอ อาคม

เช่น	ปร-สทสฺส	เป็น	บโรสทสฺส (ลง โอ ที่ ร)
	สรท-สต	เป็น	สโรทสต (ลง โอ ที่ ท)

วิการะ แปลงสระให้ผิดไปจากรูปเดิม มีหลักดังนี้ (ต่างจากอาเทส เพราะอาเทสแปลงสระเป็นพยัญชนะ ส่วนวิการแปลงสระเป็นสระ)

๑. วิการสระหน้า ให้ลบสระหลังแล้ววิการสระหน้า คือ อี เป็น เอ, อุ เป็น โอ

เช่น	มุณี-อาลโย	เป็น	มุเนลโย
	สุ-อตถิ	เป็น	โสตถิ

๒. วิการสระหลัง ให้ลบสระหน้าแล้ววิการสระหลัง คือ อี เป็น เอ, อุ เป็น โอ

เช่น	พุทธสฺส-อิว	เป็น	พุทธสฺสเวย
	จนฺท-อุทโย	เป็น	จนฺโททโย

๓. ถ้ามีพยัญชนะสังโยคที่สระ อี หรือ อุ ของคำหลังไม่ต้องวิการสระหลัง ให้นำมาเชื่อมกันได้เลย ตัว อ ของคำหน้าจะหายไป

เช่น	ชีวิต-อินทริย	เป็น	ชีวิตินทริย
	เทว-อินโท	เป็น	เทวินโท
	จิตต-อุปปาโท	เป็น	จิตตฺตฺปปาโท

ปกติ คงรูปสระไว้ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น	โก อิม	เป็น	โก อิม
------	--------	------	--------

ทีฆะ ทำสระเสียงสั้นให้ยาว มี ๒ วิธี คือ

๑. ทีฆะสระหน้า คือเมื่อลบสระหลังแล้ว ทำทีฆะสระหน้าบ้าง

เช่น	โลกสฺส อิติ	เป็น	โลกสฺสาติ
	สารุ อิติ	เป็น	สารุติ

๒. ที่ฆะสระหลัง คือเมื่อลบสระหน้าแล้ว ทำที่ฆะสระหลังบ้าง

เช่น	พุทฺธ อนุสฺสติ	เป็น	พุทฺธานุสฺสติ
	อติ อิตฺ	เป็น	อติโต

รัสสะ ทำสระเสียงยาวให้สั้น

มีหลักดังนี้ ถ้ามีพยัญชนะหรือ เหว ศัพท์อยู่หลัง ให้รัสสะสระหน้าบ้าง

เช่น	โกวาทิ นาม	เป็น	โกวาทิ นาม
	ยถา เหว	เป็น	ยถริว

๒. พยัญชนะสนธิ

พยัญชนะสนธิ มีวิธีการต่อ ๕ อย่าง คือ โลปะ อาทสะ อาคมะ ปกติ สัญญะ

โลปะ ลบพยัญชนะ คือ

เมื่อนิคนคติดอยู่หน้า สระอยู่หลัง ให้ลบสระหลัง ถ้ามีพยัญชนะเหมือนกันซ้อนกัน ๒ ตัว ให้ลบ ๑ ตัว

เช่น	เอวํ อสฺส	เป็น	เอวํส
	ปุပ္ผํ อสฺสา	เป็น	ปุပ္ผํสา

อาทสะ แปลงพยัญชนะ มี ๔ วิธี คือ

๑. เพราะสระข้างหลัง อาทศฺ ติ เป็น จ แล้วซ้อน จ (จจ)

เช่น	อิตฺติ เหวํ	เป็น	อิจฺเจวํ
	อิตฺติ อาทิ	เป็น	อิจฺจาทิ

แปลง อภิ เป็น อพฺภ

เช่น	อภิ อุกฺคจฺจติ	เป็น	อพฺภุกฺคจฺจติ
	อภิ อุกฺขานํ	เป็น	อพฺภุกฺขานํ

แปลง อธิ เป็น อชฺฌ

เช่น	อธิ อคฺมา	เป็น	อชฺฌคฺมา
	อธิ โอกาโส	เป็น	อชฺฌโณกาโส

๒. แปลง ฐ ของ อธิ ที่อยู่หลังจาก เอก์ เป็น ท

เช่น	เอกํ อธิ อหํ	เป็น	เอกมิตาหํ
------	--------------	------	-----------

๓. เพราะสระหรือพยัญชนะข้างหลัง แปลงพยัญชนะได้ไม่จำกัด

เช่น	สาธุ ทสฺสนํ	เป็น	สาธุ ทสฺสนํ (ธ เป็น ท)
	ทฺถกฺกํ	เป็น	ทฺถกฺกํ (ต เป็น ฐ)
	ปณฺตี	เป็น	ปณฺตี (น เป็น ณ)

๔. เพราะพยัญชนะข้างหลัง แปลง อว เป็น โอ

เช่น	อว นทฺธา	เป็น	โอนทฺธา
	อว กาโส	เป็น	โอกาโส

อาคมะ ลงพยัญชนะใหม่ ๙ ตัว คือ ค ฎ ฌ ม ท น ต ร พ (หรือ ล)

ค อาคมะ	เช่น	ปา เหว	เป็น	ปเคว
---------	------	--------	------	------

ย อาคม	เช่น	ยถา อิห	เป็น	ยถยิห
ว อาคม	เช่น	ติ องคุล	เป็น	ติวงคุล
ม อาคม	เช่น	ลหุ เอสสติ	เป็น	ลหุเมสสติ
ท อาคม	เช่น	อุ อคโค	เป็น	อุทคโค
น อาคม	เช่น	อิโต อายติ	เป็น	อิโตนายติ
ต อาคม	เช่น	ยสฺมา อิห	เป็น	ยสฺมาติห
ร อาคม	เช่น	นิ อนตร	เป็น	นิรนตร
ฬ อาคม	เช่น	ฉ อภิญญา	เป็น	ฉฬภิญญา

ปกติ ปกติพยัญชนะไว้ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น	สาธุ	เป็น	สาธุ ไม่เปลี่ยนเป็น สาหุ
------	------	------	--------------------------

สัณฺญะ ซ้อนพยัญชนะใหม่ มี ๒ วิธี คือ

๑. ซ้อนพยัญชนะเหมือนกันตามหลักพยัญชนะสังโยค (บทที่ ๕)

เช่น	อิธ ปโมทติ	เป็น	อิธปโมทติ
	อ ปมาโท	เป็น	อปปมาโท
	วิ ปยุตโต	เป็น	วิปยุตโต

๒. ซ้อนพยัญชนะต่างกันตามหลักพยัญชนะสังโยค (บทที่ ๕)

เช่น	ป ฆรติ	เป็น	ปคฆรติ
	ปรม ฆาน	เป็น	ปรมขฆาน
	ทุ ภิกข	เป็น	ทุพภิกข

๓. นิคคหิตสนธิ

นิคคหิตสนธิ มีวิธีการต่อ ๔ อย่าง คือ โลปะ อาเทส อาคมะ ปกติ

โลปะ ลบนิคหิต เพราะสระหรือพยัญชนะข้างหลัง ให้ลบนิคหิตข้างหน้าบ้าง

เช่น	ตาส อห	เป็น	ตาสาห
	อริยสจฺจานํ ทสฺสน	เป็น	อริยสจฺจาน ทสฺสน
	เอตํ พุทฺธานํ สาสน	เป็น	เอตํ พุทฺธาน สาสน

อาเทส อาเทคนิคหิต มี ๕ อย่าง คือ

๑. เพราะพยัญชนะวรรคข้างหลัง แปลงนิคหิตเป็นพยัญชนะที่สุตวรรคข้าง

เช่น	เอว โข	เป็น	เอวฺโข
	ตํ ชาต	เป็น	ตณฺชาต
	ตํ ฐาน	เป็น	ตณฺฐาน
	ตํ ตโนติ	เป็น	ตณฺตโนติ
	ตํ ผล	เป็น	ตมฺผล

๒. เพราะ เอ หรือ ห ข้างหลัง แปลงนิคหิตเป็น ณ แล้วซ้อน ณ

เช่น	ตํ เอว	เป็น	ตณฺเวย
	ตํ หิ	เป็น	ตณฺหิ

๓. เพราะ ย ข้างหลัง แปลงนิคหิตกับ ย เป็น ณ แล้วซ้อน ณ

เช่น	สโยโค	เป็น	สณโณโค
	สโยชนิ	เป็น	สณโณชนิ

๔. เพราะ ล ข้างหลัง แปลงนิคหิตเป็น ล

เช่น	บุลลิ่งค์	เป็น	บุลลิ่งค์
------	-----------	------	-----------

๕. เพราะสระข้างหลัง แปลงนิคหิตเป็น ม และ ท

เช่น	ตํ อหํ	เป็น	ตมทํ
	ยํ อนิจจํ	เป็น	ยทนิจจํ

อาคมะ ลงนิคหิตใหม่ เพราะสระหรือพยัญชนะข้างหลัง ลงนิคหิตอาคมได้บ้าง

เช่น	จกขุ อุทปาติ	เป็น	จกขุ อุทปาติ
	อว สิริโร	เป็น	อวสิโร

ปกติ วางนิคหิตไว้ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น	ธมมํ จเร	เป็น	ธมมํ จเร
------	----------	------	----------

๒.๕ สรุปท้ายบท

คำในภาษาบาลี เมื่อนำมาเขียนเป็นอักษรไทยแล้ว มีลักษณะควรสังเกตประกอบการอ่าน ดังนี้

๑. ตัวอักษรทุกตัวที่ไม่มีเครื่องหมายใดอยู่บนหรือล่าง และไม่มีสระใดๆ กำกับไว้ให้อ่านอักษรนั้นมีเสียง "อะ" ทุกตัว

เช่น	อรหโต	อ่านว่า	อะ-ระ-หะ-โต
	ภควา	อ่านว่า	ภะ-คะ-วา
	นนามิ	อ่านว่า	นะ-มา-มิ
	โลกวิทู	อ่านว่า	โล-กะ-วิ-ทู

๒. เมื่อตัวอักษรใดมีเครื่องหมาย . (พินทุ) อยู่ข้างใต้แสดงว่าอักษรนั้นเป็นตัวสะกดของอักษรที่อยู่ข้างหน้า ผสมกันแล้วให้อ่านเหมือนเสียง อะ+(ตัวสะกด) นั้น

เช่น	สมมา (สะ+ม = สัม)	อ่านว่า	สัม-มา
	สงฺโฆ (สะ+ง = สัง)	อ่านว่า	สัง-โฆ
	สตตะ (สะ+ต = สัต)	อ่านว่า	สัต-ตะ

ยกเว้นในกรณีที่ยัญชนะตัวหน้ามีเครื่องหมายสระกำกับอยู่แล้ว ก็ให้อ่านรวมกันตามตัวสะกดนั้น

เช่น	เอตถ	อ่านว่า	เอต-ถะ
	พุทฺธสฺส	อ่านว่า	พุท-ธฺส-สะ
	อิตถิ	อ่านว่า	อิต-ถิ
	โสตถิ	อ่านว่า	โสต-ถิ

๓. เมื่ออักษรใดมีเครื่องหมาย ° (นิคหิต) อยู่ข้างบนตัวอักษรให้อ่านเหมือนอักษรนั้นมีไม้หันอากาศและสะกดด้วยตัว "ง"

เช่น	อรหํ	อ่านว่า	อะ-ระ-หัง
	สงฺฆํ	อ่านว่า	สัง-หัง

ธมม	อ่านว่า ธัม-มิง
สรณ	อ่านว่า สะ-ระ-นัง
อณณ	อ่านว่า อัญญ-ญิง

แต่ถ้าตัวอักษรนั้นมีทั้งเครื่องหมาย ° (นิคคหิต) อยู่ข้างบนและมีสระอื่นกำกับอยู่ด้วย ให้อ่านออกเสียงตามสระที่กำกับ + ง (ตัวสะกด)

เช่น พาหุ	อ่านว่า พา-หุง
อกาสี	อ่านว่า อะ-กา-สิง

๔. เมื่ออักษรใดเป็นตัวนำแต่มีเครื่องหมาย (พินทุ) อยู่ข้างใต้ด้วย ให้อ่านออกเสียง "อะ" ของอักษรนั้นเพียงครั้งเสียงควบไปกับอักษรตัวตาม

เช่น สุวากขาโต	อ่านว่า สะ <u>หฺ</u> วาก-ขา-โต
พยุชน	อ่านว่า พะ <u>ยฺ</u> ญ-ชะ-นัง
อินทริย	อ่านว่า อิน-ทะ <u>ริ</u> -ยิง

คำเรียกชื่อของสระทั้ง ๘ ตัว เรียกว่า **นิสสย** เพราะเป็นที่อาศัยของพยัญชนะในการออกเสียง คำเรียกชื่อของพยัญชนะทั้ง ๓๓ ตัว เรียกว่า **นิสสิต** เพราะต้องอาศัยสระจึงออกเสียงได้

มาตราของอักษร มีดังนี้ สระเสียงสั้น มีหนึ่งมาตรา สระเสียงยาว มีสองมาตรา พยัญชนะทั้งหมด มีกึ่งมาตรา

โฆสะ ได้แก่ อักษรที่มีเสียงก้อง มี ๒๑ ตัว คือ อักษรตัวที่ สาม สี่ ห้า ของวรรค และ ย ร ล ว ห พ มีบาลีว่า “**วคฺคานํ ตติยจตุตถปณฺจมา ยรลวหพา จาติ เอกวิสติ โฆสา**”

อโฆสะ ได้แก่ อักษรที่มีเสียงไม่ก้อง มี ๑๑ ตัว คือ อักษรตัวที่ หนึ่ง สอง ของวรรค และ ส มีบาลีว่า “**วคฺคานํ ปรมฺหุตฺติยา สกาโร จ อโฆสา**”

สิถิละ ได้แก่ อักษรที่มีเสียงนุ่ม เสียงเบา มี ๑๐ ตัว คือ อักษรตัวที่ หนึ่ง สาม ของวรรค มีบาลีว่า “**สิถิลํ นาม ปณฺจสุ วคฺเคสุ ปรมฺหุตฺติยํ**”

ธนิตะ ได้แก่ อักษรที่มีเสียงแข็ง เสียงดัง มี ๑๐ ตัว คือ อักษรตัวที่ สอง สี่ ของวรรค มีบาลีว่า “**ธนิตํ นาม เตเสวว ทุตฺติยจตุตฺถํ**”

สังโยคะ ได้แก่ พยัญชนะตั้งแต่สองตัวขึ้นไปอยู่ติดกันโดยไม่มีสระมาคั่นในระหว่าง เช่น สุตฺวา ระหว่าง ต กับ ว ไม่มีสระมาคั่นในระหว่าง เรียกว่าเป็นสังโยคกัน

การอ่านที่ถูกต้องนำไปสู่การเขียนที่ถูกต้องด้วยเช่นกัน ดังนั้น การออกเสียงให้ถูกต้องตามฐาน กรณ และปยตนะ จึงเป็นเรื่องที่ควรฝึกฝนให้เกิดความเคยชินจนเปล่งเสียงออกมาเป็นธรรมชาติตามเป็นจริง เพื่อเป็นการรักษาเสียงเดิมของบาลีสากลไว้ ย่อมรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

บทที่ ๓

ส่วนแห่งคำพูดในภาษาบาลี^๑

๓.๑ นามศัพท์

นามศัพท์ คือบทที่น้อมไปสู่ความหมาย ใช้เรียกชื่อคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของ สถานที่ ต้นไม้ แม่น้ำ ภูเขา สภาวธรรม เป็นต้น วิเคราะห์ว่า "อตถิ นมตติ นามิ" บทที่น้อมไปสู่ความหมายชื่อนาม, อตตนิ อตถิ นามตติ วา นามิ หรือบทที่น้อมความหมายมาไว้ในตนชื่อนาม" แบ่งเป็น ๓ คือ **สุทธานาม**^๒ **คุณนาม** และ **สัพพนาม**

สุทธานาม

สุทธานาม คือนามล้วน ๆ เป็นชื่อของคน สัตว์ วัตถุสิ่งของ สถานที่ สภาวต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. **สาธารณนาม** ชื่อทั่วไปไม่เจาะจงถึงคนใด สิ่งใด หรือสถานที่ใด เช่น

มนุสโส	มนุษย์
ตฺริจฺฉาโน	สัตว์เดรัจฉาน
ธนี	ทรัพย์
นครี	เมือง
นที	แม่น้ำ
สนติ	ความสงบ

๒. **อสาธารณนาม** ชื่อเฉพาะเจาะจงไม่ทั่วไปแก่คน สิ่งของ หรือสถานที่อื่น เช่น

สาริปุตโต	พระสารีบุตร
ปเสนทิโกศล	พระเจ้าประเสนทิโกศล
สาวตถิ	เมืองชื่อสาวตถิ
เอราวโณ	ช้างชื่อ เอราวัณ
ราหุโล	พระราหุล

คุณนาม

คุณนาม หรือ **วิเสสนาม** คือคำที่แสดงลักษณะพิเศษของสุทธานาม คือแสดงลักษณะอาการของสุทธานามเป็นการขยายให้รู้ว่าสุทธานามนั้นมีลักษณะเช่นไร เช่นว่า ดี ชั่ว สูง ต่ำ ดำ ขาว ยาว สั้น ใหญ่ เล็ก โกง ฉลาด เป็นต้น

คุณนามที่ขยาย หรือแสดงลักษณะอาการของสุทธานามบทใดต้องมีลิงค์ วจนะ และวิภัติ เหมือนกับสุทธานามบทนั้นที่ตนแสดงลักษณะอาการ ใช้คำว่า **ผู้** หรือ **มี** หรือ **อัน** หรือ **ที่** หรือ **ตัว** คำใดคำหนึ่งให้ฟังแล้วกลมกลืนเหมาะสมถูกต้องตามหลักภาษา นิยมเรียงไว้หน้าสุทธานาม เช่น

^๑ ตำราบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรียกว่า “วจีวิภาค” แปลว่า การจำแนกถ้อยคำ โดยแบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ นาม อพยยศัพท์ สมาส ตัทธิต อาขยาต และกิตก์

^๒ ตำราบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ใช้คำว่า “นามนาม”

ปริสุทโธ นโร	อ.คน ผู้ปริสุทธี	ปุลิงค์
ปริสุทธา อิตถิ	อ.หญิง ผู้ปริสุทธี	อิตถิลิงค์
ปริสุทธี กุล	อ.ตระกูล อันปริสุทธี	นปุสกลิงค์
ปริสุทเธ กุเล	ในตระกูล ที่ปริสุทธี	สัตตมวิวัคตติ

คุณนาม แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. **คุณนามปกติ** คือคุณนามระดับธรรมดาไม่มีความพิเศษอะไร

เช่น สุนทโร ดี งาม อร่อย

ปาโป บาป ชั่ว เลว ทราหม

๒. **คุณนามวิเศษ** คือคุณนามระดับพิเศษขึ้นกว่าปกติ จะมี **ตร อีย อียสฺสลิค-ปัจจย** หรือมี **อติ-อุปสัค** เป็นเครื่องหมายของคุณนามนั้น เช่น

สุนทรโตร หรือ อติสุนทโร ดียิง งามยิ่ง อร่อยยิ่ง

ปาปโตร หรือ อติปาโป บาปยิ่ง ชั่วยิ่ง เลวยิ่ง

๓. **คุณนามอติวิเศษ** คือ คุณนามระดับพิเศษที่สุด จะมี **ตม อิกฺษ** -ปัจจย หรือมี **อติวีย-ศัพท** เป็นเครื่องหมายของคุณนามนั้น เช่น

สุนทรตโม หรือ อติวีย สุนทโร ดีที่สุด งามที่สุด อร่อยที่สุด

ปาปตโม หรือ อติวีย ปาโป บาปที่สุด ชั่วที่สุด เลวที่สุด

สัพพนาม

สัพพนาม คือคำที่ใช้แทนนามที่เป็นชื่อคน สัตว์ สิ่งของ สถานที่ เป็นต้น ที่ออกชื่อมาแล้ว เพื่อไม่ให้ซ้ำซากซึ่งฟังไม่เพราะหู มีวิเคราะห์ศัพท์ว่า "สพเพสํ อิตถิปุณฺณปุสฺสกาณํ นามานิ สพพนามานิ คำนามที่ใช้แทนชื่อของนามที่เป็นอิตถิลิงค์ ปุลงิงค์ และนปุสกลิงค์ ชื่อว่าสัพพนาม"

มี ๒๗ ตัว คือ สพพ กตร กตม อุกย อิตร อกฺย อกฺยตร อกฺยตม ปุพพ ปร อปร ทกฺขิน อดฺตร อธฺร ย ต เอต อิม อมฺ กิ เอก อุก ทฺวิ ตติ จตุ ตุมฺห อมฺห

แบ่งเป็น ๓ คือ ปุริสสัพพนาม วิเสสนสัพพนาม และ สังขยาสัพพนาม

ปุริสสัพพนาม

ปุริสสัพพนาม คือสัพพนามที่เอ่ยถึงบุรุษในการสนทนา มี ๓ บุรุษ คือ

๑. **ปฐมบุรุษ** ใช้ ต สัพพนามแปลว่า เขา มัน เป็นต้น แทนชื่อคนหรือสิ่งที่เราเอ่ยถึง เช่น

โส คามํ คจฺจติ เขาไปบ้าน

๒. **มัชฌิมบุรุษ** ใช้ ตุมฺห ศัพท์แปลว่า ท่าน เธอ คุณ เจ้า เป็นต้น แทนชื่อคนที่เราพูดด้วย เช่น

ตุมฺเห กุสฺลํ กโรถ พวกท่านจงพากันทำกุศล

๓. **อุตตมบุรุษ** ใช้ อมฺห ศัพท์แปลว่า ข้าพเจ้า ผม ดิฉัน เรา เป็นต้น แทนชื่อเราเอง เช่น

อหํ ปญฺจ สีลานิ สมาทียามิ ข้าพเจ้าสมาทานศีล ๕

วิเสสนสัพพนาม

วิเสสนสัพพนาม คือสัพพนามที่ใช้แทนและขยายนามคล้ายคุณนาม มี ๒ อย่าง คือ

๑. **อนิยมวิเสสนสัพพนาม** คือวิเสสนสัพพนามที่บอกความไม่แน่นอน มี ๑๓ ศัพท์ คือ

สพฺพ	ทั้งปวง	กตร, กตม	คนไหน อะไรบ้าง
อุภย	ทั้งสอง	อิตร	นอกจากนี้
อณฺณ	อื่น	อณฺณตร, อณฺณตม	คนใดคนหนึ่ง
ปร	อื่น	อปฺร	อื่นอีก
ย	ใด	เอก	หนึ่ง พวกหนึ่ง
กั	ไหน ไ		

๒. นิยมวิเสสนสัพพนาม คือวิเสสนสัพพนามที่บอกความแน่นอน มี ๘ ศัพท์ คือ

ปุพฺพ	ข้างหน้า	ทกฺขิณ	ด้านขวา
อุตฺตร	ด้านซ้าย ด้านเหนือ	อธฺร	ด้านล่าง ภายใต้
ต	นั้น	เอต	นั้น
อิม	นี้	อมุ	โน้น

สังขยาสัพพนาม

สังขยาสัพพนาม คือสัพพนามที่ใช้นับจำนวนสุทธนาม มี ๕ ตัว คือ

เอก	หนึ่ง	อุก	ทั้งสอง
ทฺวิ	สอง	ติ	สาม
จตุ	สี่		

ข้อสังเกต

สุทธนาม คุณนาม และสัพพนาม ทั้ง ๓ นี้ ต้องประกอบด้วย ลิงค์ วจนะ และวิภัติติ จึงสามารถนำไปประกอบในประโยคต่าง ๆ ได้ เช่น มนุสฺโส, สาริปุตฺโต, สุนทโร, โส, ตวํ, อหํ, สพฺโพ, โย เป็นต้น

สุทธนาม มีอำนาจที่จะบังคับคุณนามให้มี ลิงค์ วจนะ วิภัติติ เสมอกับสุทธนามซึ่งเป็นเจ้าของ เพราะว่า คุณนามจะมีได้ต้องอาศัยสุทธนาม ถ้าสุทธนามไม่มี คุณนามก็ไม่ปรากฏ

คุณนาม แสดงลักษณะของสุทธนามบทใด เรียงไว้หน้าสุทธนามบทนั้น เช่น

อุจฺโจ รุกฺโข

ต้นไม้สูง

อุจฺเจ รุกฺเข สกฺุณา

นกบนต้นไม้สูง

ถ้าเนื่องด้วยกิริยา ว่ามี ว่าเป็น จะเรียงไว้หลังสุทธนามซึ่งเป็นเจ้าของ และวางไว้หน้ากิริยา ว่ามี ว่าเป็น เช่น

สุคนฺธํ ปุพฺผํ มนุสฺसानํ มนาปี โหติ ฯ ดอกไม้มีกลิ่นหอมย่อมเป็นที่ชอบใจของมนุษย์

คุณนาม กับ สัพพนาม ต้องอาศัยสุทธนามเป็นหลัก ถ้าไม่ประกอบ ลิงค์ วจนะ วิภัติติ จะไม่สามารถรู้ได้ว่า เป็นคุณนามและสัพพนามแห่งสุทธนามตัวไหน ไม่สามารถจะประกอบคำพูดเข้าเป็นประโยคได้

๓.๒ ลิงค์ การันต์ วจนะ วิภัติติ

ลิงค์ การันต์ วจนะ และวิภัติติ ทั้ง ๔ นี้ ประกอบรวมอยู่ในสุทธนาม คุณนาม และสัพพนาม

ลิงค์

ลิงค์ คือ เพศของนาม มีวิเคราะห์ว่า "ลิงคฺติ อิตฺถิ ปุริโสติ วิภาคํ คจฺฉติ เอเตนาติ ลิงคํ เพศที่ใช้จำแนกนามว่าเป็นหญิงหรือ ชาย ชื่อว่าลิงค์" มี ๓ อย่าง คือ

๑.ปุงลึงค์	เพศชาย เช่น
ปพพโต	ภูเข
อหิ	งู
สิสี	นกยูง
เสตุ	สะพาน
ปารคู	ผู้ถึงฝั่ง

๒.อิตถิลึงค์	เพศหญิง เช่น
ถวิกา	ถุง
สตติ	หอก
ธานี	เมือง
อรุ	ทราย
สรพ	ตุ๊กแก

๓.นปุงสกลึงค์	ไม่ใช่เพศชายเพศหญิง หรือไม่มีเพศ เช่น
อิณ	หนี้
อจจิ	เปลวไฟ
อสุสุ	น้ำตา

ลึงค์ ๒ พวก คือ

๑. ลึงค์โดยกำเนิด คือ นามศัพท์ที่มีเพศตามกำเนิดของตัวจริง เช่น

ปุริโส	ชาย	เป็นปุงลึงค์
อิตถิ	หญิง	เป็นอิตถิลึงค์
จิตตัม	จิต	เป็นนปุงสกลึงค์

๒. ลึงค์โดยสมมติ คือ นามศัพท์ที่มีเพศตามสมมติขึ้น ไม่ตรงตามตัวจริง เช่น

ทาโร	เมีย	สมมติให้เป็นปุงลึงค์
ปเทโส	ประเทศ	สมมติให้เป็นปุงลึงค์
ปจวี	แผ่นดิน	สมมติให้เป็นอิตถิลึงค์

จำแนกนาม ๓ โดยลึงค์

๑. สุตฺรนาม บางศัพท์เป็นลึงค์เดียว คือจะเป็นปุงลึงค์ อิตถิลึงค์ หรือนปุงสกลึงค์ ก็เป็นได้อย่าง

เดียว

ปุงลึงค์	เช่น
ปุริโส	ชาย
อมโร	เทวดา
อาทิจโจ	พระอาทิตย์
อินฺโท	พระอินทร์
อีโส	คนเป็นใหญ่
อุทฺธิ	ทะเล
เอรณฺโฑ	ต้นละหุ่ง

โอโธ	ห้วงน้ำ
กณโณ	หู
จนโท	พระจันทร์
ตรุ	ต้นไม้
ปพพโต	ภูเข
ยโม	พระยม
อิติลึงค์ เช่น	
อิติ	หญิง
อจจรา	นางอัปสร, นิ้วมือ
อาภา	รัศมี
อิทธิ	ฤทธิ์
อิส	งอนไถ
อุสุ	ดาว
เอสิกา	เสาระเนียด
โอชา	โอชา
กฏิ	สะเวย
จมุ	เสนา
ตารา	ดาว
ปภา	รัศมี
ยาคุ	ข้าวต้ม
นปุงสกลึงค์ เช่น	
จิตต์	จิต
องค์	องค์
อารมณ	อารมณ์
อิน	หนี้
อิริณ	ทุ่งนา
อุทก	น้ำ
เอพาลุก	ฟักเหลือง
โอก	น้ำ
กมม	กรรม
จกขุ	นัยน์ตา
เตล	น้ำมัน
ปณณ	ใบไม้, หนังสือ
ยาน	ยาน

๒. **สุทธานาม** บางศัพท์เป็นได้ ๒ ลึงค์ คือนามศัพท์เพียงศัพท์เดียว มีรูปอย่างเดียว เป็นได้ทั้ง ๒ ลึงค์ หรือมีรากศัพท์เป็นอย่างเดียวกัน เปลี่ยนแต่สระที่สุดให้ต่างกันพอเป็นเครื่องหมายให้ลึงค์ต่างกันบ้าง

สุทธานามศัพท์เดียว มีรูปอย่างเดียว เป็น ๒ ลิงค์ เช่น

ปุงลึงค์	นปุงสกลึงค์	คำแปล
อกุขโร	อกุขร	อักษร
อคารโ	อคาร	เรือน
อุตุ	อุตุ	ฤดู
ทิวโส	ทิวส	วัน
มโน	มน	ใจ
สัจจโร	สัจจร	ปี

สุทธานามมีมูลศัพท์เป็นอย่างเดียว เปลี่ยนแต่สระที่สุดเป็น ๒ ลิงค์

ปุงลึงค์	อิตถิลิงค์	คำแปล
ราชา	ราชินี	พระราชา, พระราชินี
อรหา,อรห	อรหนตี	พระอรหันต์
อาชีวก	อาชีวิกา	นักบวช
อุปาสโก	อุปาสิกา	อุบาสก,อุบาสิกา
กุมารโ	กุมาริ,กุมาริกา	เด็ก
โคโณ	คาวี	โค
โจโร	โจริ	โจร
ญาติโก	ญาติกา	ญาติ
ตรุโณ	ตรุณี	ชายหนุ่ม,หญิงสาว
เถโร	เถรี	พระเถระ,พระเถรี
ทารโก	ทาริกา	เด็กชาย,เด็กหญิง
เทโว	เทวี	พระเจ้าแผ่นดิน,พระราชเทวี
นโร	นารี	คนผู้ชาย,คนผู้หญิง
ปริพพาชโก	ปริพพาชิกา	นักบวชชาย,นักบวชหญิง
ภิกขุ	ภิกขุณี	ภิกษุ,ภิกษุณี
ภว	โภตี	ผู้เจริญ
มनुสโส	มनुสสี	มนุษย์ชาย,มนุษย์หญิง
ยโกโซ	ยโกขินี	ยักษ์,ยักษิณี
ยุวา	ยุวตี	ชายหนุ่ม,หญิงสาว
สขา	สขี	เพื่อนชาย,เพื่อนหญิง
หตถิ	หตถินี	ช้างพลาย,ช้างพัง

๓. คุณนามและศัพท์นาม เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เพราะต้องเปลี่ยนลิงค์ไปตามสุทธานามที่ต้นขยายและ
ใช้แทน คุณนาม เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น

กลยาโณ ปุริโส	ชายดี	เป็นปุงลึงค์
กลยาณี อิตถิ	หญิงดี	เป็นอิตถิลิงค์
กลยาณํ จิตตํ	จิตดี	เป็นนปุงสกลึงค์

ตัวอย่างคุณนาม เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีดังนี้

ปุงลึงค์	อิตถิลิงค์	นปุงสกलिंगค์	คำแปล
กมมกาโร	กมมการินี	กมมการ	ทำกรงาน
คุณวา	คุณวดี	คุณว	มีคุณ
จณโท	จณทา	จณท	ดูร้าย
เชฏโฐ	เชฏฐา	เชฏฐ	เจริญที่สุด
ตาโณ	ตาณา	ตาณ	ด้านทาน
ถิโร	ถิรา	ถิร	มัน
ทกโข	ทกขา	ทกข	ขยัน
ธมมิโก	ธมมิกา	ธมมิก	ตั้งในธรรม
นาโถ	นาถา	นาถ	ที่พึ่ง
ปาโป	ปาปา	ปาป	บาป
โกคิ	โกคินี	โกคิ	มีโกคะ
มติมา	มติมดี	มติม	มีความคิด
ลาภี	ลาภินี	ลาภิ	มีลาภ
สทฺธโร	สทฺธา	สทฺธ	มีศรัทธา

ต ศัพท์ในปฐิสสัพพนาม เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ (ตุมห และอมห ศัพท์ เป็นอิลิงคนาม) เช่น

โส ปุริโส	ชายคนนั้น	เป็นปุงลึงค์
สา อตถิ	หญิงคนนั้น	เป็นอิตถิลิงค์
ต จิตต	จิตดวงนั้น	เป็นนปุงสกलึงค์

วิเสสนสัพพนาม เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น

สพฺโพ คาโม	หมู่บ้านทั้งปวง	เป็นปุงลึงค์
สพฺพา ตารา	ดาวทั้งปวง	เป็นอิตถิลิงค์
สพฺพ อกฺขร	อักษรทั้งปวง	เป็นนปุงสกलึงค์
สังขยาสัพพนาม(เอก ทวิ อุกฺ ทิ จตุ) เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น		
เอโก โจร	โจรคนหนึ่ง	เป็นปุงลึงค์
เอกา ภรณี	หญิงแม่เรือนคนหนึ่ง	เป็นอิตถิลิงค์
เอก จิตต	จิตดวงหนึ่ง	เป็นนปุงสกलึงค์

การันต์

การันต์ คืออักษรสุดท้ายของศัพท์ทั้งหลาย วิเคราะห์ว่า "การานํ อนนฺตํ การนฺตํ อักษรตัวสุดท้ายแห่งอักษรทั้งหลาย(ในแต่ละศัพท์) ชื่อว่าการันตะ" โดยสามัญทั่วไป มี ๖^๑ ได้แก่

อ อา อิ อี อุ อู

^๑ ตำราบาลีไวยากรณ์เดิม เช่น กัจจายณะ มีการันต์ ๘ คือเพิ่ม โอ การันต์ เช่น โค ศัพท์ และนิคคหิต การันต์ เช่น กี ศัพท์ เข้ามาศึกษาเพิ่มเติมได้จากตำราต่าง ๆ เช่น บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น มหาวิทยาลัยวิชาลัย ฉบับพิมพ์ปี ๒๕๕๖ เป็นต้น

ทั้งนี้ ไม่นำสระเสียงผสม คือ เอ และ โอ มาใช้เป็นสระที่สวดแห่งศัพท์ (ลักษณะพิเศษของสระที่สวดแห่งศัพท์ เช่น คำว่า โค(ว) สา(หมา) เป็นต้น) ตัวอย่างสระที่สวดของนามศัพท์มีดังนี้

๑. อจริย	แปลว่า	อาจารย์	เรียก	อ	การันต์	ไม่มีรูป
มชช	แปลว่า	น้ำเมา	เรียก	อ	การันต์	ไม่มีรูป
๒. สิลา	แปลว่า	หิน	เรียก	อา	การันต์	มีรูป “า”
โทลา	แปลว่า	ชิงช้า	เรียก	อา	การันต์	มีรูป “า”
๓. วิหิ	แปลว่า	ข้าวเปลือก	เรียก	อิ	การันต์	มีรูป “ิ”
คณฺธิ	แปลว่า	ระฆัง	เรียก	อิ	การันต์	มีรูป “ิ”
๔. สิชี	แปลว่า	นกยูง	เรียก	อี	การันต์	มีรูป “ี”
ธานี	แปลว่า	เมือง	เรียก	อี	การันต์	มีรูป “ี”
๕. रिपु	แปลว่า	ข้าศึก	เรียก	อุ	การันต์	มีรูป “ุ”
กาสุ	แปลว่า	หลุม	เรียก	อุ	การันต์	มีรูป “ุ”
๖. วิรุ	แปลว่า	เถาวัลย์	เรียก	อุ	การันต์	มีรูป “ุ”
ปารคฺ	แปลว่า	ผู้ถึงฝั่ง	เรียก	อุ	การันต์	มีรูป “ุ”

จำแนกลิงค์ ๓ โดยการันต์ ๖

๑. ปุงลิงค์ มีการันต์ ๕ คือ	อ	อิ	อี	อุ	อุ	เช่น
ปฺริส ชาย	เป็น	อ	การันต์			
อคฺคิ ไฟ	เป็น	อิ	การันต์			
ทณฺฑิ ผู้มีไม้เท้า	เป็น	อี	การันต์			
ภิกฺขุ ภิกษุ	เป็น	อุ	การันต์			
อภิกฺขุ ผู้เป็นใหญ่	เป็น	อุ	การันต์			
๒. อิตถิลิงค์ มีการันต์ ๕ คือ	อา	อิ	อี	อุ	อุ	เช่น
กณฺณ สาวน้อย	เป็น	อา	การันต์			
รตฺติ กลางคืน	เป็น	อิ	การันต์			
อิตถิ หญิง	เป็น	อี	การันต์			
ยาคุ ข้าวยาคุ	เป็น	อุ	การันต์			
ชมพฺว ต้นหว่า	เป็น	อุ	การันต์			
๓. นปฺงสกลิงค์ มีการันต์ ๓ คือ	อ	อิ	อุ	เช่น		
จิตฺต จิต	เป็น	อ	การันต์			
อฏฺฐิ กระดุก	เป็น	อิ	การันต์			
อายุ อายุ	เป็น	อุ	การันต์			

ข้อสังเกต การันต์ ๖ ตัว ที่แบ่งลงในลิงค์ทั้ง ๓ มีการันต์ซ้ำกันทั้ง ๓ ลิงค์ ดังนี้

๑. อ การันต์ เป็นได้ ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์ และ นปฺงสกลิงค์
๒. อา การันต์ เป็นได้ลิงค์เดียว คือ อิตถิลิงค์
๓. อิ การันต์ เป็นได้ ๓ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์ อิตถิลิงค์ และ นปฺงสกลิงค์
๔. อี การันต์ เป็นได้ ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์ และ อิตถิลิงค์

๕. อุ การันต์ เป็นได้ ๓ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์ อิตถิลิงค์ และ นปุงสกลิงค์
 ๖. อุ การันต์ เป็นได้ ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์ และ อิตถิลิงค์

วจนะ

วจนะหรือพจน์ คือคำที่แสดงจำนวนของสิ่งที่พูดถึงหรือนามให้รู้ว่ามีน้อยหรือมากเพียงใด วิเคราะห์ว่า "เอกตัม วา พหุตัม วาติ วจติ เอเตนาคี วจนํ" คำที่ใช้บอกจำนวนว่าหนึ่ง หรือมากกว่าหนึ่ง ชื่อว่า วจนะ" มี ๒ คือ

๑. **เอกวจนะหรือเอกพจน์** คำบอกหรือแสดงให้ทราบจำนวนของนามว่ามีหนึ่ง

เช่น **ปรีโส** ชายหนึ่งคน
อิตถิ หญิงหนึ่งคน
จิตตัม จิตหนึ่งดวง

๒. **พหุวจนะ หรือ พหุพจน์** คำบอกจำนวนของนามว่ามีมาก ตั้งแต่สองขึ้นไป

เช่น **ปรีสา** ชายหลายคน (ชายทั้งหลาย)
อิตถิโย หญิงหลายคน (หญิงทั้งหลาย)
จิตตานิ จิตหลายดวง (จิตทั้งหลาย)

วจนะทั้ง ๒ นี้ มีประโยชน์ให้รู้จำนวนน้อยหรือมาก จะรู้ได้ต้องสังเกตที่ท้ายศัพท์ซึ่งเป็นวิภัตติ ถ้าที่ท้ายศัพท์เป็นวิภัตติอะไร ก็ทราบวจนะได้ทันที เพราะวิภัตติเป็นเครื่องหมายให้รู้วจนะ เราจะทราบวจนะได้ต้องอาศัยวิภัตติ มีวิภัตติเป็นเครื่องหมายให้ทราบได้ว่าเป็นเอกวจนะหรือพหุวจนะ

ข้อสังเกต วจนะมีส่วนเหมือนสังख्या(จำนวนนับ)ตรงที่เป็นเครื่องหมายบอกจำนวนสุทธานาม แต่มีลักษณะต่างกัน ดังนี้

๑. วจนะ บอกจำนวนสุทธานามไม่ชัดเจน เช่น **สกุโณ** แปลว่า นก **สกุณา** แปลว่า นกหลายตัว ไม่ชัดเจนไปว่าเท่าไรแน่ แม้ที่เป็นเอกวจนะก็ไม่ระบุให้ชัดว่า "หนึ่งตัว"

๒.สังख्या นับจำนวนสุทธานามชัดเจนไปทีเดียว เช่น

นก ๑ ตัว	มีศัพท์ว่า	เอโก สกุโณ
เนื้อ(ทราย) ๒ ตัว	มีศัพท์ว่า	เทเว มิกา
โจร ๓ คน	มีศัพท์ว่า	ตโย โจรา
สุนัข ๔ ตัว	มีศัพท์ว่า	จตตารโ สุนขา
ผลไม้ ๕ ผล	มีศัพท์ว่า	ปญจ ผลานิ

วิภัตติ

วิภัตติ แปลว่า แจกแจง หรือ จำแนก หมายถึง ศัพท์สำหรับประกอบท้ายนามศัพท์ อันเป็นการจำแนกนามศัพท์ให้มีรูปและอรรถต่างกันไปในนามศัพท์ต่างๆ เพื่อให้มีเนื้อความสัมพันธ์กับบทอื่นในประโยคได้ วิเคราะห์ว่า "กมฺมาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ ลิงฺคตฺถํ วิภฺชนฺตีติ วิภฺตฺติโย" ศัพท์ที่จำแนกอรรถของลิงค์ โดยกรรมและเอกพจน์เป็นต้น ชื่อว่าวิภัตติ"

ตัวอย่าง คำว่า “นร” แปลว่า “คน” ถ้านำไปใช้ในประโยคที่มีความหมายแตกต่างกันจำเป็นต้องแยกแยะรูปศัพท์ให้แตกต่างกันด้วย เพื่อประโยชน์ต่อการสื่อสารทำความเข้าใจให้ตรงกัน เช่น ประโยคว่า

๑.คนปิ่นตันไม้

๒.เศรษฐีพูดกะคนจน

๓.พระภิกษุแสดงธรรมแก่คน

๔.พระธรรมเป็นที่พึ่งของคนทั้งหลาย

คน ในประโยคที่ ๑ ต้องใช้คำว่า “นโร”

ดังนี้ นโร รุกข์ อารุยหติ.

คน ในประโยคที่ ๒ ต้องใช้คำว่า “นร”

ดังนี้ เสฏฐิ ทลิตุท นร กเถติ.

คน ในประโยคที่ ๓ ต้องใช้คำว่า “นรุตส”

ดังนี้ ภิกขุ นรุตส ฌมม เทเสติ.

คน ในประโยคที่ ๔ ต้องใช้คำว่า “นราน”

ดังนี้ ฌมโม นราน นาลโ โหติ.

ศัพท์ว่า “นร” ที่แปลว่า “คน” ซึ่งยกตัวอย่างมาให้นี้ เป็นเพียงการแจกแจงวิภัตติตามอรรถไม่วิภัตตินั้น ยังมีอีกหลายวิภัตติซึ่งมีอรรถที่แตกต่างกันไป อย่างน้อย ๑๐ วิภัตติหรืออีก ๑๐ เนื้อความ ดังนั้นจึงควรศึกษาหลักการจำแนกเพื่อกำหนดเนื้อความได้ง่ายขึ้น โดยแต่ละวิภัตติจะมีคำเชื่อม หรือ คำต่อสำหรับเชื่อมหรือต่อศัพท์หนึ่งไปหาศัพท์หนึ่ง เช่น

ภิกขุ ฌมม จรติ

แปลว่า

ภิกขุ ย่อมประพฤติ ซึ่ง ธรรม

คามิ คโต

แปลว่า

ไปแล้ว สู่ หมู่บ้าน

อสเสน ยุตโต รโถ

แปลว่า

รถเทียมแล้ว ด้วย ม้า

อลินา กลโ

แปลว่า

ความทะเลาะ เพราะ ดาบ

คิลานุตส เกสขุ

แปลว่า

ยา เพื่อ คนไข้

อคคิมหา ภย

แปลว่า

ภัย แต่ ไฟ

พนธนา มุตโต

แปลว่า

พ้นแล้ว จาก เครื่องผูก

ปญญา อภา

แปลว่า

แสงสว่าง แห่ง ปัญญา

รุกขุตส สาขา

แปลว่า

กิ่ง แห่ง ต้นไม้

พุทฺธุตส สาวโก

แปลว่า

สาวก ของ พระพุทธเจ้า

วานรุตส โลมา

แปลว่า

ชนทั้งหลาย ของ ลิง

วเน พยคุโ

แปลว่า

เสื่อโครง ใน ป่า

ปพพตสมิ คาโม

แปลว่า

หมู่บ้าน ใกล้ ภูเขา

รุกเข สกุธนา

แปลว่า

นก บน ต้นไม้

คำว่า ซึ่ง สู่ ด้วย เพราะ เพื่อ แต่ จาก แห่ง ของ ใน ใกล้ และ บน เป็นคำเชื่อมหรือคำต่อเรียกว่า **อายตนิบาต**

วิภัตตินั้น มี ๑๔ ตัว เป็นเอกพจน์ ๗ พหูพจน์ ๗ ซึ่งจะมีอายตนิบาตที่แตกต่างกันไปตามวิภัตติ และวณะนั้นๆด้วย ซึ่งเป็นเหตุให้จำแนกอรรถออกเป็น ๑๔ อรรถ เช่นกัน ดังนี้

นามวิภัติ ๑๔ ตัว พร้อมคำแปล

วิภัติ	เอก.	พหู.	คำแปล(ใช้คำเชื่อมว่า...)
ปฐมา (ที่ ๑)	ลี	โย	อันว่า
ทุติยา (ที่ ๒)	อ	โย	ซึ่ง สู่ ยัง ลั้น กะ ตลอด เฉพาะ
ตติยา (ที่ ๓)	นา	หิ	ด้วย โดย อัน ตาม เพราะ มี ด้วยทั้ง
จตุตถิ (ที่ ๔)	ส	น	แก่ เพื่อ ต่อ สำหรับ
ปัญจมี (ที่ ๕)	สุมา	หิ	แต่ จาก กว่า เหตุ เพราะ
ฉกฺษิ (ที่ ๖)	ส	น	แห่ง ของ เมื่อ
สัตตมี (ที่ ๗)	สมี	สุ	ใน ไกล ที่ ครั้นเมื่อ ในเพราะ เหนือ บน ณ
อาลปนะ	ลี	โย	แนะ ดูก่อน ข้าแต่ นี้

นามวิภัติเหล่านี้จำแนกสรรณนามศัพท์แต่ละศัพท์ได้ถึง ๑๔ อรรถ (รวมอาลปนะด้วยเป็น ๑๖ อรรถ) จึงมีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง ควรจำให้ขึ้นใจ, ปฐมาวิภัติกับอาลปนะ ใช้วิภัติตัวเดียวกัน, วิภัติฝ่ายพหูพจน์ เพิ่มคำว่า "ทั้งหลาย" ในคำแปลด้วย เช่น คำว่า “บุคคลา”(อ การันต์ ใน ปุณฺณลึงค์ แจกอย่าง บุริส ศัพท์) เป็น ปฐมาวิภัติ พหูพจน์ จะต้องแปลว่า **อันว่าบุคคลทั้งหลาย**

๓.๓ วิธีแจกนามศัพท์*

วิธีแจกนามศัพท์ด้วยวิภัติ ต้องกำหนดรู้ให้ได้ก่อนจึงจะเป็นการง่าย คือ**กำหนดตามสระที่สุดแห่งศัพท์ เรียกว่า การันต์** ศัพท์ที่เป็นลึงค์เดียวกันมี การันต์เหมือนกันแล้ว ก็แจกเป็นแบบเดียวกัน ยกไว้แต่ศัพท์บางเหล่า ที่มีวิธีแจกอย่างหนึ่งต่างหาก เมื่อกำหนดได้ดังนี้แล้ว ก็ใช้ตลอดไปได้ ในสุทธานามและคุณนาม นั้น ท่านจัดการันต์ตามที่ใช้สาธนาทั่วไปมานั้น ดังนี้ :-

ในปุณฺณลึงค์มีการันต์ ๕ คือ	อ	อิ	อี	อุ	อู
ในอิติลึงค์มีการันต์ ๕ คือ	อา	อิ	อี	อุ	อู
ในนปุณฺณลึงค์มีการันต์ ๓ คือ	อ	อิ	อุ		

* ตำราบาลีไวยากรณ์เดิม เช่น กัจจายนะ มีการแจกศัพท์ ในลึงค์ทั้ง ๓ ตามวิภัติทั้ง ๗ และอาลปนะ หลากหลายมากกว่านี้ ผู้สนใจควรศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมได้จากตำราคัมภีร์ไวยากรณ์ต่าง ๆ เช่น ไวยากรณ์บาลีเบื้องต้น มหาบาลีวิชาลัย ฉบับพิมพ์ปี ๒๕๕๖

ปุงลิงค์

อ การันต์ ในปุงลิงค์ แจกอย่าง ปุริส [บุรุช] ดังนี้ :-

	เอกวจนั	พหูวจนั
ป.	ปุริโส	ปุริสา
ท.	ปุริสั	ปุริเส
ต.	ปุริเสน	ปุริเสหิ ปุริเสภิ
จ.	ปุริสสส ปุริสสาย ปุริสตุถั	ปุริसानั
ปญ.	ปุริสสุมา ปุริสมหา ปุริสา	ปุริเสหิ ปุริเสภิ
ฉ.	ปุริสสส	ปุริसानั
ส.	ปุริสสมิ ปุริสมหิ ปุริเส	ปุริเสสุ
อา.	ปุริส ปุริสา	ปุริสา

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน ปุริส

อาจารย์	อาจารย์	ชน	ชน
กุมาร	เด็ก	ตุรค	ม้า
ขัตติย	กษัตริย์	เถน	ขโมย
คณ	หมู่	ทูต	ทูต
โจร	โจร	ธช	ธง
ฉณ	มหรสพ	นร	คน
ปาวก	ไฟ	รุกข	ต้นไม้
ผลิก	แก้วผลึก	โลก	โลก
พก	นกยาง	วานร	ลิง
ภว	ภพ	สหาย	เพื่อน
มนุษย์	มนุษย์	หตถ	มือ
ยักข	ยักษ์		

อิ การันต์ ในปุงลิงค์ แจกอย่าง มุณี [ผู้รู้] ดังนี้ :-

	เอกวจนั	พหูวจนั
ป.	มุณี	มุณโย มุณี
ท.	มุณี	มุณโย มุณี
ต.	มุณินา	มุณีหิ มุณีภิ
จ.	มุณิสส มุณิโน	มุณินั
ปญ.	มุณิสมา มุณิมหา มุณินา	มุณีหิ มุณีภิ
ฉ.	มุณิสส มุณิโน	มุณินั

ส.	มนิสมี มนินฺมฺหิ	มนิสฺ
อา.	มนิ	มนฺโย มฺนึ

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน มฺนึ.

อคคิ	ไฟ	ปติ	เจ้า, ผัว
อริ	ข้าศึก	มณิ	แก้วมณี
อหิ	งู	วิธี	วิธี
ถปติ	ช่างไม้	วิธี	ข้าวเปลือก
นิธิ	ชุมทรัพย์	สมาธิ	สมาธิ

อี การันต์ ในปุงลิงค์ แจกอย่าง เสฏฺฐิ [เศรษฐิ] ดังนี้:-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	เสฏฺฐิ	เสฏฺฐิโน เสฏฺฐิ
ท.	เสฏฺฐิ เสฏฺฐินํ	เสฏฺฐิโน เสฏฺฐิ
ต.	เสฏฺฐินา	เสฏฺฐิหิ เสฏฺฐิภิ
จ.	เสฏฺฐิสฺส เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐินํ
ปญ.	เสฏฺฐิสฺมา เสฏฺฐิมฺหา เสฏฺฐินา	เสฏฺฐิหิ เสฏฺฐิภิ
ฉ.	เสฏฺฐิสฺส เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐินํ
ส.	เสฏฺฐิสฺมี เสฏฺฐิมฺหิ	เสฏฺฐิสฺ
อา.	เสฏฺฐิ	เสฏฺฐิโน เสฏฺฐิ

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน เสฏฺฐิ.

กริ	ช่าง	ภาณิ	คนช่างพูด
ตปสี	คนมีตบะ	โกคิ	คนมีโกคะ
ทณฺฑิ	คนมีไม้เท้า	มนฺตี	คนมีความคิด
เมธาวิ	คนมีปัญญา	สุชี	คนมีสุข
สิชี	นกยูง	หตฺถิ	ช่าง

อุ การันต์ ในปุงลิงค์ แจกอย่าง ครุ [ครู] ดังนี้ :-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	ครุ	ครโว ครุ
ท.	ครุ	ครโว ครุ
ต.	ครุณา	ครุหิ ครุภิ

จ.	ครุสส ครุโน	ครุโน
ปญ.	ครุสสมา ครุมาหา ครุณา	ครุหิ ครุภิ
ฉ.	ครุสส ครุโน	ครุโน
ส.	ครุสมี ครุมาหิ	ครุสุ
อา.	ครุ	ครเว ครโว

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน ครุ

เกตุ	ธง	ภิกขุ	ภิกษุ
ชนตุ	สัตว์เกิด	ริปู	ข้าศึก
ปสุ	สัตว์ของเลี้ยง	สตุ	ศัตรู
พนธ	พวกพ้อง	เสตุ	สะพาน
พพพุ	เสือปลา, แมว	เหตุ	เหตุ

อุ การันต์ ในปงฺลิงค์ แจกอย่าง วิญญ [ผู้รู้วิเศษ] ดังนี้ :-

	เอกวจัน	พหุจัน
ป.	วิญญ	วิญญโน วิญญ
ท.	วิญญ	วิญญโน วิญญ
ต.	วิญญนา	วิญญหิ วิญญภิ
จ.	วิญญสส วิญญโน	วิญญน
ปญ.	วิญญสสมา วิญญมาหา วิญญนา	วิญญหิ วิญญภิ
ฉ.	วิญญสส วิญญโน	วิญญน
ส.	วิญญสมี วิญญมาหิ	วิญญสุ
อา.	วิญญ	วิญญโน วิญญ

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน วิญญ.

อภิญ	พระผู้เป็นยิ่ง	เวทคุ	ผู้ถึงเวท
กตณญ	ผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นทำแล้ว	สยมภ	พระผู้เป็นเอง
ปารคุ	ผู้ถึงฝั่ง		

อิตถิลิงค์

อา การันต์ ในอิตถิลิงค์ แจกอย่าง กณฺหา [นางสาวน้อย] ดังนี้ :-

	เอกวจัน	พหุจัน
ป.	กณฺหา	กณฺหาโย กณฺหา
ท.	กณฺห	กณฺหาโย กณฺหา

ต.	กณฺณาย	กณฺณาทิ กณฺณภา
จ.	กณฺณาย	กณฺณานํ
ปณ.	กณฺณาย	กณฺณาทิ กณฺณภา
ฉ.	กณฺณาย	กณฺณานํ
ส.	กณฺณาย กณฺณายํ	กณฺณาสู
อา.	กณฺเณ	กณฺณายเณ กณฺเณ

ศัพท์ที่เป็น อา การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน กณฺณ

อจฺฉรา	นางอัปสร	ตารา	ดาว
อาภา	รัศมี	ถวิกา	ถุง
อิขฺฌณิกา	หญิงแม่มด	ทาริกา	เด็กหญิง
อิสสา	งอนไถ	โทลา	ชิงช้า
อุกฺกา	คบเพลิง	ธารา	ธารน้ำ
อุกา	เส้น	นารา	รัศมี
เอสิกา	เสาระเนียด	ปณฺณา	ปัญญา
โอชา	โอชา	พาหา	แขน
กจฺฉา	รักแร้	ภาสา	ภาษา
คทา	ตะบอง	มาลา	ระเบียบ
ขฺฌฎิกา	ลิ้ม	ลาชา	ครั้ง
เจตนา	เจตนา	ศาลา	ศาลา
ฉุริกา	กฤษ	ลีลา	ลีลา

อิ การันต์ ในอิติลลิต์ แจกอย่าง รตฺติ [ราตรี] ดังนี้ :-

	เอวจฺฉนํ	พหุจฺฉนํ
ป.	รตฺติ	รตฺติโย รตฺตี
ท.	รตฺตี	รตฺติโย รตฺตี
ต.	รตฺติยา	รตฺติหิ รตฺติภิ
จ.	รตฺติยา	รตฺตินํ
ปณ.	รตฺติยา รตฺยา	รตฺติหิ รตฺติภิ
ฉ.	รตฺติยา	รตฺตินํ
ส.	รตฺติยา รตฺติยํ รตฺยํ รตฺตี รตฺโต รตฺยา	รตฺตีสู
อา.	รตฺติ	รตฺติโย รตฺตี

ศัพท์ที่เป็น อิ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน รตฺติ

อาณิ	ลิ้ม	กฏิ	สะเอา
------	------	-----	-------

อิทธิ	ฤทธิ์	ขนิติ	ความอดทน
อิตติ	จัญไร	คณฺหิ	ระฆัง
อุกฺขลิ	หม้อข้าว	ฉวิ	ผิว
อุมิ	คลื่น	ชลฺลิ	สะเกตไม้
ตนฺติ	เส้นด้าย แบบแผน	รติ	ความยินดี
นฺนฺทิ	ความเพลิดเพลिन	ลฺหฺทิ	ลัทธิ
ปญฺหิ	ส้นเท้า	วติ	รั้ว
มฺติ	ความรู้	สฺตฺติ	หอก
ยฺมฺจิ	ไม่เท่า	สนฺธิ	ความต่อ
ปตฺติ	ส่วนบุญ	ยฺตฺติ	ความสมควร
พฺทฺธิ	ความรู้	กิตฺติ	ชื่อเสียง
มฺตฺติ	ความหลุดพ้น	ติตฺติ	ความอิม
กนฺติ	ความชอบใจ	สิทฺธิ	ความสำเร็จ
สุทฺธิ	ความบริสุทธิ์	ธิติ	ความเพียร
คฺติ	การไป	ภูมิ	แผ่นดิน

อี การันต์ ในอิตถิลิงค์ แจกอย่าง นารี [นาง] ดังนี้ :-

	เอกวจน์	พหุจน์
ป.	นารี	นารีโย นารี
ท.	นารี นาริยํ	นารีโย นารี
ต.	นาริยา	นารีหิ นารีภิ
จ.	นาริยา	นารินํ
ปญ.	นาริยา	นารีหิ นารีภิ
ฉ.	นาริยา	นารินํ
ส	นาริยา นาริยํ	นารีสุ
อา.	นารี	นารีโย นารี

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน นารี

กุมาริ	เด็กหญิง	ปจฺวี	แผ่นดิน
ฆรณิ	หญิงแม่เรือน	มาตุลानी	ป่า, น้ำ
ถิ	หญิง	วีชนี	พัด
ธานี	เมือง	สิมพลี	ไม้จ้าว
มฺหิ	แผ่นดิน	วาปี	บึง
ปาฏฺลิสฺส	ต้นแคฝอย	กทลิสฺส	ต้นกล้วย

อุ การันต์ ในอิตถิลิงค์ แจกอย่าง รชช [เชือก] ดังนี้ :-

	เอกวจน์	พหูวจน์
ป.	รชช	รชชโย รชช
ท.	รชชํ	รชชโย รชช
ต.	รชชยา	รชชหิ รชชภิ
จ.	รชชยา	รชชนํ
ปญ.	รชชยา	รชชหิ รชชภิ
ฉ.	รชชยา	รชชนํ
ส.	รชชยา รชชํ	รชชสุ
อา.	รชช	รชชโย รชช

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน รชช

อรุ	ทราย	ยาคุ	ข้าวต้ม
กาสุ	หลุม	ลาคุ	น้ำเต้า
เณรุ	แม่โคนม	วิชช	สายฟ้า
ธาทุ	ธาทุ	กณช	โรคเกลื้อน

อุ การันต์ ในอิตถิลิงค์ แจกอย่าง วฐ [หญิงสาว] ดังนี้ :-

	เอกวจน์	พหูวจน์
ป.	วฐ	วฐโย วฐ
ท.	วฐํ	วฐโย วฐ
ต.	วฐยา	วฐหิ วฐภิ
จ.	วฐยา	วฐนํ
ปญ.	วฐยา	วฐหิ วฐภิ
ฉ.	วฐยา	วฐนํ
ส.	วฐยา วฐํ	วฐสุ
อา.	วฐ	วฐโย วฐ

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน วฐ

จम्	เสนา, กองทัพ	วีรุ	เถาว์ลย์
ชมพ	ไม้หว่า	สรพ	ตุ๊กแก
ภู	แผ่นดิน, คิว	สินฐ	แม่น้ำสินธุ

นปฺงสกลิงค์

อ การันต์ ใน นปฺงสกลิงค์ แจกอย่าง [กุล ตระกูล] ดังนี้ :-

	เอกวจน์	พหุจน์
ป.	กุลิ	กุลานิ กุลา
ท.	กุลิ	กุลานิ กุเล
ต.	กุลเณ	กุลเอहि กุเลมิ
จ.	กุลสฺส กุลา ย กุลตฺถิ	กุลานํ
ปญ.	กุลสฺมา กุลมฺหา กุลา	กุลเอहि กุเลมิ
ฉ.	กุลสฺส	กุลานํ
ส.	กุลสฺมิ กุลมฺหิ กุเล	กุลเอสุ
อา.	กุล	กุลานิ

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน กุล

องค	องค์	ฉตต	ฉัตร, ร่ม
อิณ	หฺนึ	ชล	น้ำ
อุทร	ท้อง	ตล	พื้น
โฏฐ	ริมฝีปาก	ธน	ทรัพย์
กฏฐ	ไม้	ปณณ	ใบไม้, หนังสือ
กมล	ดอกบัว	ผล	ผลไม้
ฆร	เรือน	พล	กำลัง, พล
จกฺก	จักร, ล้อ	ภตต	ข้าวสอย
มชฺช	น้ำเมา	รตน	แก้ว
ยนต์	ยนต์	วตถ	ผ้า
รฏฐ	แวนแคว้น	สกฏ	เกวียน

อิ การันต์ ใน นปฺงสกลิงค์ แจกอย่าง อกฺขิ [นัยน์ตา] ดังนี้ :-

	เอกวจน์	พหุจน์
ป.	อกฺขิ	อกฺขินิ อกฺขี
ท.	อกฺขี	อกฺขินิ อกฺขี
ต.	อกฺขินา	อกฺขีหิ อกฺขีมิ
จ.	อกฺขิสฺส อกฺขิโน	อกฺขินํ
ปญ.	อกฺขิสฺมา อกฺขิมฺหา อกฺขินา	อกฺขีหิ อกฺขีมิ

ฉ.	อกขิสส อกชีโน	อกชีโน
ส.	อกขิสมี อกขิมหิ	อกชีสุ
อา.	อกชี	อกชีนิ อกชี

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน อกชี

อจจิ	เปลวไฟ	ทธิ	นมส้ม
อฏฺจิ	กระดุก	สปปิ	เนยใส
สตฺถิ	ชาอ่อน	วาริ	น้ำ

อุ การันต์ ใน นปฺงสกลิงค์ แจกอย่าง วตฺถุ [พัสดุ] ดังนี้ :-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	วตฺถุ	วตฺถุณี วตฺถุ
ท.	วตฺถุ	วตฺถุณี วตฺถุ
ต.	วตฺถุณา	วตฺถุหิ วตฺถุภิ
จ.	วตฺถุสส วตฺถุโน	วตฺถุณํ
ปญ.	วตฺถุสมา วตฺถุมหา วตฺถุณา	วตฺถุหิ วตฺถุภิ
ฉ.	วตฺถุสส วตฺถุโน	วตฺถุณํ
ส.	วตฺถุสมี วตฺถุมหิ	วตฺถุสุ
อา.	วตฺถุ	วตฺถุณี วตฺถุ

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน วตฺถุ

อมพุ	น้ำ	ชตุ	ยาง
อสฺสุ	น้ำตา	ธนู	ธนู
อายุ	อายุ	มธฺ	น้ำผึ้ง
จกฺขุ	นัยน์ตา	มสฺสุ	หนวด
วปุ	กาย	สชฺฌ	เงิน

๓.๔ วิธีแจกกติปยศัพท์ สัพพนาม และอพยยศัพท์

กติปยศัพท์ หมายถึงศัพท์เล็กน้อยๆ ศัพท์เรียกรวด ศัพท์เบ็ดเตล็ด หรือเรียกว่า ปกิณณกศัพท์ ซึ่งมีลักษณะการแจกเฉพาะต่างจากนามศัพท์ทั้ง ๑๓ แบบที่กล่าวมาแล้ว ในที่นี้จำแนกไว้ ๑๒ ศัพท์ คือ **อตฺต, พรหม, ราช, ภควนฺตุ, อรหนฺต, ภาวนฺต, สตฺถุ, ปิตุ, มาตุ, มน, กम्म, โค.**

อตฺต [ตน] เป็น ปุ่ํงลิ่งค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	ไม่มีพหุวจนะ
ป.	อตฺตา	

ท.	อตตานํ
ต.	อตตนา
จ.	อตตโน
ป.	อตตนา
ฉ.	อตตโน
ส.	อตตนิ
อา.	อตต

พฺรหฺม [พฺรหฺม] เป็น ปุ่ลลิ่งค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	พฺรหฺมา	พฺรหฺมานํ
ท.	พฺรหฺมานํ	พฺรหฺมานํ
ต.	พฺรหฺมฺนา	พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ
จ.	พฺรหฺมโน	พฺรหฺมานํ
ป.	พฺรหฺมฺนา	พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ
ฉ.	พฺรหฺมโน	พฺรหฺมานํ
ส.	พฺรหฺมฺนิ	พฺรหฺเมสุ
อ.	พฺรหฺเม	พฺรหฺมานํ

ราช [พระราช] เป็น ทวิลิ่งค์ ใน ปุ่ลลิ่งค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	ราชา	ราชานํ
ท.	ราชานํ	ราชานํ
ต.	รณฺหา	ราชูหิ ราชูภิ
จ.	รณฺโห ราชินํ	รณฺหํ ราชูนํ
ป.	รณฺหา	ราชูหิ ราชูภิ
ฉ.	รณฺโห ราชินํ	รณฺหํ ราชูนํ
ส.	รณฺเห ราชินิ	ราชูสุ
อา.	ราช	ราชานํ

ศัพฺทสฺมาส มี ราช ศัพฺท เป็นที่สุด เหมือน มหาราช แจกอย่างนี้ก็ได้.

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	มหาราชา	มหาราชาโน
ท.	มหาราชํ	มหาราเซ
ต.	มหาราเชน	มหาราเซหิ มหาราเซภิ

จ.	มหาราชสส มหาราชาย มหาราชตถ์	มหาราชานั
ปญ.	มหาราชสุมมา มหาราชมมหา มหาราชา	มหาราเซหิ มหาราเซภิ
ฉ.	มหาราชสส	มหาราชานั
ส.	มหาราชสมี มหาราชมหิ มหาราเซ	มหาราเซสุ
อา.	มหาราช	มหาราชาโน

ศัพท์เหล่านี้ แจกเหมือน มหาราช

อนุราช	พระราชาน้อย	นาคราช	นาครผู้พระราช
อภิราช	พระราชยิ่ง	มิกราช	เนื้อผู้พระราช
อุปราช	อุปราช	สุปณณราช	ครุฑผู้พระราช
จกกวตติราช	พระราชาจักรพรรดิ	หังสราช	หงส์ผู้พระราช
เทวราช	เทวดาผู้พระราช		

ภควนตุ [พระผู้มีพระภาค] เป็นบุลึงค์ แจกอย่างนี้:-

	เอภวจัน	พหุจัน
ป.	ภควา	ภควนตา ภควนโต
ทุ.	ภควนต	ภควนเต ภควนโต
ต.	ภควตา ภควนเตน	ภควนเตหิ ภควนเตภิ
จ.	ภควโต ภควนตสส	ภควต ภควนตาน
ปญ.	ภควตา ภควนตมมหา ภควนตสุมมา	ภควนเตหิ ภควนเตภิ
ฉ.	ภควโต ภควนตสส	ภควต ภควนตาน
ส.	ภควติ ภควนเต ภควนตมหิ ภควนตสมี	ภควนเตสุ
อา.	ภคว ภควา	ภควนตา ภควนโต

ศัพท์เหล่านี้ แจกเหมือน ภควนตุ

อายสมนตุ	คนมีอายุ	ธิติมนตุ	คนมีปัญญา
คุณนตุ	คนมีคุณ	ปญญนตุ	คนมีปัญญา
จกขุมนตุ	คนมีจักขุ	ปุญญนตุ	คนมีบุญ
ชุติมนตุ	คนมีความโพล่ง	พนธุมนตุ	คนมีพวกพ้อง
ธนวนตุ	คนมีทรัพย์	สติมนตุ	คนมีสติ

อรหนต [พระอรหันต์] เป็นได้ ๒ ลิงค์ คือปุงลิงค์กับอิตถิลิงค์ ปุงลิงค์แจกเหมือนแบบ ภควนตุ ศัพท์ ต่างกัน ที่ ปฐมาวิภัติเอกวจนะ เป็น **อรหา อรหิ** เท่านั้น นอกนั้นเหมือนกัน ส่วนอิตถิลิงค์ แปลงเป็น **อรหนตี** แล้วนำไปแจกตามแบบ อี การันต์ ในอิตถิลิงค์ (นารี)

ภวนต [ผู้เจริญ] เป็น ทวิลิงค์ ใน ปุงลิงค์(อิตถิลิงค์แจกเหมือน นารี) แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนั	พหูวจนั
ป.	ภว	ภวนตา ภวนโต
ท.	ภวนต	ภวนเต ภวนโต
ต.	ภวตา โภตา	ภวนเตหิ ภวนเตภิ
จ.	ภวโต โภโต	ภวต ภวนตาน
ปญ.	ภวตา โภตา	ภวนเตหิ ภวนเตภิ
ฉ.	ภวโต โภโต	ภวต ภวนตาน
ส.	ภวนเต	ภวนเตสุ
อา.	โภ	ภวนตา ภวนโต โภนตา โภนโต

สตถุ [ผู้สอน] เป็น ปุงลิงค์แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนั	พหูวจนั
ป.	สตถา	สตถาโร
ท.	สตถาร	สตถาโร
ต.	สตถารา สตถุนา	สตถาเรหิ สตถาเรภิ
จ.	สตถุ สตถุโน สตถุสสุ	สตถาราน สัตถาน
ปญ.	สตถารา	สตถาเรหิ สตถาเรภิ
ฉ.	สตถุ สตถุโน สตถุสสุ	สตถาราน สัตถาน
ส.	สตถริ	สตถาเรสุ
อา.	สตถา	สตถาโร

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน สตถุ

กตตุ	ผู้ทำ	เนตตุ	ผู้นำไป
ขตตุ	ผู้ขุด	ภตตุ	ผู้เลี้ยง, ด้ว
ภตตุ	ผู้รู้	วตตุ	ผู้กล่าว
ทตตุ	ผู้ให้	โสตตุ	ผู้ฟัง
นตตุ	หลาน	หนตตุ	ผู้ฆ่า

ปัตตุ [พ่อ] เป็น ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้ :- (ภาค พี่ชาย น้องชาย, ชามาคู ลูกเขย, ๒ ศัพท์นี้ แจกเหมือน ปัตตุ)

	เอกวจน์	พหุวจน์
ป.	ปัตตา	ปัตโตร
ท.	ปัตตร	ปัตโตร ปัตเร
ต.	ปัตตรา ปัตตนา	ปัตเตรหิ ปัตเตรภิ ปัตตฺหิ ปัตตฺภิ
จ.	ปัตตุ ปัตตโน	ปัตตรานํ ปัตตุนํ
ปญ.	ปัตตรา	ปัตเตรหิ ปัตเตรภิ ปัตตฺหิ ปัตตฺภิ
ฉ.	ปัตตุ ปัตตโน	ปัตตรานํ ปัตตุนํ ปิตานํ
ส.	ปัตตริ	ปัตเตรสุ ปัตตฺสุ
อา.	ปัตตา	ปัตโตร

มัตตุ [มารดา] เป็นอิติลึงค์ แจกอย่างนี้:- (ธิดา [ธิดา] แจกเหมือน มัตตุ)

	เอกวจน์	พหุวจน์
ป.	มัตตา	มัตโตร
ท.	มัตตร	มัตโตร
ต.	มัตตรา มัตตยา	มัตตราหิ มัตตราภิ มัตตฺหิ มัตตฺภิ
จ.	มัตตุ มัตตยา	มัตตรานํ มัตตุนํ
ปญ.	มัตตรา	มัตตราหิ มัตตราภิ มัตตฺหิ มัตตฺภิ
ฉ.	มัตตุ มัตตยา	มัตตรานํ มัตตุนํ
ส.	มัตตริ	มัตตราสุ มัตตฺสุ
อา.	มัตตา	มัตโตร

มนโนคณะศัพท์ คือหมู่แห่ง มน ศัพท์เป็นต้น มี ๑๒ ศัพท์ มน ศัพท์เป็นทวิลิงค์ คือ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ศัพท์ที่เหลือนอกนั้นเป็นปุงลิงค์อย่างเดียว ดังนี้

มน [ใจ] เป็นทวิลิงค์ ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอกวจน์	พหุวจน์
ป.	มน	มณา
ท.	มนํ มโน	มเน
ต.	มนสา มเนน	มเนหิ มเนภิ
จ.	มนโส มนสฺส	มนานํ
ปญ.	มนสา มณา มนมหา มนสฺมา	มเนหิ มเนภิ
ฉ.	มนโส มนสฺส	มนานํ
ส.	มนสิ มเน มนมหิ มนสฺมี	มเนสุ
อา.	มน	มณา

มน [ใจ] เป็นทวิลิงค์ ใน นปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอกวจนํ	พหูวจนํ
ป.	มนํ	มนานิ
ท.	มนํ มโน	มนานิ
ต.	มนสา มเนน	มเนหิ มเนภิ
จ.	มนโส มนสส	มนานํ
ปญ.	มนสา มนา มนมหา มนสมา	มเนหิ มเนภิ
ฉ.	มนโส มนสส	มนานํ
ส.	มนสิ มเน มนมหิ มนสมิ	มเนสุ
อา.	มน	มนานิ

ศัพท์เชื่อมโนคนะ แจกตาม มน ศัพท์ในปุงลึงค์ มีดังนี้

๑. มน	ใจ	๒. อย	เหล็ก
๓. อรุ	อก	๔. เจต	ใจ
๕. ตป	ความร้อน	๖. ตม	มีด
๗. เตช	เดช	๘. ปย	น้ำมัน
๙. ยส	ยศ	๑๐. วจ	วาจา
๑๑. วย	วัย	๑๒. สิริ	หัว

กมม [กรรม] เป็น นปุงสกลึงค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	พหูวจนํ
ป.	กมมํ	กมมานิ กมมา
ท.	กมมํ	กมมานิ กมเม
ต.	กมมฺนา กมมฺนา กมเมน	กมเมหิ กมเมภิ
จ.	กมมฺโน กมมสฺส	กมมานํ
ปญ.	กมมฺนา กมมสฺส	กมเมหิ กมเมภิ
ฉ.	กมมฺโน	กมมานํ
ส.	กมมฺนิ กมเม กมมฺมหิ กมมฺสมิ	กมเมสุ
อา.	กมม	กมมานิ

โค [โค] สามัญ ไม่นิยมว่า ผู้ เมีย แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	พหูวจนํ
ป.	โค	คาโว คโว
ท.	คาवं คาवํ	คาโว คโว
ต.	คาเวน คเวน	โคหิ โคภิ คาเวหิ คาเวภิ
จ.	คาสฺส ควสฺส	คูนํ คาวานํ
ปญ.	คาสฺมา คาวฺมหา คาวา ควา ควฺมหา ควฺสมา	โคหิ โคภิ คาเวหิ คาเวภิ
ฉ.	คาสฺส ควสฺส	คูนํ คาวานํ

ส. คาวสมี ความหิ คาเว คเว ความหิ ควสมี โคสุ คาวesu
 อา. คาว คาโว

โค ศัพท์นี้ ถ้าประสมค์ให้เป็นปุงลิงค์ ให้แปลง โค เป็น โคณ แล้วนำไปแจกอย่าง ปุริส ศัพท์ อ การันต์ ในปุงลิงค์ และถ้าประสมค์ให้เป็นอิตถิลิงค์ ให้แปลง โค เป็น คาวี แล้วนำไปแจกอย่าง นารี อ การันต์ ในอิตถิลิงค์ โค ศัพท์นี้ อาจารย์บางท่าน ให้ความหมายว่าเป็น อลิงค์ คือไม่เป็นลิงค์อะไร และเป็น โอ การันต์

ศัพท์นอกเหนือจากกติปยศัพท์ ๑๒ ศัพท์นี้ ยังมีศัพท์อื่นอีกที่มีวิธีแจกเฉพาะของตน แต่ไม่ค่อยมีใช้ในคัมภีร์ทั้งหลายเท่าใดนัก มี ๖ ศัพท์ ดังนี้

๑. **ปุม** แปลว่า ชาย เป็นปุงลิงค์ มีที่ใช้บ้าง เฉพาะปฐมาวิภัติ เอกวจนะ คือ ปุม่า เท่านั้น

๒. **สา** แปลว่า หมา เป็นคำกลางๆ ไม่เจาะจงว่าเป็นเพศผู้หรือเพศเมีย เหมือนกับศัพท์ว่า “โค” มีที่ใช้แต่เฉพาะปฐมาวิภัติ เอกวจนะ คือ สา เท่านั้น ในปุงลิงค์ใช้เป็น สุนข ในอิตถิลิงค์ใช้เป็น สุนซี หรือใช้ศัพท์อื่นๆ นอกจากนี้ แจกตามการันต์ในลิงค์นั้นๆ

๓. **อทฐา** แปลว่า กาลยัตถิยาว เป็นปุงลิงค์ มีที่ใช้บ้างในฝ่ายเอกวจนะ ที่เป็นปฐมาวิภัติ คือ อทฐา ทุตติยาววิภัติ คือ อทฐานํ ตติยาววิภัติ คือ อทฐุนา จตุตถีวิภัติและฉัฐวิภัติ คือ อทฐโน และสัตตมวิภัติ คือ อทฐาเน เท่านั้น

๔. **มฆว** แปลว่า พระอินทร์ เป็นปุงลิงค์ มีใช้มากแต่ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ คือ มฆวา มีใช้เป็น อาลปะนบ้าง คือ มฆว

๕. **ยุว** แปลว่า ชายหนุ่ม หญิงสาว เป็นได้สองลิงค์ คือปุงลิงค์ และอิตถิลิงค์ ในปุงลิงค์นิยมใช้แต่ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ คือ ยุวา นอกนั้นแจกเหมือน ปุริส ศัพท์ ในอิตถิลิงค์ แปลง ยุว เป็น ยุวตี แจกตามนารี อ การันต์ ในลิงค์นั้น

๖. **สข** แปลว่า เพื่อน เป็นได้สองลิงค์ คือปุงลิงค์ และอิตถิลิงค์ ในปุงลิงค์นิยมใช้แต่ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ คือ สขา ในอิตถิลิงค์ แปลง สข เป็น สซี แล้วนำไปแจกตาม นารี อ การันต์

สัพพนาม นั้น แบ่งเป็น ๒ คือ

๑.**ปุริสสัพพนาม** เป็นศัพท์สำหรับใช้แทนชื่อคนและสิ่งของที่ออกชื่อมาแล้วข้างต้น เพื่อจะไม่ให้เป็นการซ้ำซาก นับตามบุรุษที่ท่านจัดไว้ใน อาขยาด เป็น ๓ คือ ต ศัพท์ ตุมห ศัพท์ และ อมห ศัพท์

ต ศัพท์ เป็น ประถมบุรุษ ชายที่ ๑ สำหรับออกชื่อคนและสิ่งของ ที่ผู้พูดออกชื่อถึง เช่น คำใน ภาษาของเราว่า "เขา" เป็นไตรลิงค์

ตุมห ศัพท์ เป็น มัธยมบุรุษ ชายมีในท่ามกลาง สำหรับออกชื่อคนที่ผู้พูด ๑ กับคนใด สำหรับออกชื่อคนนั้น เช่นคำในภาษาของเราว่า "เจ้า, ท่าน, สุ, เอง, มึง" ตามคำสูงและต่ำ, แต่ในภาษาบาลีไม่มีคำสูงคำต่ำอย่างนี้ ใช้ ตุมห ศัพท์อย่างเดียว

อมห ศัพท์ เป็น อุตตมบุรุษ ชายสูงสุด สำหรับใช้ออกชื่อผู้พูดเช่นคำในภาษาของเราว่า "ฉัน, ข้า,กู" ตามคำที่สูงและต่ำ แต่ในภาษาบาลีไม่มีคำสูงคำต่ำอย่างนี้ ใช้ อมห ศัพท์อย่างเดียว ตุมห และอมห ศัพท์ ทั้ง ๒ นี้ แจกเป็นแบบเดียวกันทั้งปุงลิงค์และอิตถิลิงค์.

๒.**วิเสสนสัพพนาม** คล้าย ๆ กับคุณนาม แต่มีวิธีแจกไม่เหมือนคุณนาม แบ่งเป็น ๒ คือ อนินยม และนินยม

อนิยม ได้แก่ ศัพท์เหล่านี้ คือ ย, อย, อยตฺร, อยตฺม, ปร, ปร, กตฺร, กตฺม, เอก, อุภย, อิตฺร, สพฺพ, กิ

นิยม ได้แก่ ศัพท์เหล่านี้ คือ ปุพฺพ, ทกฺขิณ, อุตฺตฺร, อจฺร, ต, เอต, อิม, อม,

ย ศัพท์นั้น ไม่เป็นอนิยมแท้ทีเดียว เพราะเข้ากับ ตฺมฺห, อมฺห ศัพท์ก็ได้ วิเศษสนสัพพนาม ๒ อย่าง เป็นไตรลิงค์ แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ในสัพพนามทั้งปวง ไม่มีอาลปนะ

ต ศัพท์ ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้:-

เอกวจน์	พหูวจน์
ป. โส	เต
ท. ตํ นํ	เต เน
ต. เตน	เตหิ
จ. ตสฺส อสฺส	เตสํ เตसानํ เนสํ เนसानํ
ปญ. ตสฺส อสฺมา ตมฺหา	เตหิ
ฉ. ตสฺส อสฺส	เตสํ เตसानํ เนสํ เนसानํ
ส. ตสฺมี อสฺมี ตมฺหิ	เตสุ

ต ศัพท์ ใน อิตถิลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

เอกวจน์	พหูวจน์
ป. สา	ตา
ท. ตํ นํ	ตา
ต. ตาย	ตาคิ
จ. ตสฺสา อสฺสา ติสฺสา ติสฺสาย	ตาสํ ตาसानํ
ปญ. ตาย	ตาคิ
ฉ. ตสฺสา อสฺสา ติสฺสา ติสฺสาย	ตาสํ ตาसानํ
ส. ตายํ ตสฺสํ อสฺสํ ติสฺสํ	ตาสู

ต ศัพท์ ใน นปุงสกลิงค์ แจกเหมือน ใน ปุงลิงค์ ต่างกันที่ ปฐมาวินิตติ เอกวจนะ เป็น ตํ พหูวจนะ เป็น ตานิ และทุติยาวินิตติ พหูวจนะ เป็น ตานิ เท่านั้น.

ตฺมฺห ศัพท์ (ท่าน) ทั้งสองลิงค์ แจกอย่างเดียวกัน อย่างนี้ :-

เอกวจน์	พหูวจน์
ป. ตวํ ตวํ	ตฺมฺहे वो
ท. ตํ ตวํ ตวํ	ตฺมฺहे वो
ต. ตยา ตวยา เต	ตฺมฺहेหิ वो
จ. ตฺยํ ตฺมฺหํ ตว เต	ตฺมฺหากํ वो
ปญ. ตยา	ตฺมฺहेหิ

ฉ. ตุยหิ ตุมหิ ตว เต	ตุมหากิ โว
ส. ตยิ ตวยิ	ตุมเหสุ

อมห ศัพท์ (ซ้ำ) ทั้งสองลิงค์ แจกเป็นแบบเดียวกัน อย่างนี้ :-

เอกวจน์	พหุจน์
ป. อหิ	มย โน
ท. มัม มัม	อมเห โน
ต. มยา เม	อมเหติ โน
จ. มยหิ อมหิ มม มัม เม	อมหากิ อสมากิ โน
ปญ. มยา	อมเหติ
ฉ. มยหิ อมหิ มม มัม เม	อมหากิ อสมากิ โน
ส. มยิ	อมเหสุ

ย ศัพท์ ไต ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

เอกวจน์	พหุจน์
ป. โย	เย
ท. ยัม	เย
ต. เยน	เยติ
จ. ยสฺส	เยสํ เยसानิ
ปญ. ยสฺมา ยมฺหา	เยติ
ฉ. ยสฺส	เยสํ เยसानิ
ส. ยสฺมี ยมฺหิ	เยสุ

ศัพท์เหล่านี้ แจกเหมือน ย ศัพท์

อญญ	อื่น	กตม	คนไหน
อญญตร	คนใดคนหนึ่ง	เอก	คนหนึ่ง, พวกหนึ่ง
อญญตม	อย่างใดอย่างหนึ่ง	เอกจจ	บางคน, บางพวก
ปร	อื่น	อุภย	ทั้งสอง
อปร	อื่นอีก	สพฺพ	ทั้งปวง
กตร	คนไหน		

ย ศัพท์ ในอิติลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

เอกวจน์	พหุจน์
ป. ยา	ยา
ท. ยัม	ยา

ต. ยาย	ยาหิ
จ. ยสสา	ยาสํ ยาสานํ
ปญจ. ยาย	ยาหิ
ฉ. ยสสา	ยาสํ ยาสานํ
ส. ยสสํ	ยาสุ

ย ศัพท์ ใน นปฺงสกลิงค์ แจกเหมือน ปฺงลิ่งค์ ต่างกันที่ ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ เป็น ยํ พหุวจนะ เป็น ยานิ และทุติยวิภัติ พหุวจนะ เป็น ยานิ เท่านั้น.

ก็ ศัพท์ ใคร,อะไร คงเป็นรูป ก็ อยู่แต่ใน นปฺ. ป.ท. เอก. เท่านั้น นอกนั้นแปลงเป็น ก แล้วแจกใน ไตรลิ่งค์เหมือน ย ศัพท์ ก็ ศัพท์ ที่แจกด้วยวิภัติในไตรลิ่งค์นี้ มี จิ อยู่ท้ายศัพท์ แปลว่า น้อย บางคน หรือ บางสิ่ง เป็นคำให้ว่าซ้ำสองเหมือนในภาษาของเราเขียนรูป "ๆ" เช่น โกจิ ชายบางคน หรือ ใคร ๆ กาจิ อิตถิ หญิงบางคน หรือ หญิงไร ๆ กิณจิ วัตถุ ของน้อยหนึ่ง หรือของบางสิ่ง ถ้าเป็นพหุวจนะ แปลว่า บางพวก หรือ บางเหล่า เช่น เกจิ ชนา ชนทั้งหลายบางพวก กาจิ อิตถิ หญิงทั้งหลายบางพวก กานิจิ กุลานิ ตระกูลทั้งหลายบางเหล่า ถ้ามี ย นำหน้า มี จิ อยู่หลัง แปลว่า คนใดคนหนึ่ง หรือ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น

๑. โย โกจิ เทโว วา มนุสฺโส วา

เทวดาหรือ หรือมนุษย์ คนใดคนหนึ่ง.

๒. ยา กาจิ เวทนา อตีตนาคตปจฺจุปฺปนา

เวทนา อย่างใดอย่างหนึ่ง ล่วงแล้วหรือยัง ไม่มาหรือเกิดขึ้นเฉพาะแล้ว.

๓. ยงฺกิลฺลิจิ วิตฺตํ อิธ วา หุริ วา

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ อันใดอันหนึ่ง ในโลกนี้หรือ หรือในโลกอื่น.

เอต ศัพท์ [นั่น] ใน ปฺงลิ่งค์ แจกอย่างนี้:-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	เอโส	เอเต
ท.	เอตํ เอนํ	เอเต
ต.	เอเตน	เอเตหิ
จ.	เอตสฺส	เอเตสํ เอเตसानํ
ปญ.	เอตสฺมา เอตมฺหา	เอเตหิ
ฉ.	เอตสฺส	เอเตสํ เอเตसानํ
ส.	เอตสฺมี เอตมฺหิ	เอเตสุ

เอต ศัพท์ ในอิตถิลิ่งค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	เอสา	เอตา
ท.	เอตํ เอนํ	เอตา
ต.	เอตาย	เอตาหิ

จ.	เอตสสา เอติสสา เอติสสาย	เอตาสํ เอตาสานํ
ปญ.	เอตาย	เอตาหิ เอตาหิ
ฉ.	เอตสสา เอติสสา เอติสสาย	เอตาสํ เอตาสานํ
ส.	เอตสสํ เอติสสํ	เอตาสุ

เอต ศัพท์ ใน นปุงสกลิงค์ แจกเหมือนใน ปุงลึงค์ ต่างกันที่ ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ เป็น เอตํ พหุ
วจนะ เป็น เอตานิ และทุติยวิภัติ พหุวจนะ เป็น เอตานิ เท่านั้น

อิม ศัพท์ (นี้) ใน ปุงลึงค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	อํ	อิม
ท.	อิมํ	อิม
ต.	อิมินา อเนน	อิมเอหิ
จ.	อิมสส อสส	อิมสํ อิมसानํ
ปญ.	อิมสฺมา อิมมฺหา อสฺมา	อิมเอหิ
ฉ.	อิมสส อสส	อิมสํ อิมसानํ
ส.	อิมสฺมี อิมมฺหิ อสฺมี	อิมเอสุ

อิม ศัพท์ ในอิตถิลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	อํ	อิม
ท.	อิมํ	อิม
ต.	อิมาย	อิมเอหิ
จ.	อิมิสฺสา อิมิสฺสาย อสฺสา	อิมาสํ อิมาสานํ
ปญ.	อิมาย	อิมเอหิ
ฉ.	อิมิสฺสา อิมิสฺสาย อสฺสา	อิมาสํ อิมาสานํ
ส.	อิมิสฺสํ อสฺสํ	อิมาสุ

อิม ศัพท์ ใน นปุงสกลิงค์ แจกเหมือนใน ปุงลึงค์ ต่างกันที่ ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ เป็น อิทํ พหุ
วจนะ เป็น อิมานิ และ ทุติยวิภัติ เอกวจนะ เป็น อิทํ อิมํ พหุวจนะ เป็น อิมานิ เท่านั้น

อมุ ศัพท์ (โน้น) ใน ปุงลึงค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจนํ	พหุวจนํ
ป.	อมุ	อมุ
ท.	อมุํ	อมุ
ต.	อมุนา	อมุหิ
จ.	อมุสฺส อมุโน	อมุสํ อมุसानํ

ปญ.	อมุสมา อมุมาหา	อมุหิ
ฉ.	อมุสส อมุโน	อมุส อมุसान
ส.	อมุสมิ อมุมาหิ	อมุสุ

อมุ ศัพท์ ในอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอกวจน์	พหูวจน์
ป.	อมุ	อมุ
ท.	อมุ	อมุ
ต.	อมุยา	อมุหิ
จ.	อมุสสา	อมุส อมุसान
ปญ.	อมุยา	อมุหิ
ฉ.	อมุสสา	อมุส อมุसान
ส.	อมุสส	อมุสุ

อมุ ศัพท์ ใน นปุงสกลิงค์ แจกเหมือนใน ปุงลิงค์ ต่างกันที่ ปฐมาวิภัติ เอกวจน์ะ เป็น อมุ พหูวจน์ะ เป็น อมุณี และทุติยวิภัติ พหูวจน์ะ เป็น อมุณี เท่านั้น

อพยยศัพท์

ศัพท์อีกจำพวกหนึ่ง แจกด้วยวิภัติทั้ง ๗ แปลงรูป ไปต่าง ๆ เหมือนนามทั้ง ๓ ไม่ได้ คงรูปอยู่เป็นอย่างเดียว ศัพท์เหล่านี้เรียกว่า อพยยศัพท์ แบ่งเป็น ๓ คือ **อุปสัค นิบาต ปัจจัย**

๑.อุปสัค นั้น สำหรับใช้นำนามและกิริยา แจกแจงเนื้อความให้วิเศษขึ้น เสมอตัว หรือต่ำลงกว่าเดิม เมื่อนำนาม มีอาการคล้ายคุณนาม เมื่อนำหน้ากิริยา มีอาการคล้ายกิริยาวิเศษนะ

อติ	ยิ่ง เกิน ล่วง	อธิ	ยิ่ง ใหญ่ ทับ
อนุ	น้อย ภายหลัง ตาม	อป	ปราศ หลีก
อปี หรือ ปิ	ใกล้ บน	อภิ	ยิ่ง ใหญ่ จำเพาะ ข้างหน้า
อว หรือ โอ	ลง	อา	ทั่ว ยิ่ง กลับความ
อุ	ขึ้น นอก	อุป	เข้าไป ใกล้ มั่น
ทุ	ชั่ว ยาก	นี	เข้า ลง
นิ	ไม่มี ออก	ป	ทั่ว ข้างหน้า ก่อน ออก
ปฏิ	เฉพาะ ตอบ ทวน กลับ	ปรา	กลับความ
ปริ	รอบ	วิ	วิเศษ แจ้ง ต่าง
ส	พร้อม กับ ดี	สุ	ดี งาม ง่าย.

๒.นิบาต นั้น สำหรับลงในระหว่างนามศัพท์บ้าง กิริยาศัพท์บ้าง บอก อาลปนะ กาล ที่ ปริเขต อุปไมย ปฏิเสธ ความไดยินเล่าลือ ความปรักปรำ ความถาม ความรับ ความเตือน เป็นต้น

นิบาตบอกกาลปะนะ

อคฺเข, ยคฺเข เป็นคำสำหรับร้องเรียก ให้คนสูงกว่าตนตั้งใจฟังคำที่ผู้พูด ประสงค์จะกล่าว ไม่มีคำแปลในภาษาของเราให้ตรงกันได้ เห็นมีอยู่แต่คำทูลพระเจ้าแผ่นดินว่า "สรวมชีพ" หรือ "ขอเดชะ" ซึ่งเป็นคำพูดเพื่อจะให้พระเจ้าแผ่นดิน ตั้งพระราชหฤทัยฟังคำที่จะพูดต่อไป

ภนฺเต, ภทฺนเต ๒ คำนี้ เป็นคำสำหรับคฤหัสถ์เรียกบรรพชิต ด้วยเคารพ หรือ บรรพชิตผู้อ่อนพรรษากว่า เรียกบรรพชิตผู้แก่กว่า เช่น กตมํ ปน ภนฺเต คนฺธธูรํ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ คันถธูระ เป็นไฉน

ภณฺเณ เป็นคำสำหรับคนสูงกว่า พูดกับคนผู้ที่อยู่ในบังคับตน เช่น พระเจ้าแผ่นดิน รับสั่งแก่ข้าราชการ เช่น ทุภฺกโร ภณฺเณ พราหมณฺเณน กตํ ภณฺเณ กรรมอันบุคคล ทำได้ยาก อันพราหมณ์ ทำแล้ว

ในภาษาของเราท่านบัญญัติให้ แปลว่า "พนาย."

อมฺโห เป็นคำเรียกขานด้วยวาจาอ่อนหวาน ในภาษาเราท่านให้แปลว่า "แน่ผู้เจริญ เช่น อมฺโห กุมารา เอส สาลิกโปตโก, ตํ คณฺหล. แน่กุมาร ท. ผู้เจริญ นัน ลูกนกุสาลิกา เจ้า ท. จงจับเอา ซึ่งมัน

อาวุโส เป็นคำสำหรับบรรพชิตที่มีพรรษามากกว่า เรียกบรรพชิตที่มี พรรษาน้อยกว่า และสำหรับบรรพชิตเรียกคฤหัสถ์ เช่น มา อาวุโส เอวํ อวฺจ อาวุโส ท่าน อย่า ได้กล่าวแล้ว อย่างนั้น

ในภาษาของเราท่านบัญญัติให้แปลว่า "แน่ท่านผู้มีอายุ."

เร, อเร ๒ คำนี้ เป็นคำสำหรับร้องเรียกคนเลวทราม ตรงกับภาษาของเราว่า "เว้ย, เว้ย" เช่น อเร ชุชฺเช แน่หญิงค่อม เว้ย, ติฏฺฐ เร เอง จงหยุด เว้ย

เท เป็นคำสำหรับร้องเรียกคนเลว ตรงกับภาษาเราว่า เฮ้ย เช่น เท มลฺลิกา กสฺมา เอวรูปมกาลี เฮ้ย แน่นางมัลลิกา เหตุไร เจ้า ได้ทำแล้ว ซึ่งกรรมมีอย่างนี้เป็นรูป

เซ เป็นคำที่นายเรียกสาวใช้ เช่น หนฺท เซ อิมํ ภณฺทํ คณฺหาหิ เอาเถิดแม่(เจ้า)จงถือซึ่งภัณฑะนี้

นิบาตบอกกาล ลงในอรรถสัตตมี

อล	ครั้งนั้น	หิโย	วันวาน
ปาโต	เช้า	เสว	วันพรุ่ง
ทิวา	วัน	สมปติ	บัดเดี๋ยวนี้
สาย	เย็น	อายตี	ต่อไป
สุเว	ในวัน		

นิบาตบอกสถานที่

อุทฺธ	เบื้องบน	อโร	เบื้องต่ำ
อุปริ	เบื้องบน	เหตุฐา	ภายใต้
อนฺดรา	ระหว่าง	โอโร	ฝั่งใน
อนฺโต	ภายใน	ปาริ	ฝั่งนอก
ติโร	ภายนอก	หุริ	โลกอื่น
พหิ	ภายนอก	สมมุขา	ต่อหน้า
พหิทฺธา	ภายนอก	ปรมมุขา	ลับหน้า
รโห	ที่ลับ	พาหิรา	ภายนอก

สมนตา รอบคอบ

นิบาตบอกปริจเฉท

กิว	เพียงไร	ยาวตา	มีประมาณเพียงใด
ยาว	เพียงใด	ดาวตา	มีประมาณเพียงนั้น
ดาว	เพียงนั้น	กิตดาวตา	มีประมาณเท่าใด
ยาวเทว	เพียงใดนั้นเทียว	เอตดาวตา	มีประมาณเท่านั้น
ดาวเทว	เพียงนั้นนั้นเทียว		

นิบาตบอกอุปมาอุปไมย

วีย	ราวกะ	เสยยถา	ฉันใด
อิว	เพียงดั่ง	ตถา	ฉันนั้น
ยถา	ฉันใด	เอว	ฉันนั้น

นิบาตบอกประการ

เอว	ด้วยประการนั้น	กถ	ด้วยประการไร
ตถา	ด้วยประการนั้น	ยถา	ด้วยประการใด

นิบาตบอกปฏิเสธ

น	ไม่ หามิได้	เอว	นั้นเทียว
โน	ไม่ หามิได้	วินา	เว้น
มา	อย่า	อล	พอ
ว	เทียว		

นิบาตบอกความได้ยินคำเล่าลือ

กิริ	ได้ยินว่า	สุท	ได้ยินว่า
------	-----------	-----	-----------

นิบาตบอกปริกัป

เจ	หากว่า	อถ	ถ้าว่า
ยทิ	พิวว่า	อปเปว นาม	ชื่อแม่ไหน
สเจ	ถ้าว่า	ยนฺนุน	กระไรหนอ

นิบาตบอกความถาม

ก	หรือ, อะไร	นฺนุ	มิใช่หรือ
กถ	อย่างไร	อุทาหุ	หรือว่า
กจฺจิ	แลหรือ	อาหุ	หรือว่า
นุ	หนอ	เสยยถิท	อย่างไรนี้

นิบาตบอกความรับ

อาม	เออ	อามนตา	เออ
-----	-----	--------	-----

นิบาตบอกความเตือน

อิงฆ	เชิญเถิด	หนท	เอาเถิด
ตคฺฆ	เอาเถิด		

นิบาตสำหรับผูกศัพท์และประโยคมีอັถละเป็นอนเก

จ	ด้วย, อนึ่ง, ก็, จริงอยู่	ปน	ส่วนว่า, ก็
วา	หรือ, บ้าง	อปิ	แม้, บ้าง
หิ	ก็, จริงอยู่, เพราะว่า	อปิจ	เออ ก็
ตุ	ส่วนว่า, ก็	อถวา	อีกอย่างหนึ่ง

นิบาตสักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม

นุ	หนอ	โห	แล
สุ	ลี	วต	หนอ
เว	เว้ย	หเว	เว้ย
โว	ไวย		

นิบาตมีเนื้อความต่าง ๆ

อณฺณทตฺถ	โดยแท้	อาวี	แจ้ง
อโถ	อนึ่ง	อุจจํ	สูง
อทุธา	แน่แท้	อิติ	เพราะเหตุนั้น, ว่าดังนี้, ด้วยประการนี้, ชื่อ
อวสฺสํ	แน่แท้	อโห	โอ
กิญฺจาปิ	แม้หน่อยหนึ่ง	อารา	ไกล
กวจิ	บ้าง	นีจํ	ต่ำ
มิจฺฉา	ผิด	นูน	แน่
มุธา	เปล่า	นानา	ต่าง ๆ
มุสา	เท็จ	ปจฺฉา	ภายหลัง
สกี	คราวเดียว	ปฏฺจาย	ตั้งก่อน
สตกฺขตฺตํ	ร้อยคราว	ปฏฺติ	จำเดิม
สทฺธิ	พร้อม, กับ	ปน	อีก
สณฺนิกํ	ค่อย ๆ	ปนฺปนฺนํ	บ่อย ๆ
สยํ	เอง	ภิกฺขุโย	ยิ่ง
สห	กับ	ภิกฺขุโยโส	โดยยิ่ง
สามํ	เอง		

๓.ปัจจย นัน ลงท้ายนามศัพท์เป็นเครื่องหมายวิภัติติ ลงท้ายธาตุเป็นเครื่องหมายกิริยา มี ๔ ดังนี้

๑.) โตะ ปัจจัย

เป็นเครื่องหมายตติยวิภัติ แปลว่า ข้าง เป็นเครื่องหมายปัญจมีวิภัติ แปลว่า แต่ ดังนี้

สพฺพโตะ	แต่-ทั้งปวง	ปุโรโตะ	ข้างหน้า
อณฺณโตะ	แต่-อื่น	ปัจฉโตะ	ข้างหลัง
อณฺณตรโตะ	แต่-อันใดอันหนึ่ง	ทกฺขิณโตะ	ข้างขวา
อิตรโตะ	แต่-นอกนี้	วามโตะ	ข้างซ้าย
เอกโตะ	ข้างเดียว	อุตฺตรโตะ	ข้างเหนือ
อุกโตะ	สองข้าง	อธฺรโตะ	ข้างล่าง
ปรโตะ	ข้างอื่น	ยโตะ	แต่-ใด
ตโตะ	แต่-นั้น	อมฺโตะ	แต่-โน้น
เอโตะ อโตะ	แต่-นั้น	กตรโตะ	แต่-อะไร
อิโตะ	แต่-นี้	กุโตะ	แต่-ไหน
อปรโตะ	ข้างอื่นอีก		

๒.) ปัจจัย ๙ ตัว คือ ตฺร ตฺถ ห ธ ธิ หิ หึ หิณฺณํ ว

เป็นเครื่องหมายสตุตมีแปลตามสตุตมี ดังนี้

สพฺพตฺร	ใน-ทั้งปวง	สพฺพตฺถ	ใน-ทั้งปวง
อิห	ใน-นี้	อิธ	ใน-นี้
สพฺพธิ	ใน-ทั้งปวง	กุหิ	ใน-ไหน
ยหิ	ใน-ใด	กุหิณฺณํ	ใน-ไหน
กุว	ใน-ไหน		

๓.) ปัจจัย ๗ ตัว คือ ทา ทานิ รหิ ธุนา ทาจัน ชช ชชู

เป็นเครื่องหมายสตุตมีลงในกาล ดังนี้

สพฺพทา	ในกาลทั้งปวง	เอตฺรหิ	ในกาลนี้, เดียวนี้
สทา	ในกาลทุกเมื่อ	กรหจิ	ในกาลไหน ๆ, บางครั้ง
เอกทา	ในกาลหนึ่ง, บางที	อธุนา	ในกาลนี้, เมื่อก็
ยทา	ในกาลใด, เมื่อใด	กุตาจัน	ในกาลไหน
ตทา	ในกาลนั้น, เมื่อนั้น	อชช	ในวันนี้
กทา	ในกาลไร, เมื่อไร	สชช	ในวันมียู่, วันนี้
กทาจิ	ในกาลไหน, บางคราว	ปรชช	ในวันอื่น
อิทานิ	ในกาลนี้, เดียวนี้	อปรชช	ในวันอื่นอีก

๔.) ปัจจัยกิริยาภิกตัก ๕ ตัว คือ ตเว ตํ ตุน ตวา ตวาน

เป็น อพยยะ แจกด้วยวิภัติไม่ได้ ดังนี้

กาตเว	เพื่ออันทำ	กาตุ	ความทำ, เพื่ออันทำ
กาตุน	ทำแล้ว	กตวา	ทำแล้ว

กตฺวาน	ทำแล้ว	คนตเว	เพื่ออันไป
คนตุ	เพื่ออันไป, ความไป	คนตฺน	ไปแล้ว
คนตฺวา	ไปแล้ว	คนตฺวาน	ไปแล้ว

๓.๕ สัณฺขยา

สัณฺขยา คือ คำศัพท์สำหรับใช้นับจำนวนสุทธานาม หรือจำนวนที่ถูกนับ มี ๒ อย่าง คือ ปกติสัณฺขยา และ ปุณฺณสัณฺขยา

ปกติสัณฺขยา คือ คำศัพท์ที่ใช้นับจำนวนตามธรรมดา เช่น หนึ่ง สอง สาม เป็นต้น ดังนี้

คำบาลี	คำแปล
เอก	๑
ทฺวิ	๒
ติ	๓
จตุ	๔
ปญจ	๕
ฉ	๖
สตฺต	๗
อฏฺฐ	๘
นว	๙
ทส	๑๐
เอกาทส	๑๑
ทฺวาทส, พารส	๑๒
เตรส	๑๓
จตุทฺทส, จุทฺทส	๑๔
ปญจทฺส, ปญฺณรส	๑๕
โสฬส	๑๖
สตฺตรส	๑๗
อฏฺฐารส	๑๘
เอกนวิสฺติ, อนุวิส	๑๙
วิสฺติ, วิส	๒๐
เอกวิสฺติ	๒๑
ทฺวาวิสฺติ, พาวิสฺติ	๒๒
เตวิสฺติ	๒๓
จตุวิสฺติ	๒๔
ปญจวิสฺติ	๒๕
ฉฬสฺติ	๒๖
สตฺตวิสฺติ	๒๗
อฏฺฐวิสฺติ	๒๘

เอกุนตีสติ,เอกุนตีส	๒๙
ตีสติ,ตีส	๓๐
เอกตตีส	๓๑
ทวตตีส,พตตีส	๓๒
เตตตีส	๓๓
จตตตีส	๓๔
ปญจตตีส	๓๕
ฉตตีส	๓๖
สตตตตีส	๓๗
อฏฐตตีส	๓๘
เอกุนจตตาสี,อุณจตตาสี	๓๙
จตตาสี,ตาสี	๔๐
เอกจตตาสี	๔๑
เทวจตตาสี	๔๒
เตจตตาสี	๔๓
จตุจตตาสี	๔๔
ปญจจตตาสี	๔๕
ฉจตตาสี	๔๖
สตตจตตาสี	๔๗
อฏฐจตตาสี	๔๘
เอกุนปณณาส,อุณปณณาส	๔๙
ปณณาส,ปณณาส	๕๐
สฎฐี	๖๐
สตตติ	๗๐
อสีติ	๘๐
นวุติ	๙๐
เอกุนสตํ	๙๙
สตํ	ร้อย
สหัสส์	พัน
ทสสทสส์	หมื่น
สตสทสส์,ลกขํ	แสน
ทสสตสทสส์	ล้าน
โกฏิ	โกฏิ(สิบล้าน)
ปโกฏิ	สิบกโกฏิ(ร้อยล้าน)
อสงเขยฺยํ	นับไม่ได้

การจัดแบ่งปกติสังขยาในนามศัพท์

๑ - ๕	เป็นสัพพนาม	เป็นวิเสสนะนับสุทธนาม
๕ - ๙๘	เป็นคุณนาม	เป็นวิเสสนะนับสุทธนาม
๙๙ ขึ้นไป	เป็นสุทธนาม	แปลได้ตามลำพังตัวเอง

การจัดแบ่งปกติสังขยาในลิงค์

๑ - ๑๘	เป็นได้ ๓ ลิงค์	ผันไปตามตัวสุทธนามที่นับ
๑๙ - ๙๘	เป็นอิตถิลิงค์	เป็นอย่างนั้นไม่ผันตามสุทธนามที่นับ
๙๙ ขึ้นไป	เป็นนปุงสกลิงค์	เป็นสุทธนามแปลตามลำพังตัวเอง
โกฏิ	เป็นอิตถิลิงค์	เป็นสุทธนามแปลตามลำพังตัวเอง

การจัดแบ่งปกติสังขยาในวจนะ

๑	เป็นเอกวจนะ	สุทธนามต้องเป็นเอกวจนะ
๒ - ๑๘	เป็นพหุวจนะ	สุทธนามต้องเป็นพหุวจนะ
๑๙ - ๙๘	เป็นเอกวจนะ	สุทธนามต้องเป็นพหุวจนะ
๙๙ ขึ้นไป	เป็น ๒ วจนะ	สุทธนามเป็นเอกวจนะและพหุวจนะ

สรุปการจัดแบ่งปกติสังขยา

เอก (๑)	เป็น ๓ ลิงค์ เอกวจนะ (เอก สัพพนาม เป็น ๒ วจนะ)
ทวิ (๒) ถึง อฏฐารส (๑๘)	เป็น ๓ ลิงค์ พหุวจนะ
เอกุนวิสติ (๑๙) ถึง อฏฐนวุติ (๙๘)	เป็น อิตถิลิงค์ เอกวจนะ
เอกุนสท (๙๙) ถึง อสงเขย	เป็นนปุงสกลิงค์ ๒ วจนะ
โกฏิ ปโกฏิ โกฏิบุปโกฏิ อภิโกฏิ	เป็นอิตถิลิงค์ ๒ วจนะ

จำแนกสังขยาโดยนาม ๓

เอก ถึง จตุ	เป็นสัพพนาม
ปญจ ถึง อฏฐนวุติ	เป็นคุณนาม
เอกุนสท ขึ้นไป	เป็นสุทธนาม

วิธีแจกปกติสังขยา

๑ - ๕ มีแบบแจกเฉพาะของตน

เอก (๑) ใน ๓ ลิงค์

	ปุงลิงค์	อิตถิลิงค์	นปุงสกลิงค์
ป.	เอโก	เอกา	เอกัม
ท.	เอกัม	เอกัม	เอกัม
ต.	เอเคน	เอกาย	เอเคน
จ.	เอกสฺส	เอกาย	เอกสฺส
ปญ.	เอกสฺมา,เอกมฺหา	เอกาย	เอกสฺมา,เอกมฺหา
ฉ.	เอกสฺส	เอกาย	เอกสฺส
ส.	เอกสฺมี,เอกมฺหิ	เอกาย	เอกสฺมี,เอกมฺหิ

เอก เป็นเอกวจนะอย่างเดียว ในสังขยาไม่มีอาลปนะ

ทวิ (๒) และ อุภ (ทั้ง ๒) ใน ๓ ลิงค์

เป็นพหูพจน์ ทั้ง ๓ ลิงค์ แจกเหมือนกัน

	ทวิ	อุภ
ป.	เทว	อุโภ
ทุ.	เทว	อุโภ อุภ
ต.	ทวิหิ	อุโภหิ
จ.	ทวินัน	อุภินัน
ปญ.	ทวิหิ	อุโภหิ
ฉ.	ทวินัน	อุภินัน
ส.	ทวิส	อุโภส

ติ (๓) ใน ๓ ลิงค์

เป็นพหูพจน์ ทั้ง ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้

	ปุงลึงค์	อิทธิลึงค์	นปุงสกลึงค์
ป.	ตโย	ติสโส	ตีณิ
ทุ.	ตโย	ติสโส	ตีณิ
ต.	ตีหิ	ตีหิ	ตีหิ
จ.	ติณณํ, ติณณนํ	ติสสนนํ	ติณณํ, ติณณนํ
ปญ.	ตีหิ	ตีหิ	ตีหิ
ฉ.	ติณณํ, ติณณนํ	ติสสนนํ	ติณณํ, ติณณนํ
ส.	ตีส	ตีส	ตีส

จตุ (๔) ใน ๓ ลิงค์

เป็นพหูพจน์ ทั้ง ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้

	ปุงลึงค์	อิทธิลึงค์	นปุงสกลึงค์
ป.	จตุตาโร, จตุโร	จตสโส	จตุตารี
ทุ.	จตุตาโร, จตุโร	จตสโส	จตุตารี
ต.	จตุหิ	จตุหิ	จตุหิ
จ.	จตุณนํ	จตสสนนํ	จตุณนํ
ปญ.	จตุหิ	จตุหิ	จตุหิ
ฉ.	จตุณนํ	จตสสนนํ	จตุณนํ
ส.	จตุส	จตุส	จตุส

ปญจ (๕) ใน ๓ ลิงค์

เป็นพหูพจน์ ทั้ง ๓ ลิงค์ แจกเหมือนกันอย่างนี้

	ปุงลึงค์	อิทธิลึงค์	นปุงสกลึงค์
ป.	ปญจ	ปญจ	ปญจ
ทุ.	ปญจ	ปญจ	ปญจ
ต.	ปญจหิ	ปญจหิ	ปญจหิ

จ.	ปญจนนํ	ปญจนนํ	ปญจนนํ
ปญ.	ปญจหิ	ปญจหิ	ปญจหิ
ฉ.	ปญจนนํ	ปญจนนํ	ปญจนนํ
ส.	ปญจสุ	ปญจสุ	ปญจสุ

๖ - ๑๘ แจกเหมือน ปญจ ตัวอย่าง ฉ (๖) ดังนี้

	ปุงลึงค์	อิติลึงค์	นปุงสกลึงค์
ป.	ฉ	ฉ	ฉ
ทุ.	ฉ	ฉ	ฉ
ต.	ฉหิ	ฉหิ	ฉหิ
จ.	ฉนํ	ฉนํ	ฉนํ
ปญ.	ฉหิ	ฉหิ	ฉหิ
ฉ.	ฉนํ	ฉนํ	ฉนํ
ส.	ฉสุ	ฉสุ	ฉสุ

๑๙ - ๙๘ แจกได้หลายแบบ ตามลึงค์และการันต์ ดังนี้

ลงท้ายด้วยสระ อะ เช่น เอกนวิส วิส ตีส จตตาสีส เป็นอิติลึงค์ แจกอย่าง เอกนวิส ฝ่ายเอก

วจนะ

ลงท้ายด้วยสระ อิ เช่น เอกนวิสติ วิสติ ตีสติ อสีติ นวุติ เป็นอิติลึงค์ แจกอย่าง รตติ ฝ่ายเอก

วจนะ

ลงท้ายด้วยสระ อี เช่น เอกนสฺมจฺจ สฺมจฺจ เอกสฺมจฺจ ฉสฺมจฺจ เป็นอิติลึงค์ แจกอย่าง นารี ฝ่ายเอก

วจนะ

เอกนวิส (๑๙)

เป็นอิติลึงค์ เอกวจนะ แจกอย่างนี้

เอกวจนะ

ป.	เอกนวิสํ
ทุ.	เอกนวิสํ
ต.	เอกนวิสาย
จ.	เอกนวิสาย
ปญ.	เอกนวิสาย
ฉ.	เอกนวิสาย
ส.	เอกนวิสาย

เอกนวิสติ (๑๙)

เป็นอิติลึงค์ เอกวจนะ แจกเหมือน รตติ อย่างนี้

เอกวจนะ

ป.	เอกนวิสติ
ทุ.	เอกนวิสตี
ต.	เอกนวิสติยา

- จ. เอกนวิสตียา
 ปญ. เอกนวิสตียา
 ฉ. เอกนวิสตียา
 ส. เอกนวิสตียา เอกนวิสตียัม

เอกนสฏฺฐี - อฏฺฐสฏฺฐี (๕๙-๖๘)

เป็นอิตถิลิงค์ เอกวจนะ แจกเหมือน นารี อย่างนี้

เอกวจนะ

- ป. เอกนสฏฺฐี
 ทุ. เอกนสฏฺฐี เอกนสฏฺฐิยัม
 ต. เอกนสฏฺฐิยา
 จ. เอกนสฏฺฐิยา
 ปญ. เอกนสฏฺฐิยา
 ฉ. เอกนสฏฺฐิยา
 ส. เอกนสฏฺฐิยา เอกนสฏฺฐิยัม

เอกนสตํ (๙๙) ขึ้นไป

เป็นนปฺงสกลิงค์ เป็นได้ ๒ วจนะ แจกอย่าง กุล อย่างนี้

เอกวจนะ

พหุวจนะ

ป. เอกนสตํ	เอกนสตานิ
ทุ. เอกนสตํ	เอกนสตานิ
ต. เอกนสเทน	เอกนสเทหิ
จ. เอกนสทสส เอกนสตาย เอกนสทตถิ	เอกนสตานํ
ปญ. เอกนสทสฺมา เอกนสทมฺหา เอกนสตา	เอกนสเทหิ
ฉ. เอกนสทสส	เอกนสตานํ
ส. เอกนสทสฺมี เอกนสทมฺหิ เอกนสเต	เอกนสเตสุ

โกฏิ ปโกฏิ โกฏิปโกฏิ ให้จำแนกตาม รตติ ศัพท์ทั้ง ๒ วจนะ

อกโขภินิ ให้จำแนกตาม อิตถิ ศัพท์ทั้ง ๒ วจนะ

การต่อสังขยา

สังขยาคุณ ต่อกับ สังขยานาม ใช้ อุตฺตร เชื่อม

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ - ๙๘ (หลักสิบ) เป็นสังขยาคุณ

๙๙ ขึ้นไป (หลักร้อยขึ้นไป) เป็นสังขยานาม

๑๐๕	ใช้สังขยาว่า	ปญฺจอุตฺตรสตํ
๑๐๗	ใช้สังขยาว่า	สทฺตตฺตฺตรสตํ
๑๑๕	ใช้สังขยาว่า	ปณฺณรตฺตฺตรสตํ
๑๓๘	ใช้สังขยาว่า	อฏฺฐตฺตฺตรสตํ
๑๔๔	ใช้สังขยาว่า	จตุจตฺตฺตรสตํ
๑๐๑๒	ใช้สังขยาว่า	ทวาทตฺตรสตํ

๑,๐๕๐ ใช้สังขยาว่า ปณาสุตตรสหัสส์

๑๐๕๗ ใช้สังขยาว่า สดตปณาสุตตรสหัสส์

หลักหน่วยหรือหลักสิบที่ลงท้ายด้วยสระ อิ หรือ สระ อี ซึ่งอยู่หน้า อุตฺตร ให้แปลง อิ หรือ อี เป็น ย แล้วลบ อ ที่ อุตฺตร แล้วนำไปเชื่อมที่พยัญชนะตัวสุดท้ายของสังขยา เช่น

๕๒๒ ใช้สังขยาว่า ทวาวิสตยุตฺตรปณจสฺ

๗๙๑ ใช้สังขยาว่า เอกนวุตฺตยุตฺตรสทสฺ

๖๐๕๙ ใช้สังขยาว่า เอกุณสฏฺจยุตฺตรณสทสฺ

สังขยานาม ต่อกับ สังขยานาม ใช้ อธิก เชื่อม

๑๕๐๐ ใช้สังขยาว่า ปณจสตาธิกสทสฺ

๒๒๐๐ ใช้สังขยาว่า ทวิสตาธิกทวิสทสฺ

๓๔๐๐ ใช้สังขยาว่า จตุสตาธิกตีสทสฺ

๖๓๐๐ ใช้สังขยาว่า ติสตาธิกณสทสฺ

๘๙๐๐ ใช้สังขยาว่า นวสตาธิกฏฺจสทสฺ

๙๖๐๐ ใช้สังขยาว่า ฉสตาธิกนวสทสฺ

สังขยานาม ต่อกับ สังขยานาม และ สังขยาคุณนาม ใช้ อธิก และ อุตฺตร เชื่อม

๒๕๕๘ ใช้สังขยาว่า อฏฺจปณาสุตฺตรปณจสตาธิกทวิสทสฺ

๑๘๓๙ ใช้สังขยาว่า เอกุณจตตาสีสุตฺตรฏฺจสตาธิกสทสฺ

๒๕๖๓ ใช้สังขยาว่า เตสฏฺจยุตฺตรปณจสตาธิกทวิสทสฺ

๒๒๒๒ ใช้สังขยาว่า ทวาวิสตยุตฺตรทวิสตาธิกทวิสทสฺ

๔๓๙๓ ใช้สังขยาว่า เตณวุตฺตยุตฺตรตีสตาธิกจตุสทสฺ

๗๘๘๘ ใช้สังขยาว่า อฏฺจาสีตยุตฺตรฏฺจสตาธิกสทสทสฺ

การต่อสังขยานามบทสุดท้ายเป็นเลข ๑ เช่น หนึ่งร้อย หนึ่งพัน ประกอบเป็นเอกวจนะ ส่วน สังขยานามบทสุดท้ายเป็นเลข ๒-๙ ประกอบเป็น เอกวจนะ หรือ พหุวจนะ ก็ได้ เช่น

๑๑๘ ใช้สังขยาว่า อฏฺจาสุตฺตรสทฺ

๑๓๒ ใช้สังขยาว่า ทวตฺตีสุตฺตรสทฺ

๑๒๐๐ ใช้สังขยาว่า ทวิสตาธิกสทสฺ

๑๘๒๖ ใช้สังขยาว่า ฉพฺพีสตยุตฺตรฏฺจสตาธิกสทสฺ

๓๕๐ ใช้สังขยาว่า ปณาสุตฺตรตีสตานิ

๔๘๒ ใช้สังขยาว่า ทวาसीตยุตฺตรจตุสตานิ

๒๐๒๐ ใช้สังขยาว่า วิสตยุตฺตรทวิสทสตานิ

๗๕๐๐ ใช้สังขยาว่า ปณจสตาธิกสทสทสตานิ

การต่อสังขยาแบบแยกวิภัตติ

การต่อสังขยาที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการต่อแบบ**เข้าสมาส** คือลวิภัตตินามออกทั้งหมด ยกเว้น สังขยานามบทสุดท้ายที่เป็นประธานต้องประกอบเป็นเอกวจนะหรือพหุวจนะ นอกจากนี้ยังมีการต่อสังขยาแบบแยกวิภัตติ มีข้อที่ควรพิจารณา

สังขยานามบทสุดท้ายเป็นเลข ๑ ประกอบเป็นเอกวจนะ ใช้ อุตฺตร และ อธิก เชื่อม ต้องประกอบให้มีลิงค์ วจนะ และวิภัติติ เสมอกับตัวประธาน

สังขยานามบทสุดท้ายเป็นเลข ๒ – ๙ ประกอบเป็นพหุวจนะ ใช้ อุตฺตร และ อธิก เชื่อม ต้องประกอบให้มีลิงค์ วจนะ และวิภัติติ เสมอกับตัวประธานด้วยเช่นเดียวกัน เช่น

๑๔๕ ใช้สังขยาแบบแยกวิภัติติว่า

ปญจตตาสาย อุตฺตรํ สํ

อ.ร้อย อันเกิน ด้วยสี่สิบห้า

๑๘๓๕ ใช้สังขยาแบบแยกวิภัติติว่า

ปญจตตีสาย อุตฺตรํ อกฺกฺกํ สเทหิ อธิกํ สหสฺสํ

อ.พัน อันยิ่ง ด้วยร้อย ท. แปด อันเกิน ด้วยสามสิบห้า

๔๗๕ ใช้สังขยาแบบแยกวิภัติติว่า

ปญจตตติยา อุตฺตรานิ จตฺตาริ สตานิ

อ.ร้อย ท. สี่ อันเกิน ด้วยเจ็ดสิบห้า

๒๕๖๓ ใช้สังขยาแบบแยกวิภัติติว่า

เตสฺสจฺจ อุตฺตรานิ ปญจํ สเทหิ อธิกานิ เทว สหสฺसानิ

อ.พัน ท. สอง อันยิ่ง ด้วยร้อย ท. ห้า อันเกิน ด้วยหกสิบสาม

การต่อสังขยาแทรกนาม

ต่อแบบแยกวิภัติติ แทรกนามหลังสังขยาคุณนาม และหน้าสังขยานาม นามหลังสังขยาคุณนาม ประกอบตติยวิภัติติ และใช้วจนะให้ตรงกัน ส่วนนามหน้าสังขยานาม ประกอบฉัฏฐวิภัติติ พหุวจนะ เช่น

บุรุษ ๑๐๑ คน

เอเกน บุริเสน อุตฺตรํ บุริสํ สํ

อ.ร้อย แห่งบุรุษ ท. อันเกิน ด้วยบุรุษ หนึ่ง

อุบาสิกา ๓๒๒ คน

ทฺวาวิสตฺยา อุปาสิกา อุตฺตรานิ ตินิ อุปาสิกานิ สตานิ

อ.ร้อย ท. แห่งอุบาสิกา ท. สาม อันเกิน ด้วยอุบาสิกา ท. ยี่สิบสอง

พระอรหันต์ ๑๒๕๐ องค์

ปญฺญาสย อรหนฺเตหิ อุตฺตรํ ทฺวํ อรหนฺตานํ สเทหิ อธิกํ

อรหนฺตานํ สหสฺสํ

อ.พัน แห่งพระอรหันต์ ท. อันยิ่ง ด้วยร้อย ท. แห่งพระอรหันต์ ท. สอง อันเกิน ด้วยพระอรหันต์ ท. ห้าสิบ

ภิกษุ ๔๘๖๙ รูป

เอเกนสตตติยา ภิกฺขุ อุตฺตรานิ อกฺกํ สเทหิ อธิกานิ

จตฺตาริ ภิกฺขุนํ สหสฺसानิ

อ.พัน ท. แห่งภิกษุ ท. สี่ อันยิ่ง ด้วยร้อย ท. แห่งภิกษุ ท. แปด อันเกิน ด้วยภิกษุ ท. เจ็ดสิบหยาอนหนึ่ง

ต่อแบบเข้าสมาส ให้ลบวิภัติติของสังขยานาม และสุทธานามออกทั้งหมด ยกเว้นสังขยานามบทสุดท้ายที่เป็นประธาน ในกรณีที่เป็นเลข ๑ ประกอบเป็นเอกวจนะ และกรณีที่เป็นเลข ๒ – ๙ ประกอบเป็นพหุวจนะ แทรกนามไว้หลังสังขยาคุณนามศัพท์แรกและหน้าสังขยานามศัพท์สุดท้ายที่เป็นประธาน หรือแทรกนามไว้หน้าสังขยานามศัพท์สุดท้ายที่เป็นประธาน ที่เดียวกันได้

บุรุษ ๑๐๑ คน	เอกปริสูตรปริสสตี หรือ เอกสูตรปริสสตี
อุบาสิกา ๓๒๒ คน	ทวารีสตยุปาลิกสูตรตยุปาลิกาสถานี หรือ ทวารีสตยสูตรตยุปาลิกาสถานี
พระอรหันต์ ๑๒๕๐ องค์	ปณณาสารหนตสูตรทวิสตาธิการหนตสหัสส์ หรือ ปณณาสสูตรทวิสตาธิการหนตสหัสส์
ภิกษุ ๔๘๖๙ รูป	เอภูนสตตติภิกษุสูตรฐสตาธิกจตุภิกษุสหัสสานี หรือ เอภูนสตตตยสูตรฐสตาธิกจตุภิกษุสหัสสานี

การต่อสังขยาแบบศักราช

เอภวจะนะ ใช้ อิทานิ.....อดีตกนตัม

บัดนี้ล่วงแล้ว ๑๘๕ ปี

อิทานิ ปณณาสีตีสัจจสูตรตัม สัจจรสตัม อดีตกนตัม

บัดนี้ล่วงแล้ว ๑,๘๒๖ ปี

อิทานิ ฉพีสติสัจจสูตรฐสตาธิก สัจจรสหัสส์ อดีตกนตัม

บัดนี้ล่วงแล้ว ๑,๓๙๗ ปี

อิทานิ สตตณวุตติสัจจสูตรตีสตาธิก สัจจรสหัสส์ อดีตกนตัม

พหุจะนะ ใช้ อิทานิ.....อดีตกนตานิ

บัดนี้ล่วงแล้ว ๔๓๓ ปี

อิทานิ เตตตีสสัจจสูตรตานิ จตตาริ สัจจรสตานิ อดีตกนตานิ

บัดนี้ล่วงแล้ว ๒๕๖๓ ปี

อิทานิ เตสสุจิสัจจสูตรปณณาสตาธิกานิ เทว สัจจรสหัสสานิ อดีตกนตานิ

บัดนี้ล่วงแล้ว ๒๓๓๑ ปี

อิทานิ เอกตตีสสัจจสูตรตีสตาธิกานิ เทว สัจจรสหัสสานิ อดีตกนตานิ

ปูรณสังขยา คือ คำที่ใช้นับให้เต็มหรือนับตามลำดับที่มีอยู่ในที่นั้นๆ ภาษาไทยมีคำแปลว่า ที่ เช่น ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ เป็นต้น ส่วนในภาษาบาลีให้นับปัจจัย ๕ ตัว คือ **ติย** **ถ** **จ** **ม** **อิ** มาลงหลังปกติสังขยาสำเร็จแล้วใช้เป็นคุณนาม เป็นได้ ๓ ลิงค์ และเป็นเอภวจะนะอย่างเดียว

ปูรณสังขยาเป็นคุณนาม มีใช้ทั้ง ๓ ลิงค์ เอภวจะนะอย่างเดียว ให้จำแนกตามสุทธานามในลิงค์และการันต์นั้นๆ ดังนี้

ปุงลิงค์	อิติลิงค์	นปุงสกลิงค์	คำแปล
ปจโม	ปจมา	ปจมัม	ที่ ๑
ทุติโย	ทุติยา	ทุติยัม	ที่ ๒
ตติโย	ตติยา	ตติยัม	ที่ ๓
จตุตโถ	จตุตถา จตุตถี	จตุตถัม	ที่ ๔
ปญจโม	ปญจมา ปญจมี	ปญจมัม	ที่ ๕
ฉฏฐโ	ฉฏฐา ฉฏฐี	ฉฏฐัม	ที่ ๖

สตตโม	สตตมา สตตมี	สตตมัม	ที่ ๗
อฏฐโม	อฏฐมา อฏฐมี	อฏฐมัม	ที่ ๘
นวโม	นวมา นวมี	นวมัม	ที่ ๙
ทสโม	ทสมา ทสมี	ทสมัม	ที่ ๑๐
เอกาทสโม	เอกาทสมา เอกาทสมี	เอกาทสมัม	ที่ ๑๑
ทวาทสโม พารสโม	ทวาทสมี พารสมี	ทวาทสมัม พารสมัม	ที่ ๑๒
เตรสโม	เตรสมี	เตรสมัม	ที่ ๑๓
จตุทสโม	จตุทสมา จตุทสมี	จตุทสมัม	ที่ ๑๔
ปณฺณรสโม	ปณฺณรสมา ปณฺณรสมี	ปณฺณรสมัม	ที่ ๑๕
โสฬสโม	โสฬสมี	โสฬสมัม	ที่ ๑๖
สตตรสโม	สตตรสมี	สตตรสมัม	ที่ ๑๗
อฏฺฐรสโม	อฏฺฐรสมี	อฏฺฐรสมัม	ที่ ๑๘
เอกุนวิสติโม	เอกุนวิสติมา	เอกุนวิสติมัม	ที่ ๑๙
วิสติโม	วิสติมา	วิสติมัม	ที่ ๒๐
ตีสติโม	ตีสติมา	ตีสติมัม	ที่ ๓๐
จตตาสีโม	จตตาสีมา	จตตาสีมัม	ที่ ๔๐
ปณฺณาสโม	ปณฺณาสมา	ปณฺณาสมัม	ที่ ๕๐

การใช้ปุณฺณสังขยา ใช้เป็นคุณนาม ขยายสุทธานามบทใด ให้เรียงไว้หน้าบทนั้น ประกอบปลิงค์วจนะ และวิภัตติ ให้ตรงกัน มีตัวอย่างการใช้ดังนี้

ปจโม	ภิกขุ	อ.ภิกขุ รูปที่ ๑
ปณฺจวิสติโม	อุปาสโก	อุปาสก คนที่ ๒๕
ทุตติยา	ภิกขุณี	อ.ภิกขุณี รูปที่ ๒
ตติยัม	กมลัม	อ.ดอกบัว ดอกที่ ๓
ฉฏฐัม	คามัม	ซึ่งหมู่บ้าน ที่ ๖
จตุตถเณ	วาเรน	โดยวาระ ที่ ๔
นวมสฺส	ปุตฺตสฺส	แก่บุตร คนที่ ๙
ปณฺจมาย	นทียา	จากแม่น้ำ สายที่ ๕
โสฬสสฺส	สิสฺสสฺส	ของศิษย์ คนที่ ๑๖
สตตเม	ทิวเส	ในวัน ที่ ๗

๓.๖ สมาส

สมาส คือการย่อนามศัพท์ นิบาต และอุปสรรค ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป เข้าเป็นบทเดียวกัน คำว่า “สมาส” มาจาก สัม บทหน้า อสุ ธาตุ ในความย่อ ลง ณ ปัจจัยในนามกิตก์ ปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ ให้ลบ ณ แล้วทิมะ อ ต้นธาตุ เป็น อา แปลงนิคหิตที่ สัม เป็น ม สำเร็จรูปเป็น สมาส

มีบทวิเคราะห์ว่า สมลียเตติ สมาส (สทโท)

แปลว่า อ.ศัพท์ ไค อันท่าน ย่อมย่อเข้ากันด้วยดี เพราะเหตุนั้น อ.ศัพท์ นั้น ชื่อว่า สมาส

สมาสว่าโดยกิจ (วิธีการทำ) มี ๒ อย่าง คือ

๑. **ลุตตสมาส** สมาสที่ลบวิภัติของศัพท์หน้า ให้ลบพยางค์ท้ายคำของบทหน้า เหลือไว้แต่สระสุดท้ายของศัพท์เดิมแล้วย่อเข้ากับบทหลังให้เป็นบทเดียวกัน เช่น

กจินสส ทุสส์	ย่อเป็น	กจินทุสส์	(ผ้าเพื่อกฐิน)
พุทธสส สาวโก	ย่อเป็น	พุทธสาวโก	(สาวกของพระพุทธเจ้า)
มหาราชสส ธนั	ย่อเป็น	มหाराชนั	(ทรัพย์ของมหाराช)

๒. **อลุตตสมาส** สมาสที่ไม่ลบวิภัติของศัพท์หน้า ไม่ลบพยางค์ท้ายคำของบทหน้าเพียงแต่นำมาต่อเข้าด้วยกันกับบทหลังให้เป็นบทเดียวกัน เช่น

ปรสส ปทั	ย่อเป็น	ปรสสปทั	(บทเพื่อผู้อื่น)
พุทธานั สาสนั	ย่อเป็น	พุทธานุสาสนั	(คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย)
อฺรสิ โลโม	ย่อเป็น	อฺรสิโลโม	(ชนที่อก)

ลักษณะของสมาส ๓ อย่าง

๑. ประกอบเข้าเป็นบทเดียวกัน
๒. สวดให้เป็นบทเดียวกัน (ไม่เว้นวรรคกลางสมาส)
๓. มีวิภัติตัวเดียวกัน

สมาสว่าโดยชื่อมี ๖ อย่าง

๑. กัมมธารยสมาส	๒. ทิคุสมาส
๓. ตัปฺปริสสมาส	๔. ทวันทวสมาส
๕. อภัยยิภาวสมาส	๖. พหุพพิหิสมาส

๑. **กัมมธารยสมาส**

กัมมธารยสมาส คือสมาสที่ย่อสุทธานามกับสุทธานาม สุทธานามกับคุณนาม หรือคุณนามกับคุณนาม ที่มีวิภัติและวจนะเหมือนกันเข้าด้วยกัน แบ่งออกเป็น ๙ อย่าง คือ

๑. **วิเสสนปุพพปะ** มีบทวิเสสนะ(ตัวขยาย)อยู่หน้า เช่น

มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหปุริโส.

คนผู้ประเสริฐด้วย คนผู้ประเสริฐนั้น เป็นบุรุษด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า มหปุริสะ

มหนฺตํ จ ตํ ภยํ จาติ มหฺพภยํ.

สิ่งน่ากลัวใหญ่ด้วย สิ่งน่ากลัวใหญ่นั้น เป็นภัยด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า มหฺพภยะ

วีโร จ โส ปุริโส จาติ วีรปุริโส.

ผู้กล้าหาญด้วย ผู้กล้าหาญนั้น เป็นบุรุษด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า วีรปุริสะ

๒. **วิเสสนุตตรปะ** มีบทวิเสสนะ(ตัวขยาย)อยู่หลัง เช่น

สาริปุตฺโต จ โส เถโร จาติ สาริปุตฺตเถโร.

พระสารีบุตรด้วย พระสารีบุตรนั้น เป็นพระเถระด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า สาริปุตฺตเถระ

พุทฺธโฆโส จ โส อาจริโย จาติ พุทฺธโฆสาจริโย.

พระพุทฺธโฆสะด้วย พระพุทฺธโฆสะนั้น เป็นอาจารย์ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า พุทฺธโฆสาจริยะ

วตถุ จ ตํ วิเสโส จาติ วตถุวิเสโส.

วตถุด้วย วตถุนั้น เป็นความพิเศษด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า วตถุวิเสสะ

๓. **วิเสสโนภยปทะ** มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสณะ(ทำหน้าที่ขยายบทอื่นทั้งสองศัพท์) เช่น

สีตถจ ตํ อุณฺหจจาติ สีตฺถหํ(วตถุ).

วตถุนั้น เย็นด้วย ร้อนด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า สีตฺถหะ

อนโร จ โส พริโร จาติ อนรพริโร(ปฺริโร).

บุรุษนั้น ตาบอดด้วย หูหนวกด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า อันรพริระ

กตถจ ตํ อกตถจาติ กตาทํ(กมม).

กรรมนั้น อันถูกกระทำแล้วด้วย อันไม่ถูกกระทำแล้วด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า กตาทะ

๔. **อุปมานุตตรปทะ** มีบทหลังเป็นบทอุปมา(เปรียบเทียบ) เช่น

มุณี จ โส สิทฺโ จาติ มุณิสิท.

พระมุณีด้วย พระมุณินั้น เป็นเพียงดั่งสีหะ(ราชสีห์)ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า มุณิสีหะ

สทฺธมโม จ โส รติ จาติ สทฺธมมรติ.

พระสัทธรรมด้วย พระสัทธรรมนั้น เป็นเพียงดั่งรัศมีด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า สัทธรรมรังสี

มุขถจ ตํ จนฺโท จาติ มุขจฺนโท.

หน้าด้วย หน้า นั้น เป็นเพียงดั่งพระจันทร์ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า มุขจันทะ

๕. **สัมภาวนาปุพพปทะ** มีบทหน้าประกอบด้วย **อิติ** ศัพท์ ในอรรถแสดงการยกย่อง ขึ้นกลางระหว่างบทหน้าและบทหลัง เช่น

ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ.

ความรู้ ว่าเป็น พระธรรม ชื่อว่า ธมฺมพุทฺธิ

อนิจฺจํ อิติ สยฺยา อนิจฺจสยฺยา.

ความจำได้หมายรู้ ว่าเป็น สิ่งไม่เที่ยง ชื่อว่า อนิจฺจสยฺยา

อตฺตา อิติ ทิฏฺฐิ อตฺตติฏฺฐิ.

ความเห็น ว่าเป็น ตัวตน ชื่อว่า อตฺตติฏฺฐิ

๖. **อวธารณปุพพปทะ** มีบทหน้าเป็นบทที่ถูกกำหนด โดยประกอบด้วย **เอว** ศัพท์เป็นตัวกล่าวกำหนด เพื่อบังคับความอื่น เช่น

สทฺธา เอว ญํ สทฺธานํ.

ศรัทธา นั้นเทียว เป็นทรัพย์ ชื่อว่า สัทธานะ

รูปเมว อารมฺมณํ รูปารมฺมณ.

รูป นั้นเทียว เป็นอารมณ์ ชื่อว่า รูปารมฺมณะ

จกฺขุ เอว ทวารํ จกฺขุทวาร.

จักขุ นั้นเทียว เป็นทวาร ชื่อว่า จักขุทวาระ

๗. **นนิบาตปุพพปทะ** มี **น** นิบาตเป็นบทหน้าเพื่อบังคับหรือปฏิเสธ เช่น

น มนุสฺโส อมฺนุสฺโส.

มนุษย์ ห้ามได้ ชื่อว่า อมฺนุสสะ(ผู้ไม่ใช่มนุษย์)

น สกิลิฏฺฐา อสกิลิฏฺฐา.

(ธรรม)อันเศร้าหมองทั้งหลาย หามีได้ ชื่อว่า อสังกิลิฏฐะ(ธรรมอันไม่เศร้าหมอง)

น อุปวาโท อนุปวาโท.

การว่าร้าย หามีได้ ชื่อว่า อนุปวาทะ(การไม่ว่าร้าย)

๘. **กุพุพพปะ** มี **กุ** นิบาตเป็นบทหน้าในอรรณนารังเกยจ เช่น

กัจฉิตโต บุริโส กาบุริโส.

บุรุษ ผู้นำรังเกยจ ชื่อว่า กาบุริสะ

กัจฉิตตา ทิฏฐิจิ กุทิฏฐิจิ.

ความเห็น อันนารังเกยจ ชื่อว่า กุทิฏฐิ

กัจฉิตตา ทาสา กุทาสา.

ทาสทั้งหลาย ผู้นำรังเกยจ ชื่อว่า กุทาสะ

๙. **ปาทีพุพพปะ** มี **ป** อุปสัคเป็นต้นเป็นบทหน้า เช่น

ปธานํ วณํ ปาวจนํ.

คำพูด ที่เป็นประธาน ชื่อว่า ปาวจนะ(ปาพจน์,พระพุทฺธพจน์)

สุนทโร คนฺโธ สุนฺคนฺโธ.

กลิน อันดี ชื่อว่า สุนฺคนฺธะ

วิวิธา มติ วิมติ.

ความรู้ อันมีอย่างต่างๆ ชื่อว่า วิมติ (ความรู้มีอย่างต่างๆ,ความสงสัย)

๒. ทิคุสมาส

ทิคุสมาส คือกัมมธารยสมาสที่มีปกติสังขยาเป็นบทหน้า แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. **สมาหารทิคุ** ทิคุสมาสย่อนามศัพท์กับสังขยาในลิงค์ต่าง ๆ ที่เป็นพหูพจน์ ทำให้เป็น
นปุงสกลิงค์เอกพจน์ เช่น

ตโย โลกา ติโลกํ.

โลกทั้งหลาย ๓ ชื่อว่า ติโลกะ

จตุตาโร มคฺคา จตุมคฺคํ.

มรรคทั้งหลาย ๔ ชื่อว่า จตุมคฺกะ

ปญจ สตานิ ปญจสत्.

ร้อยทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า ปญฺจสตะ

อฏฺฐ สीलานิ อฏฺฐสึลํ.

ศีลทั้งหลาย แปด ชื่อว่า อฏฺฐสึละ

ทส สीलานิ ทสสึลํ.

ศีลทั้งหลาย สิบ ชื่อว่า ทสสึละ

ฉ อายตนานิ สฬายตนํ.

อายตนะทั้งหลาย หก ชื่อว่า สฬายตนะ

เทว องฺคุลียो ทวํคุลํ.

นิ้วทั้งหลาย สอง ชื่อว่า ทวํคุละ

ตีณิ ลกฺขณานิ สมหาฏฺฐานีติ ติลกฺขณํ.

ลักษณะทั้งหลาย สาม ถูกรวบรวมแล้ว เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ตีลักษณะ
จตุตตาริ สจฺจานิ สสมาหฺวานินฺติ จตุสสจฺจํ.

สัจจะทั้งหลาย สี่ ถูกรวบรวมแล้ว เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า จตุสสจฺจจะ

๒. อสมาหารทิกุ ทิกุสมาสที่ย่อนามศัพท์กับสังขยา มีอรรถไม่วรรณ รุปสำเร็จจะเป็นไปตามลิงค์
ของบทหลัง และจะเป็นเอกวจนะหรือพหุวจนะก็ได้ เช่น

เอโก ปุคฺคโล เอกปุคฺคโล.

บุคคล หนึ่ง ชื่อว่า เอกปุคฺคละ(บุคคลคนหนึ่ง)

ตโย โลกา ติโลกา.

โลกทั้งหลาย สาม ชื่อว่า ติโลกา(โลกสามทั้งหลาย)

ตีณิ รตนานิ ตีรตนานิ.

รัตนทั้งหลาย สาม ชื่อว่า ตีรตนานิ(รัตนสามทั้งหลาย)

จตสฺโส ทิสสา จตฺตทิสสา.

ทิศทั้งหลาย ๔ ชื่อว่า จตฺตทิสสา(ทิศสี่ทั้งหลาย)

ปญฺจ พฺลานิ ปญฺจพฺลานิ.

กำลังทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า ปญฺจพฺลานิ(กำลังห้าทั้งหลาย)

นว โลกุตฺตรา นวโลกุตฺตรา.

โลกุตตรธรรมทั้งหลาย เก้า ชื่อว่า นวโลกุตฺตรา(โลกุตตรธรรมเก้าทั้งหลาย)

๓. ตัปฺปรีสสมาส

ตัปฺปรีสสมาส คือสมาสที่ย่อนาม ๒ บทที่มีวิวัตติต่างกัน เข้าเป็นบทเดียวกัน แบ่งออกเป็น ๖
อย่าง ตามลำดับตั้งแต่หุตติยวิวัตติถึงสัตตมวิวัตติ ดังนี้

๑. หุตติยตัปฺปรีสส บทรหน้าประกอบด้วยหุตติยวิวัตติ ออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “ซึ่ง สู่ ยัง สิ้น
กะ ตลอด เฉพาะ” เช่น

สรณํ คโต สรณคโต.

ผู้ถึง (ซึ่งพระพุทธเจ้า) ว่าเป็นสรณะ ชื่อว่า สรณคตะ(ชนผู้ถึงซึ่งพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ)

อรณณํ คโต อรณณคโต.

ไปแล้ว สู่ป่า ชื่อว่า อรณณคตะ(บุรุษผู้ไปแล้วสู่ป่า)

สุขํ ปตฺโต สุขปตฺโต.

ถึงแล้ว ซึ่งความสุข ชื่อว่า สุขปตฺตะ(ชนผู้ถึงแล้วซึ่งความสุข)

๒. ตติยตัปฺปรีสส บทรหน้าประกอบด้วยตติยวิวัตติ ออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “ด้วย โดย อัน
ตาม เพราะ มี” เช่น

พทุธเณ ภาสีโต พทุธภาสีโต.

(พระธรรม) อันพระพุทธเจ้าทรงภาษิตแล้ว ชื่อว่า พทุธภาสีตะ

อสิณา กลโห อสิกลโห.

ความทะเลาะ เพราะดาบ ชื่อว่า อสิกลหะ

โกเคน สมฺปทํ โภคสมฺปทํ.

ความถึงพร้อม ด้วยโภคะ ชื่อว่า โภคสมฺปทะ

อนึ่ง ตติยัตปฺปริสสมาสนี มีลักษณะพิเศษ คือบทใดแปลเชื่อมความระหว่างบทหน้าและบทหลัง ได้ความไม่ชัดเจน ให้เติมกริยาภิกตฺกัที่มีคำแปลเชื่อมได้ดีกับบทหน้า เข้ามาในระหว่างกลางระหว่างบทหน้า กับบทหลังในรูปวิเคราะห์ เมื่อย่อเสร็จจึงให้ลบกริยาภิกตฺกัที่เติมเข้ามาในท่ามกลางออก เช่นนี้เรียกว่า **มัชฌเณ โลปสมาส** ตัวอย่างในภาษาไทยก็ใช้คำพูดแบบย่อเหมือนกัน เช่น คนเดินด้วยเท้า ย่อเป็น คนเดินเท้า สัตว์เกิดในน้ำ ย่อเป็น สัตว์น้ำ เป็นต้น ในภาษาบาลีก็มีคติดุจเดียวกัน เช่น

อสเสน (ยุตฺโต) รโถ อสสรโถ.

รธ อันเทียมแล้ว ด้วยม้า ชื่อว่า อัสสรธะ(รธม้า)

หตฺถเณ (กตฺตพฺพ) กมมํ หตฺถกมม.

กรรม อันบุคคลพึงทำ ด้วยมือ ชื่อว่า หัตถกัมมะ(หัตถกรรม)

กฺกุเณ (กโธ) อคาโร กฺกุฐาคาโร.

เรือน อันบุคคลทำแล้ว ด้วยไม้ ชื่อว่า กักฺกุฐาคาระ(เรือนไม้)

โมเหณ (สมปยุตฺต) จิตฺตํ โมหจิตฺต.

จิต อันประกอบพร้อมแล้ว ด้วยโมหะ ชื่อว่า โมหจิตตะ(โมหจิต)

สนตฺเกณ (ตฺถุโธ) ภิกฺขุ สนตภิกฺขุ.

ภิกษุ ผู้ยินดีแล้ว ด้วยของมีอยู่ ชื่อว่า สันตภิกษุ(สันตภิกษุ)

๓. **จตุตถัตปฺปริส** มีบทหน้าเป็นสุทฺธนามประกอบด้วยจตุตถีวิภัติ ออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “แก่ เพื่อ ต่อ” และบทหลังเป็นสุทฺธนาม แปลงท้ายคำเป็น ปฐฺมาวิภัติ กัตตุการก เช่น

กจฺฉินสฺส ทฺสสํ กจฺฉินทฺสส.

ผ้า เพื่อกรฐิน ชื่อว่า กจฺฉินทฺสสะ

คิลาณสฺส เกสฺสขํ คิลาณเกสฺสข.

ยา เพื่อคนไข้ ชื่อว่า คิลาณเกสฺสชะ

อาคนตฺกสฺส ภตฺตํ อาคนตฺกภตฺต.

ภัต เพื่อผู้มาเยือน ชื่อว่า อาคนตฺกภัตตะ

มตฺกสฺส ภตฺตํ มตฺกภตฺต.

ภัตร เพื่อผู้ตาย ชื่อว่า มตฺกภัตตะ

๔. **ปัญจมีตปฺปริส** มีบทหน้าประกอบด้วยปัญจมีวิภัติ ออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “แต่ จาก กว่า เหตุ” มีบทหลังเป็นสุทฺธนาม คุณนาม หรือสัพพนาม แปลงท้ายคำเป็นปฐฺมาวิภัติ กัตตุการก ให้ถูกตามการันต์ และลึงคั่นๆ เช่น

อคฺคิสฺมา ภยํ อคฺคิภย.

ภัย แต่ไฟ ชื่อว่า อคฺคิภยะ(อคฺคิภัย)

โจรมหา ภยํ โจรภย.

ภัย แต่โจร ชื่อว่า โจรภยะ(โจรภัย)

กาณฺสฺมา สุโร กาณฺสฺสุโร (นโร).

(คน)กล้า กว่ากา ชื่อว่า กาณฺสฺสุระ(กล้ากว่ากา)

โลกา จูโต โลกจูโต (สตฺโต).

(สัตว์)เคลื่อนแล้ว จากโลก ชื่อว่า โลกจูตะ(เคลื่อนจากโลก)

พณฺนา มุตฺโต พณฺนมุตฺโต (สตฺโต).

(สัตว์)พ้นแล้ว จากเครื่องผูก ชื่อว่า พณฺนมุตตะ (พ้นเครื่องผูก)

๕. **ฉฺฉฐิตฺตปฺปิริสเส** มีบทหน้าประกอบด้วยฉฺฉฐีวิภัตติ ออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “แห่ง ของ” มีบทหลังเป็นสุทธานาม แปลงท้ายคำเป็น ปฐฺมาวิภัตติ กัตตุการก ตามการันต์ และลิงค์นั้นๆ เช่น

พุทฺธสฺส สวโก พุทฺธสวโก.

สาวก ของพระพุทเจ้า ชื่อว่า พุทฺธสาวกะ

เสฏฺฐิโน ปุตฺโต เสฏฺฐิปุตฺโต.

บุตร ของเศรษฐี ชื่อว่า เสฏฺฐิปุตตะ

รณฺโณ ปุตฺโต ราชปุตฺโต.

บุตร ของพระราชา ชื่อว่า ราชปุตตะ

รูกฺขสฺส สาขา รูกฺขสาขา.

กิ่ง แห่งต้นไม้ ชื่อว่า รูกฺขสาขา

ปญฺญา อภา ปญฺญาอภา.

แสงสว่าง แห่งปัญญา ชื่อว่า ปญฺญาอภา

ถ้าอยู่หน้าศัพท์เหล่านี้ คือ **สงฺฆ(หมู่) คน(หมู่) ราสี(กอง) สมฺพ(ประชุม) ปกฺติสังขยาที่เป็นสุทธานาม** ตั้งแต่ แก้วสิบเก้า(๙๙) ขึ้นไป เช่น เอกุณสฺส สฺต สหสฺส เป็นต้น ให้ประกอบสุทธานามที่อยู่หน้าเป็นฉฺฉฐีวิภัตติ พหุวจนะเสมอ เช่น

ภิกฺขุณฺ สงฺโฆ ภิกฺขุสงฺโฆ.

หมู่ แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ภิกฺขุสังฆะ(หมู่แห่งสงฆ์)

พุตฺตานํ คฺโณ พุตฺตคฺโณ.

หมู่ แห่งพุตทั้งหลาย ชื่อว่า พุตคณะ(คณะแห่งพุต)

ธณฺยานํ ราสี ธณฺยราสี.

กอง แห่งข้าวเปลือกทั้งหลาย ชื่อว่า ธณฺยราสี(กองแห่งข้าวเปลือก)

มนุสฺसानํ สมฺโพ มนุสฺสสมฺโพ.

ประชุม แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่า มนุสฺสสมฺพะ(ประชุมแห่งมนุษย์)

ภิกฺขุณฺ สฺตํ ภิกฺขุสฺตํ.

ร้อย แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ภิกฺขุสตะ(ร้อยแห่งภิกษุ)

ชนานํ สหสฺสํ ชนสหสฺสํ.

พัน แห่งชนทั้งหลาย ชื่อว่า ชนสหัสสะ(พันแห่งชน)

๖. **สັตตมิตฺตปฺปิริสเส** มีบทหน้าเป็นสุทธานามประกอบด้วยสັตตมิมิวิภัตติ ออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “ใน ไกล ที่ ในเพราะ เหนือ บน” อย่างใดอย่างหนึ่ง มีบทหลังเป็นสุทธานาม แปลงท้ายคำเป็นปฐฺมาวิภัตติ กัตตุการก ตามการันต์และลิงค์นั้นๆ เช่น

ธมฺเม คารโว ธมฺมคารโว.

ความเคารพ ในธรรม ชื่อว่า ธมฺมคารวะ(ความเคารพในธรรม)

สํสारे ทุกฺโข สํสาร์ทุกฺโข.

ความทุกข์ ในสังสาร ชื่อว่า สํสาร์ทุกฺขะ(ทุกข์ในสังสาร)

วเน ปุปผั วณุปุผั.

ดอกไม้ ในป่า ชื่อว่า วณุปุผะ(ดอกไม้ป่า)

วเน มหิโส วนมหิโส.

กระป๋อง ในป่า ชื่อว่า วนมหิสะ(ควายป่า)

รุกเข สกฺขนา รุกขสกฺขนา.

นกทั้งหลาย บนต้นไม้ ชื่อว่า รุกขสกฺขนา(นกบนต้นไม้)

รูเป สลฺลยา รูปสลฺลยา.

ความหมายรู้ ในรูป ชื่อว่า รูปสลฺลยา(ความหมายรู้ในรูป)

คามสฺมี อาวาโส คามาวาโส.

วัด ใกล้หมู่บ้าน ชื่อว่า คามาวาสะ(วัดใกล้บ้าน)

ชลเ มจฺฉา ชลมจฺฉา.

ปลาทั้งหลาย ในน้ำ ชื่อว่า ชลมจฺฉา(ปลาในน้ำ)

กาเล วสฺสํ กาลวสฺสํ.

ฝน ในฤดูกาล ชื่อว่า กาลวสฺสะ(ฝนในฤดูกาล)

วิกาเล โภชนํ วิกาลโภชนํ.

การกินอาหาร ในยามวิกาล ชื่อว่า วิกาลโภชนะ(การกินอาหารยามวิกาล)

ธมฺเม รุจิ ธมฺมรุจิ.

ความชอบใจ ในธรรม ชื่อว่า ธมฺมรุจิ(ความชอบใจในธรรม)

ธมฺเม รโต ธมฺมรโต.

ยินดีแล้ว ในธรรม ชื่อว่า ธมฺมรตะ(ผู้ยินดีในธรรม)

จารเก พทฺโธ จารกพทฺโธ.

ถูกมัดแล้ว ในเรือนจำ ชื่อว่า จารกพฺทระ(ผู้ถูกมัดในเรือนจำ)

๔. ทวันทวสฺมาส

ทวันทวสฺมาส คือสมาสที่ย่อสุทธานามที่นิยมเป็นคำคู่กันตั้งแต่สองศัพท์ขึ้นไป ทุกๆศัพท์จะแปลงเป็นบทพฐมาวิภัติติเหมือนกัน ใช้ จ ศัพท์ ควบอยู่ทุกบท บทสำเร็จรวมเข้าเป็นบทเดียวกัน แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ **สมาหารทวันทวสฺมาส** และ**อสมาหารทวันทวสฺมาส** ดังนี้

๑. **สมาหารทวันทวสฺมาส** ย่อสุทธานามที่มีลิงค์และวจนะต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง ย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน รวบรวมบทต่างลิงค์ต่างวจนะให้มีรูปสำเร็จเป็นนปุงสกลิงค์ เอกวจนะ เสมอไป เช่น

ปตฺโต จ จีวรญจ ปตฺตจีวรํ.

บาตรด้วย จีวรด้วย ชื่อว่า ปตฺตจีวระ(บาตรและจีวร)

สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ.

สมถะด้วย วิปัสสนาด้วย ชื่อว่า สมถวิปัสสนะ(สมถะและวิปัสสนา)

สงฺโข จ ปณโว จ สงฺขปณวํ.

สังข์ด้วย กลองบัณเฑาะว์ด้วย ชื่อว่า สงฺขปณวะ(สังข์และกลองบัณเฑาะว์)

จกฺขุ จ โสตณฺจ จกฺขุโสตํ.

ตาด้วย หูด้วย ชื่อว่า จักขุโสตะ(ตาและหู)

มุขญจ นาสิกกา จ มุขนาสิกิ.

ปากด้วย จมูกด้วย ชื่อว่า มุขนาสิกะ(ปากและจมูก)

หนุ จ คีวา จ หนุคิ่ว.

คางด้วย คอด้วย ชื่อว่า หนุคิ่วะ(คางและคอ)

ปุพพา จ อปรา จ ปุพพาปรี.

ทิศตะวันออกด้วย ทิศตะวันตกด้วย ชื่อว่า ปุพพาประ(ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก)

ทังสา จ มกสา จ ทังสมกส์.

เหลือบทั้งหลายด้วย ยุ้งทั้งหลายด้วย ชื่อว่า ทังสมกสะ(เหลือบและยุ้ง)

กุนธา จ กิปิลิกา จ กุนถกิปิลิกิ.

มดทั้งหลายด้วย ปลวกทั้งหลายด้วย ชื่อว่า กุนถกิปิลิกะ(มดและปลวก)

สากุกนิกา จ มาควิกา จ สากุกนิมาควิกิ.

คนฆ่านก ท.ด้วย คนฆ่าเนื้อ ท.ด้วย ชื่อว่า สากุกนิมาควิกะ(พรานนกและพรานเนื้อ)

หตถิ จ อสโส จ รโถ จ ปตติโก จ หตถิสฺสสรตปตติกิ.

ช้างด้วย ม้าด้วย รถด้วย คนเดินเท้าด้วย ชื่อว่า ช้างม้ารถและคนเดินเท้า

สังขา จ ปณวา จ ทินทิมมา จ สังขปณวาทินทิมิ.

สังข์ ท.ด้วย กลองบัซซเตาะว้ ท.ด้วย เปิงมาง ท.ด้วย ชื่อว่า สังขปณวาทินทิมะ(สังข์ กลอง บัซซเตาะว้ และเปิงมาง)

๒. **อสมหารทวันทวสมาส** ย่อสุทนามที่มีวจนะเหมือนกัน สำเร็จแล้วมีลิงค์ ตามบทหลัง และเป็นพหูจนะ เท่านั้น เช่น

สาริปุโต จ โมคคัลลาน จ สาริปุตโตโมคคัลลانا.

พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลันะด้วย ชื่อว่า สาริปุตโตโมคคัลลانا(พระสารีบุตรและพระโมคคัลลันะทั้งหลาย)

คหฺวโร จ ปพฺพชิต จ คหฺวรูปพฺพชิตา.

คฤหัสถ์ด้วย บรรพชิตด้วย ชื่อว่า คหฺวรูปพพชิตา(คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย)

มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร.

มารดาด้วย บิดาด้วย ชื่อว่า มาตาปิตุ(มารดาและบิดาทั้งหลาย)

จันทิมา จ สุริโย จ จันทิมสุริยา.

พระจันทร์ด้วย พระอาทิตย์ด้วย ชื่อว่า จันทิมสุริยา(พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งหลาย)

สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา.

สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย ชื่อว่า สมณพราหมณา(สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย)

ภิกฺขุ จ สามเณโร จ ภิกฺขุสามเณรา.

ภิกษุด้วย สามเณรด้วย ชื่อว่า ภิกษุสามเณรา(ภิกษุและสามเณรทั้งหลาย)

สมโณ จ วิปสฺสนา จ มคฺโค จ ผลญจ สมณวิปสฺสนามคฺคผลานิ.

สมณะด้วย วิปัสสนาด้วย มรรคด้วย ผลด้วย ชื่อว่า สมณวิปัสสนามคคผลานิ(สมณวิปัสสนา มรรคและผลทั้งหลาย)

สุโร จ อสุโร จ นโร จ อรุโค จ นาโค จ ยกฺโข จ สุราสุรฺนโรรคฺนาคยฺกฺขา.

เทวดา อสูร คน ภู นาคและยักษ์ ชื่อว่า สุราสุรณโรรคณาคักขา(เทวดาอสูรคนภูนาคและยักษ์ทั้งหลาย)

อนึ่ง อสมหารทวันทวสมาสนี้ มีลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือเวลาย่อบทหน้าและบทหลังเข้าเป็นคำเดียวกัน ให้ลบทิ้งเสียหนึ่งศัพท์ หรือทั้งสองศัพท์ คงไว้แต่เพียงศัพท์เดียว หรือมีรูปเปลี่ยนไปจากศัพท์ที่ลบทิ้ง เรียกว่า เอกเสสสมาส แปลว่า ย่อด้วยวิธีลบบทหน้าหรือบทหลังหรือทั้งสองบททิ้งไปเหลือไว้บทเดียวหรือแปลงรูปเป็นบทเดียว โดยบทสำเร็จเป็นพหุจนะ เสมอไป มี ๔ ชนิด คือ

๑. **บุพเพกเสสสมาส** ย่อด้วยวิธีลบบทหลังเหลือไว้แต่บทหน้า เช่น

สาริปุตโต จ โมคคัลลาโน จ สาริปุตตา.

พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลანะด้วย ชื่อว่า สาริปุตตา(พระสารีบุตรและพระโมคคัลลันะทั้งหลาย)

มาตา จ ปิตโร จ มาตโร.

มารดาด้วย บิดาด้วย ชื่อว่า มาตโร(มารดาและบิดาทั้งหลาย)

อุปาสโก จ อุปาสิกา จ อุปาสกา.

อุบาสกด้วย อุบาสิกาด้วย ชื่อว่า อุปาสกา(อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย)

๒. **บุเรกเสสสมาส** ย่อด้วยวิธีลบบทหน้าเหลือไว้แต่บทหลัง เช่น

สมโณ จ พราหมโณ จ พราหมณา.

สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย ชื่อว่า พราหมณา(สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย)

ทายโก จ ทายิกา จ ทายิกา.

ทายกด้วย ทายิกาด้วย ชื่อว่า ทายิกา(ทายกและทายิกาทั้งหลาย)

๓. **สรูปกเสสสมาส** ย่อด้วยวิธีลบบทที่มีรูปเหมือนกันให้เหลือเพียงบทเดียว เช่น

รชชช จ รชชช จ รชชชโย.

เชือกด้วย เชือกด้วย ชื่อว่า รชชชโย(เชือกและเชือกทั้งหลาย)

ยุคณจ ยุคณจ ยุคานิ.

คู่ด้วย คู่ด้วย ชื่อว่า ยุคานิ(คู่และคู่ทั้งหลาย)

๔. **วิรูปกเสสสมาส** ย่อด้วยวิธีลบบทที่เหมือนกันทั้งสองบททิ้งไป แล้วนำบทที่มีรูปแปลกจากบทที่ลบทิ้งมาแทนไว้หนึ่งบท นิยมใช้กับปกติสังขยาโดยทำบทสำเร็จให้เป็นผลรวมของจำนวนแต่ละบทที่ทิ้งไป เช่น

ปณจ จ ปณจ จ ทส(สกุณา).

ห้าด้วย ห้าด้วย ชื่อว่า ทส(นกทั้งหลายสิบ)

ทส จ ทส จ วีส(ชนา).

สิบด้วย สิบด้วย ชื่อว่า วีส(ชนทั้งหลายยี่สิบ)

ทส จ ทส จ ทส จ ตีส(ชนา).

สิบด้วย สิบด้วย สิบด้วย ชื่อว่า ตีส(ชนทั้งหลายสามสิบ)

๕. อัพยยิภาวสมาส

อัพยยิภาวสมาส คือสมาสที่ย่ออุปสรรคหรือนิบาตบางตัวเข้ากับบทสุทธานามให้เป็นบทเดียวกัน(ย่อดัชนีที่เป็นอัพยยศัพท์เข้ากับสุทธานาม) บทสำเร็จจะมีบทหน้าเป็นอุปสรรคหรือนิบาต บทหลังเป็นสุทธานาม และเป็นนปุงสกลิงค์ เอกจวนะ เท่านั้น มี ๒ คือ

๑. **อุปสรรคปัพพกะ** มีอุปสรรคเป็นบทหน้า และแปลเป็นประธาน เช่น

นครสส สมิปี อุปนคริ.

ที่ใกล้ แห่งเมือง ชื่อว่า อุปนกระ(ที่ใกล้เมือง)

กุมภสส สมิปี อุปกุมภ.

ที่ใกล้ แห่งหม้อ ชื่อว่า อุปกุมภะ(ที่ใกล้หม้อ)

ทรณํ อภาโว นิทธรณ.

ความไม่มี แห่งความร่าร้อนทั้งหลาย ชื่อว่า นิทธรณะ(ความไม่มีความร้อน)

โทสส อภาโว นิทโทส.

ความไม่มี แห่งโทษ ชื่อว่า นิทโทสะ(ความไม่มีโทษ)

ภยสส อภาโว นิพภย.

ความไม่มี แห่งภัย ชื่อว่า นิพภยะ(ความไม่มีภัย)

โสทสส ปฏิโลมํ ปฏิสอต.

ทวน แห่งกระแส ชื่อว่า ปฏิสอตะ(ทวนกระแส)

อตตานมตตานํ ปติ ปจจตต.

เฉพาะ แห่งตน แห่งตน ชื่อว่า ปัจจัตตะ(เฉพาะตนๆ)

อุปสรรคปัพพกะ ยังมีที่ใช้กิริยาในรูปวิเคราะห์ แทนอุปสรรค เช่น

วาทํ อนุวตตตีติ อนุวาทํ(วตถ).

วัตถุใด ย่อมเป็นไปตาม ซึ่งลม เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า อนุวาทะ(เป็นไปตามลม)

อตตานํ อธิวตตตีติ อชฌตตํ(วตถ).

วัตถุใด ย่อมเป็นไปทับ ซึ่งตน เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า อชฌัตตะ(เป็นไปทับตน)

อนตํ อติวตตตีติ อจจันตํ(วตถ).

วัตถุใด ย่อมเป็นไปล่วง ซึ่งส่วน เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า อัจจันตะ(เป็นไปล่วงส่วน)

๒. **นิบาตปัพพกะ** มีนิบาตเป็นบทหน้าและแปลเป็นประธาน เช่น

ปพพตสส ติโร ติโรปพพต.

ภายนอก แห่งภูเข ชื่อว่า ติโรปพพตะ(ภายนอกภูเขา)

นครสส พหิ พหินคร.

ภายนอก แห่ง พระนคร ชื่อว่า พหินคระ(ภายนอกพระนคร)

เคทสส อนโต อนโตเคห.

ภายใน แห่งเรือน ชื่อว่า อนโตเคหะ(ภายในเรือน)

ภตตสส ปจฉา ปจฉาภตต.

ภายหลัง แห่งภัต ชื่อว่า ปจฉาภัตตะ(ภายหลังภัต)

มคคสส อนตตรา อนตรามคค.

ระหว่าง แห่งหนทาง ชื่อว่า อันตรามัคคะ(ระหว่างหนทาง)

ปาสาทส อูปริ อูปริปาสาท.

เบื้องบน แห่งปราสาท ชื่อว่า อูปริปาสาทะ(เบื้องบนปราสาท)

มณจสฺส เหมฐา เหมฐามณจ.

ภายใต้ แห่งเตียง ชื่อว่า เหมฐามณฺจะ(ใต้เตียง)

ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเณโท ยาวชีว.

การกำหนด เพียงใด แห่งชีวิต ชื่อว่า ยาวชีวะ(กำหนดเพียงใดแห่งชีวิต)

สุขสฺส ยตฺตโก ปริจฺเณโท ยาวสุข.

การกำหนด เพียงใด แห่งความสุข ชื่อว่า ยาวสุขะ(กำหนดเพียงใดแห่งความสุข)

กาลสฺส ตตฺตโก ปริจฺเณโท ตาวกัล.

การกำหนด เพียงนั้น แห่งกาล ชื่อว่า ตาวกัลละ(กำหนดเพียงนั้นแห่งกาล)

อายุสฺส ตตฺตโก ปริจฺเณโท ตาวตายุ.

การกำหนด เพียงนั้น แห่งอายุ ชื่อว่า ตาวตายุกะ(กำหนดประมาณเพียงนั้นแห่งอายุ)

กมฺมสฺส ปฏฺิปาฏิ ยถากมฺ.

ลำดับ แห่งกรรม ชื่อว่า ยถากัมมะ(ตามกรรม)

สตติยา ปฏฺิปาฏิ ยถาสตติ.

ลำดับ แห่งความสามารถ ชื่อว่า ยถาสัตติ(ตามความสามารถ)

พลสฺส ปฏฺิปาฏิ ยถาพล.

ลำดับ แห่งกำลัง ชื่อว่า ยถาพละ(ตามกำลัง)

สทฺธาย ปฏฺิปาฏิ ยถาสทฺ.

ลำดับ แห่งศรัทธา ชื่อว่า ยถาสัทธะ(ตามศรัทธา)

ปสาทสฺส ปฏฺิปาฏิ ยถापสาท.

ลำดับ แห่งความเลื่อมใส ชื่อว่า ยถापสาทะ(ตามความเลื่อมใส)

สุขสฺส ปฏฺิปาฏิ ยถาสุ.

ลำดับ แห่งความสุข ชื่อว่า ยถาสุชะ(ตามความสุข)

วุฑฺฒานํ ปฏฺิปาฏิ ยถาวุฑฺ.

ลำดับ แห่งผู้เจริญทั้งหลาย ชื่อว่า ยถาวุฑฺฒะ(ลำดับผู้เจริญ)

อนึ่ง ยถาวุฑฺฒํ นี้ นอกจากจะใช้ ปฏิภาณ แทน ยถา แล้ว อาจจะใช้ เย เย แทนบ้างก็ได้ เช่น

เย เย วุฑฺฒา ยถาวุฑฺ.

(ชนทั้งหลาย) ผู้เจริญแล้ว ไต่ ไต่ ชื่อว่า ยถาวุฑฺฒะ(ชนเจริญแล้วอย่างไร)

๖. พหุพพิทิสมาส

พหุพพิทิสมาส คือสมาสที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน(อัญญูปัตถะ) รูปสำเร็จเป็นคุณศัพท์ ทำหน้าที่เป็นวิเศษนขยายบทอื่น แปลว่า “ผู้มี....., อันมี....., มี..... พหุพพิทิสมาสนี้ เกี่ยวข้องกับบท ๒ บท คือ

๑. บทที่ถูกย่อ เรียกว่า “สกะปท” (บทของตัวเอง) เช่น อาคตสมฺโณ (อาคต-สมณ)

๒. บทอื่นที่นอกจากบทที่ถูกย่อ เรียกว่า “อณฺณปท”(บทอื่น) ซึ่งจำเป็นและเกี่ยวข้องทำให้วรรคหรือเนื้อความสมบูรณ์ ในรูปวิเคราะห์ที่ใช้ ย,ต,เอต,และ อิม ศัพท์ แทน เมื่อสำเร็จเป็นสมาสแล้ว จะปรากฏอยู่ข้างหลังบทสมาส เช่น อาคตสมโน อารามो แปลว่า “อาราม มีสมณะมาแล้ว” คำว่า อาราม เป็นอณฺณปทของ อาคตสมโน

พหุพพิทิสมาส สามารถแบ่งตามลักษณะเป็น ๕ อย่าง คือ

- ๑.ตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส
- ๒.ฉัฏฐีอุปมาพหุพพิทิสมาส
- ๓.นบุพพบทพหุพพิทิสมาส
- ๔.ภินนาธิกรณพหุพพิทิสมาส
- ๕.สหบุพพบทพหุพพิทิสมาส

๑.ตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส สมาสนี้ใช้อย่อบทสุทธานามกับบทวิเสสนะทั้ง ๒ ที่มีเนื้อความคล้ายตามกัน เข้าด้วยกัน วิเสสนะนั้นได้แก่ คุณนาม ปกตีสังขยา ปุณฺณสังขยา กิริยาภิกตํ นามภิกตํ เมื่อย่อเข้าเป็นสมาสแล้วมีฐานะเป็นคุณนามต้องมีอณฺณปท(บทอื่น) ที่เรียกว่า ตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส เพราะมีบทประธานและบทวิเสสนะเสมอกันด้วยลิงค์และวจนะ ใช้ในอรรถวิภัติทั้ง ๖ ได้แก่ ทุตฺตยาวิภัติ ตุตตยาวิภัติ จตุตถวิภัติ ปัญจวิภัติ ฉัฏฐวิภัติ และสัตตวิภัติ ดังนี้

ทุตฺตยาตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส นำบทที่เป็นทุตฺตยาวิภัติในประโยควิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส (ย ศัพท์ ประกอบเป็นทุตฺตยาวิภัติ) เช่น

อาคตา สมณา ยํ โส อาคตสมโน.(อาราม)

สมณะทั้งหลาย มาแล้ว สู่อารามใด อารามนั้น ชื่อว่า มีสมณะมาแล้ว

รุษหา ลตา ยํ โส รุฬหโต.(รุกโข)

เครือวัลย์ ขึ้นแล้ว สู่ต้นไม้ใด ต้นไม้นั้น ชื่อว่า มีเครือวัลย์ขึ้นแล้ว

อุปคตา กณฺหา ยํ सा อุปคตกณฺหา.(ศาลา)

นางสาวน้อย เข้าไปแล้ว สู่ศาลาใด ศาลานั้น ชื่อว่า มีนางสาวน้อยเข้าไปแล้ว

อภिरุฬหา วาณิชา ยํ सा อภिरุฬหาณิชา.(นาวา)

พ่อค้าทั้งหลาย ขึ้นแล้ว สู่เรือใด เรื่อนั้น ชื่อว่า มีพ่อค้าขึ้นแล้ว

ตุตตยาตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส นำบทที่เป็นตุตตยาวิภัติในประโยควิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส (ย ศัพท์ ประกอบเป็นตุตตยาวิภัติ) เช่น

ทิจฺจา ธมฺมา เยน โส ทิจฺจธมฺโม.(สมโน)

ธรรมทั้งหลาย อันสมณะใด เห็นแล้ว สมณะนั้น ชื่อว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว

กตํ ปุณฺณํ เยน โส กตปุณฺโณ.(ปุริโส)

บุญ อันบุรุษใด กระทำแล้ว บุรุษนั้น ชื่อว่า มีบุญอันกระทำแล้ว

อาหิตํ อคฺคิ เยน โส อาหิตคฺคิ.(พราหมโณ)

ไฟ อันพราหมณ์ใด บูชาแล้ว พราหมณ์นั้น ชื่อว่า มีไฟอันบูชาแล้ว

จตุตถิตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส นำบทที่เป็นจตุตถวิภัติในประโยควิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส (ย ศัพท์ ประกอบเป็นจตุตถวิภัติ) เช่น

ทินโน สฺงโก ยสฺส โส ทินฺนสฺงโก.(ราชา)

ส่วย อันชาวเมืองถวายแล้ว แต่พระราชบิดา พระราชานั้น ชื่อว่า มีส่วยอันชาวเมืองถวายแล้ว
สยชาโต สเวโค ยสส ตํ สยชาตสเวคฺ.(กุล)

ความสังเวช เกิดแล้ว แก่ตระกูลใด ตระกูลนั้น ชื่อว่า มีความสังเวชเกิดแล้ว

อุปนโน ลาโภ ยาสํ ตา อุปนุนลาภา.(อิติโย)

ลาภ เกิดขึ้นแล้ว แก่หญิงทั้งหลายเหล่าใด หญิงทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มีลาภเกิดขึ้นแล้ว

ปัญจมีตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส นำบทที่เป็นปัญจมีวิรัตติในประโยควิเคราะห์เป็นประธานแห่ง
 บทสมาส (ย ศัพท์ ประกอบเป็นปัญจมีวิรัตติ) เช่น

นิคคตา ชนา ยสฺมา โส นิคคตชนฺ.(คาโม)

ชนทั้งหลาย ออกไปแล้ว จากหมู่บ้านใด หมู่บ้านนั้น ชื่อว่า มีชนออกไปแล้ว

ชาตา ธิตา ยาย सा चातिता.(มاتا)

ธิดา เกิดแล้ว จากมารดาใด มารดานั้น ชื่อว่า มีธิดาเกิดแล้ว

อปคตานิ ธนานิ ยสฺมา ตํ อปคตธนฺ.(กุล)

ทรัพย์ทั้งหลาย ไปปราศแล้ว จากตระกูลใด ตระกูลนั้น ชื่อว่า มีทรัพย์ไปปราศแล้ว

ฉฐีตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส นำบทที่เป็นฉฐีวิรัตติในประโยควิเคราะห์เป็นประธานแห่งบท
 สมาส (ย ศัพท์ ประกอบเป็นฉฐีวิรัตติ) เช่น

ชีณา อาสวา ยสฺส โส ชีณาสโว.(ภิกขุ)

อาสวะทั้งหลาย ของภิกษุใด สิ้นแล้ว ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีอาสวะสิ้นแล้ว

สนโต กิเลโส ยสฺสา सा सन्दकिเลसा.(ภิกษุณี)

กิเลส ของภิกษุณีใด สงบแล้ว ภิกษุณีนั้น ชื่อว่า มีกิเลสสงบแล้ว

ฉินโน หตฺโถ ยสฺส โส ฉินนหตฺโถ.(ปุริโส)

มือ ของบุรุษใด ขาดแล้ว บุรุษนั้น ชื่อว่า มีมือขาดแล้ว

วิสุทฺธี สิลํ ยสฺส โส วิสุทฺธีโล.(ภิกขุ)

ศีล ของภิกษุใด หมดจดแล้ว ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีศีลหมดจดแล้ว

สัตตมีตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส นำบทที่เป็นสัตตมีวิรัตติในประโยควิเคราะห์เป็นประธานแห่ง
 บทสมาส (ย ศัพท์ ประกอบเป็นสัตตมีวิรัตติ) เช่น

สมปนฺนานิ สสฺตานิ ยสฺมี โส สมปนฺนสสฺโส.(ชนปโท)

ข้าวกล้าทั้งหลาย อันถึงพร้อมแล้ว ในชนบทใด ชนบทนั้น ชื่อว่า มีข้าวกล้าถึงพร้อมแล้ว

สุลภา ภิกขา ยสฺมี โส สุภิกโข.(ชนปโท)

ภิกขา อันหาได้โดยง่าย ในชนบทใด ชนบทนั้น ชื่อว่า มีภิกขาหาได้โดยง่าย

อาภินฺณา มนุสฺสา ยสฺสํ सा आभिनन्मनुस्सा.(ธานี)

มนุษย์ทั้งหลาย อันเกลื่อนกล่นแล้ว ในเมืองใด เมืองนั้น ชื่อว่า มีมนุษย์เกลื่อนกล่นแล้ว

อุปจิตํ มสฺสโลหิตํ ยสฺมี ตํ อุปจิตมสฺสโลหิตํ.(สรีร์)

เนื้อและเลือด อันถูกสังสมแล้ว ในสรีระใด สรีระนั้น ชื่อว่า มีเนื้อและเลือดอันถูกสังสมแล้ว

๒.ฉฐีอุปมาพหุพพิทิสมาส สมาสนี้มีอุปมาอยู่ในประโยควิเคราะห์ มีคำแปลว่า ผู้มี.....เพียงดัง
แห่ง... มีลักษณะเฉพาะคือบทหน้าเป็นฉฐีวิรัตติ เอกวจนะ บทอุปมาอยู่หลัง แสดงภาวะเป็นเจ้าของ

และเป็นสุทธนามเหมือนกัน แล้วเรียง อิว ศัพท์ต่อจากตัวอุปมา และวางตัวประธานซึ่งเป็นตัวเดียวกับอุปมา จัดรูปแบบเหมือนฉันทลักษณ์พิพิทสมาส ดังตัวอย่างเช่น

สุวณณสส วณโณ อิว วณโณ ยสส โส สุวณณวณโณ.(ภควา)

วรรณะ ของพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด เพียงดัง วรรณะ แห่งทอง พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ชื่อว่า มีวรรณะเพียงดังวรรณะแห่งทอง

พรหมโน สโร อิว สโร ยสส โส พรหมสสโร.(ภควา)

เสียง ของพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด เพียงดัง เสียง แห่งพรหม พระผู้มีพระภาคพระองค์ นั้น ชื่อว่า มีเสียงเพียงดังเสียงแห่งพรหม

นาคสส คติ อิว คติ ยสส โส นาคคติ.(ภควา)

การเสด็จไป ของพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด เพียงดัง การไป แห่งช้างตัวประเสริฐ พระผู้มี พระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า มีการเสด็จไปเพียงดังการไปแห่งช้างตัวประเสริฐ

สีหสส หนุ อิว หนุ ยสส โส สีหหนุ.(ภควา)

คาง ของพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด เพียงดัง คาง แห่งราชสีห์ พระผู้มีพระภาคพระองค์ นั้น ชื่อว่า มีคางเพียงดังคางแห่งราชสีห์

เอณิสส ชงฆา อิว ชงฆา ยสส โส เอณิชงโฆ.(ภควา)

พระขงฆ์ ของพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด เพียงดัง ข้าง แห่งเนื้อทราย พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ชื่อว่า มีพระขงฆ์เพียงดังข้างแห่งเนื้อทราย

อุสสส ขนโธ อิว ขนโธ ยสส โส อุสสขนโธ.(ภควา)

พระกาย(ลำตัว) ของพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด เพียงดัง ลำตัว แห่งวัวผู้(เครื่องหมายแสดง กำลังและความสามารถของบุรุษผู้แกร่ง) พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า มีลำตัวเพียงดังลำตัวแห่งวัวผู้

สุกรสส สีส อิว สีส ยสส โส สุกรสีโส.(เปโต)

สีระ ของเปรตใด เพียงดัง สีระ แห่งสุกร เปรตนั้น ชื่อว่า มีสีระเพียงดังสีระแห่งสุกร

หตฺธิโน ลิงค อิว ลิงค ยสส โส หตฺถิลิงโค.(สกุโณ)

เพศ ของนกใด เพียงดัง เพศ แห่งช้าง นกนั้น ชื่อว่า มีเพศเพียงดังเพศแห่งช้าง

เทวสส วณโณ อิว วณโณ ยสสา สา เทววณณา.(ยฺกขินี)

วรรณะ ของนางยักษ์ใด เพียงดัง วรรณะ แห่งเทพ นางยักษ์นั้น ชื่อว่า มีวรรณะเพียงดัง วรรณะแห่งเทพ

๓.นบุพพบทพหุพิทสมาส คือ พหุพิทสมาสที่มี น ศัพท์ ปฏิเสธ แสดงเนื้อความไม่ปฏิเสธ มีคำ แปลว่า “มี....หาไม่ได้” หรือ “ไม่มี....” ในรูปวิเคราะหิไช นตฺถิ แทน น ศัพท์ เข้าบทสมาสแล้วแปลง น เป็น อ หรือ อน โดยมี ต เอต อิม ศัพท์ เป็นบทเรียกหาอัญญุบท เช่น

นตฺถิ เอตสส อุตฺตรโรติ อนุตฺตรโร.(ภควา)

บุคคลผู้ประเสริฐยิ่งกว่า ย่อมไม่มี แก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ชื่อว่า มีบุคคลผู้ประเสริฐยิ่งกว่าหาไม่ได้(ไม่มีบุคคลผู้ประเสริฐยิ่งกว่า)

นตฺถิ ตสฺส สโมติ อสโม.(ภควา)

ผู้เสมอ ย่อมไม่มี แก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อ ว่า มีผู้เสมอหาไม่ได้(ไม่มีผู้เสมอ)

นตฺถิ ตสฺส ปฏฺฐิบุคคลํ อปฺปฏฺฐิบุคคลํ.(ภควา)

บุคคลผู้เปรียบ ย่อมไม่มี แก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า มีบุคคลเปรียบหาไม่ได้(ไม่มีบุคคลเปรียบ)

นตฺถิ เอเตสํ อาสวาทิ อนาสวา.(ภิกขุ)

อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่มี แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น เหตุนั้น ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มีอาสวะหาไม่ได้(ไม่มีอาสวะ)

นตฺถิ ตสฺส ตฺถุโลติ อตฺถุโล.(ชน)

ความเที่ยงตรง ย่อมไม่มี แก่ชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีความเที่ยงตรงหาไม่ได้(ไม่มีความเที่ยงตรง)

นตฺถิ เตสํ สํวาสติ อสํวาสา.(ชนา)

การอยู่ร่วม ย่อมไม่มี แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น เหตุนั้น ชนทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มีการอยู่ร่วมหาไม่ได้(ไม่มีการอยู่ร่วม)

นตฺถิ ตสฺส ปุตฺตาทิ อปุตฺตโก.(ชน)

บุตรทั้งหลาย ย่อมไม่มี แก่ชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีบุตรหาไม่ได้(ไม่มีบุตร)

นตฺถิ ตสฺส ธมฺโมติ อธมฺโม.(ชน)

ธรรม ย่อมไม่มี แก่ชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีธรรมหาไม่ได้(ไม่มีธรรม)

นตฺถิ ตสฺสา ธมฺโมติ อธมฺมา.(อิตถิ)

ธรรม ย่อมไม่มี แก่หญิงนั้น เหตุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า มีธรรมหาไม่ได้(ไม่มีธรรม)

นตฺถิ ตสฺส ธมฺโมติ อธมฺมํ.(กุล)

ธรรม ย่อมไม่มี แก่ตระกูลนั้น เหตุนั้น ตระกูลนั้น ชื่อว่า มีธรรมหาไม่ได้(ไม่มีธรรม)

นตฺถิ ตสฺส นาโถติ อนาโถ.(ชน)

ที่พึง ย่อมไม่มี แก่ชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีที่พึงหาไม่ได้(ไม่มีที่พึง)

นตฺถิ ตสฺส เหตุติ อเหตุโก.(บุคคล)

เหตุ ย่อมไม่มี แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีเหตุหาไม่ได้(ไม่มีเหตุ)

นตฺถิ ตสฺส สีสฺนติ อสีโส.(บุริโส)

ศีล ย่อมไม่มี แก่บุรุษนั้น เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า มีศีลหาไม่ได้(ไม่มีศีล)

นตฺถิ ตสฺส ปญฺญาติ อปญฺโญ.(นโร)

ปัญญา ย่อมไม่มี แก่คนนั้น เหตุนั้น คนนั้น ชื่อว่า มีปัญญาหาไม่ได้(ไม่มีปัญญา)

นตฺถิ ตสฺส อนฺโตติ อนนฺตํ.(จกฺกาวฬ)

ที่สุด ย่อมไม่มี แก่จักรวาลนั้น เหตุนั้น จักรวาลนั้น ชื่อว่า มีที่สุดหาไม่ได้(ไม่มีที่สุด)

นตฺถิ ตสฺส ทิฏฺฐิํติ อทิฏฺฐิโก.(บุริโส)

ความเห็น ย่อมไม่มี แก่บุรุษนั้น เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า มีความเห็นหาไม่ได้(ไม่มีความเห็น)

นตฺถิ เอเตถ วุฏฺฐิํติ อวุฏฺฐิโก.(ชนปโท)

ฝน ย่อมไม่มี ในชนบทนี้ เหตุนั้น ชนบทนี้ ชื่อว่า มีฝนหาไม่ได้(ไม่มีฝน)

นตฺถิ ตสฺส ฆาสฺสณฺติ อฆาสฺสํ.(จิตต)

ความสำราญ ย่อมไม่มี แก่จิตนั้น เหตุนั้น จิตนั้น ชื่อว่า มีความสำราญหาไม่ได้(ไม่มีความสำราญ)

นตถิ เอตถ อสสตี อนสส.(คาโม)

ม้า ย่อมไม่มี ในหมู่บ้านนี้ เหตุนั้น หมู่บ้านนี้ ชื่อว่า มีม้าหาไม่ได้(ไม่มีม้า)(หมู่บ้านไม่มีม้า)

๔.ภินนาธิกรณพหุพพิทสมาส

คือพหุพพิทสมาสที่มีการย่อบทสุทธานามเข้ากับสุทธานาม

หมายความว่าในประโยควิเคราะห์นั้นทั้งบทหน้าและบทหลังเป็นสุทธานาม ซึ่งมีวิภัติแตกต่างกัน ส่วนลิงค์นั้นจะเหมือนหรือต่างกันได้ นิยมให้บทหนึ่งแปลงท้ายคำเป็นพุติยาวิภัติ หรือ สัตตมีวิภัติ สุดแต่เนื้อความจะไปทางใด ส่วนอีกบทหนึ่งนั้น นิยมให้แปลงท้ายคำเป็นปฐมาวิภัติ ใช้เป็นบทประธาน บทสำเร็จจากรูปวิเคราะห์แห่งสมาสนี้ เป็นคุณนาม มีอัญญบทหรือนามบทอื่นเป็นประธาน เช่น

เอกรตฺติ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส.(ปริโส)

การอยู่ สิ้นราตรีหนึ่ง ของบุรุษนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า มีการอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง

สมานเนน ชเนน สทฺธิ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส.(ปริโส)

การอยู่ กับ ด้วยชน ผู้เสมอกัน ของบุรุษนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า มีการอยู่เสมอกัน

อุกฺโขท กมฺมโต อุปฺปนฺนํ พยฺยชนทวํ อสฺสาติ อุกฺโขทพยฺยชนโน^๑.(บุคคล)

ความเป็นสองเพศ เกิดขึ้นแล้ว เพราะกรรม สองอย่าง ของบุคคลนั้น มีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีความเป็นสองเพศเพราะกรรมสองอย่าง

กณฺฐสฺมี กาโฬ อสฺสาติ กณฺฐกาโฬ.(ปริโส)

สีดำ ที่คอ ของบุรุษนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า มีสีดำที่คอ

อฺรฺสฺมี โลมาณี อสฺสาติ อฺรฺสฺโลโม.(พราหมณ์)

ขนทั้งหลาย ที่อก ของพราหมณ์นั้น (มีอยู่) เหตุนั้น พราหมณ์นั้น ชื่อว่า มีขนที่อก

ปตฺโต หตฺเถ อสฺสาติ ปตฺตหตฺโธ.(ภิกษุ)

บาตร ในมือ ของภิกษุหนึ่ง (มีอยู่) เหตุนั้น ภิกษุหนึ่ง ชื่อว่า มีบาตรในมือ

อสิ หตฺเถ อสฺสาติ อสิหตฺโธ.(โยธ)

ดาบ ในมือ ของทหารนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น ทหารนั้น ชื่อว่า มีดาบในมือ

สฺตถํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ สฺตถปาณิ.(ปริโส)

ศัสตรา ในมือ ของบุรุษนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า มีศัสตราในมือ

ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ.(ปริโส)

ร่ม ในมือ ของบุรุษนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า มีร่มในมือ

ทณฺโฑ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ทณฺฑปาณิ.(ปริโส)

ไม้เท้า ในมือ ของบุรุษนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า มีไม้เท้าในมือ

วชิรํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ วชิรปาณิ.(สกโก)

วิเชียร ในพระหัตถ์ ของท้าวสักกะนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น ท้าวสักกะนั้น ชื่อว่า มีวิเชียรในพระ

หัตถ์

ขคฺโค หตฺถสฺมี อสฺสาติ ขคฺคหตฺโธ.(ราชา)

^๑ พระญาณชเถระ(แลตีสยาตอ) (พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม),พระมหานิมิตร ธรรมสารโร ตรวจชำระ สมควร ถ้วนนอก ปวีรบรรต), นิรุติทีปนี(คัมภีร์ว่าด้วยหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลานะ)(กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘) หน้า ๒๔๙.

พระหัตถ์ ในพระหัตถ์ ของพระราชานั้น (มีอยู่) เหตุนั้น พระราชานั้น ชื่อว่า มีพระหัตถ์ในพระหัตถ์

อาวุธา หตฺถสฺส เตสนฺติ อาวุธฺตถา.(โยธา)

อาวุธทั้งหลาย ในมือทั้งหลาย ของทหารทั้งหลายเหล่านั้น (มีอยู่) เหตุนั้น ทหารทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มีอาวุธในมือ

ทานเ อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย.(ปุคฺคโล)

อัยยาศัย ในทาน ของบุคคลนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีอัยยาศัยในทาน

ทานเ อธิมฺตติ อสฺสาติ ทานาธิมฺตติโก.(ปุคฺคโล)

ความน้อมใจเชื่อ ในทาน ของบุคคลนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีความน้อมใจเชื่อในทาน

พุทฺเธสฺส ภาตติ อสฺสาติ พุทฺธภาตติโก.(ปุคฺคโล)

ความจงรักภักดี ในพระพุทธรูปทั้งหลาย ของบุคคลนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีความจงรักภักดีในพระพุทธรูป

พุทฺเธ คารโว อสฺสาติ พุทฺธคารโว.(ปุคฺคโล)

ความเคารพ ในพระพุทธรูป ของบุคคลนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีความเคารพในพระพุทธรูป

ธมฺเม คารโว อสฺสาติ ธมฺมคารโว.(ปุคฺคโล)

ความเคารพ ในพระธรรม ของบุคคลนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีความเคารพในพระธรรม

สงฺฆเ คารโว อสฺสาติ สงฺฆคารโว.(ปุคฺคโล)

ความเคารพ ในพระสงฆ์ ของบุคคลนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีความเคารพในพระสงฆ์

สทฺธมฺเม คารโว อสฺสาติ สทฺธมฺมคารโว.(ปุคฺคโล)

ความเคารพ ในพระสัทธรรม ของบุคคลนั้น (มีอยู่) เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า มีความเคารพในพระสัทธรรม

๕.สหบุพพบทพหุพพิหิสมาส คือ พหุพพิหิสมาสที่มีบทหน้าเป็น สห นิบาต แปลว่า “กับ...” บทหลังเป็นสุทธานาม แปลงท้ายคำเป็นตติยวิภัตติ แปลว่า “ด้วย...” เสมอไป เมื่อสำเร็จรูปเป็นสมาสแล้วให้แปลง สห นิบาตเป็น “ส” เสมอ มีคำแปลว่า “เป็นไปกับด้วย...” หรือ “มี...” ลงในอรรถแห่งปฐมาวิภัตติ มีอัญญบทคือมีบทอื่นเป็นประธานเนื่องจากสมาสนี้เป็นสมาสคุณนาม เช่น

สห วิตกฺเคน โย วตฺตตฺติติ สวิตกฺโก.(สมาธิ)

สมาธิใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยวิตก เหตุนั้น สมาธินั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยวิตก(มีวิตก)

สห วิตกฺเคน ยา วตฺตตฺติติ สวิตกฺกา.(ปัญญา)

ปัญญาใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยวิตก เหตุนั้น ปัญญานั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยวิตก(มีวิตก)

สห วิตกฺเคน ยํ วตฺตตฺติติ สวิตกฺกํ.(ฉาน)

ฉานใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยวิตก เหตุนั้น ฉานนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยวิตก(มีวิตก)

สห วิตกฺเคน ยานิ วตฺตตฺติติ สวิตกฺกานิ.(ฉานานิ)

ฉานทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยวิตก เหตุนั้น ฉานทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยวิตก(มีวิตก)

สห เหตุนา โย วตตตติ สเหตุโก.(ธมโม)

ธรรมใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยเหตุ เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยเหตุ(มีเหตุ)

สห ปริวารเณ โย วตตตติ สปริวาร.(ภิกขุ)

ภิกษุใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยปริวาร เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยปริวาร(มีปริวาร)

สห ปุตเตน โย วตตตติ สปุตโต.(ปิตา)

บิดาใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยบุตร เหตุนั้น บิดานั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยบุตร(มีบุตร)

สห มจฺเณเรน ยํ วตตตติ สมจฺเณร.(จิตฺต)

จิตใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วย ความตระหนี่ เหตุนั้น จิตนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยความตระหนี่ (มีความตระหนี่)

สห โภเคน ยํ วตตตติ สโภคํ (กุล)

ตระกูลใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยโภคะ เหตุนั้น ตระกูลนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยโภคะ(มีโภคะ)

สห ธเนน โย วตตตติ สธโน.(ชน)

ชนใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยทรัพย์ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยทรัพย์(มีทรัพย์)

สห รณฺญา ยา วตตตติ สราชิกา.(ปริสา)

บริษัทใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยพระราชา เหตุนั้น บริษัทนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยพระราชา (มีพระราชา)

สห ภริยาย โย วตตตติ สภริโย.(ปฺริโส)

บุรุษใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยภริยา เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยภริยา(มีภริยา)

สห สามิเกน ยา วตตตติ สสามิกา.(อิถฺถิ)

หญิงใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยสามี เหตุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยสามี(มีสามี)

สห ปิตฺติยา เย วตตตติ สปิตฺติกา.(ธมฺมา)

ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยปิตติ เหตุนั้น ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยปิตติ(มีปิตติ)

สห ปจฺจเยหิ เย วตตตติ สปจฺจยา.(ธมฺมา)

ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยปัจจัยทั้งหลาย เหตุนั้น ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยปัจจัย(มีปัจจัย)

สห อุปาทานเหิ โย วตตตติ สอุปาทาโน.(ธมฺโม)

ธรรมใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยอุปาทานทั้งหลาย เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยอุปาทาน(มีอุปาทาน)

นอกจากนี้ ยังมีสมาสที่พิเศษไปกว่าสมาสทั้ง ๖ อย่างที่กล่าวมา ซึ่งมีลักษณะสมาสซ้อนสมาส กล่าวคือการนำเอาบทสำเร็จจากสมาสต่างๆ ทั้ง ๖ นั้น มาย่อรวมไว้เป็นบทเดียวกัน ซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ บทหนึ่งๆ อาจมีหลายสมาส ตั้งแต่ ๒ สมาสขึ้นไป จนถึง ๓ หรือ ๔ สมาส ก็ได้ เรียกว่า **สมาสทอง** โดยมีสมาสที่วิเคราะห์สุดท้ายเป็นตัวหลักหรือสมาสใหญ่ และสมาสที่วิเคราะห์ก่อนเป็นตัวเชื่อมอยู่ภายในหรือสมาสเล็ก

ดังนั้น การเรียกชื่อสมาสทอ้ง ก็จะมีชื่อเรียกตามบทสำเร็จ คือเรียกตามชื่อสมาสที่วิเคราะห์สุดท้ายหรือสมาสใหญ่ซึ่งส่วนใหญ่มักจะแปลก่อน และเรียกชื่อสมาสที่อยู่ภายในหรือสมาสเล็กตั้งแต่ข้างหน้าสุดที่วิเคราะห์ก่อนไปตามลำดับซึ่งส่วนใหญ่มักจะแปลทีหลัง การวางรูปวิเคราะห์ให้ถือเอา คำแปลทีหลัง ตั้งวิเคราะห์ก่อน คำแปลก่อนตั้งวิเคราะห์ทีหลัง ดังนี้

สพฺพรตฺติโสภโณ (จณฺโท)

แปลว่า (พระจันทร์)งามตลอดราตรีทั้งปวง เป็น **ตติยาตฺปฺริสฺสมาส** (ท.ตฺป.) มี **วิเสสนบุพฺพบทกัมมธารยสมาส** (วิ.บุพ.กัม.) เป็นสมาสภายใน ตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

วิ.บุพ.กัม. วิ.ว่า **สพฺพา รตฺติ สพฺพรตฺติ.**

ราตรี ทั้งปวง ชื่อว่า ราตรีทั้งปวง

ท.ตฺป. วิ.ว่า

สพฺพรตฺติ โสภโณ สพฺพรตฺติโสภโณ.(จณฺโท)

(พระจันทร์) งาม ตลอดราตรีทั้งปวง ชื่อว่า งามตลอดราตรีทั้งปวง

ภิกฺขุสงฺฆปริวฺโต (ภควา)

แปลว่า (พระผู้มีพระภาค)ผู้อันหมู่แห่งภิกษุแวดล้อมแล้ว เป็น **ตติยาตฺปฺริสฺสมาส** (ต.ตฺป.) มี **ฉนฺธิตฺปฺริสฺสมาส** (ฉ.ตฺป.) เป็นสมาสภายใน ตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

ฉ.ตฺป. วิ.ว่า **ภิกฺขุนํ สงฺโฆ ภิกฺขุสงฺโฆ.**

หมู่ แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า หมู่แห่งภิกษุ

ต.ตฺป. วิ.ว่า

ภิกฺขุสงฺฆเณน ปริวฺโต ภิกฺขุสงฺฆปริวฺโต.(ภควา)

(พระผู้มีพระภาค) อันหมู่แห่งภิกษุ แวดล้อมแล้ว ชื่อว่า ผู้อันหมู่แห่งภิกษุแวดล้อมแล้ว

ปญฺจสฺตภิกฺขุปริวารโ (ภควา)

แปลว่า (พระผู้มีพระภาค)ผู้มีภิกษุมิร้อยห้าเป็นบริวาร เป็น **ฉนฺธิตฺตฺลยาธิกรณพหุพฺพิทิสฺมาส** (ฉ.ตฺล.พหุพ.) มี **ฉนฺธิตฺตฺลยาธิกรณพหุพฺพิทิสฺมาส** (ฉ.ตฺล.พหุพ.) และ **วิเสสนบุพฺพบทกัมมธารยสมาส** (วิ.บุพ.กัม.) เป็นสมาสภายใน ตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

ฉ.ตฺล.พหุพ. วิ.ว่า **ปญฺจ สฺตานิ เยสํ เต ปญฺจสฺตา.(ภิกฺขุ)**

ร้อยทั้งหลาย ห้า ของภิกษุทั้งหลายเหล่าใด (มีอยู่) ภิกษุทั้งหลาย เหล่านั้น ชื่อว่า มีร้อยห้า(มีห้าร้อย)

วิ.บุพ.กัม. วิ.ว่า

ปญฺจสฺตา ภิกฺขุ ปญฺจสฺตภิกฺขุ.

ภิกษุทั้งหลาย มีร้อยห้า ชื่อว่า ภิกษุมิร้อยห้าทั้งหลาย

ฉ.ตฺล.พหุพ. วิ.ว่า

ปญฺจสฺตภิกฺขุ ปริวาราย สสฺส โส ปญฺจสฺตภิกฺขุปริวารโ.(ภควา)

ภิกษุมิร้อยห้าทั้งหลาย เป็นบริวาร ของพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า มีภิกษุมิร้อยห้าเป็นบริวาร

ปวตฺตติปปรวณฺณมจฺโก (ภควา)

แปลว่า (พระผู้มีพระภาค)ผู้มีจักรคือธรรมอันประเสริฐอันให้เป็นไปทั่วแล้ว เป็น **ตติยาตฺตฺลยาธิกรณพหุพฺพิทิสฺมาส** (ต.ตฺล.พหุพ.) มี **อวธารณบุพฺพบทกัมมธารยสมาส** (อว.บุพ.กัม.) และ **วิเสสนบุพฺพบทกัมมธารยสมาส** (วิ.บุพ.กัม.) เป็นสมาสภายใน ตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

- อว.บุพ.กัม. วิ.ว่า **ธมโม เอว จกัม ธมมจกัม.**
จักร คือ ธรรม ชื่อว่า จักกรคือธรรม
- วิ.บุพ.กัม. วิ.ว่า **ปวริ ธมมจกัม ปวธมมจกัม.**
จักรคือธรรม อันประเสริฐ ชื่อว่า จักกรคือธรรมอันประเสริฐ
- ต.ตุล.พหุพ. วิ.ว่า **ปวตติตัม ปวธมมจกัม เยน โส ปวตติตัมปวธมมจกโก.(ภควา)**
จักรคือธรรมอันประเสริฐ อันพระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ให้เป็นไปทั่ว
แล้ว พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า ผู้มีจักรคือธรรมอันประเสริฐ
อันให้เป็นไปทั่วแล้ว

คนธมาลาทิตถา (มนุสสา)

แปลว่า (มนุษย์ทั้งหลาย)มีวัตถุมีของหอมและระเบียบเป็นต้นในมือ เป็น **ฉนฺธิสฺสึภินนาธิกรณพหุพพิ**
หิสมาส (ฉ.ภิน.พหุพ.) มี **อสมาหารทวันทวสมาส** (อ.ทวัน.) และ **ฉนฺธิสฺสึตุลยาธิกรณพหุพพิหิสมาส**
(ฉ.ตุล.พหุพ.) เป็นสมาสภายใน ตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

- อ.ทวัน. วิ.ว่า **คนโธ จ มาลา จ คนธมาลา.**
ของหอมด้วย ระเบียบด้วย ชื่อว่า ของหอมและระเบียบทั้งหลาย
- ฉ.ตุล.พหุพ. วิ.ว่า **คนธมาลา อาทโย เยสํ ตานิ คนธมาลาทีนิ.(วตฺถุณี)**
ของหอมและระเบียบทั้งหลาย เป็นต้น ของวัตถุทั้งหลายเหล่าใด
(มีอยู่) วัตถุทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มีของหอมและระเบียบเป็นต้น
- ฉ.ภิน.พหุพ. วิ.ว่า **คนธมาลาทีนิ หตฺถสฺส เยสํ เต คนธมาลาทิตถา.(มนุสสา)**
(วัตถุทั้งหลาย)มีของหอมและระเบียบเป็นต้น (มีอยู่) ในมือทั้งหลาย
ของมนุษย์ทั้งหลายเหล่าใด มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มีวัตถุมีของ
หอมและระเบียบเป็นต้นในมือ

ทิพฺพจกฺขุโวลอกนาทิ (กิจจ)

แปลว่า (กิจ)มีการตรวจดูด้วยจักขุเพียงดังทิพย์เป็นต้น เป็น **ฉนฺธิสฺสึตุลยาธิกรณพหุพพิหิสมาส**
(ฉ.ตุล.พหุพ.) มี **วิเสสโนปมบท กัมมธารยสมาส** (วิ.โนปม.กัม.) และ **ตติยาตัมปุริสสมาส** (ต.ตัมป.) เป็น
สมาสภายใน ตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

- วิ.โนปม.กัม. วิ.ว่า **ทิพฺพํ อิว จกฺขุ ทิพฺพจกฺขุ.**
จักขุ เพียงดัง ทิพย์ ชื่อว่า จักขุเพียงดังทิพย์
- ต.ตัมป. วิ.ว่า **ทิพฺพจกฺขุนา โวลอกนํ ทิพฺพจกฺขุโวลอกนํ.**
การตรวจดู ด้วยจักขุเพียงดังทิพย์ ชื่อว่า การตรวจดูด้วยจักขุเพียงดัง
ทิพย์
- ฉ.ตุล.พหุพ. วิ.ว่า **ทิพฺพจกฺขุโวลอกนํ อาทิ ยสฺส ตํ ทิพฺพจกฺขุโวลอกนาทิ.(กิจจ)**
การตรวจดูด้วยจักขุเพียงดังทิพย์ เป็นต้น ของกิจใด (มีอยู่) กิจนั้น
ชื่อว่า มีการตรวจดูด้วยจักขุเพียงดังทิพย์เป็นต้น

พยามมพมพฐรพินทุจุมพิตกุกฺโข (ปพพโต)

แปลว่า (ภูเขามียอดอันหยาดน้ำแห่งเมฆที่ย้อยจับแล้ว เป็น ฉัฏฐิตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส (ฉ. ตุล.พหุพ.) มี วิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส (วิ.บุพ.กัม.), ฉัฏฐิตปฺปริสสมาส (ฉ.ตฺป.) และ ตติยาตปฺปริสสมาส (ต.ตฺป.) เป็นสมาสภายใน ตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

- วิ.บุพ.กัม. วิ.ว่า พยามมโพ อมพฐโร พยามมพมพฐโร.
เมฆ อันย้อย ชื่อว่า เมฆอันย้อย
- ฉ.ตฺป. วิ.ว่า พยามมพมพฐรสส พินทุนิ พยามมพมพฐรพินทุนิ.
หยาดน้ำทั้งหลาย แห่งเมฆอันย้อย ชื่อว่า หยาดน้ำแห่งเมฆอันย้อย
- ต.ตฺป. วิ.ว่า พยามมพมพฐรพินทุนิ จุมพิตโต พยามมพมพฐรพินทุจุมพิตโต.(กุกฺโข)
(ยอด)อันหยาดน้ำแห่งเมฆอันย้อยทั้งหลาย จับแล้ว ชื่อว่า อันหยาดน้ำ
แห่งเมฆอันย้อยจับแล้ว
- ฉ.ตุล.พหุพ. วิ.ว่า พยามมพมพฐรพินทุจุมพิตโต กุกฺโข ยสส โส พยามมพมพฐรพินทุ-
จุมพิตกุกฺโข.(ปพพโต)
ยอด อันหยาดน้ำแห่งเมฆอันย้อยจับแล้ว แห่งภูเขาใด (มีอยู่) ภูเขานั้น
ชื่อว่า มียอดอันหยาดน้ำแห่งเมฆอันย้อยจับแล้ว

นนานาทุมปติตฺตปฺปผวาสิตฺตานุ (ปพพโต)

แปลว่า (ภูเขามีไหล่เขาถูกรอบด้วยดอกไม้ที่หล่นจากต้นไม้ต่างๆ เป็น ฉัฏฐิตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส (ฉ.ตุล.พหุพ.) มี วิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส (วิ.บุพ.กัม.), ปญฺจมีตปฺปริสสมาส (ป.ตฺป.), วิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส (วิ.บุพ.กัม.) และ ตติยาตปฺปริสสมาส (ต.ตฺป.) เป็นสมาสภายใน ตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

- วิ.บุพ.กัม. วิ.ว่า นานาปการา ทูมา นานาทูมา.
ต้นไม้ทั้งหลาย มีประการต่างๆ ชื่อว่า ต้นไม้ต่างๆ
- ป.ตฺป. วิ.ว่า นานาทุเมหิ ปติตานิ นานาทุมปติตานิ.(ปฺปผวานิ)
(ดอกไม้ทั้งหลาย)อันตกไปแล้ว จากต้นไม้ต่างๆทั้งหลาย ชื่อว่า
อันตกจากต้นไม้ต่างๆ
- วิ.บุพ.กัม. วิ.ว่า นานาทุมปติตานิ จ ตานิ ปฺปผวานิ จาติ นานาทุมปติตฺตปฺปผวานิ.
อันตกจากต้นไม้ต่างๆ ทั้งหมดด้วย อันตกจากต้นไม้ต่างๆ ทั้งหมด
เหล่านั้น เป็นดอกไม้ด้วย เหตุฉะนั้น ชื่อว่า ดอกไม้อันตกจากต้นไม้ต่างๆ
- ต.ตฺป. วิ.ว่า นานาทุมปติตฺตปฺปผเวหิ วาสิตา นานาทุมปติตฺตปฺปผวาสิตา.(सानุ)
(ไหล่เขาทั้งหลาย)ถูกรอบแล้ว ด้วยดอกไม้อันตกจากต้นไม้ต่างๆ
ทั้งหลาย ชื่อว่า อันถูกรอบด้วยดอกไม้อันตกจากต้นไม้ต่างๆ
- ฉ.ตุล.พหุพ. วิ.ว่า นานาทุมปติตฺตปฺปผวาสิตา สานุ ยสส โส นานาทุมปติตฺตปฺปผวาสิต-
सानุ.(ปพพโต)
ไหล่เขาทั้งหลาย อันถูกรอบด้วยดอกไม้อันตกจากต้นไม้ต่างๆ แห่งภูเขา
ใด (มีอยู่) ภูเขานั้น ชื่อว่า มีไหล่เขาอันถูกรอบด้วยดอกไม้อันตกจาก
ต้นไม้ต่างๆ

๓.๗ ตัทธิธ

ตัทธิธ คือนามศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยหมู่หนึ่งซึ่งใช้แทนศัพท์ เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่นื่อความ เพื่อย่อคำพูดให้สั้นลง โดยใช้วิธีการลงปัจจัยแทนศัพท์ ศัพท์ที่ปัจจัยเข้าแทนที่นี้ได้แก่ นามศัพท์ อาชยัต และกิตก์ ปัจจัยตัทธิธใช้ลงข้างหลังศัพท์สำเร็จรูปเป็นศัพท์ตัทธิธ เหมือนคำว่า **สยาเม ชาโต ใช้ นิิก ปัจจัย แทน ชาต ศัพท์ สำเร็จเป็น สยามิโก (ชโน) ชน** เกิดแล้ว ในสยาม ชื่อว่า ผู้เกิดแล้วในสยาม (ลบ ชาต ศัพท์ ลง นิิก ปัจจัย หลัง สยาม ศัพท์ ปัจจัยเนื่องด้วย ณ เมื่อลงแล้วลบทิ้งเสีย เหลือไว้แต่สระที่ ณ อาศัย) ดังนี้ เป็นต้น

ตัทธิธนั้น โดยย่อ แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ **สามัญญตัทธิธ ภาวตัทธิธ และ อพยยตัทธิธ**

ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีปัจจัยเป็นของตนเอง มีข้อที่ต้องจดจำและการนำไปใช้ในแต่ละปัจจัย ดังต่อไปนี้

สามัญญตัทธิธ แบ่งออกเป็น ๑๓ อย่าง และลงปัจจัย ดังนี้

๑.โคตตตัทธิธ ลงปัจจัย ๘ ตัว คือ ณ ฌายน ฌาน ฌยย นิ นิิก ฌว ฌนร

๒.ตรตยาตตัทธิธ ลงปัจจัย ๑ ตัว คือ นิิก

๓.ราคาตตัทธิธ ลงปัจจัย ๑ ตัว คือ ณ

๔.ชาตาทิตัทธิธ ลงปัจจัย ๓ ตัว คือ อิม อีย กีย

๕.สมุหตัทธิธ ลงปัจจัย ๓ ตัว คือ กณ ณ ตา

๖.ฐานตัทธิธ ลงปัจจัย ๒ ตัว คือ อีย เอยย

๗.พหุลตัทธิธ ลงปัจจัย ๑ ตัว คือ อาลุ

๘.เสฏฐตัทธิธ ลงปัจจัย ๕ ตัว คือ ตร ตม อียิสส ก อีย อิจ

๙.ตทิสสัถิตัทธิธ ลงปัจจัย ๙ ตัว คือ วิ ส สี อิก อี ร วนตุ มนตุ ณ

๑๐.ปกติตัทธิธ ลงปัจจัย ๑ ตัว คือ มย

๑๑.ปุณนตัทธิธ ลงปัจจัย ๕ ตัว คือ ตย ถ จ ม อี

๑๒.สังขยัตตัทธิธ ลงปัจจัย ๑ ตัว คือ ก

๑๓.วิภาคตัทธิธ ลงปัจจัย ๒ ตัว คือ ฐา โส

ภาวตัทธิธ ลงปัจจัย ๖ ตัว คือ ตต ฌย ตตน ตา ณ กณ

อพยยตัทธิธ ลงปัจจัย ๒ ตัว คือ ภา ถ

ตามที่กล่าวแล้วว่า ตัทธิธโดยย่อมี ๓ อย่าง ส่วนโดยพิสดารนั้น มี ๑๕ อย่าง แบ่งเป็น สามัญญ ตัทธิธ ๑๓ อย่าง ภาวตัทธิธ ๑ อย่าง และ อพยยตัทธิธ ๑ อย่าง ดังนี้

๑.โคตตตัทธิธ

โคตตตัทธิธ ใช้ปัจจัย ๘ ตัว คือ ณ ฌายน ฌาน ฌยย นิ นิิก ฌว ฌนร แทน **อปจจ ศัพท์ หรือ โคตต ศัพท์ หรือ ปุตต ศัพท์** แปลว่า "เหล่อกอ, โคตร, ลูก, หลาน" ดังนี้

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

วสิฏฐสส อปจจ วสิฏฐโ.

โคตมสส อปจจ โคตโม.

วสุเทวสส อปจจ วสุเทโว.

เหล่อกอ ของวสิฏฐะ ชื่อว่า วสิฏฐะ

เหล่อกอ ของโคตมะ ชื่อว่า โคตมะ

เหล่อกอ ของวสุเทวะ ชื่อว่า วสุเทวะ

ศัพท์ที่ลง ฌายน ปัจจัย อย่างนี้

กจจสส อปจจํ กจจายโน.
 วจจสส อปจจํ วจจายโน.
 โมคคัลลียา อปจจํ โมคคัลลายนโน.

เหล้ากอ ของกัจจะ ชื่อว่า กัจจายณะ
 เหล้ากอ ของวัจจะ ชื่อว่า วัจจายณะ
 เหล้ากอ ของนางโมคคัลลี ชื่อว่า โมคคัลลายนะ

ศัพท์ที่ลง ฌาน ปัจจัย อย่างนี้

กจจสส อปจจํ กจจาโน.
 วจจสส อปจจํ วจจาโน.
 โมคคัลลียา อปจจํ โมคคัลลยานโน.

เหล้ากอ ของกัจจะ ชื่อว่า กัจจานะ
 เหล้ากอ ของวัจจะ ชื่อว่า วัจจานะ
 เหล้ากอ ของนางโมคคัลลี ชื่อว่า โมคคัลลยานะ

ศัพท์ที่ลง ฌเญย ปัจจัย อย่างนี้

ภคินียา อปจจํ ภาคินเญโย.
 วินตยา อปจจํ เวนเตยโย.
 โรหิณียา อปจจํ โรหิเณยโย.

เหล้ากอ ของพี่น้องหญิง ชื่อว่า ภาคินเญยะ
 เหล้ากอ ของนางวินตา ชื่อว่า เวนเตยยะ
 เหล้ากอ ของนางโรหิณี ชื่อว่า โรหิเณยยะ

ศัพท์ที่ลง ฌิ ปัจจัย อย่างนี้

ทกขสส อปจจํ ทกขิ.
 วสวสส อปจจํ วาสวิ.
 วรฺณสส อปจจํ วารฺณิ.

เหล้ากอ ของทักขะ ชื่อว่า ทักขิ
 เหล้ากอ ของวสวะ ชื่อว่า วาสวิ
 เหล้ากอ ของวรฺณะ ชื่อว่า วารฺณิ

ศัพท์ที่ลง ฌิก ปัจจัย อย่างนี้

สกุยฺยปุตฺตสส อปจจํ สากุยฺยปุตฺติโก.
 นาฏปุตฺตสส อปจจํ นาฏปุตฺติโก.
 ชินทตฺตสส อปจจํ เซนทตฺติโก.

เหล้ากอ ของบุตรแห่งสักยะ ชื่อว่า สากุยฺยปุตฺติกะ
 เหล้ากอ ของบุตรแห่งนักพื่อน ชื่อว่า นาฏปุตฺติกะ
 เหล้ากอ ของชินทตตะ ชื่อว่า เซนทตฺติกะ

ศัพท์ที่ลง ฌว ปัจจัย อย่างนี้

อุปกุสส อปจจํ โอปกโว.
 มนุโน อปจจํ มานโว.
 ภคฺคุโน อปจจํ ภคฺคโว.

เหล้ากอ ของอุปกุ ชื่อว่า โอปกวะ
 เหล้ากอ ของมนุ ชื่อว่า มานวะ
 เหล้ากอ ของภคฺคุ ชื่อว่า ภคฺควะ

ศัพท์ที่ลง ฌเณร ปัจจัย อย่างนี้

วิธวาย อปจจํ เวธเวโร.
 สมณสส อปจจํ สามเณโร.
 พนฺธุเกีย อปจจํ พนฺธุเกโร^๑.

เหล้ากอ ของหญิงหม้าย ชื่อว่า เวธเวระ
 เหล้ากอ ของสมณะ ชื่อว่า สามเณระ
 เหล้ากอ ของพันธุเกี(กล้วยไม้ดอกสีขาว) ชื่อว่า พันธุเกระ

^๑ พระญาณธชเถระ(แลตีสยาตอ) (พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม),พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ตรวจจับาระ สมควร ถ้วนนอก
 ปรีวรรต), นิรุติทิปนี(คัมภีร์ว่าด้วยหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลายนะ)(กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘)
 หน้า ๒๙๑.

๒. ทรตยาতিตัทธิต

ทรตยาติตัทธิต ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ฦก ปัจจัย แทนศัพท์ทั้งหลาย มี ศัพท์กิริยาอาชยาต เช่น ตรีติ (ย่อมข้าม) ศัพท์กิริยาภิติก์ เช่น ชาโต(เกิดแล้ว) ศัพท์สัทนาม เช่น มุคฺคโร(ห้อน) ศัพท์คุณนาม เช่น สนฺตก (อันเป็นของมีอยู่) เป็นต้น อย่างนี้

ใช้แทนศัพท์กิริยาอาชยาต

นาวาย ตรีติ นาวิกโก.(ชโน)	ชนใด ย่อมข้าม ด้วยเรือ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า นาวิกะ (ผู้ข้ามด้วยเรือ)
อุพฺพเมเน ตรีติ โอุพฺพเมปิโก.(ชโน)	ชนใด ย่อมข้าม ด้วยแพ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โอุพฺพเมปิเก(ผู้ข้ามด้วยแพ)
สกุณฺณ จรติ สากฺกโก.(ชโน)	ชนใด ย่อมเที่ยวไป ด้วยเกวียน เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สากฺกิกะ(ผู้เที่ยวไปด้วยเกวียน)
อกุเชน ทิพฺพตติ อุกฺขิกโก.(ชโน)	ชนใด ย่อมเล่น ด้วยสกา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อุกฺขิกะ(ผู้เล่นด้วยสกา)
สกุณฺณ หนฺตฺวา ชีวติ สากฺกณิกโก.(ชโน)	ชนใด ฆ่าแล้ว ซึ่งนกทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สากฺกณิกะ(ผู้ฆ่านกเป็นอยู่(นายพรานนก))
ปุณฺณ ภาว สํวตฺตติ โปณฺณพวฺกโก.(ธมฺโม)ธรรมใด	ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อภพ อีก เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า โปณฺณพวฺกิกะ(เป็นไปพร้อมเพื่อภพอีก)

ใช้แทนศัพท์กิริยาภิติก์

ติเลหิ สํสฺสจฺจํ เตลิกโก.(โกชน)	(โกชนะ) ระคนพร้อมแล้ว ด้วยงาทั้งหลาย ชื่อว่า เตลิกะ (ระคนพร้อมแล้วด้วยงา)
ราชคฺเห ชาโต ราชคฺหิกโก.(ชโน)	(ชน) เกิดแล้ว ในเมืองราชคฤห์ ชื่อว่า ราชคฺหิกะ (ผู้เกิดแล้วในเมืองราชคฤห์)
นิริเย ชาโต เนรยิกโก.(สตุโต)	(สัตว์) เกิดแล้ว ในนรก ชื่อว่า เนรยิกะ (ผู้เกิดในนรก)
กาเยน กตํ กายิกโก.(กมม)	(กรรม) อันชนกระทำแล้ว ด้วยกาย ชื่อว่า กายิกะ (อันชนกระทำแล้วด้วยกาย)
พฺพุเต ปสนฺโน พฺพุตติกโก.(ปุคฺคโล)	(บุคคล) เลื่อมใสแล้ว ในพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พฺพุตติกะ (ผู้เลื่อมใสแล้วในพระพุทธเจ้า)
ทฺวาเร นิยฺตโต ทฺวาริกโก.(ชโน)	(ชน) ประกอบแล้ว ในประตู ชื่อว่า ทฺวาริกะ (ผู้ประกอบแล้วในประตู)

ใช้แทนศัพท์สัทนาม

มุคฺคโร อสฺส อาวฺรุโธติ มุคฺคริกโก.(ชโน)	ค้อน เป็นอาวุธ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มุคฺคริกะ(ผู้มีค้อนเป็นอาวุธ)
ปัสสฺสูลธารณํ อสฺส สีนฺติ ปัสสฺสูลิกโก.(ภิกฺขุ)	การทรงผ้าบังสุกุล เป็นปกติ ของภิกษุ นั้น เหตุนั้น ภิกษุ นั้น ชื่อว่า ปัสสฺสูลิกะ(ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติ)

คนุโธ อสส ปณฺยฺนติ คนฺธิโก.(ชโน)	เครื่องหอม เป็นวัตถุอันเขาพึงขาย ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า คณฺธิกะ(ผู้มีเครื่องหอมอันควรขาย)
วิณฺวาทนฺมสฺส สิปฺปนฺติ เวณฺนิโก.(ชโน)	การตีตพิณ เป็นศิลปะ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เวณฺนิกะ(ผู้มีการตีตพิณเป็นศิลปะ)
อุปฺธิ อสส ปโยชนนฺติ โอปฺธิโก.(ปฺญณฺ)	ร่างกาย เป็นประโยชน์ ของบุญนั้น เหตุนั้น บุญนั้น ชื่อว่า โอปฺธิกะ(อันมีร่างกายเป็นประโยชน์)
จาโป อสส ปหฺรณนฺติ จาโปโก.(ชโน)	ธนู เป็นเครื่องประหาร ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า จาโปกะ(ผู้มีธนูเป็นเครื่องประหาร)

ใช้แทนศัพท์คุณนาม

สงฺฆสฺส สนฺตํ สงฺฆิกํ.(วตฺถุ)	(วตฺถุ) อันเป็นของมีอยู่ แห่งสงฆ์ ชื่อว่า สงฺฆิกะ (อันเป็นของมีอยู่แห่งสงฆ์)
ปิตุโน สนฺตํ เปตฺติกํ.(ธนํ)	(ทรัพย์) อันเป็นของมีอยู่ แห่งบิดา ชื่อว่า เปตฺติกะ (อันเป็นของมีอยู่แห่งบิดา)
โกสเล อิสฺสโร โกสฺสิโก.(ชโน)	(ชน) ผู้เป็นใหญ่ ในแคว้นโกศล ชื่อว่า โกสฺสิกะ (ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นโกศล)
มนสิ สนฺนิธานํ มานสิกํ.(ทุกฺขํ)	(ทุกข์) อันนับเนื่อง ในใจ ชื่อว่า มานสิกะ (อันนับเนื่องในใจ)
สรีเร สนฺนิธานํ สารีริกํ.(ทุกฺขํ)	(ทุกข์) อันนับเนื่อง ในสรีระ ชื่อว่า สารีริกะ (อันนับเนื่องในสรีระ)
สรีเร สนฺนิธานา สารีริกา.(เวทนา)	(เวทนา) อันนับเนื่อง ในสรีระ ชื่อว่า สารีริกา (อันนับเนื่องในสรีระ)

๓.ราคาตีตพิณ

ราคาตีตพิณ ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ **ณ** ปัจจัย แทนศัพท์ทั้งหลายได้ทั่วไป ไม่จำกัด มี **รตฺต** ศัพท์
เป็นต้น เป็นปัจจัยที่เนื่องด้วย **ณ** มีอำนาจในการลบ **ณ** ทิ้งเมื่อใช้แทนศัพท์แล้ว และยังมีอำนาจในการทึบ
หรือวิธีการสระหน้าอีกด้วย ยกเว้นเป็นทึบหรือสังโยคอยู่แล้วไม่ต้องเปลี่ยนแปลงอะไร อย่างนี้

วฺยากรณํ อธิเตติ เวยฺยากรโณ.(ชโน)	ชนใด ย่อมเรียน ซึ่งพยากรณ์ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เวยฺยากรณะ(ผู้เรียนซึ่งพยากรณ์)
กสาเวน รตฺตํ กาสาวํ.(วตฺถุ)	ผ้า อันบุคคลย่อมแล้ว ด้วยน้ำฝาด ชื่อว่า กาสาวะ (ผ้าอันย่อมแล้วด้วยน้ำฝาด)
มหิสฺสสฺส อิทํ มํสํ มาหิสํ.	เนื้อ นี้ ของกระบือ ชื่อว่า มาหิสะ (เนื้อของกระบือ)
คพฺเภ ชาโต คพฺโฆ.(สฺตฺโต)	(สัตว์) เกิดแล้ว ในครรภ์ ชื่อว่า คพฺพะ (ผู้เกิดแล้วในครรภ์)
มคฺเช ชาโต มาคฺโธ.(ชโน)	(ชน) เกิดแล้ว ในแคว้นมคธ ชื่อว่า มาคฺธะ

ลิลิเร ชาโต ลิลิโร.(ชโน)	(ผู้เกิดแล้วในแคว้นมคธ) (ชน) เกิดแล้ว ในฤดูใบไม้ผลิ ชื่อว่า ลิลิระ (ผู้เกิดแล้วในฤดูใบไม้ผลิ)
มคธ อัสสโร มาคโธ.(ชโน)	(ชน) ผู้เป็นใหญ่ ในแคว้นมคธ ชื่อว่า มาคธะ (ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ)
กตติกาย ยุตโต กตติโก.(มาโส)	(เดือน) ประกอบแล้ว ด้วยฤกษ์กัตติกา ชื่อว่า กัตติกะ (อันประกอบแล้วด้วยฤกษ์กัตติกะ)
มฆาย ยุตโต มาโฆ.(มาโส)	(เดือน) ประกอบแล้ว ด้วยฤกษ์มฆา ชื่อว่า มาฆะ (อันประกอบแล้วด้วยฤกษ์มาฆะ)
ติปิฏกั ธาเรตติ เตปิฏโก.(เถโร)	พระเถรใด ย่อมทรงไว้ ซึ่งปิฏกสาม เหตุนั้น พระเถระ นั้น ชื่อว่า เตปิฏกะ(ผู้ทรงไว้ซึ่งปิฏกสาม)
ชนปเท วสตีติ ชานปโท.(ภิกขุ)	ภิกษุใด ย่อมอยู่ในชนบท เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า ชานปทะ(ผู้อยู่ในชนบท)
นคเร วสตีติ นาคโร.(ชโน)	ชนใด ย่อมอยู่ในเมือง เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า นาคระ (ผู้อยู่ในเมือง)
ปรม ปาเปตติ ปารมี.(ปฎิปทา)	ปฎิปทาใด ยังบุคคลให้ถึง ซึ่งคุณอันยิ่ง เหตุนั้น ปฎิปทานั้น ชื่อว่า ปารมี(อันยังบุคคลให้ถึงคุณอันยิ่ง)

๔. ขาตาทิตฺตธิต

ขาตาทิตฺตธิต ใช้ปัจจัย ๓ ตัว คือ **อิม อีย และ กีย** ปัจจัย แทน **ชาติ ศัพท์** เป็นต้น ไม่มีอำนาจในการเปลี่ยนแปลง ลงแล้วคงไว้อย่างเดิม ดังนี้

ศัพท์ที่ลง อิม ปัจจัย อย่างนี้

ปุเร ชาโต ปุริโม.(ชโน)	(ชน) เกิดแล้ว ในก่อน ชื่อว่า ปุริมะ (ผู้เกิดแล้วในก่อน)
มชฌे ชาโต มชฌิโม.(ชโน)	(ชน) เกิดแล้ว ในท่ามกลาง ชื่อว่า มชฌิมะ (ผู้เกิดแล้วในท่ามกลาง)
ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม.(ชโน)	(ชน) เกิดแล้ว ในภายหลัง ชื่อว่า ปจฺฉิมะ (ผู้เกิดแล้วในภายหลัง)
มชฌे ภาโว มชฌิโม.(ชโน)	(ชน) มี ในท่ามกลาง ชื่อว่า มชฌิมะ (ผู้มีในท่ามกลาง)
อนเต ภาโว อนติโม.(ชโน)	(ชน) มี ในที่สุด ชื่อว่า อนติมะ (ผู้มีในที่สุด)
อุปริ ภาโว อุปริโม.(ชโน)	(ชน) มี ในเบื้องบน ชื่อว่า อุปริมะ (ผู้มีในเบื้องบน)
อนเต นิยุตโต อนติโม.(ชโน)	(ชน) ประกอบแล้ว ในที่สุด ชื่อว่า อนติมะ (ผู้ประกอบแล้วในที่สุด)

ปุตโต อสส อตถิติ ปุตติโม. บุตร ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปุตติมะ
(ผู้มีบุตร)

ศัพท์ที่ลง อีย ปัจจัย อย่างนี้

มนุสชาติยา ชาโต มนุสชาติโย.(ชโน) (ชน) เกิดแล้ว โดยชาติแห่งมนุษย์ ชื่อว่า มนุสชาติยะ
(ผู้เกิดแล้วโดยชาติแห่งมนุษย์)

อสสชาติยา ชาโต อสสชาติโย.(สโต) (สัตว์) เกิดแล้ว โดยชาติแห่งม้า ชื่อว่า อัสสชาติยะ
(ผู้เกิดแล้วโดยชาติแห่งม้า)

ปนฺนิตฺตชาติยา ชาโต ปนฺนิตฺตชาติโย.(ชโน)(ชน) เกิดแล้ว โดยชาติแห่งบัณฑิต ชื่อว่า
ปนฺนิตฺตชาติยะ(ผู้เกิดแล้วโดยชาติแห่งบัณฑิต)

โลเก ชาโต โลเกโย.(ชโน) (ชน) เกิดแล้ว ในโลก ชื่อว่า โลเกยะ(ผู้เกิดแล้วในโลก)

ปนฺนิตฺตชาติ อสส อตถิติ วา ปนฺนิตฺตชาติโย.อีกอย่างหนึ่ง ชาติแห่งบัณฑิต ของชนนั้น มีอยู่
เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีชาติแห่งบัณฑิต

กบฺโป อสส อตถิติ กบฺปิโย.(โวหารโ) การทำสมควรของภิกษุ แห่งโวหารนั้น มีอยู่ เหตุนั้น
โวหารนั้น ชื่อว่า กบฺปิยะ(อันมีการทำสมควรแห่งภิกษุ)

โพธิสฺส ปกุเข ภวา โพธิปฺกขียา.(ธมฺมา) (ธรรม ท.) มี ในฝักฝ่าย แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้
ชื่อว่าโพธิปฺกขียะ(อันมีในฝักฝ่ายแห่งปัญญาเป็นเครื่อง
ตรัสรู้)

ปญฺจวคฺเค ภวา ปญฺจวคฺคียา.(ภิกฺขุ) (ภิกษุ ท.) มี ในพวกห้า ชื่อว่า ปญฺจวคฺคียะ
(ผู้มีในพวกห้ารูป)

ฉพฺพคฺเค ภวา ฉพฺพคฺคียา.(ภิกฺขุ) (ภิกษุ ท.) มี ในพวกหก ชื่อว่า ฉพฺพคฺคียะ
(ผู้มีในพวกหกรูป)

ศัพท์ที่ลง กีย ปัจจัย อย่างนี้

อนฺธะ นิยุตฺโต อนฺธกียो.(ชโน) (ชน) ประกอบแล้ว ในความมืด ชื่อว่า อันธกียะ
(ผู้ประกอบแล้วในความมืด)

ชาติยา นิยุตฺโต ชาตีกียो.(ชโน) (ชน) ประกอบแล้ว ด้วยชาติ ชื่อว่า ชาตีกียะ
(ผู้ประกอบแล้วด้วยชาติ)

อนฺธอ อสส อตถิติ อนฺธกียो.(ชโน) ความมืด ของ(ชน)นั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า
อันธกียะ(ผู้มีความมืด)

๕.สมุหัตถิต

สมุหัตถิต ใช้ปัจจัย ๓ ตัว คือ กณฺ ฌ และ ตา ปัจจัย แทน สมุห ศัพท์ แปลว่า ประชุม หมู่ ฟุ้ง
การประกอบศัพท์ด้วยปัจจัยที่เนื่องด้วย ฌ มีอำนาจที่ละ และ วิการ ได้เหมือน ฌ ปัจจัยในตถิตอื่นๆ ส่วน
ประโยควิเคราะห์ ให้ใช้บทหน้าเป็นสุทธานาม ฉัฏฐีวิภักติ พหุวจนะ บทหลังใช้ สมุห ศัพท์ ปฐมวิภักติ เอก
วจนะ บทสำเร็จ ให้ลบ สมุห ศัพท์ทิ้ง ใช้ปัจจัยแทน เป็นปฐมวิภักติ เอกวจนะ ดังนี้

ศัพท์ที่ลง กณฺ ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺसानํ สมุโห มาณุสฺสโก. ประชุม แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่า มานุสสกะ

มยุรานัม สมุโห มายูรโก.

กโปตานัม สมุโห กาโปตโก.

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

มนุสสานัม สมุโห มานุสโส.

มยุรานัม สมุโห มายูโร.

กโปตานัม สมุโห กาโปโต.

ศัพท์ที่ลง ตา ปัจจัย อย่างนี้

คามานัม สมุโห คามตา.

ชนานัม สมุโห ชนตา.

สหายานัม สมุโห สหายตา.

นาครานัม สมุโห นาครตา.

ราชูนัม สมุโห ราชตา.

พณฺฐนัม สมุโห พณฺฐตา.

(ประชุมแห่งมนุษย์หรือหมู่แห่งมนุษย์)

ประชุม แห่งนกยูงทั้งหลาย ชื่อว่า มายูรกะ

(ประชุมแห่งนกยูงหรือหมู่แห่งนกยูง)

ประชุม แห่งนกพิราบทั้งหลาย ชื่อว่า กาโปตกะ

(ประชุมแห่งนกพิราบหรือหมู่แห่งนกพิราบ)

ประชุม แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่า มานุสสะ

(ประชุมแห่งมนุษย์หรือหมู่แห่งมนุษย์)

ประชุม แห่งนกยูงทั้งหลาย ชื่อว่า มายูระ

(ประชุมแห่งนกยูงหรือหมู่แห่งนกยูง)

ประชุม แห่งนกพิราบทั้งหลาย ชื่อว่า กาโปตะ

(ประชุมแห่งนกพิราบหรือหมู่แห่งนกพิราบ)

ประชุม แห่งบ้านทั้งหลาย ชื่อว่า คามตา

(ประชุมแห่งบ้านหรือหมู่แห่งบ้าน)

ประชุม แห่งชนทั้งหลาย ชื่อว่า ชนตา

(ประชุมแห่งชนหรือหมู่แห่งชน)

ประชุม แห่งเพื่อนทั้งหลาย ชื่อว่า สหายตา

(ประชุมแห่งเพื่อนหรือหมู่แห่งเพื่อน)

ประชุม แห่งชาวเมืองทั้งหลาย ชื่อว่า นาครตา

(ประชุมแห่งชาวเมืองหรือหมู่แห่งชาวเมือง)

ประชุม แห่งพระราชาทั้งหลาย ชื่อว่า ราชตา

(ประชุมแห่งพระราชาหรือหมู่แห่งพระราชา)

ประชุม แห่งพวกพ้อง(พี่น้อง)ทั้งหลาย ชื่อว่า พณฺฐตา

(ประชุมแห่งพวกพ้องหรือหมู่แห่งพวกพ้อง)

๖.ฐานัตถิต

ฐานัตถิต ใช้ปัจจัย ๒ ตัว คือ **อีย** และ **เอยย** ปัจจัย แทน **จान** **อรหติ** **หิต** และ **ภว** ศัพท์ แปลว่า ที่ตั้ง ควร เกื้อกูล มี เป็นต้น อย่างนี้

ศัพท์ที่ลง อีย ปัจจัย อย่างนี้

มทนฺตส จานํ มทนียํ.

พณฺธสส จานํ พณฺธนียํ.

โมจนฺตส จานํ โมจนียํ.

ที่ตั้ง แห่งความเมา ชื่อว่า มทนียะ

(ที่ตั้งแห่งความเมา)

ที่ตั้ง แห่งความผูก ชื่อว่า พณฺธนียะ

(ที่ตั้งแห่งความผูก)

ที่ตั้ง แห่งความ ชื่อว่า โมจนียะ

(ที่ตั้งแห่งความแก้)

ทสสนํ อรหตฺติ ทสสนีโย.(ชโน)	ชนโต ย่อมควร ซึ่งการเห็น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ทสสนีเย(ผู้ควรซึ่งการเห็น)
ปุชนํ อรหตฺติ ปุชนีโย.(ชโน)	ชนโต ย่อมควร ซึ่งการบูชา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปุชนีเย(ผู้ควรซึ่งการบูชา)
อุปาทานานํ หิตํ อุปาทานีโย.	แกู้กูล แก่อุปาทานทั้งหลาย ชื่อว่า อุปาทานีเย (แกู้กูลแก่อุปาทาน)
เวทนนานํ หิตํ เวทนีโย.	แกู้กูล แก่เวทนาทั้งหลาย ชื่อว่า เวทนีเย (แกู้กูลแก่เวทนา)
อุทฺเธ ภวํ อุทฺเธโย.(โกชน)	โกชนะ มี ในท้อง ชื่อว่า อุทฺเธโย (อันมีในท้อง)
อวาเส ภวา อวาเสีย.(กุฏ)	กุฏ มี ในอवास ชื่อว่า อวาเสีย (อันมีในอवास)

ศัพท์ที่ลง เอยย ปัจจัย อย่างนี้

ทสสนํ อรหตฺติ ทสสเนโย.(ชโน)	ชนโต ย่อมควร ซึ่งการเห็น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ทสสเนเย(ผู้ควรซึ่งการเห็น)
ปุชนํ อรหตฺติ ปุชนเนโย.(ชโน)	ชนโต ย่อมควร ซึ่งการบูชา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปุชนเนเย(ผู้ควรซึ่งการบูชา)
ทกฺขิณํ อรหตฺติ ทกฺขิเนโย.(ชโน)	ชนโต ย่อมควร ซึ่งการทักขิณา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ทกฺขิเนเย(ผู้ควรซึ่งทักขิณา)
อาหุณํ อรหตฺติ อาหุเนโย.(ชโน)	ชนโต ย่อมควร ซึ่งของอันเขานำมาบูชา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อาหุเนเย(ผู้ควรซึ่งของอันเขานำมาบูชา)
ปาหุณํ อรหตฺติ ปาหุเนโย.(ชโน)	ชนโต ย่อมควร ซึ่งของค่านับ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปาหุเนเย(ผู้ควรซึ่งของค่านับ)
วันทณํ อรหตฺติ วันทเนโย.(ชโน)	ชนโต ย่อมควร ซึ่งการไหว้ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า วันทเนเย(ผู้ควรซึ่งการไหว้)

๗.พหุลัตถิต

พหุลัตถิต ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ **อาลุ** ปัจจัย แทน **ปกติ** และ **พหุล** ศัพท์ แปลว่า “มี...เป็นปกติ” และ “มี...มาก” อย่างนี้

อภิขณา อสส ปกติ อภิขณาลุ.(ชโน)	อภิขณา(ความเพ่งเล็ง) เป็นปกติ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อภิขณาลุ(มีอภิขณาเป็นปกติ)
อภิขณา อสส พหุลา วา อภิขณาลุ.	อีกอย่างหนึ่ง อภิขณา ของชนนั้น มาก ชนนั้น ชื่อว่า อภิขณาลุ(มีอภิขณามาก)
สิตํ อสส ปกติ สิตาลุ.(ปเทโส)	ความหนาว เป็นปกติ ของประเทศนั้น ประเทศนั้น ชื่อว่า สิตาลุ(มีความหนาวเป็นปกติ)
สิตํ เอตถ พหุลํ วา สิตาลุ.	อีกอย่างหนึ่ง ความหนาว ในประเทศนี้ มาก

ทยา อสฺส ปกฺติ ทยาฺลฺ.(ชโน)	ประเทศนี้ ชื่อว่า สีตาลุ(มีความหนาวมาก) ความเอ็นดู เป็นปกติ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ทยาฺลฺ(มีความเอ็นดูเป็นปกติ)
ทยา อสฺส พหฺลฺา วา ทยาฺลฺ.	อีกอย่างหนึ่ง ความเอ็นดู ของชนนั้น มาก ชนนั้น ชื่อว่า ทยาฺลฺ(มีความเอ็นดูมาก)
ธชา อสฺส ปกฺติ ธชาลฺ.(รโถ)	ธทั้งหลาย เป็นปกติ ของรถนั้น รถนั้น ชื่อว่า ธชาลฺ(มีธเป็นปกติ)
ธชา อสฺมี พหฺลฺา วา ธชาลฺ.	อีกอย่างหนึ่ง ธทั้งหลาย ในรถนี้ มาก รถนี้ ชื่อว่า ธชาลฺ(มีธมาก)

๘.เสฐฐัตถิต

เสฐฐัตถิต ใช้ปัจจัย ๕ ตัว คือ **ตร ตม อียิสฺส ก อีย** และ **อิฏฺฐ** ปัจจัย ลงท้ายศัพท์คุณนาม มีได้
แทนศัพท์เหมือนตถิตอื่นๆ เป็นเครื่องหมายเปรียบเทียบคำคุณศัพท์ ให้รู้ว่าดีหรือเลวกว่ากันอย่างไร ซึ่ง
ปัจจัยแต่ละตัวมีคำแปลไม่เหมือนกัน ปัจจัย ๓ ตัว คือ **ตร อียิสฺส และอีย** แปลว่า **กว่า** ปัจจัย ๒ ตัว คือ
ตม และอิฏฺฐ แปลว่า **ที่สุด**

ศัพท์ที่ลง ตร ปัจจัย สำเร็จเป็น วิเศษคุณนาม อย่างนี้

ปาปโตร	เป็นบาปกว่า
ปณฺทิตโตร	เป็นบัณฑิตกว่า
หีนโตร	เลวกว่า
ปณฺิตโตร	ประณีตกว่า

ศัพท์ที่ลง ตม ปัจจัย สำเร็จเป็น อติวิเศษคุณนาม อย่างนี้

ปาปตโม	เป็นบาปที่สุด
ปณฺทิตตโม	เป็นบัณฑิตที่สุด
หีนตโม	เลวที่สุด
ปณฺิตตโม	ประณีตที่สุด

ศัพท์ที่ลง อียิสฺส ก ปัจจัย สำเร็จเป็น วิเศษคุณนาม อย่างนี้

ปาปิยิสฺสโก	เป็นบาปกว่า
-------------	-------------

ศัพท์ที่ลง อีย ปัจจัย สำเร็จเป็น วิเศษคุณนาม อย่างนี้

ปาปิโย	เป็นบาปกว่า
กนิโย	น้อยกว่า
เสยฺโย	ประเสริฐกว่า
เชยฺโย	เจริญกว่า

ศัพท์ที่ลง อิฏฺฐ ปัจจัย สำเร็จเป็น อติวิเศษคุณนาม อย่างนี้

ปาปิฏฺโธ	เป็นบาปที่สุด
กนิฏฺโธ	น้อยที่สุด

เสฏโฐ

ประเสริฐที่สุด

เชฏโฐ

เจริญที่สุด

ตัวอย่างประโยควิเคราะห์ใช้เป็นแบบเดียวกัน อย่างนี้

สพเพ อิมะ ปาปา, อยมิเมสํ วิเสเสน อปโปติ ปาปตโร, ปาปตโม, ปาปิยิสสโก, ปาปิโย,
ปาปิฏโฐ.(ชโน)

ชนทั้งหลาย เหล่านี้ ทั้งปวง เป็นบาป, ชนนี้ เป็นบาป โดยวิเศษ แห่ง(กว่า)ชนทั้งหลาย เหล่านี้
เหตุ นั้น ชนนี้ ชื่อว่า ปาปตระ, ปาปตมะ, ปาปิยิสสกะ, ปาปิยะ, ปาปิฏฐะ(ผู้เป็นบาปกว่า, ผู้เป็นบาปที่สุด, ผู้เป็น
บาปกว่า, ผู้เป็นบาปกว่า, ผู้เป็นบาปที่สุด)

สพเพ อิมะ อปปา, อยมิเมสํ วิเสเสน อปโปติ กนิโย, กนิฏโฐ.(ชโน)

ชนทั้งหลาย เหล่านี้ ทั้งปวง น้อย, ชนนี้ น้อย โดยวิเศษ แห่ง(กว่า)ชนทั้งหลาย เหล่านี้ เหตุ นั้น ชนนี้
ชื่อว่า กนิยะ, กนิฏฐะ(ผู้น้อยกว่า, ผู้น้อยที่สุด) (อป+อีย, อิฏฐ แผลง อป เป็น กน สำเร็จเป็น กนิย, กนิฏฐ)

สพเพ อิมะ ปสฏฐา, อยมิเมสํ วิเสเสน ปสฏโฐติ เสยโย, เสฏโฐ.(ชโน)

ชนทั้งหลาย เหล่านี้ ทั้งปวง ประเสริฐ, ชนนี้ ประเสริฐ โดยวิเศษ แห่ง(กว่า)ชนทั้งหลาย เหล่านี้
เหตุ นั้น ชนนี้ ชื่อว่า เสยยะ, เสฏฐะ(ผู้ประเสริฐกว่า, ผู้ประเสริฐที่สุด) (ปส+อีย, อิฏฐ แผลง ปส เป็น ส
เอา อี เป็น เอ ช้อน ย สำเร็จเป็น เสยยะ และ เอา อี เป็น เอ สำเร็จเป็น เสฏฐ)

สพเพ อิมะ วุฑฒา, อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑโฒติ เขยโย, เขฏโฐ.(ชโน)

ชนทั้งหลาย เหล่านี้ ทั้งปวง เจริญ, ชนนี้ เจริญ โดยวิเศษ แห่ง(กว่า)ชนทั้งหลาย เหล่านี้ เหตุ นั้น ชน
นี้ ชื่อว่า เขยยะ, เขฏฐะ(ผู้เจริญกว่า, ผู้เจริญที่สุด) (วุ+อีย, อิฏฐ แผลง วุ เป็น ช เอา อี เป็น เอ ช้อน ย
สำเร็จเป็น เขยยะ และ เอา อี เป็น เอ สำเร็จเป็น เขฏฐ)

๙. ตัทธสัทธิตัทธิต

ตัทธสัทธิตัทธิต ใช้ปัจจัย ๙ ตัว คือ วิ ส ลี อิก อี ร วนตุ มนตุ และ ณ ปัจจัย แทน อตฺถิ
ศัพท์ แปลว่า “มี...” ดังนั้นตัทธิตัทธิตจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อตฺถิตัทธิต คือแทน อตฺถิ ศัพท์เดียวเท่านั้น บท
สำเร็จด้วยปัจจัย ๙ ตัวนี้ เป็นคุณนามอย่างเดียว เวลาแปลงท้ายคำเป็นวจนะในรูปการกต่างๆ ทั้ง ๓ ลิงค์
ต้องถือเอารูปสระสุดท้ายของศัพท์ว่าเป็นการันต์อะไร ให้ลงเครื่องหมายการันต์ให้ตรงกับลึงค์นั้นๆ
เนื่องจากศัพท์เดียวเป็นได้ ๓ ลิงค์

ศัพท์ที่ลง วิ ปัจจัย อย่างนี้

เมธา อสส อตฺถิตี เมธาวิ.(ชโน)

ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุ นั้น ชนนั้น

ชื่อว่า เมธาวิ(ผู้มีปัญญา)

มายา อสส อตฺถิตี มายาวิ.(ชโน)

มายา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุ นั้น ชนนั้น

ชื่อว่า มายาวิ(ผู้มีมายา)

ศัพท์ที่ลง ส ปัจจัย อย่างนี้

สุเมธา อสส อตฺถิตี สุเมธโส.(ชโน)

ปัญญาดี ของชนนั้น มีอยู่ เหตุ นั้น ชนนั้น

๑ ฌฏฐีวิภคตีใช้ในอรรถ อปาทาน แปลออกอายตนิบาตหักฌฏฐีเป็นปัญญาวิภคตีว่า “กว่า...”

ภุริเมธา อสส อตถิติ ภุริเมธโส.(ขโน)	ชื่อว่า สุเมธสะ(ผู้มีปัญญาดี) ปัญญาเพียงดั่งแผ่นดิน ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ภุริเมธสะ(ผู้มีปัญญาเพียงดั่งแผ่นดิน)
ศัพท์ที่ลง สี ปัจจัย อย่างนี้	
ตโป อสส อตถิติ ตปสี.(ขโน)	ตบะ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ตปสี(ผู้มีตบะ)
เตโช อสส อตถิติ เตชสี.(ขโน)	เดช ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เตชสี(ผู้มีเดช)
ศัพท์ที่ลง อีก ปัจจัย อย่างนี้	
ทณโท อสส อตถิติ ทณทโก.(ขโน)	ไม่เท่า ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ทณทิกะ(ผู้มีไม่เท่า)
อตถิ อสส อตถิติ อตถิโก.(ขโน)	ความต้องการ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อตถิกะ(ผู้มีความต้องการ)
คนฺโธ อสส อตถิติ คนฺธิโก.(ขโน)	ของหอม ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า คณฺธิกะ(ผู้มีของหอม)
ธนํ อสส อตถิติ ธนิกโก.(ขโน)	ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ธนิกะ(ผู้มีทรัพย์)
ศัพท์ที่ลง อี ปัจจัย อย่างนี้	
ทณโท อสส อตถิติ ทณที.(ขโน)	ไม่เท่า ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ทณที(ผู้มีไม่เท่า)
สุขํ อสส อตถิติ สุขี.(ขโน)	ความสุข ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สุขี(ผู้มีความสุข)
โกโค อสส อตถิติ โกคี.(ขโน)	โกคะ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โกคี(ผู้มีโกคะ)
คนฺโธ อสส อตถิติ คนฺธิ.(ขโน)	ของหอม ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า คณฺธิ(ผู้มีของหอม)
ธนํ อสส อตถิติ ธนี.(ขโน)	ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ธนี(ผู้มีทรัพย์)
ศัพท์ที่ลง ร ปัจจัย อย่างนี้	
มุขํ อสส อตถิติ มุขโร.(ขโน)	ปาก ของชนนั้นมีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มุขระ(ผู้มีปาก)(คนปากกล้า)
สุสิ อสส อตถิติ สุสิโร.(รุกโข)	โพรง ของต้นไม้มีอยู่ เหตุนั้น ต้นไม้มี ชื่อว่า สุสิระ(อันมีโพรง)
มธุ อสส อตถิติ มธุโร.(ปุโว)	น้ำผึ้ง ของชนมีอยู่ เหตุนั้น ชนมี ชื่อว่า มธุระ(อันมีน้ำผึ้ง)(มีรสหวาน)

ศัพท์ที่ลง วนตุ ปัจจัย อย่างนี้

คุณ อสส อตถิติ คุณวา.(ขโน)

คุณ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า คุณวา(ผู้มีคุณ)

ธนํ อสส อตถิติ ธนวา.(ขโน)

ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า ธนวา(ผู้มีทรัพย์)

ปญญา อสส อตถิติ ปญญา.(ขโน)

ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า ปญญา(ผู้มีปัญญา)

บุญญํ อสส อตถิติ บุญญวา.(ขโน)

บุญ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า บุญญวา(ผู้มีบุญ)

ศีลํ อสส อตถิติ สीलวา.(ขโน)

ศีล ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า สीलวา(ผู้มีศีล)

ศัพท์ที่ลง มนตุ ปัจจัย อย่างนี้

อายุ อสส อตถิติ อายุสมา.(ขโน)

อายุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า อายุสมา(ผู้มีอายุ)

สติ อสส อตถิติ สติมา.(ขโน)

สติ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า สติมา(ผู้มีสติ)

จักขุ อสส อตถิติ จักขุมา.(ขโน)

จักขุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า จักขุมา(ผู้มีจักขุ)

ชุตติ อสส อตถิติ ชุตติมา.(ขโน)

ความโหลง(โศติช่วง) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า ชุตติมา(ผู้มีความโหลง)

พณฺธุ อสส อตถิติ พณฺธุมา.(ขโน)

พวกพ้อง ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า พณฺธุมา(ผู้มีพวกพ้อง)

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

สทฺธา อสส อตถิติ สทฺโธ.(ขโน)

ศรัทธา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า สทฺธะ(ผู้มีศรัทธา)

มจฺเฌโร อสส อตถิติ มจฺเฌโร.(ขโน)

ความตระหนี่ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า มจฺเฌระ(ผู้มีความตระหนี่)

ปญญา อสส อตถิติ ปญฺโณ.(ขโน)

ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น

ชื่อว่า ปญฺญะ(ผู้มีปัญญา)

๑๐.ปกติศัพท์

ปกติศัพท์ ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ **มย** ปัจจัย แทน **ปกติ** ศัพท์ หรือ **วิการ** ศัพท์ แปลว่า “อันเขากระทำแล้ว”, “อันสำเร็จแล้ว” หรือ “เป็นวิการ” อย่างนี้

มย ปัจจัย ใช้แทน **ปกติ** ศัพท์ ต้องประกอบศัพท์นามในประโยควิเคราะห์ เป็นตติยวิภัตติ อย่างนี้

สุวณฺณณ ปกตํ โสวณฺณณมยฺ.(ภาชน)

ภาชนะ อันเขากระทำแล้ว ด้วยทอง ชื่อว่า

โสวณฺณณมยะ(อันเขากระทำแล้วด้วยทอง)

อิทธิยา ปกต์ อิทธิมยฺ.(จีวร)	จีวร อันสำเร็จแล้ว ด้วยฤทธิ์ ชื่อว่า อิทธิมยะ(อันสำเร็จแล้วด้วยฤทธิ์)
ทานเนน ปกต์ ทานมยฺ.(บุณฺณ)	บุณฺณ อันสำเร็จแล้ว ด้วยทาน ชื่อว่า ทานมยะ(อันสำเร็จแล้วด้วยทาน)
สีเสน ปกต์ สีลมยฺ.(บุณฺณ)	บุณฺณ อันสำเร็จแล้ว ด้วยศีล ชื่อว่า สีลมยะ(อันสำเร็จแล้วด้วยศีล)
ทารุณา ปกต์ ทารุมยฺ.(วัตถุ)	วัตถุ อันเขากระทำแล้ว ด้วยไม้ ชื่อว่า ทารุมยะ(อันเขากระทำแล้วด้วยไม้)
อยสา ปกต์ โอโยมยฺ.(ภาชน)	ภาชนะ อันเขากระทำแล้ว ด้วยเหล็ก ชื่อว่า โอโยมยะ(อันเขากระทำแล้วด้วยเหล็ก)
มตติกาย ปกต์ มตติกามยฺ.(ภาชน)	ภาชนะ อันเขากระทำแล้ว ด้วยดินเหนียว ชื่อว่า มตติกามยะ(อันเขากระทำแล้วด้วยดินเหนียว)
ทนฺเตน ปกต์ ทนฺตมยฺ.(วัตถุ)	วัตถุ อันสำเร็จแล้ว ด้วยงา ชื่อว่า ทนฺตมยะ(อันสำเร็จแล้วด้วยงา)
มย ปัจจยฺ ใช้แทน วิการ ศัพท์ ต้องประกอบศัพท์นามในประโยควิเคราะห์ เป็นฉัฏฐีวิภัตติ อย่างนี้	
อิทธิยา วิกาโร อิทธิมยฺ.(จีวร)	จีวร เป็นวิการ แห่งฤทธิ์ ชื่อว่า อิทธิมยะ(อันเป็นวิการแห่งฤทธิ์)
ทานสฺส วิกาโร ทานมยฺ.(บุณฺณ)	บุณฺณ เป็นวิการ แห่งทาน ชื่อว่า ทานมยะ(อันเป็นวิการแห่งทาน)
สฺวณฺณสฺส วิกาโร สฺวณฺณมยฺ.(ภาชน)	ภาชนะ เป็นวิการ แห่งทอง ชื่อว่า สฺวณฺณมยะ(อันเป็นวิการแห่งทอง)
มตติกาย วิกาโร มตติกามยฺ.(ภาชน)	ภาชนะ เป็นวิการ แห่งดินเหนียว ชื่อว่า มตติกามยะ(อันเป็นวิการแห่งดินเหนียว)
ชตุโน วิกาโร ชตุมยฺ.(จกฺก)	ล้อ เป็นวิการ แห่งยาง ชื่อว่า ชตุมยะ(อันเป็นวิการแห่งยาง)

๑๑.ปุรณัตถิต

ปุรณัตถิต ใช้ปัจจัย ๕ ตัว คือ **ติย ถ จ ม และ อี** แทน “**ปุรณ**” ศัพท์ หรือในอิตถีลิงค์ เป็น “**ปุรณิ**” ศัพท์ แปลว่า “เป็นเต็ม” บทสำเร็จเป็นปุรณสังขยา แปลว่า “ที่...” อย่างนี้

ศัพท์ที่ลง ติย ปัจจัย อย่างนี้

ทวินํ ปุรโณ ทฺติโย.(ชโน)	(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย สอง ชื่อว่า ทฺติยะ(ที่สอง)
ติณฺณํ ปุรโณ ตฺติโย.(ชโน)	(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย สาม ชื่อว่า ตฺติยะ(ที่สาม)
ทวินํ ปุรณิ ทฺติยา.(อิตถิ)	(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย สอง ชื่อว่า ทฺติยา(ที่สาม)

ทวินัน ปุรณ ทุติย.(กุล)

(ตระกูล) เป็นที่เต็ม แห่งตระกูลทั้งหลาย สอง ชื่อว่า
ทุติยะ(ที่สอง)

ศัพท์ที่ลง ถ ปัจจัย อย่างนี้

จตุตถัน ปุรโณ จตุตโธ.(ชโน)

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย สี่ ชื่อว่า
จตุตถะ(ที่สี่)

จตุตถัน ปุรณิ จตุตถิ,จตุตถา.(ติถิ)

(ติถิ) เป็นที่เต็ม แห่งติถิทั้งหลาย สี่ ชื่อว่า
จตุตถิ,จตุตถา(ที่สี่)

จตุตถัน ปุรณ จตุตถ.(กุล)

(ตระกูล) เป็นที่เต็ม แห่งตระกูลทั้งหลาย สี่ ชื่อว่า
จตุตถะ(ที่สี่)

ศัพท์ที่ลง ฐ ปัจจัย อย่างนี้

ฉนณ ปุรโณ ฉนฺโฐ.(ชโน)

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย หก ชื่อว่า
ฉนฺฐะ(ที่หก)

ฉนณ ปุรณิ ฉนฺธิ,ฉนฺธา.(ติถิ)

(ติถิ) เป็นที่เต็ม แห่งติถิทั้งหลาย หก ชื่อว่า
ฉนฺธิ,ฉนฺฐะ(ที่หก)

ฉนณ ปุรณ ฉนฺธิ.(กุล)

(ตระกูล) เป็นที่เต็ม แห่งตระกูลทั้งหลาย หก ชื่อว่า
ฉนฺฐะ(ที่หก)

ศัพท์ที่ลง ม ปัจจัย อย่างนี้

ปญจนัน ปุรโณ ปญจโม.(อตโธ)

(อรรถ) เป็นที่เต็ม แห่งอรรถทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า
ปญจมะ(ที่ห้า)

ปญจนัน ปุรณิ ปญจมี,ปญจมา.(ปารมี)

(ปารมี) เป็นที่เต็ม แห่งปารมีทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า
ปญจมี,ปญจมา(ที่ห้า)

ปญจนัน ปุรณ ปญจม.(ฉมาน)

(ฉมาน) เป็นที่เต็ม แห่งฉมานทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า
ปญจมะ(ที่ห้า)

สตุตถัน ปุรโณ สตุตโธ.(ชโน)

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย เจ็ด ชื่อว่า
สตุตถมะ(ที่เจ็ด)

อฏฺฐณัน ปุรณิ อฏฺฐมี,อฏฺฐมา.(ติถิ)

(ติถิ) เป็นที่เต็ม แห่งติถิทั้งหลาย แปด ชื่อว่า
อฏฺฐมี,อฏฺฐมา(ที่แปด)

นนวนัน ปุรณ นวม.(กุล)

(ตระกูล) เป็นที่เต็ม แห่งตระกูลทั้งหลาย เก้า ชื่อว่า
นวมะ(ที่เก้า)

โสฬสณัน ปุรโณ โสฬสโม.(ปุริโส)

(บุรุษ) เป็นที่เต็ม แห่งบุรุษทั้งหลาย สิบหก ชื่อว่า
โสฬสมะ(ที่สิบหก)

วิสติยา ปุรโณ วิสติโม.(ปุริโส)

(บุรุษ) เป็นที่เต็ม แห่งบุรุษทั้งหลาย ยี่สิบ ชื่อว่า
วิสติมะ(ที่ยี่สิบ)

ศัพท์ที่ลง อี ปัจจัย อย่างนี้

เอกาทสนัน ปุรณิ เอกาทสี.(อิตถิ)

(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย สิบเอ็ด ชื่อว่า

เอกาทสฺสํ (ที่สิบเอ็ด)	
ทวาทสนํ ปุรณํ ทวาทสฺสํ.(อิตถิ)	(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย สิบสอง ชื่อว่า ทวาทสฺสํ (ที่สิบสอง)
เตรสนํ ปุรณํ เตรสฺสํ.(อิตถิ)	(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย สิบสาม ชื่อว่า เตรสฺสํ (ที่สิบสาม)
จตุททสนํ ปุรณํ จตุททสฺสํ,จตุททสฺสํ.(อิตถิ)	(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย สิบสี่ ชื่อว่า จตุททสฺสํ,จตุททสฺสํ (ที่สิบสี่)
โสฬสนํ ปุรณํ โสฬสฺสํ.(อิตถิ)	(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย สิบหก ชื่อว่า โสฬสฺสํ (ที่สิบหก)

๑๒.สังขยัตถิต

สังขยัตถิต ใช้ปัจจัย ๑ ตัว คือ ก ปัจจัย แทน “ปริมาณ” ศัพท์ แปลว่า “มีปริมาณ” หรือ “มีประมาณ” นิยมลงท้ายศัพท์ปกติสังขยาอย่างเดียว การวางรูปประโยควิเคราะห์คล้ายกับรูปวิเคราะห์ในตัทธิต

เทว ปริมาณานิ อสฺสาติ ทฺวิกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น สอง เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า ทวิกะ(มีปริมาณสอง)
ติณิ ปริมาณานิ อสฺสาติ ติกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น สาม เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า ติกะ(มีปริมาณสาม)
จตุตาริ ปริมาณานิ อสฺสาติ จตุกกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น สี่ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า จตุกะ(มีปริมาณสี่)
ปญจ ปริมาณานิ อสฺสาติ ปญจกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น ห้า เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า ปญจกะ(มีปริมาณห้า)
ฉ ปริมาณานิ อสฺสาติ ฉกกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น หก เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า ฉกกะ(มีปริมาณหก)
สตุต ปริมาณานิ อสฺสาติ สตุตฺกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น เจ็ด เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า สตุตกะ(มีปริมาณเจ็ด)
อฏฺฐ ปริมาณานิ อสฺสาติ อฏฺฐกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น แปด เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า อฏฺฐกะ(มีปริมาณสาม)
นว ปริมาณานิ อสฺสาติ นวกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น เก้า เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า นวกะ(มีปริมาณเก้า)
ทส ปริมาณานิ อสฺสาติ ทสกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น สิบ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า ทสกะ(มีปริมาณสิบ)
อฏฺฐารส ปริมาณานิ อสฺสาติ อฏฺฐารสํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น สิบแปด เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า อฏฺฐารสกะ(มีปริมาณสิบแปด)
วีสติ ปริมาณานิ อสฺสาติ วีสติกํ.(วตฺถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น ยี่สิบ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า วีสติกะ(มีปริมาณยี่สิบ)

ตีส ปริมาณานิ อสสาติ ตีสกัม.(วัตถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น สามสิบ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า ตีสกะ(มีปริมาณสามสิบ)
สฏฐิ ปริมาณานิ อสสาติ สฏฐิกัม.(วัตถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น หกสิบ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า สฏฐิกะ(มีปริมาณหกสิบ)
สตุตติ ปริมาณานิ อสสาติ สตุตติกัม.(วัตถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น เจ็ดสิบ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า สตุตติกะ(มีปริมาณเจ็ดสิบ)
อสีติ ปริมาณานิ อสสาติ อสีติกัม.(วัตถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น แปดสิบ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า อสีติกะ(มีปริมาณแปดสิบ)
นวุติ ปริมาณานิ อสสาติ นวุติกัม.(วัตถุ)	ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น เก้าสิบ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า นวุติกะ(มีปริมาณเก้าสิบ)

๑๓.วิภาคัตถิต

วิภาคัตถิต ใช้ปัจจัย ๒ ตัว คือ ธา และ โส ปัจจัย แทน “วิภาค” ศัพท์ แปลว่า “โดยส่วน” หรือ “โดยการจำแนก” ธา ปัจจัย ลงหลังปกติสังขยา โส ปัจจัย ลงหลังสุทธานาม เมื่อสำเร็จรูปแล้วเป็น อลิङ्ค์ เป็นอภัยยศัพท์ แจกด้วยวิภัติทั้ง ๗ ไม่ได้ เนื่องจากเป็นตติยวิภัติเท่านั้น อย่างนี้

ศัพท์ที่ลง ธา ปัจจัย อย่างนี้

เอเคน วิภาเคน เอกธา.	โดยส่วน หนึ่ง ชื่อว่า เอกธา(โดยส่วนเดียว)
ทวิหิ วิภาเคหิ ทวิธา.	โดยส่วนทั้งหลาย สอง ชื่อว่า ทวิธา(โดยส่วนสอง)
ติหิ วิภาเคหิ ติธา.	โดยส่วนทั้งหลาย สาม ชื่อว่า ติธา(โดยส่วนสาม)
จตุหิ วิภาเคหิ จตุธา.	โดยส่วนทั้งหลาย สี่ ชื่อว่า จตุธา(โดยส่วนสี่)
ปญจหิ วิภาเคหิ ปญจธา.	โดยส่วนทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า ปญจธา(โดยส่วนห้า)
ฉหิ วิภาเคหิ ฉธา.	โดยส่วนทั้งหลาย หก ชื่อว่า ฉธา(โดยส่วนหก)
นวหิ วิภาเคหิ นวธา.	โดยส่วนทั้งหลาย เก้า ชื่อว่า นวธา(โดยส่วนเก้า)
เอกุนวิสติยา วิภาเคหิ เอกุนวิสติธา.	โดยส่วนทั้งหลาย สิบเก้า ชื่อว่า เอกุนวิสติธา(โดยส่วนสิบเก้า)
วิสติยา วิภาเคหิ วิสติธา.	โดยส่วนทั้งหลาย ยี่สิบ ชื่อว่า วิสติธา(โดยส่วนยี่สิบ)
อฏฐนวุติยา วิภาเคหิ อฏฐนวุติธา.	โดยส่วนทั้งหลาย เก้าสิบแปด ชื่อว่า อฏฐนวุติธา(โดยส่วนเก้าสิบแปด)
สตสฺส วิภาเคน สตธา.	โดยส่วน แห่งร้อย ชื่อว่า สตธา(โดยส่วนร้อย)
สทสฺสสฺส วิภาเคน สทสฺสธา.	โดยส่วน แห่งพัน ชื่อว่า สทสฺสธา(โดยส่วนพัน)

ศัพท์ที่ลง โส ปัจจัย อย่างนี้

ปเทน วิภาเคน ปทโส.	โดยการจำแนก โดยบท ชื่อว่า ปทโส(โดยบท)
สุตฺเตน วิภาเคน สุตฺตโส.	โดยการจำแนก โดยสูตร ชื่อว่า สุตฺตโส(โดยสูตร)
อตฺเตน วิภาเคน อตฺถโส.	โดยการจำแนก โดยอรรถ ชื่อว่า อตฺถโส(โดยอรรถ)
พยุขฺเนน วิภาเคน พยุขฺนโส.	โดยการจำแนก โดยพยัญชนะ ชื่อว่า พยุขฺนโส(โดยพยัญชนะ)

จான วิภาเคน จานโส.

ทีเมน วิภาเคน ทีฆโส.

สพเพน วิภาเคน สพพโส.

โดยการจำแนก โดยฐานะ ชื่อว่า ฐานโส(โดยฐานะ)

โดยการจำแนก โดยส่วนยาว ชื่อว่า

ฐานโส(โดยส่วนยาว)

โดยการจำแนก โดยที่ทั้งปวง ชื่อว่า

สัพพโส(โดยที่ทั้งปวง)

๑๔.ภาวะัตถิต

ภาวะัตถิต ใช้ปัจจัย ๖ ตัว คือ ตต ญย ตตน ตา ณ และ กณ แทน “ภาวะ” ศัพท์ แปลว่า “ความเป็นแห่ง...” ใช้ประกอบกับศัพท์ที่เป็น สุทรนาม คุณนาม นามกิตก์ กิริยากิตก์ เป็นต้น อย่างนี้

ศัพท์ที่ลง ตต ปัจจัย อย่างนี้

จนทสส ภาโว จนทตต.

มนุสสสส ภาโว มนุสสตต.

ทณฺฑิโน ภาโว ทณฺฑิตต.

ปจกสส ภาโว ปจกตต.

นีลสส ภาโว นีลตต.

ปัสสูลิกสส ภาโว ปัสสูลิกตต.

ความเป็น แห่งพระจันทร์ ชื่อว่า

จันทตตะ(ความเป็นแห่งพระจันทร์)

ความเป็น แห่งมนุษย์ ชื่อว่า

มนุสสตตะ(ความเป็นแห่งมนุษย์)

ความเป็น แห่งคนมีไม้เท้า ชื่อว่า

ทณฺฑิตตะ(ความเป็นแห่งคนมีไม้เท้า)

ความเป็น แห่งคนหุง ชื่อว่า

ปจกตตะ(ความเป็นแห่งคนหุง)

ความเป็น แห่งของเขียว ชื่อว่า

นีลตตะ(ความเป็นแห่งของเขียว)

ความเป็น แห่งผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ชื่อว่า

ปัสสูลิกตตะ(ความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร)

ศัพท์ที่ลง ญย ปัจจัย อย่างนี้

ปณฺฑิตสส ภาโว ปณฺฑิจจ.

กุสสส ภาโว โกสสล.

สมณสส ภาโว สามณญ.

สุทสส ภาโว โสทซ.

บุริสส ภาโว โบริสส.

นิปกสส ภาโว เนปกก.

อุปมาย ภาโว โอปมม.

ความเป็น แห่งบัณฑิต ชื่อว่า

ปณฺฑิจจะ(ความเป็นแห่งบัณฑิต)

ความเป็น แห่งคนฉลาด ชื่อว่า

โกสสละ(ความเป็นแห่งคนฉลาด)

ความเป็น แห่งสมณะ ชื่อว่า

สามณญะ(ความเป็นแห่งสมณะ)

ความเป็น แห่งเพื่อน ชื่อว่า

โสทซะ(ความเป็นแห่งเพื่อน)

ความเป็น แห่งบุรุษ ชื่อว่า

โบริสสะ(ความเป็นแห่งบุรุษ)

ความเป็น แห่งคนมีปัญญา ชื่อว่า

เนปกกะ(ความเป็นแห่งคนมีปัญญา)

ความเป็น แห่งอุปมา ชื่อว่า

อลสสฺส ภาโว อาลสฺยํ.

อโรคฺสส ภาโว อาโรคฺยํ.

พหุสฺสสฺส ภาโว พหุสฺสจฺจํ.

ศัพท์ที่ลง ตตน ปัจจย อย่างนี้

ปฺฤชฺชนสฺส ภาโว ปฺฤชฺชนตฺตณํ.

เวทนสฺส ภาโว เวทนตฺตณํ.

ชาฺรสฺส ภาโว ชาฺรตฺตณํ.

ชายาย ภาโว ชายตฺตณํ.

ศัพท์ที่ลง ตา ปัจจย อย่างนี้

มฺฤทฺโณ ภาโว มฺฤทฺตา.

สหายสฺส ภาโว สหายตา.

นิทฺหารามสฺส ภาโว นิทฺหารามตา.

สงฺคณิการามสฺส ภาโว สงฺคณิการามตา. ความเป็น แห่งผู้ร่วมหมู่เป็นที่มายินดี ชื่อว่า

ภสฺสสารามสฺส ภาโว ภสฺสสารามตา. ความเป็น แห่งการพูดเหลวไหลเป็นที่มายินดี ชื่อว่า

กตฺถญฺญสฺส ภาโว กตฺถญฺญตา. ความเป็น แห่งผู้รู้อุปการะที่คนอื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า

โสวจฺสสฺส ภาโว โสวจฺสสตา. ความเป็น แห่งบุคคลผู้ว่าง่าย ชื่อว่า

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจย อย่างนี้

วิสมสฺส ภาโว เวสมํ.

สุจิโน ภาโว โสจํ.

โอปมฺมะ(ความเป็นแห่งอุปมา)

ความเป็น แห่งคนเกียจคร้าน ชื่อว่า

อาลสฺยะ(ความเป็นแห่งคนเกียจคร้าน)

ความเป็น แห่งคนไม่มีโรค ชื่อว่า

อาโรคฺยะ(ความเป็นแห่งคนไม่มีโรค)

ความเป็น แห่งคนผู้ฟังมาก ชื่อว่า

พหุสฺสจฺจะ(ความเป็นแห่งคนผู้ฟังมาก)

ความเป็น แห่งปฺฤชฺชน ชื่อว่า

ปฺฤชฺชนตฺตณะ(ความเป็นแห่งปฺฤชฺชน)

ความเป็น แห่งผู้มีเวทนา ชื่อว่า

เวทนตฺตณะ(ความเป็นแห่งผู้มีเวทนา)

ความเป็น แห่งชายชู้ ชื่อว่า

ชาฺรตฺตณะ(ความเป็นแห่งชายชู้)

ความเป็น แห่งภรรยา ชื่อว่า

ชายตฺตณะ(ความเป็นแห่งภรรยา)

ความเป็น แห่งคนอ่อนโยน ชื่อว่า

มฺฤทฺตา(ความเป็นแห่งคนอ่อนโยน)

ความเป็น แห่งสหาย ชื่อว่า

สหายตา(ความเป็นแห่งสหาย)

ความเป็น แห่งคนมีความหลับเป็นที่มายินดี ชื่อว่า

นิทฺหารามตา(ความเป็นของผู้ชอบนอนมาก)

ความเป็น แห่งผู้ร่วมหมู่เป็นที่มายินดี ชื่อว่า

สงฺคณิการามตา(ความเป็นของผู้ชอบร่วมหมู่)

ความเป็น แห่งการพูดเหลวไหลเป็นที่มายินดี ชื่อว่า

ภสฺสสารามตา(ความเป็นของผู้ชอบพูดเหลวไหล)

ความเป็น แห่งผู้รู้อุปการะที่คนอื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า

กตฺถญฺญตา(ความเป็นของผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว)

ความเป็น แห่งบุคคลผู้ว่าง่าย ชื่อว่า

โสวจฺสสตา(ความเป็นของผู้ว่าง่าย)

ความเป็น แห่งของเสมอไปปราศ ชื่อว่า

เวสมะ(ความเป็นของเสมอไปปราศ)

ความเป็น แห่งของสะอาด ชื่อว่า

มุกุโน ภาโว มททว.	โสจะ(ความเป็นของสะอาด) ความเป็น แห่งคนอ่อนโยน ชื่อว่า มัททวะ(ความเป็นคนอ่อนโยน)
ครุโน ภาโว คารโว.	ความเป็น แห่งผู้ควรเคารพ ชื่อว่า การวะ(ความเป็นผู้ควรเคารพ)
อุชุน ภาโว อาชชว.	ความเป็น แห่งคนซื่อตรง ชื่อว่า อาชชวะ(ความเป็นคนซื่อตรง)
ศัพท์ที่ลง กณ ปัจจย อย่างนี้	
รมณียสส ภาโว รามณียก.	ความเป็น แห่งของอันบุคคลพึงยินดี ชื่อว่า รามณียกะ(ความเป็นของที่น่ายินดี)
ปุชณียสส ภาโว ปุชณียก.	ความเป็น แห่งบุคคลผู้ควรซึ่งการบูชา ชื่อว่า ปุชณียกะ(ความเป็นบุคคลผู้ควรบูชา)
ทสสนียสส ภาโว ทสสนียก.	ความเป็น แห่งบุคคลผู้ควรซึ่งการเห็น ชื่อว่า ทสสนียกะ(ความเป็นบุคคลผู้ควรเห็น)
คมนียสส ภาโว คมนียก.	ความเป็น แห่งสถานที่อันควรซึ่งการไป ชื่อว่า คมนียกะ(ความเป็นสถานที่ควรไป)
มานุญสส ภาโว มานุญยก.	ความเป็น แห่งของเป็นที่พอใจ ชื่อว่า มานุญยกะ(ความเป็นของเป็นที่พอใจ)

๑๕.อพยยัตถิต

อพยยัตถิต ใช้ปัจจัย ๒ ตัว คือ **ถา** และ **ถ** ปัจจัย แทน “**ปการ**” ศัพท์ แปลว่า “โดยประการ...”
นิยมลงท้ายวิเศษนศัพท์นาม โดยเฉพาะ **ถา** ปัจจัย ลงท้าย **ย** และ **ต** ศัพท์ **ถ** ปัจจัย ลงท้าย **ก** และ **อิม** ศัพท์
เป็นต้น สำเร็จรูปเป็นนิบาตบอกประการ จัดเป็นอพยยศัพท์ อย่างนี้

ศัพท์ที่ลง ถา ปัจจัย อย่างนี้	
เยน ปกาเรน ยถา.	โดยประการ ไต ชื่อว่า ยถา(โดยประการใด)
เตน ปกาเรน ตถา.	โดยประการ นั้น ชื่อว่า ตถา(โดยประการนั้น)
สพเพน ปกาเรน สพพถา.	โดยประการ ทั้งปวง ชื่อว่า สัพพถา(โดยประการทั้งปวง)
อญเณน ปกาเรน อญญถา	โดยประการ อื่น ชื่อว่า อัญญถา(โดยประการอื่น)
ศัพท์ที่ลง ถ ปัจจัย อย่างนี้	
เกน ปกาเรน กถ.	โดยประการ ไร ชื่อว่า กถ(โดยประการไร)
อิมินา ปกาเรน อิตถ.	โดยประการ นี้ ชื่อว่า อิตถ(โดยประการนี้)

๓.๘ อาขยาต

อาขยาต คือกริยาศัพท์ที่กล่าวถึงกิริยาอาการที่แสดงออกทางกาย วาจา หรือทางใจ เช่น ทำ พุด คิด ฝัน ยืน เดิน วิ่ง กระโดด นั่ง นอน ตื่น กิน เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

กริยา อาจิขตติ อาขยาต, กริยาปท (อา + ขยา กถเน ในการกล่าว + ต)

บทใด ย่อมกล่าว ซึ่งกิริยา เหตุนั้น บทนั้น ชื่อว่า อาขยาต ได้แก่ กริยาปท (ชื่อว่าอาขยาต เพราะกล่าวกิริยา)

อาขยาตนั้น มีส่วนประกอบใหญ่ ๆ ๓ อย่าง คือ **ธาตุ ปัจจัย และ วิภัติ** ซึ่งนำมาปรุ้งกันแล้ว สำเร็จเป็นรูปศัพท์อันบ่งบอกเนื้อความ รวมทั้งแสดงให้รู้ถึง กาล บท วจนะ บุรุษ และ วาจก เป็นต้น เช่น คำว่า **จรติ** แปลว่า ย่อมเที่ยวไป มาจาก **จร ธาตุ** จรณ ในการเที่ยวไป + **อ ปัจจัย** + **ติ วัตตมานาวิภัติ**

ธาตุ

ธาตุ คือศัพท์ที่เป็นรากเหง้าของอาขยาต มีอยู่เป็นจำนวนมาก แบ่งออกเป็นหมวด ๆ ตามที่ประกอบปัจจัยเหมือนกัน มี ๘ หมวด คือ

๑. ภูวาทิคนธาตุ ลง อ ปัจจัย

ภู สัตตาย	ในความมี ความเป็น	เช่น	ภวติ	ย่อมมี ย่อมเป็น
หุ สัตตาย	ในความมี ความเป็น	เช่น	โหติ	ย่อมมี ย่อมเป็น
ลี สเย	ในการนอน	เช่น	เสติ สยติ	ย่อมนอน
มร มรณ	ในความตาย	เช่น	มรติ	ย่อมตาย
ปจ ปาเก	ในการหุง ต้ม แกง	เช่น	ปจติ	ย่อมหุง ย่อมต้ม
ลภ ลาเภ	ในการได้	เช่น	ลภติ	ย่อมได้
คมุ คติมहि	ในการไป	เช่น	คจฺจติ	ย่อมไป
วจ วียตติย วาจาย	ในการพูดชัดเจน	เช่น	วจติ	ย่อมกล่าว
วส นิวาเส	ในการอยู่	เช่น	วสติ	ย่อมอยู่

๒. รุฐาทิคนธาตุ ลงนิคหิตอาคมที่สระต้นธาตุ และ อ เอ ปัจจัย

รุฐ อวารณ	ในการปิดกั้น	เช่น	รุณฺธติ รุณฺเธติ	ย่อมปิด-กั้น
มฺจ โมจเน	ในการปล่อย	เช่น	มฺจฺจติ	ย่อมปล่อย
ภฺช พฺยวหฺรณ	ในการกิน	เช่น	ภฺชฺชติ	ย่อมกิน ย่อมบริโภค
ภฺท วิทธารณ	ในการผ่า ทำลาย	เช่น	ภฺทฺทติ	ย่อมผ่า ย่อมทำลาย
ฉฺช ทฺวิธารณ	ในการตัด	เช่น	ฉฺชฺชติ	ย่อมตัด
ยฺช โยเค	ในการประกอบ	เช่น	ยฺชฺชติ	ย่อมประกอบ

๓. ทิวาทิคนธาคู ลง ย ปัจจัย

ทิว กิฬายั	ในการเล่น	เช่น	ทิพฺพติ	ย่อมเล่น
ปท คติมฺหิ	ในการไป	เช่น	อุปฺปชฺชติ	ย่อมเข้าไป
พฐ อวคฺคเน	ในการตรัสรู้	เช่น	พฺพชฺชติ	ย่อมตรัสรู้
กฐ โกเป	ในความโกรธ	เช่น	กฺขชฺชติ	ย่อมโกรธ
มน ญฺาเณ	ในความรู้	เช่น	มณฺญติ	ย่อมรู้
สมฺ อฺปสเม	ในความสงบ	เช่น	สมฺมติ	ย่อมสงบ
ชน ชนเน	ในการเกิด	เช่น	ชายติ	ย่อมเกิด

๔. สุวาทิคนธาคู ลง ณฺ ณา อุณา ปัจจัย

สุ สวเน	ในการฟัง	เช่น	สุโณติ สฺสุณาติ	ย่อมฟัง
หิ คติมฺหิ	ในการไป	เช่น	ปฺธิณาติ	ย่อมส่งไป
อป ปาปฺณเน	ในการถึง บรรลุ	เช่น	ปาปฺณาติ	ย่อมถึง บรรลุ
สก สตฺติมฺหิ	ในความสามารถ	เช่น	สกฺกฺณาติ	ย่อมสามารถ

๕. กิยวาทิคนธาคู ลง นา ปัจจัย

กิ ทพฺพวณฺนิมเย	ในการซื้อ-ขาย	เช่น	กิณฺนาติ	ย่อมซื้อ
			วิกฺกิณฺนาติ	ย่อมขาย
ชิ ชเย	ในการชนะ	เช่น	ชินฺนาติ	ย่อมชนะ
จิ จเย	ในการสะสม	เช่น	จินฺนาติ	ย่อมสะสม
ฌา อวโพรเน	ในความรู้	เช่น	ชานฺนาติ	ย่อมรู้
			วิชานฺนาติ	ย่อมรู้,ย่อมรู้แจ้ง
มิ มาเน	ในการตวง	เช่น	มินฺนาติ	ย่อมตวง
ลฺู เณฺทเน	ในการตัด	เช่น	ลฺุณฺนาติ	ย่อมตัด
ธฺู กมฺปนเ	ในความหวั่นไหว	เช่น	ธฺูณฺนาติ	ย่อมหวั่นไหว

๖. คหวาทิคนธาคู ลง ปฺป ณา ปัจจัย

คห อฺปาทาเน	ในการถือเอา	เช่น	เขปฺปติ	ย่อมถือเอา
			คณฺหาติ	ย่อมถือเอา
			อฺคฺคณฺหาติ	ย่อมเรียนเอา
			ปคฺคณฺหาติ	ย่อมยกย่อง,ย่อมประคอง
			นิคฺคณฺหาติ	ย่อมชม

สงฺคณฺหาติ ย่อมสงเคราะห์

ปฏิกุณฺหาติ ย่อมรับเอา

๗. ตนาทิกณฺหาตุ ลง โอ ยิร ปัจจัย

ตฺนุ วิตุถาเร ในความแผ่ไป เช่น ตโนติ ย่อมแผ่ไป

กร กรณเ ในการกระทำ เช่น กโรติ กยิรติ ย่อมกระทำ

อภิสงฺขโรติ ย่อมปรุงแต่ง

สก สตฺติมฺหิ ในความสามารถ เช่น สกโกติ ย่อมอาจ ย่อมสามารถ

อป ปาปฺณเ ในการถึง บรรลุ เช่น ปโปติ ย่อมถึง บรรลุ

๘. จุราทิกณฺหาตุ ลง เณ ฌย ปัจจัย

จุร เถยเย ในการลัก ขโมย เช่น โจเรติ โจรยติ ย่อมลัก ย่อมขโมย

มนต คฺตุตฺถาสเน ในการปรึกษา เช่น มนเตติ มนตยติ ย่อมปรึกษา

ปาล รกฺขเน ในการดูแล รักษา เช่น ปาเลติ ปาลยติ ย่อมดูแลรักษา

ฆฏ ฆฏฺเณ ในการสืบท่อ เช่น ฆาณฺเติ ฆาณฺยติ ย่อมสืบท่อ

วิท ฌาเณ ในความรู้ เช่น เวเทติ เวทยติ ย่อมรู้

คน สงฺขยาเน ในการนับ เช่น คเณติ คณยติ ย่อมนับ

ตกฺก จินฺตายํ ในความคิด เช่น ตกฺเกติ ตกฺกยติ ย่อมคิด ย่อมตรึก

จินต จินฺตายํ ในความคิด เช่น จินเตติ จินตยติ ย่อมคิด

ธร ธารเณ ในการทรงไว้ เช่น ธาเรติ ธารยติ ย่อมทรงไว้

สกัมมธาทูและอกัมมธาทู

ธาทูทั้ง ๘ หมวดนี้ เมื่อย่อลงแล้ว ได้ ๒ ประเภท คือ

๑. สกัมมธาทู ธาทูที่มีกรรม (มองหากรรม คือ ทุตฺติยาวิภัตติ)

เช่น บุริโส กมฺมํ กโรติ บุรุษกำลังทำซึ่งงาน

กุมารโ สฺนขํ ปหฺรติ เด็กชายตีซึ่งสุนัข

๒. อกัมมธาทู ธาทูที่ไม่มีกรรม (ไม่มองหากรรม)

เช่น ภิกฺขุ สยเน เสติ ภิกษุนอนบนที่นอน

โส เคเห วสติ เขาอยู่ในบ้าน

จำไว้แบบนี้ว่า ธาทูตัวใดแปลเข้ากับคำว่า "ซึ่ง" ได้ดี ธาตุนั้นเป็นสกัมมธาทู, ธาทูตัวใดแปลเข้ากับคำว่า "ซึ่ง" ไม่ได้ ธาตุนั้นเป็นอกัมมธาทู

ปัจจัย

ปัจจัย คือศัพท์สำหรับประกอบหลังธาทู เป็นเครื่องหมายของวาทก แบ่งออกเป็น ๕ หมวด คือ

๑. ปัจจัย ๑๓ ตัว คือ **อ เอ ย ญ ณา อุณา นา ปป ณา โอ ยิร เณ ฌย** (ปัจจัยประจำหมวดธาตุทั้ง ๘ หมวด) เป็นเครื่องหมาย **กัตตุวาก**

๒. **ย** ปัจจัยและ **อิ อี** อากมหน้า **ย** (อีย, อีย) เป็นเครื่องหมาย **กัมมวาก**

๓. **ย** ปัจจัยและวิภัติฝ้ายัตตโนบท **ปฐมบุรุษ เอกวณะ** (เต ตํ เอถ ตถ อา สุตเต สุตถ) เป็นเครื่องหมาย **ภาววาก**

๔. ปัจจัย ๔ ตัว คือ **เณ ฌย ณาเป ณาปย** เป็นเครื่องหมาย **เหตุกัตตุวาก**

๕. ปัจจัย ๔ ตัวนั้น และ **ย** ปัจจัยกับ **อิ อี** อากมหน้า **ย** (ณีย, ฌยีย, ณาปีย, ณาปียีย) เป็นเครื่องหมาย **เหตุกัมมวาก**

วาก แปลว่า ผู้กล่าว หมายถึงโครงสร้างรูปประโยคในภาษาบาลี อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ธาตุที่ประกอบปัจจัยและวิภัติ(กาล-บท-วณะ-บุรุษ) สำเร็จแล้ว เรียกว่า **วาก** คือกิริยาศัพท์ที่บอกประธานหรือผู้กล่าวประธานนั่นเอง มี ๕ วาก ดังนี้

๑.**กัตตุวาก** กล่าวผู้กระทำ คือแสดงว่าเป็นกิริยาของผู้กระทำเอง เป็นประธานในประโยค เช่น

สุโท โอทนํ ปจติ. พ่อครัว ย่อมหุง ซึ่งข้าวสุก **สุโท** เป็นกัตตาผู้กระทำ คือเป็นผู้หุง และเป็นประธานของกิริยาศัพท์ คือ **ปจติ**

๒.**เหตุกัตตุวาก** กล่าวถึงผู้เป็นเหตุให้คนอื่นทำกิริยา คือ แสดงว่าเป็นกิริยาของผู้ใช้ให้ผู้อื่นทำ เช่น

สามิโก สุทํ โอทนํ ปาเจติ. เจ้านาย ยังพ่อครัว ให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก **สามิโก** เป็นเหตุกัตตา คือเป็นผู้ใช้ ไม่ได้ทำเอง และเป็นบทประธานของกิริยาศัพท์ คือ **ปาเจติ**

๓.**กัมมวาก** กล่าวสิ่งที่ถูกกระทำ เป็นประธานในประโยค เป็นการยกเอาสิ่งที่ถูกกระทำขึ้นมา กล่าวเป็นประธานในประโยค เช่น

สุเทน โอทโน ปจียเต. ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่ **โอทโน** เป็นประธานในประโยค โดยนัยที่ยกกรรมขึ้นเป็นประธานอันมีกิริยาที่แสดงให้เห็นได้ คือ **ปจียเต**

๔.**เหตุกัมมวาก** กล่าวถึงสิ่งที่ถูกผู้อื่นใช้ให้กระทำกิริยา คือ แสดงว่าเป็นกิริยาของสิ่งที่เขาใช้ให้ผู้อื่นกระทำนั่นเอง เช่น

สามิเกณ สุเทน โอทโน ปาจาปียเต. ข้าวสุก อันเจ้านาย ยังพ่อครัว ให้หุงอยู่ **โอทโน** เป็นเหตุกัมม คือสิ่งที่ถูกเขาใช้ให้ทำ และเป็นประธานของกิริยาศัพท์ **ปาจาปียเต**

๕.**ภาววาก** กล่าวถึงภาวะ ความมี ความเป็น ในประโยคเท่านั้น ไม่กล่าวกัตตาเป็นตัวประธานและกรรม เช่น

เตน ญยเต. อันเขา เป็นอยู่ **ญยเต** เป็นกิริยาศัพท์ ที่กล่าวแต่ความมี ความเป็น ใช้ตติยวิภัติ **เตน** กล่าวความมี ความเป็น

วิภัติ

วิภัติ คือศัพท์สำหรับประกอบหลังธาตุต่อจากปัจจัย จำแนกอาขยาตให้มีรูปและความหมายต่างกันโดย กาล บท บุรุษ วณะ อาขยาตวิภัตินี้มี ๙๖ ตัว แบ่งเป็น ๘ หมวด ๆ ละ ๑๒ ตัว คือ

๑. **วัตตมานา** :- **ติ อนติ สี ถ มิ ม, เต อนเต เส วเห เอ มเห** (อยู่, ย่อม, จะ, กำลัง)

๒. **ปัญญา** :- **ตุ อนุ หิ ถ มิ ม, ตํ อนุตํ สสุ วโห เอ อามเส** (จง, กรุณา, โปรด, ช่วย)

๓. สัตตมี :- เออยย เออยฺยฺ เออยฺยาสี เออยฺยถ เออยฺยามี เออยฺยาม, เอถ เอริ เอโถ เออยฺยวฺโห เออยฺย
เออยฺยามเห (ฟัง, ควร)

๔. ปโรกขา :- อ อุ เอ ตถ อํ มห, ตถ เร ตโถ วโห อี มเห (แล้ว)

๕. หียยัตตนิ :- อา อุ โอ ตถ อํ มหา, ตถ ตถฺ สว หิ อี มหเส (แล้ว, ได้...แล้ว)

๖. อัชชตนิ :- อี อุ โอ ตถ อี มหา, อา อุ เส วหิ อํ มเห (แล้ว, ได้...แล้ว)

๗. ภวิสสันตี :- สฺสตี สฺสนตี สฺสสิ สฺสส สฺสามิ สฺสาม, สฺสเต สฺสนเต สฺสเส สฺสวเห สฺสํ สฺสามเห
(จัก, จะ)

๘. กาลาติปัตติ :- สฺสา สฺสํสฺ สฺเส สฺสส สฺสํ สฺสามหา, สฺสส สฺสสิสฺ สฺสเส สฺสวเห สฺสํ สฺสามหเส
(จัก..แล้ว, จักได้..แล้ว)

จำแนกวิภัติ ๘ หมวด โดยกาล ๓

กาล มี ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และ อนาคต วิภัติทั้ง ๘ หมวดนั้น แบ่งออกเป็นกาล ดังนี้

วัตตมานา	เป็น	ปัจจุบันกาล
ปัญจมี	เป็น	ปัจจุบันกาล
สัตตมี	เป็น	ปัจจุบันกาล
ปโรกขา	เป็น	อดีตกาล
หียยัตตนิ	เป็น	อดีตกาล
อัชชตนิ	เป็น	อดีตกาล
ภวิสสันตี	เป็น	อนาคตกาล
กาลาติปัตติ	เป็น	อนาคตกาล

ปัจจุบันกาล ๓

๑. ปัจจุบันแท้ ใช้วัตตมานาวิภัติ แปลว่า "อยู่, กำลัง", ปัญจมี แปลว่า "จง, เชิญ, กรุณา, โปรด",
สัตตมี แปลว่า "ฟัง, ควร"

เช่น ภิกฺขุ ธมฺมํ เทเสติ	ภิกษุแสดงอยู่ซึ่งธรรม, ภิกษุกำลังแสดงธรรม
ตวํ ปุณฺณํ กโรหิ	ท่านจงทำซึ่งบุญ, เชิญท่านทำบุญ
ตวํ สมาริ ภาเวยฺยาสี	ท่านฟังเจริญสมาธิ, ท่านควรเจริญสมาธิ

๒. ปัจจุบันใกล้เคียงอดีต ใช้วัตตมานาวิภัติ แปลว่า "ย่อม" (หรือไม่แปล)

เช่น กุโธ นุ ตวํ อาคจฺฉสิ	ท่านย่อมมาจากที่ไหนหนอ
เทวมหานครโต อาคจฺฉามิ	มาจากกรุงเทพมหานคร

๓. ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต ใช้วัตตมานาวิภัติ แปลว่า "จะ"

เช่น กุหิ คจฺฉสิ	ท่านจะไปที่ไหน
เชียงใหม่นคร คจฺฉามิ	ผมจะไปเมืองเชียงใหม่

อดีตกาล ๓

๑. อดีตที่ล่วงไปแล้วไม่มีกำหนด ใช้ปโรกขาวิภัติ แปลว่า "แล้ว"

เช่น โส กิร ราชา พหฺว	ได้ยินว่า เขาเป็นพระราชาแล้ว
เตนาห ภควา	เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแล้ว

๒. อดีตที่ล่วงไปเมื่อวาน ใช้หียัตตนิวิรัตติ แปลว่า "แล้ว", ถ้ามี อ อาคมนำหน้า แปลว่า "ได้...แล้ว"

เช่น โส โอทนํ ปจา เขาหุงข้าวแล้ว
 โส คามํ อคจฺฉา เขาได้ไปบ้านแล้ว

๓. อดีตที่ล่วงไปในวันนี้ ใช้อัชชตนิวิรัตติ แปลว่า "แล้ว", ถ้ามี อ อาคมนำหน้า แปลว่า "ได้...แล้ว"
 เช่น มยํ ทานาทีนิ ปุณฺณานิ กริมหา พวกเราทำแล้วซึ่งบุญมีทานเป็นต้น
 ภิกขุ คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ ภิกษุได้เข้าไปแล้วสู่หมู่บ้านเพื่อปิณฑาต

อนาคตกาล ๒

๑. อนาคตของปัจจุบัน ใช้ภวิสสันตวิรัตติ แปลว่า "จัก, จะ"

เช่น มยํ ธมฺมํ สฺมุทิสฺสาม พวกเราจักฟังธรรม
 กทา ปญฺจ สีลานิ สมมาทียิสฺสธ เมื่อไรพวกท่านจักสมาทานศีล ๕

๒. อนาคตของอดีต ใช้กาลาติปัตติวิรัตติ แปลว่า "จัก...แล้ว", ถ้ามี อ อาคมนำหน้า แปลว่า "จักได้...แล้ว" เช่น โส เจ ปรมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺสา, อรหา ภวิสฺสา หากว่าเขาจักได้บวชในปฐมวัยแล้วไซ้, จักเป็นพระอรหันต์แล้ว

ตารางแสดง วิรัตติ กาล บท บุรุษ วจนะ โยคะ

วัตตมานา เป็นปัจจุบันกาล แปลว่า อยู่ ย่อม จะ กำลัง

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	ติ	อนติ	เต	อนเต	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	ลี	ถ	เส	วเห	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	มิ	ม	เอ	มเห	อมหโยคะ

ปรัสสบทนิยมใช้ในกัตตุรูป อัตตโนบทนิยมใช้ในกัมมรูป

กิริยาที่เป็นปฐมบุรุษ ใช้ สุตฺรนาม เป็นประธาน

กิริยาที่เป็นมัชฌิมบุรุษ ใช้ ตุมฺห ศัพท์เป็นประธาน

กิริยาที่เป็นอุตตมบุรุษ ใช้ อมฺห ศัพท์เป็นประธาน

ส่วนวิรัตติที่เหลือ นักศึกษาสามารถจำแนกได้ด้วยวิธีเดียวกันนี้ ดังนี้

ปญฺจมี เป็นปัจจุบันกาล แปลว่า จง เกิด ขอจง กรุณา โปรด ช่วย

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	ตุ	อนตุ	ตํ	อนตํ	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	หิ	ถ	สสุ	วโห	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	มิ	ม	เอ	อมฺหเส	อมหโยคะ

สัทตมี เป็นปัจจุบันกาล แปลว่า ควร พึง

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	เออยย	เออยฺย	เอถ	เอริ	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	เออยยาสี	เออยฺยาส	เอโถ	เออยฺวโห	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	เออยยามิ	เออยฺยาม	เออยฺย	เออยฺยามเห	อมหโยคะ

ปโรกขา เป็นอดีตกาลล่วงแล้วไม่มีกำหนด แปลว่า แล้ว

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	อ	อุ	ตถ	เร	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	เอ	ตถ	ตโถ	วโห	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	อํ	มท	อิ	มเห	อมหโยคะ

หิยัตตนี เป็นอดีตกาลล่วงแล้วเมื่อวาน แปลว่า แล้ว ได้...แล้ว

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	อา	อุ	ตถ	ตถํ	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	โอ	ตถ	เส	วหํ	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	อํ	มท	อิ	มทเส	อมหโยคะ

อัชชัตตนี เป็นอดีตกาลล่วงแล้วในวันนี้ แปลว่า แล้ว ได้...แล้ว

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	อิ	อุ	อา	อุ	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	โอ	ตถ	เส	วหํ	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	อิ	มทา	อํ	มเห	อมหโยคะ

ภวิสสันติ เป็นอนาคตกาลของปัจจุบัน แปลว่า จัก จะ

ปรัสนสพท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	สสติ	สสนติ	สสเต	สสนเต	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	สสสิ	สสถ	สสเส	สสวहे	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	สสามิ	สสาม	สสํ	สสามเห	อมหโยคะ

กาลาติปัตติ เป็นอนาคตกาลของอดีต แปลว่า จัก...แล้ว จักได้...แล้ว

ปรัสนสพท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	สสา	สสํสุ	สสถ	สสํสุ	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	สเส	สสถ	สสเส	สสวहे	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	สสํ	สสามหา	สสํ	สสามหเส	อมหโยคะ

ตัวอย่าง สัพพปมาลา

วัตตมานาวักตติ

ภูธาตุ กัตตุ (ย่อมมี ย่อมเป็น)

ปรัสนสพท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐมบุรุษ	ภาวติ	ภาวนติ	ภาวเต	ภาวนเต	นามโยคะ
มัชฌิมบุรุษ	ภาวสิ	ภาวถ	ภาวเส	ภาวหเว	ตุมหโยคะ
อุตตมบุรุษ	ภาวามิ	ภาวาม	ภาเว	ภาวามเห	อมหโยคะ

อุทาหรณ์

๑. โส ปณฺธิโต ภาวติ, เต ปณฺธิตา ภาวนติ.
๒. ตวํ ปณฺธิโต ภาวสิ, ตุมเห ปณฺธิตา ภาวถ.
๓. อหํ ปณฺธิโต ภาวามิ, มยํ ปณฺธิตา ภาวาม.
๔. โส สมาริ ภาเวติ, เต สมาริ ภาเวนติ.
๕. ตวํ สหํ ภาเวสิ, ตุมเห ปณฺธิ ภาเวถ.
๖. อหํ กุสํ ภาเวมิ, มยํ เมตํ ภาเวม.
๗. เตน เวทนา อนุญยติ, เตน เวทนาโย อนุญยนติ.
๘. ตยา ทุกํ อนุญยติ, ตุมเหหิ โสมนสฺสา อนุญยนติ.
๙. มยา สุขํ อนุญยติ, อมเหหิ โทมนสฺสเวทนาโย อนุญยนติ.

๑๐. ปุคฺคเลน ปุริสํ สฺมาธิ ภาวียติ, ปุคฺคเลน ปุริสํ สฺมาธโย ภาวียนติ

๑๑. ตยา มํ สฺมาธิ ภาวียติ, ตุมฺहेหิ อูปาสกํ สฺมาธโย ภาวียนติ

๑๒. มยา ตวํ สฺมาธิ ภาวียติ, อมฺเหหิ มนุสฺเส สฺมาธโย ภาวียนติ.

ปัญจมีวิรัตติ

ปจฺราตุ กัตตุ (จงหุง จงต้ม)

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐม.	ปจตุ	ปจฺนตฺ	ปจตํ	ปจฺนตํ	นาม.
มัชฌิม.	ปจ ปจาทิ	ปจถ	ปจสสุ	ปจวฺโห	ตุมฺห.
อุตตม.	ปจามิ	ปจาม	ปจเ	ปจามเส	อมฺห.

อุทาหรณ์

๑. สฺวโท โอทนํ ปจตุ, ปจตํ. สฺวทกา โอทนํ ปจฺนตฺ, ปจฺนตํ.

๒. ตวํ โอทนํ ปจ, ปจาทิ, ปจสสุ. ตุมฺहे โอทนํ ปจถ, ปจวฺโห.

๓. อหํ โอทนํ ปจามิ, ปจเ. มยํ โอทนํ ปจาม, ปจามเส.

๔. อิมสฺมี ทิเน เช ตวํ มฺหํ โอทนํ ปจ.

๕. ตวํ เสว เตสํ ฆตฺตํ ปจาทิ.

๖. สาธุ ฆนฺเต อธิวาเสถ, ยาคํ เต ปาจาเปมิ.

๗. มยํ โอทนญจ พยฺยชนญจ สฺวปญจ เอกโตว ปาจาปยาม.

๘. ทายกา อารามิกภิกฺขุสฺส อาคนตฺกภิกฺขุสฺส จ ภิกฺขํ ปาจยนตฺ.

๙. สฺวเทน โอทโน ปจียตฺ, ยาคุ สฺวทิกาย ปจจตํ.

๑๐. สามีเกน สฺวทํ ปหฺนฺโต โอทโน ปาจาปียตฺ.

๑๑. น ปจามิ น ปาเจมิ น จินฺทามิ น เณฺทเย

ตํ มํ อภิณฺจนํ ญตฺวา สพฺพปาเปหิ อารตํ (ขุ. ชา. ๒๗/๒๘๕/๓๒๔)

สัตตมีวิรัตติ

คฺมฺราตุ กัตตุ (พึงไป ควรไป)

ปรัสสบท			อัตตโนบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐม.	คจฺเณ คจฺเณยฺย	คจฺจํ คจฺเณยฺยํ	คจฺเณถ	คจฺเณวํ	นาม.
มัชฌิม.	คจฺเณ คจฺเณยฺยาสี	คจฺเณยฺยถ	คจฺเณโถ	คจฺเณยฺยวฺโห	ตุมฺห.
อุตตม.	คจฺเณ คจฺเณยฺยามิ	คจฺเณยฺยาม	คจฺเณ คจฺเณยฺยํ	คจฺเณยฺยามเห	อมฺห.

อุทาหรณ์

๑. โส คามํ คจฺเณยฺย, เต คามํ คจฺเณยฺยํ.

๒. ตว์ อตตโน คามิ คจฺเญยาสี, ตุมเห อตตโน คามิ คจฺเญยาล.

๓. อหิ อรณญิ วา นที วา คจฺเญยามี, มยิ อรณญิ วา นที วา คจฺเญยาม.

๔. น หิ เอเตหิ ยานเหิ คจฺเญย อคตํ ทิสํ

ยถาตตนา สฺทนนเตน ทนฺโต ทนฺเตน คจฺฉติ. (ขุ.ธ. ๒๕/๓๒๓/๗๒)

ปโรทวาริวัத்தติ

พฐาตุ กัตตุ ปรัสสบท (กล่าวแล้ว, พูดแล้ว)

บุรุษ	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐม.	อาห	อาหุ อาหิสุ	นาม.
มัชฌิม.	อาเห	อาहितถ	ตุมห.
อุตตม.	อาหิ	อาหิมห	อมห.

ปโรทวาริวัத்தติ นี้ มีใช้น้อย จึงแสดงไว้เท่านั้น

อุทาหรณ์

เย ธมฺมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห

เตสญจ โย นิโรธो จ เอวํ วาที มหาสมฺมโน. (ขุ.อป. ๓๒/๒๘๖/๓๖)

หิยัตตนิวัத்தติ

วจธาตุ กัตตุ ปรัสสบท (กล่าวแล้ว, พูดแล้ว)

บุรุษ	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐม.	อวจา	อวจู	นาม.
มัชฌิม.	อวจ อวโจ	อวจุตถ	ตุมห.
อุตตม.	อวจ อวจิ	อวจมฺหา	อมห.

หิยัตตนิวัத்தติ นี้ มีใช้น้อย จึงแสดงไว้เท่านั้น

อัชชตนิวัத்தติ

กรธาตุ กัตตุ (ทำแล้ว ได้ทำแล้ว)

ปรัสสบท			ปรัสสบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐม.	อกาสิ	อกาสุ	อกริ	อกริสฺสุ อกิสฺสุ อกริ	นาม.
มัชฌิม.	อกาสิ	อกาสิตถ	อกริ	อกริตถ	ตุมห.
อุตตม.	อกาสิ	อกาสิมฺห	อกริ	อกริมฺห	อมห.

อุทาหรณ์

๑. โส โรทิตวา ปริเทวิตวา ปิตุ สรีริกัจจ อากาสี.

๒. ปณฺหิตา จิตฺตมตฺตโน อุชุกํ อํกํสุ.

๓. อากาสี สตุฏฺ วจัน ยถา มํ โอวที ชิโน. (ขุ.เถร. ๒๖/๖๒๖/๓๕๙)

ภวิสสันติวิภัตติ**สุธาคู กัตตุ (จักพัง)**

ปรัสสบท			ปรัสสบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐม.	สุณิสฺสติ	สุณิสฺสนฺติ	สุณิสฺสเต	สุณิสฺสนฺเต	นาม.
มัชฌิม.	สุณิสฺสสิ	สุณิสฺสส	สุณิสฺสเส	สุณิสฺสวहे	ตุมห.
อุตตม.	สุณิสฺสามิ	สุณิสฺสาม	สุณิสฺสํ	สุณิสฺสามเห	อมห.

กาลาติปัตติวิภัตติ**กรธาคู กัตตุ (จักได้ทำแล้ว)**

ปรัสสบท			ปรัสสบท		
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	โยคะ
ปฐม.	อกริสฺส	อกริสฺสํสุ	อกริสฺส	อกริสฺสิสุ	นาม.
มัชฌิม.	อกริสฺเส	อกริสฺส	อกริสฺสเส	อกริสฺสวहे	ตุมห.
อุตตม.	อกริสฺสํ	อกริสฺสามห	อกริสฺสี	อกริสฺสามหเส	อมห.

อุทาหรณ์

๑. สทฺทํ อนิทฺสสนํ สปปญฺหิํ สุณิ วา สุณฺนาติ วา สุณิสฺสติ วา.

๒. โส เจ หิยโย กมฺมณฺตํ อกริสฺส, อชฺช กหาปณานิ อลภิสฺส.

๓. สเจ อิทานิ อนนฺสนํ กริสฺสํ, อายติมปิ พุทฺธลภสุโข ภวิสฺสามิ.

ตัวอย่างกริยาอาขยาตที่มีใช้มาก**ภูวาทิคณะ**

ภาวติ ภาวนติ	ย่อมมี-เป็น	พुरुหิ พुरुถ	จงบอก-กล่าว
โหติ โหนติ	ย่อมมี-เป็น	อิจฺเจติ เอสติ	ย่อมปรารถนา
ภาวตุ ภาวนตุ	จงมี-เป็น	สณฺณมติ	ย่อมสำรวจ
โหตุ โหนตุ	จงมี-เป็น	อจฺจติ อุปาสติ	ย่อมเข้าอยู่
อโหสิ อเหสิ	ได้มี-เป็นแล้ว	อนฺุโกติ	ย่อมเสวย

ภเว ภเวยฺย	พึงมี-เป็น	ลภติ ลภนฺติ	ย่อมได้
ลียา ลียํ	พึงมี-เป็น	อลภิ อลภีสุ	ได้ได้แล้ว
ลภิสฺสติ	จักได้	วจติ วจนฺติ	ย่อมกล่าว
วุจฺจติ วุจฺจเต	ย่อมถูกกล่าว	อโวจ	ได้กล่าวแล้ว
วสติ วสนฺติ	ย่อมอยู่	วจฺจติ วจฺจามิ ^๑	จักอยู่
โรทติ โรทฺนติ	ย่อมร้องให้	คจฺจติ คจฺจนฺติ	ย่อมไป
คจฺจ คจฺจahi	จงไป	วทติ วทฺนติ	ย่อมนำไป
อคมาลิ	ได้ไปแล้ว	อชฺฌมคา	บรรลุแล้ว
ชีรติ ชีรฺนติ	ย่อมแก่	อภฺโกสติ	ย่อมดำ
อภฺโกจฺฉิ	ได้ดำแล้ว	อภฺโกสิ	ได้ดำแล้ว
อธิวาเสตุ	จงให้อยู่ทับ	มรติ มียฺยติ	ย่อมตาย
เทเสตุ	จงแสดง	ปสฺสติ ปสฺสนฺติ	ย่อมดู-เห็น
นิสีทติ	ย่อมนั่ง	ทกฺขติ ทกฺขนฺติ	ย่อมดู-เห็น
นิสีทิ นิสีทิสฺสุ	นั่งแล้ว	ยชติ ยชนฺติ	ย่อมบูชา
วชฺเชติ วชฺชติ	ย่อมกล่าว	วเทติ วทติ	ย่อมกล่าว
วเทมิ วทามิ	ย่อมกล่าว	จลติ จณฺจลติ	ย่อมหวนไหว
ตฺทติ ตฺทฺนติ	ย่อมทิ่มแทง	ณายติ ณายนฺติ	ย่อมคิด-เพ่ง
อุทฺทิสฺสติ	ย่อมสวด	ปวิสติ ปวิสฺนติ	ย่อมเข้าไป
ลิขติ ลิขฺนติ	ย่อมขีดเขียน	มุสฺสติ มุสฺสนฺติ	ย่อมสัมผัส
เสติ เสนฺติ	ย่อมนอน	สยติ สยฺนติ	ย่อมนอน
ปิวติ ปิวนฺติ	ย่อมดื่ม	ติฏฺฐติ ติฏฺฐนฺติ	ย่อมตั้งไว้
อตฺถิ สฺนติ	ย่อมมี	อตฺถ สฺนตฺ	จะมี
อสฺส อสฺสุ	พึงมี-เป็น	หนติ หนติ	ย่อมเปียดเปียน
อาห อาหุ	กล่าวแล้ว	หณฺณติ	ย่อมถูกฆ่า
ชหาติ ชหนฺติ	ย่อมสละ	ททาติ ททฺนติ	ย่อมให้
เทติ เทนฺติ	ย่อมให้	ทชฺชา ทชฺชํ	พึงให้ ควรให้
อทาสิ อทฺสํ	ได้ให้แล้ว	นิเรติ นิเรณฺติ	ย่อมฝังไว้

^๑ วสฺ ชาติ แปลงเป็น วจฺจ ลง สฺสติ และ สฺสํมิ วิภัตติ แล้วลบ สฺส เสีย สำเร็จเป็น วจฺจติ และ วจฺจามิ

รฐาธิคณะ

รฐธติ รฐธนติ	ย่อมปิด-กัน	ฉินพติ ฉินพนติ	ย่อมตัด
ยฺยชติ ยฺยชนติ	ย่อมประกอบ	ภฺยชติ ภฺยชนติ	ย่อมกิน
มฺยจติ มฺยจนติ	ย่อมปล่อย-พ้น		

ทิวาธิคณะ

ทิพพติ ทิพพนติ	ย่อมรุ่งเรือง	สิพพติ สิพพนติ	ย่อมเย็บ
อุปปชติ	ย่อมอุบัติ-เกิด	พฺชติ พฺชนติ	ย่อมตรัสรู้
ยฺชติ ยฺชนติ	ย่อมต่อสู้	กฺชติ กฺชนติ	ย่อมโกรธ
สนนยติ	ย่อมผูกมัด	มณยติ มณฺยนติ	ย่อมรู้
สมาทียติ	ย่อมสมานาน	สมมติ สมมนติ	ย่อมสงบ
กฺปปติ กฺปปนติ	ย่อมโกรธ	ชยติ ชายนติ	ย่อมเกิด

สวาธิคณะ

สฺณติ สฺณติ	ย่อมฟัง	ปฺหิณติ	ย่อมส่งไป
อาวฺณติ	ย่อมสำรวจ	มิโนติ มินนติ	ย่อมใส่ไว้
ปาปฺณติ	ย่อมบรรลु		

กียาธิคณะ

วิกฺกเณติ	ย่อมขาย	ชินาติ ชินนติ	ย่อมชนะ
จินาติ จินนติ	ย่อมก่อ-สะสม	ชานาติ ชานนติ	ย่อมรู้
วิชานาติ	ย่อมรู้แจ้ง	วิชานียา วิชณฺยา	พึงรู้แจ้ง
สมชานิ สณฺชานิ	รู้ดีแล้ว	อณฺญาสิ	ได้รู้แล้ว
มินาติ มินนติ	ย่อมนับถือ	ลฺนาติ ลฺนนติ	ย่อมตัด-เด็ด
รฺนาติ รฺนนติ	ย่อมหว่านไหว	คณฺหติ คณฺหาติ	ย่อมถือเอา
คยฺหติ คยฺहनติ	ย่อมผูกถือเอา	คณฺหิ คณฺหิสฺสุ	ถือเอาแล้ว
อคฺคเหสิ	ได้ถือเอาแล้ว	อุคฺคณฺหาติ	ย่อมถือเอา

ตนาทิกณะ

ตโนติ ตโนนติ	ย่อมแผ่ไป	กโรติ กโรนติ	ย่อมทำ
กพพนติ	ย่อมทำ	กुरुเต	ย่อมทำ
กเร กเรย	พึงทำ ควรทำ	กยิรา กยิริ	พึงทำ ควรทำ
อกาสิ อกาสุ	ได้ทำแล้ว	อกริ อกริสฺ	ได้ทำแล้ว
กริสฺ อกํสุ	ได้ทำแล้ว	กาหติ กาहनติ	จักทำ
กริสฺสติ กริสฺส	จักทำ	อภิสงฺขโรติ	ย่อมปรุ้งแต่ง
ปโปติ ปโปนติ	ย่อมบรรลु	สโกติ สโกนติ	ย่อมสามารถ

จฺราทิกณะ

โจเรติ โจเรนติ	ย่อมลัก-ขโมย	โจรยติ โจรยนติ	ย่อมลัก-ขโมย
จินเตติ จินตยติ	ย่อมคิด	จินเตสิ จินตยิ	คิดแล้ว
มนเตติ มนตยติ	ย่อมปรึกษา	ปาเลติ ปาลยติ	ย่อมรักษาไว้
ฆาณฺเติ ฆาณฺยติ	ย่อมสืบต่อ	เวเทติ เวทยติ	ย่อมรู้
คณเติ คณยติ	ย่อมนับ		

บทกิริยาอาขยาตในประโยคบาลี ต้องมี บุรุษ และ วจนะ ตรงกับบทประธานที่เป็น นามศัพท์ ตุมห และ อมห ศัพท์เสมอ

๓.๙ กิตก์

กิตก์ คือชื่อของศัพท์ที่ประกอบด้วยธาตุและปัจจัยหมู่หนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องหมายของความหมายของนามศัพท์ และกิริยาศัพท์ที่ต่างๆ กัน มี ๒ อย่าง คือ **นามกิตก์** เป็นนามศัพท์ และ **กิริยากิตก์** เป็นกิริยาศัพท์ กิตก์ ทั้งสองอย่างนี้ล้วนมีธาตุเป็นที่ตั้งทั้งสิ้น

นามกิตก์

นามกิตก์ คือ ธาตุ ปัจจัย และวิภัติ ประกอบกันเข้าแล้วสำเร็จรูป เป็นสุทนามกัมมี เป็นคุณนามกัมมี แต่เนื่องจากนามกิตก์เป็นศัพท์ที่สำเร็จมาจาก**รูปวิเคราะห์** นามกิตก์นี้จึงจัดเป็น**สาธนะ** มีปัจจัยเป็นเครื่องหมายกำหนดหมายว่า ศัพท์นี้ เป็นสาธนะนั้นๆ เพื่อจะทำให้มีความแปลกกัน

สาธนะ ศัพท์ที่ท่านให้สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ แบ่งเป็น ๗ อย่างคือ กัตตุสาธนะ กัมมสาธนะ ภาวสาธนะ กรณสาธนะ สัมปทานสาธนะ อปาทานสาธนะ และอภีกรณสาธนะ

กัตตุสาธนะ ศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้ทำ คือ ผู้ประกอบกิจยานั้น เช่น กุมภกาโร ผู้ทำซึ่งหม้อ ทายโก ผู้ให้ โอวาทโก ผู้กล่าวสอน สาวโก ผู้ฟัง เป็นต้น

กัมมสาธนะ ผู้ทำซึ่งสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เช่น **ปิโย** เป็นที่รัก **รโส** วิสัยเป็นที่ยินดี เป็นต้น ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งของที่เขาทำ เช่น **กิจจ** กรรมอันเขาพึงทำ **ทาน** สิ่งของอันเขาพึงให้ เป็นต้น

ภาวสาธนะ ศัพท์บอกกิริยา คือความทำหรือการทำของผู้ทำ เช่น **คมน** การไป **จान** การย็น **นิสขชา** การนั่ง **สย** การนอน **มรณ** ความตาย เป็นต้น

กรณสาธนะ ผู้ทำๆ ด้วยสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เช่น **พณ** วัตถุเป็นเครื่องผูก **ปหรณ** วัตถุเป็นเครื่องประหาร **วิขณ** วัตถุเป็นเครื่องเจาะ เป็นต้น

สัมปทานสาธนะ ผู้ทำให้แก่ผู้ใดหรือแก่สิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้นั้น ของสิ่งนั้น เช่น **สมปทาน** วัตถุเป็นที่มอบให้ เป็นต้น

อุปาทานสาธนะ ผู้ทำไปปราศจากสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เช่น **ปกลสโร** แดนสร้านออกแห่งรัศมี **ปโก** แดนเกิดก่อน **ภิม** แดนกลัว เป็นต้น

อธิกรณสาธนะ ผู้ทำๆในที่ใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของที่นั้น เช่น **จาน** เป็นที่ตั้ง **อาสน** เป็นที่นั่ง **สย** เป็นที่นอน เป็นต้น

รูปวิเคราะห์ หมายถึง การกระจายศัพท์ หรือ การแยกศัพท์ออกให้เห็นธาตุ วิภัติ และ ปัจจัย เป็นต้น เพื่อให้สำเร็จเป็นสาธนะ จัดเป็น ๓ รูป คือ กัตตุรูป กัมมรูป และ ภาวรูป

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด เป็นกัตตุจากกัตี เป็นเหตุกัตตุจากกัตี สาธนะนั้นเป็น **กัตตุรูป**

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด เป็นกัมมจากกัตี เป็นเหตุกัมมจากกัตี สาธนะนั้นเป็น **กัมมรูป**

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด เป็นภาวจาก สาธนะนั้นเป็น **ภาวรูป**

ธาตุ ในนามกิตกันี้ คือธาตุทั้ง ๘ หมวด เหมือนธาตุในอาชยาต

วิภัติ ในนามกิตกั คือวิภัติ ๑๔ ตัว เหมือนกับวิภัติในนามศัพท์

ปัจจัย ในนามกิตกัสำหรับประกอบกับธาตุนั้น ก็เพื่อให้สำเร็จเป็นสาธนะที่มีความหมายตามศัพท์ รูปวิเคราะห์ จัดเป็น ๓ พวก คือ

๑. **กิตปัจจัย** สำหรับประกอบศัพท์ที่เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ อย่างเดียว

๒. **กิจปัจจัย** สำหรับประกอบศัพท์ที่เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ และ ภาวรูป ภาวสาธนะ เท่านั้น

๓. **กิตกิจปัจจัย** สำหรับประกอบศัพท์ได้ทุกรูป ทุกสาธนะ

ปัจจัยทั้ง ๓ พวก มีดังนี้ คือ

๑. **กิตปัจจัย** มีปัจจัย ๕ ตัว คือ **ก วิ ณ ฏ ฑ** รุ

๒. **กิจปัจจัย** มีปัจจัย ๒ ตัว คือ **ข ฌ** ย

๓. **กิตกิจปัจจัย** มีปัจจัย ๗ ตัว คือ **อ อิ ฌ ตเว ติ ฑ ยุ**

ตัวอย่างนามกิตก์ มีดังนี้

กวี ปัจจัย

สยัม ภวตติ สยัมภ.(ภควา)

พระผู้มีพระภาค พระองค์ใด ย่อมเป็น เอง เหตุนั้น
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชื่อว่า สยัมภ(พระผู้เป็นเอง)

อุเรน คจจตติ อรุโค.(สตโต)

สยัม บทหน้า ภู ธาตุ ในความเป็น ลบ กวี เอานิคคหิตเป็น ม
สัตว์ใด ย่อมไป ด้วยอก เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า อรุคะ
(ผู้ไปด้วยอก) อรุ บทหน้า คม ธาตุ ในความไป ลบที่สุด
ธาตุด้วยอำนาจ กวี และ ลบ กวี เสีย

สํ สฎฐ ขนตติ สงฺโข.(สตโต)

สัตว์ใด ย่อมขุด ดี คือว่า ด้วยดี เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า
สังขะ(ผู้ขุดดี) สํ บทหน้า ขน ธาตุ ในความขุด เอานิคคหิต
เป็น งฺ ลบที่สุดธาตุ และลบ กวี

ณิ ปัจจัย

ธมฺมํ วทติ สีเลนาติ ธมฺมวาที.(ขโน) ขนใด ย่อมกล่าว ซึ่งธรรม โดยปกติ เหตุนั้น ขนนั้น
ชื่อว่า ธมฺมวาที(ผู้กล่าวซึ่งธรรมโดยปกติ)

ปาปํ กโรติ สีเลนาติ ปาปการี.(ขโน) ขนใด ย่อมกระทำ ซึ่งบาป โดยปกติ เหตุนั้น ขนนั้น
ชื่อว่า ปาปการี(ผู้กระทำซึ่งบาปโดยปกติ) ปาป บทหน้า
กร ธาตุ ในความกระทำ ปัจจัยเนื่องด้วย ณ ที่ฆะตันธาตุ
แล้วลบ ณ

ธมฺมํ จรติ สีเลนาติ ธมฺมจารี.(ขโน) ขนใด ย่อมประพฤติ ซึ่งธรรม โดยปกติ เหตุนั้น ขนนั้น
ชื่อว่า ธมฺมจารี(ผู้ประพฤติซึ่งธรรมโดยปกติ) ธมฺม บทหน้า
จร ธาตุ ในความประพฤติ, เทียวไป ที่ฆะตันธาตุ แล้วลบ ณ

ณฺว ปัจจัย

เทตติ ทายโก.(ขโน)

ขนใด ย่อมให้ เหตุนั้น ขนนั้น ชื่อว่า ทายกะ(ผู้ให้) ทา ธาตุ
ในความให้ ที่สุดธาตุเป็นสระอา ให้ลง ย ปัจจัยในกัตตุ
วาก แผลง ณฺว เป็น ออก

เนตติ นายโก.(ขโน)

ขนใด ยื่อนำไป เหตุนั้น ขนนั้น ชื่อว่า นายกะ(ผู้นำไป)
นี ธาตุ ในความนำไป พกฺทธี อี เป็น เอ แล้วเอา เอ เป็น
อาย แผลง ณฺว เป็น ออก

อนุสาสตีติ อนุสาสโก.(ขโน)

ขนใด ย่อมตามสอน เหตุนั้น ขนนั้น ชื่อว่า อนุสาสกะ
(ผู้ตามสอน) อนฺ บทหน้า สาธ ธาตุ ในความสอน
แผลง ณฺว เป็น ออก

สุณาตีติ สาวโก.(ขโน)

ขนใด ย่อมฟัง เหตุนั้น ขนนั้น ชื่อว่า สาวกะ(ผู้ฟัง)
สุ ธาตุ ในความฟัง พกฺทธี อุ เป็น โอ แล้วเอาเป็น อาว
แผลง ณฺว เป็น ออก

ตุ ปัจจย

กโรตติ กตตา.(ขโน)

ชนใด ย่อมกระทำ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า กัตตา(ผู้กระทำ)
กร ธาตุ ในความกระทำ ธาตุมีพยัญชนะ ๒ ตัว ลงท้าย จ
ช ท ญ ป ร ให้แปลงที่สุดธาตุ เป็น ต ลง ตุ ปัจจย สำเร็จ
เป็น กตตุ นำไปแจกอย่าง สตถุ ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ
เป็น กตตา

วทตติ วตตา.(ขโน)

ชนใด ย่อมกล่าว เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า วตตา(ผู้กล่าว)
วท ธาตุ ในความกล่าว แปลงที่สุดธาตุ เป็น ต ลง ตุ ปัจจย
สำเร็จเป็น วตตุ ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ เป็น วตตา

ขนาตติ ณาตา.(ขโน)

ชนใด ย่อมรู้ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ณาตา(ผู้รู้) ณา ธาตุ
ในความรู้ ลง ตุ ปัจจย สำเร็จเป็น ณาตุ ปฐมาวิภัติ
เอกวจนะ เป็น ณาตา

ธาทตติ ธาตา.(ขโน)

ชนใด ย่อมทรงไว้ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ธาตา(ผู้ทรงไว้)
ธา ธาตุ ในความทรงไว้ ลง ตุ ปัจจย สำเร็จเป็น ธาตุ
ปฐมาวิภัติ เอกวจนะ เป็นธาทา

รู ปัจจย

ปาร์ คจฉติ สีเลนาติ ปารคุ.(ขโน)

ชนใด ย่อมถึง ซึ่งฝั่ง โดยปกติ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปารคุ
(ผู้ถึงซึ่งฝั่งโดยปกติ) ปาร บทหน้า คม ธาตุ ในความไป,ถึง
ลบที่สุดธาตุด้วยอำนาจ ร แล้วลบ ร เสีย สำเร็จเป็น ปารคุ

วิชานาติ สีเลนาติ วิญญ.(ขโน)

ชนใด ย่อมรู้วิเศษ โดยปกติ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า วิญญ
(ผู้รู้วิเศษโดยปกติ) วิ บทหน้า ณา ธาตุ ในความรู้ ลง ร
ปัจจย ลบ ร ซ้อน ณ สำเร็จเป็น วิญญ

ภิกขติ สีเลนาติ ภิกขุ.(ขโน)

ชนใด ย่อมขอ โดยปกติ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ภิกขุ
(ผู้ขอโดยปกติ) ภิกข ธาตุ ในความขอ รุ ปัจจย รัสสะ อุ
เป็น อุ ลบ ร สำเร็จเป็น ภิกขุ

ช ปัจจย

ทุกฺเคน กรียตติ ทุกฺกร.(กมฺ)

กรรมใด อันบุคคล ย่อมกระทำ โดยยาก เหตุนั้น กรรมนั้น
ชื่อว่า ทุกฺกระ(อันบุคคลกระทำโดยยาก) ทุกฺ บทหน้า

สุเคน กรียตติ สุโร.(ขโน)

กร ธาตุ ในความกระทำ ลบ ช ซ้อน ก สำเร็จเป็น ทุกฺกร
ชนใด อันบุคคล ย่อมเลี้ยง โดยง่าย เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า
สุกระ(อันบุคคลเลี้ยงโดยง่าย) สุ บทหน้า กร ธาตุ
ในความเลี้ยง ลง ช ปัจจย ลบ ช เสีย

ทุกฺเคน รกฺขยตติ ทุกฺข.(จิตฺ)

จิตใด อันบุคคล ย่อมรักษา โดยยาก เหตุนั้น จิตนั้น ชื่อว่า
ทุรกฺขะ(อันบุคคลรักษาได้โดยยาก) ทุกฺ บทหน้า รกฺข ธาตุ
ในการรักษา ลง ช ปัจจย ลบ ช เสีย

ณย ปัจจัย

กาทพพนติ การิย.(กมม)

กรรมใด อันบุคคล พึงกระทำ เหตุนั้น กรรมนั้น ชื่อว่า
การิยะ(อันบุคคลพึงกระทำ) กร ธาตุ ในความกระทำ พฤทธิ

เนตพพนติ เนยย.(วตถุ)

อ เป็น อา ลง อี อาคม ลบ ณ เสีย สำเร็จเป็น การิย
วัตถุใด อันบุคคล พึงนำไป เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า เนยยะ
(อันบุคคลพึงนำไป) นี ธาตุ ในความนำไป พฤทธิ อี เป็น
เอ ลบ ณ ซ้อน ย สำเร็จเป็น เนยย

วตตพพนติ วชช.(วจน)

คำใด อันบุคคล พึงกล่าว เหตุนั้น คำนั้น ชื่อว่า วชชะ
(อันบุคคลพึงกล่าว) วท ธาตุ ในความกล่าว ลบ ณ แล้ว
เอา ท ที่สุดธาตุ กับ ย ที่สุดปัจจัย เป็นชช สำเร็จเป็น วชช

ทมิตพพนติ ทมโม.(ชโน)

ชนใด อันบุคคล พึงฝึก เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ทัมมะ
(อันบุคคลพึงฝึก) ทม ธาตุ ในความฝึก ลบ ณ แล้วเอา ม
ที่สดุธาตุ กับ ย ที่สุดปัจจัย เป็น มม สำเร็จรูปเป็น ทมโม

ยุณชิตพพนติ โยคค.(วตถุ)

วัตถุใด อันบุคคล พึงประกอบ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า
โยคคะ(อันบุคคลพึงประกอบ) ยุช ธาตุ ในความประกอบ
ลบ ณ แล้ว เอา ช ที่สุดธาตุ กับ ย ที่สุดปัจจัย เป็น คค
สำเร็จเป็น โยคค

ครหิตพพนติ คารยห.(กมม)

กรรมใด อันบุคคล พึงติเตียน เหตุนั้น กรรมนั้น ชื่อว่า
คารัยหะ(อันบุคคลพึงติเตียน) ครห ธาตุ ในความติเตียน
พฤทธิ อ เป็น อา ลบ ณ แปร ห ไวหลัง ย สำเร็จเป็น คารยห

ทาทพพนติ เทยย.(วตถุ)

วัตถุใด อันบุคคล พึงให้ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า เทยยะ
(อันบุคคลพึงให้) ทา ธาตุ ในความให้ ธาตุมี อา เป็นที่สุด
แปลง ณย เป็น เอยย แล้วลบ อา สำเร็จเป็น เทยย

อ ปัจจัย

ปฏี ส ภิชชิตติ ปฏีสสมภิทา.(ปญญา)

ปัญญาใด ย่อมแตกฉาน ดี โดยต่าง เหตุนั้น ปัญญานั้น
ชื่อว่า ปฏีสัมภิทา(แตกฉานดีโดยต่าง) ปฏี และ ส ภทหน้า
ภิท ธาตุ ในความแตก สำเร็จเป็น ปฏีสสมภิทา

หิต กโรตติ หิตกกโร.(ชโน)

ชนใด ย่อมกระทำ ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล เหตุนั้น ชนนั้น
ชื่อว่า หิตักกระ(ผู้กระทำซึ่งประโยชน์เกื้อกูล) หิต ภทหน้า
กร ธาตุ ในความกระทำ ซ้อน ก สำเร็จเป็น หิตกกโร

ปจรม ภาวติ เอตสมาติ ปกโว.(ปเทโส)

แม่น้ำ ย่อมเกิด ก่อน แต่ประเทศนั้น เหตุนั้น ประเทศ
นั้น ชื่อว่า ปภาวะ(เป็นแดนเกิดก่อน) ป ภทหน้า ภู ธาตุ
ในความเป็น พฤทธิ อุ เป็น โอ เอาเป็น อว สำเร็จเป็น
ปกโว

อนน ททาตติ อนนโท.(ชโน)

ชนใด ย่อมให้ ซึ่งข้าวน้ำ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อนนทะ
(ผู้ให้ซึ่งข้าวน้ำ) อนน ภทหน้า ทา ธาตุ ในความให้ ลง อ

ปัจจย คงไว้แต่เสียงสระ อะ ท้ายธาตุ สำเร็จเป็น อนนโท

อิ ปัจจย

อุทกํ ทธาตติ อุทธิ.(ปะเทโส)

ประเทศใด ย่อมทรงไว้ ซึ่งน้ำ เหตุนั้น ประเทศนั้น ชื่อว่า
อุทธิ(ทรงไว้ซึ่งน้ำ) อุท บทหน้า ธา ธาตุ ในความทรงไว้
ลบ อา แห่ง ธา ธาตุ ลง อิ ปัจจย สำเร็จเป็น อุทธิ

สนธิยตติ สนธิ.(วาจา)

วาจาใด อันบุคคล ย่อมต่อ เหตุนั้น วาจานั้น ชื่อว่า สนธิ
(อันบุคคลต่อ) สํ บทหน้า ธา ธาตุ ในความต่อ ลบ อา แห่ง
ธา ธาตุ ทำนาคคหิตสนธิ สํ เป็น สน ลง อิ ปัจจย
สำเร็จเป็น สนธิ

นิธิยตติ นิธิ.(สมปตติ)

สมบัติใด อันบุคคล ฝังไว้ เหตุนั้น สมบัตินั้น ชื่อว่า นิธิ
(อันบุคคลฝังไว้) นิ บทหน้า ธา ธาตุ ในความฝังไว้ ลบ อา
แห่ง ธา ธาตุ ลง อิ ปัจจย สำเร็จเป็น นิธิ

ณ ปัจจย

กมมํ กโรตติ กมมกาโร.(ชน)

ชนใด ย่อมกระทำ ซึ่งกรรม เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า
กัมมการะ(ผู้กระทำซึ่งกรรม) กมม บทหน้า กร ธาตุ
ในความกระทำ ที่ฆะสระต้นธาตุด้วยอำนาจ ณ ปัจจย
สำเร็จเป็น กมมกาโร

รุชชตติ โรโค.(อาพาโธ)

อาพาธใด ย่อมเสียดแทง เหตุนั้น อาพาธนั้น ชื่อว่า โรคะ
(ผู้เสียดแทง) รุช ธาตุ ในความเสียดแทง เอา ช เป็น ค
ที่ฆะสระต้นธาตุ อุ เป็น โอ ด้วยอำนาจ ณ ปัจจย
สำเร็จเป็น โรโค

วหิตพโพติ วาโห.(ภาโร)

ภาระใด อันบุคคล พึงนำไป เหตุนั้น ภาระนั้น ชื่อว่า วาหะ
(อันบุคคลพึงนำไป) วห ธาตุ ในความนำไป ที่ฆะสระต้น
ธาตุ อะ เป็น อา ด้วยอำนาจ ณ ปัจจย สำเร็จเป็น วาโห

ทุสสติ เตนาคิ โทโส.(กิลโส)

ชน ย่อมประทุษร้าย ด้วยกิลสนั้น เหตุนั้น กิลสนั้น ชื่อว่า
โทสะ(เป็นเหตุประทุษร้าย) ทุส ธาตุ ในความประทุษร้าย
ที่ฆะสระต้นธาตุ อุ เป็น โอ ด้วยอำนาจ ณ ปัจจย
สำเร็จเป็น โทโส

อวาสนติ เอตถาคิ อวาโส.(ปะเทโส)

ภิกษุทั้งหลาย ย่อมอาศัยอยู่ ในประเทศนี้ เหตุนั้น
ประเทศนี้ ชื่อว่า อวาสะ(เป็นที่อาศัยอยู่) อา บทหน้า วส
ธาตุ ในความอยู่ ที่ฆะสระต้นธาตุ อะ เป็น อา ด้วยอำนาจ
ณ ปัจจย สำเร็จเป็น อวาโส

ตเว ปัจจย

ปัจจยนี้ใช้ในอรรถแห่งจตุตถวิภัตตินาม แปลว่า “เพื่ออัน....” ดังนี้

กาทเว	เพื่ออันกระทำ แปลง กร ธาตุ เป็น กา สำเร็จเป็น กาทเว
คนตเว	เพื่ออันไป คม ธาตุ แปลงท่ายธาตุ เป็น น สำเร็จเป็น คนตเว
สนตเว	เพื่ออันสงบ สม ธาตุ แปลงท่ายธาตุ เป็น น สำเร็จเป็น สนตเว
หนตเว	เพื่ออันฆ่า หน ธาตุ ลง ตเว ปัจจย สำเร็จเป็น หนตเว
ชนตเว	เพื่ออันเกิด ชน ธาตุ ลง ตเว ปัจจย สำเร็จเป็น ชนตเว
ฌาตเว	เพื่ออันรู้ ญา ธาตุ ลง ตเว ปัจจย สำเร็จเป็น ฌาตเว
ทาตเว	เพื่ออันให้ ทา ธาตุ ลง ตเว ปัจจย สำเร็จเป็น ทาตเว
ปทาตเว	เพื่ออันละ ป บทหน้า ทา ธาตุ ในความละ ลง ตเว ปัจจย สำเร็จเป็น ปทาตเว
จาทเว	เพื่ออันยื่น จา ธาตุ ลง ตเว ปัจจย สำเร็จเป็น จาทเว
ปาตเว	เพื่ออันดื่ม ปา ธาตุ ในความดื่ม ลง ตเว ปัจจย สำเร็จเป็น ปาตเว
เนตเว	เพื่ออันนำไป นี ธาตุ ในความนำไป วิการ อี เป็น เอ ลง ตเว ปัจจย สำเร็จเป็น เนตเว

ติ ปัจจย

มถยติติ มติ.(ปญญา)	ปัญญาใด ย่อมรู้ เหตุนั้น ปัญญานั้น ชื่อว่า มติ(ผู้รู้) มน ธาตุ ในความรู้ ลบที่สุดธาตุ ลง ติ ปัจจย สำเร็จเป็น มติ
สธติติ สติ.(ธมฺมาชาติ)	ธรรมาชาติใด ย่อมระลึก เหตุนั้น ธรรมาชาตินั้น ชื่อว่า สติ (ผู้ระลึก) สธ ธาตุ ในความระลึก ลบที่สุดธาตุ ลง ติ ปัจจย สำเร็จเป็น สติ
สมปชฺชิตพฺพาติ สมปตฺติ.(ธมฺมาชาติ)	ธรรมาชาติใด อันบุคคล พึงถึงพร้อม เหตุนั้น ธรรมาชาตินั้น ชื่อว่า สัมปตติ(อันบุคคลพึงถึงพร้อม) ส บบทหน้า ปท ธาตุ ในความถึง เอาที่สุดธาตุ เป็น ต เอานิคคหิตที่ ส เป็น ม ลง ติ ปัจจย สำเร็จเป็น สมปตติ
คจฺจนติ เอตฺถาติ คติ.(กฺม)	ชนทั้งหลาย ย่อมไป ในกฺมนี้ เหตุนั้น กฺมนี้ ชื่อว่า คติ (เป็นที่ไป) คม ธาตุ ในความไป,ถึง ลบที่สุดธาตุ ลง ติ ปัจจย สำเร็จเป็น คติ

ตุ ปัจจย

ปัจจยนี้ลงในอรรถแห่งปฐมวิภัตติ แปลว่า “อันว่าอัน.....” และลงในอรรถแห่งจตุตถวิภัตตินาม แปลว่า “เพื่ออัน....” ดังนี้

กาตุ	อันว่าอันกระทำ, เพื่ออันกระทำ กร ธาตุ ในความกระทำ แปลง กร ธาตุ เป็น กา ลง ตุ ปัจจย สำเร็จเป็น กาตุ
------	---

คนตุ	อันว่าอันไป, เพื่ออันไป คม ชาติ ในความไป แปลงที่สุด
คุดตุ	ชาติ เป็น น ลง ตุ ปัจจัย สำเร็จเป็น คนตุ อันว่าอันคัมครอง, เพื่ออันคัมครอง คุป ชาติ ในความ คัมครอง แปลงที่สุดชาติเป็น ต ลง ตุ ปัจจัย สำเร็จเป็น คุดตุ
ปตตุ	อันว่าอันถึง, เพื่ออันถึง ปท ชาติ ในความถึง แปลงที่สุด ชาติ เป็น ต ลง ตุ ปัจจัย สำเร็จเป็น ปตตุ
ลทฐิ	อันว่าอันได้, เพื่ออันได้ ลภ ชาติ ในความได้ แปลง ตุ ปัจจัย กับที่สุดชาติ เป็น ฐิ สำเร็จเป็น ลทฐิ
โสตุ	อันว่าอันฟัง, เพื่ออันฟัง ส ชาติ ในความฟัง วิการ อุ เป็น โอ ลง ตุ ปัจจัย สำเร็จเป็น โสตุ
มริตุ	อันว่าอันตาย, เพื่ออันตาย มร ชาติ ในความตาย ไม่แปลง ที่สุดชาติ ต้องลง อิ อากม แล้วลง ตุ ปัจจัย สำเร็จเป็น มริตุ
ปาเลตุ	อันว่าอันเลี้ยงดู, เพื่ออันเลี้ยงดู ปาล ชาติ ในความเลี้ยงดู ลง เณ ปัจจัยประจำหมวดชาติ ลง ตุ ปัจจัย สำเร็จเป็น ปาเลตุ
ยุ ปัจจัย	
เจตยตีติ เจตนา.(ธมฺมชาติ)	ธรรมชาติใด ย่อมคิด เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า เจตนา (ผู้คิด) จิต ชาติ ในความคิด พทฺธิ อี เป็น เอ แปลง ยุ ปัจจัย เป็น อน สำเร็จเป็น เจตนา (อา การันต์ อิตถิลิงค์)
กุขมตี สึเลนาติ โกรโน.(ขโน)	ชนใด ย่อมโกรธ โดยปกติ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โกรณะ (ผู้โกรธโดยปกติ) กุธ ชาติ ในความโกรธ พทฺธิ อุ เป็น โอ แปลง ยุ ปัจจัย เป็น อน สำเร็จเป็น โกรโน
ภุชิตพพฺพติ โภชน.(วตฺถ)	วัตถุใด อันบุคคล พึงกิน เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า โภชนะ (อันบุคคลพึงกิน) ภุช ชาติ ในความกิน,บริโภค พทฺธิ อุ เป็น โอ แปลง ยุ ปัจจัย เป็น อน สำเร็จเป็น โภชน
คจฺฉิยเตติ คมน.	อันบุคคล ย่อมไป เหตุนั้น ชื่อว่า คมนะ(ความไป) คม ชาติ ในความไป, ถึง แปลง ยุ ปัจจัย เป็น อน สำเร็จเป็น คมน
สํวณฺณียติ เอตาयाติ สํวณฺณา.(วาจา)	เนื้อความ อันบุคคล ย่อมพรรณนาพร้อม ด้วยวาจา นั้น เหตุนั้น วาจา นั้น ชื่อว่า สํวณฺณา(เป็นเครื่องอันบุคคล พรรณนาพร้อม) สํ บทหน้า วณฺณ ชาติ ในความ พรรณนา แปลง ยุ ปัจจัย เป็น อน สำเร็จเป็น สํวณฺณา (อา การันต์ อิตถิลิงค์)
สยณฺติ เอตถาติ สยณ.(ฐาน)	ชนทั้งหลาย ย่อมนอน ในที่นี้ เหตุนั้น ที่นี้ ชื่อว่า สยณะ (เป็นที่นอน) สี ชาติ ในความนอน พทฺธิ อี เป็น เอ แล้ว เอาเป็น อย แปลง ยุ ปัจจัย เป็น อน สำเร็จเป็น สยณ

กิริยาภิกตฺก

กิริยาภิกตฺก คือ ศัพท์อันเกิดจากปัจจัยหมู่หนึ่งแล้วสำเร็จเป็นศัพท์กิริยา มีองค์ประกอบรวมกัน ๖ อย่าง คือ วิภัตติ วจนะ กาล ชาติ วาจก และ ปัจจัย ดังนี้

วิภัตติ วิภัตติแห่งกิริยาภิกตฺกนั้น ไม่เหมือนวิภัตติแห่งอาขยาต ที่ต้องมีบทและบุรุษเพื่อกำหนดบท ประธานของประโยค ส่วนวิภัตติแห่งกิริยาภิกตฺกต้องอาศัยวิภัตตินามแทน โดยนามศัพท์เป็นวิภัตติและวจนะใด กิริยาภิกตฺกก็เป็นวิภัตติและวจนะนั้นด้วย เช่น

สาวโก ธมฺมํ สุตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปตฺโต.

สาวก ฟังแล้ว ซึ่งพระธรรม บรรลุแล้ว ซึ่งโสตาปัตติผล. **สาวโก** เป็น ปฐมวิภัตติ เอกวจนะ บุณฺยํ **ปตฺโต** ต้องประกอบเป็นปฐมวิภัตติ เอกวจนะ บุณฺยํ ด้วย

กาล กิริยาภิกตฺกนี้แบ่งกาลที่เป็นประธานได้ ๒ คือ ปัจจุบันกาล และ อดีตกาล ต้องกำหนดหมายรู้ด้วย ปัจจัย เสมอ

ปัจจุบันกาล แบ่งเป็น ๒ คือ ปัจจุบันแท้ แปลว่า “....อยู่” และ ปัจจุบันใกล้เคียงนาคต แปลว่า “เมื่อ...”

อดีตกาล แบ่งเป็น ๒ คือ อดีตกาลล่วงแล้ว แปลว่า “....แล้ว” และ อดีตกาลล่วงแล้วเสร็จ แปลว่า “ครั้น...แล้ว” เช่น

อหํ ธมฺมํ **สฺนฺนโต** ปีติํ ลภามิ.

เรา ฟังอยู่ ซึ่งธรรม ย่อมได้ ซึ่งปีติ (ปัจจุบันแท้ อนต ปัจจัย)

ยาจโก อาหารํ **ลภมาโน** สีฆสฺสํ ภูณฺชติ.

คนขอทาน เมื่อได้ ซึ่งอาหาร ย่อมกิน อย่างเร็ว (ปัจจุบันได้อนาคต มาน ปัจจัย)

อุปาสโก รตนตฺยํ สรณํ **คโต**.

อุบาสก ถึงแล้ว ซึ่งพระรัตนตรัย ว่าเป็นที่พึ่ง (อดีตกาลล่วงแล้ว ต ปัจจัย)

บุริโส ฆรํ **คนฺตฺวา** คพภํ ปวิญฺโฐ.

บุรุษ ครั้นถึงแล้ว ซึ่งเรือน เข้าไปแล้ว สู่ห้อง (อดีตกาลล่วงแล้วเสร็จ ตฺวา ปัจจัย)

วาจก กิริยาศัพท์ที่แสดงลักษณะของบทประธาน ในกิริยาภิกตฺกนี้ มี ๕ วาจก คือ กัตตุวาจก กัมมวาจก ภาววาจก เหตุกัตตุวาจก และ เหตุกัมมวาจก เหมือนในกิริยาอาขยาต ต่างกันแต่ที่ไม่มีบทและบุรุษ อาศัยวิภัตตินามแทนเท่านั้น ดังนี้

กัตตุวาจก **ภิกฺขุ คามํ ปิณฺทาย ปวิญฺโฐ.**

ภิกษุ เข้าไปแล้ว สู่หมู่บ้าน เพื่อก่อนข้าว

กัมมวาจก **อริคโต โข มยาญํ ธมฺโม.**

ธรรม นี้ อันเรา ถึงทับแล้ว แล

ภาววาจก **การณฺเนตฺถ ภาวิตพฺพํ.**

อันเหตุ ในสิ่งนี้ พึงมี

เหตุกัตตุวาจก **กจฺจโป หิเส อตฺตานิ คณฺหาเปนโต เอกํ คามํ อนุปตฺโต.**

เต่า ยังหงส์ทั้งหลาย ให้ถือเอาแล้ว ซึ่งตน ถึงโดยลำดับแล้ว ซึ่งหมู่บ้าน แห่งหนึ่ง

เหตุกัมมวาจก **ปาลิภาสา อาจริเยน สีสฺสํ สีกุขาปิตา.**

ภาษาบาลี อันอาจารย์ ยังศิษย์ ให้ศึกษาแล้ว

ปัจจัย ท่านจัดไว้สำหรับประกอบกับกริยาภิตก์ จัดเป็น ๓ พวก เหมือนปัจจัยแห่งนามภิตก์ ดังนี้

กิตปัจจัย มี ๓ ตัว คือ **อนต** **ตวนต** **ตาวี**

กิจปัจจัย มี ๒ ตัว คือ **อนีย** **ตพพ**

กิตกิจปัจจัย มี ๕ ตัว คือ **มาน** **ต** **ตุน** **ตวา** **ตวาน**

ในปัจจัยทั้ง ๓ พวกนี้ ปัจจัย ๒ ตัว คือ **อนต** **มาน** บอก ปัจจุบันกาล

ปัจจัย ๖ ตัว คือ **ตวนต** **ตาวี** **ต** **ตุน** **ตวา** **ตวาน** บอก อดีตกาล

ปัจจัย ๒ ตัว คือ **อนีย** **ตพพ** บอก ความจำเป็น คือบอกเพียงความเป็นไปของกริยาอาการเท่านั้น
ท่านไม่สงเคราะห์เข้าในปัจจุบันกาล แต่บางตำราสงเคราะห์ในปัจจุบันกาล

อนต ปัจจัย

สุณนโต	พึงอยู่	สุ ชาติ ในความพึง + ณ + อนต
กิโรนโต	กระทำอยู่	กร ชาติ ในความกระทำ + โ + อนต
กเถนโต	กล่าวอยู่	กถ ชาติ ในความกล่าว + เอ + อนต
คจฺจนโต	ไปอยู่	คม ชาติ ในความไป, ถึง + อ + อนต
ปาลยนโต	รักษาอยู่	ปาล ชาติ ในความรักษา + ณ + อนต
ถ้าเป็นอิตถิลิงค์ เป็น สุณนตี กิโรนตี กเถนตี คจฺจนตี ปาลยนตี		
ถ้าเป็นนปุงสกลิงค์ เป็น สุณนตํ กิโรนตํ กเถนตํ คจฺจนตํ ปาลยนตํ		

ตวนต ปัจจัย

สุตวา	พึงแล้ว	สุ ชาติ ในความพึง + ตวนต
ภุตตวา	บริโภคแล้ว	ภุช ชาติ ในความบริโภค + ตวนต
วฺสิตวา	อยู่แล้ว	วส ชาติ ในความอยู่ + ตวนต
ถ้าเป็นปุงลึงค์แจกอย่าง ภควนต ศัพท์		
ถ้าเป็นอิตถิลิงค์แจกอย่าง นารี ศัพท์ เป็น สุตวตี ภุตตวตี วฺสิตวตี เป็น ทวิลิงค์ ไม่มีนปุงสกลิงค์		

ตาวี ปัจจัย

สุตาวี	พึงแล้ว	สุ ชาติ ในความพึง + ตาวี
ภุตตาวี	บริโภคแล้ว	ภุช ชาติ ในความบริโภค + ตาวี
วฺสิตาวี	อยู่แล้ว	วส ชาติ ในความอยู่ + ตาวี
ถ้าเป็นปุงลึงค์ แจกอย่าง เสฏฺฐี		
ถ้าเป็นอิตถิลิงค์ ลง อนี ปัจจัย เครื่องหมายอิตถิลิงค์ แจกอย่าง นารี เป็น สุตาวินี ภุตตาวินี วฺสิตาวินี		
ถ้าเป็นนปุงสกลิงค์ รัสสะ อี เป็น อี แจกอย่าง อกฺขิ เป็น สุตาวี ภุตตาวี วฺสิตาวี		

อนีย ปัจจัย

กรณีย	อันบุคคลพึงกระทำ	กร ชาติ ในความกระทำ + อนีย
วจนีย	อันบุคคลพึงกล่าว	วจ ชาติ ในความกล่าว + อนีย

โกชนีย	อันบุคคฬพึงบริโภค	ภุช ธาตุ ในความบริโภค + อนีย
ขาทณีย	อันบุคคฬพึงเคี้ยว	ขาท ธาตุ ในความเคี้ยว + อนีย
ปูชนีย	อันบุคคฬพึงบูชา	ปูช ธาตุ ในความบูชา, นับถือ + อนีย
ภวนีย	อันบุคคฬพึงมี-พึงเป็น	ภู ธาตุ ในความมี, ความเป็น เอา อุ เป็น ว + อนีย

ธาตุมี ร หรือ ห เป็นที่สุด ให้ แปลง น แห่ง อนีย เป็น ณ เช่น กรณีย เป็นต้น

ถ้าเป็นปุงลึงค์ แจกอย่าง ปุริส ศัพท์

ถ้าเป็นอิตถิลึงค์ แจกอย่าง ภคณา ศัพท์

ถ้าเป็นนปุงสกลึงค์ แจกอย่าง กุล ศัพท์

ตพพ ปัจจัย

กตตพพ	อันบุคคฬพึงกระทำ	กร ธาตุ ในความกระทำ + ตพพ
วตตพพ	อันบุคคฬพึงกล่าว	วท ธาตุ ในความกล่าว + ตพพ
ภุชิตตพพ	อันบุคคฬพึงบริโภค	ภุช ธาตุ ในความบริโภค + ตพพ
ปาตพพ	อันบุคคฬพึงดื่ม	ปา ธาตุ ในความดื่ม + ตพพ
ณาทพพ	อันบุคคฬพึงรู้	ณ ธาตุ ในความรู้ + ตพพ
ทาทพพ	อันบุคคฬพึงให้	ทา ธาตุ ในความให้ + ตพพ
ปหาดพพ	อันบุคคฬพึงละ	ป บทหน้า หา ธาตุ ในความละ + ตพพ
ปจเจตพพ	อันบุคคฬพึงถึงเฉพาะ	ปฏี บทหน้า อิ ธาตุ ในความไป, ถึง เอา อิ เป็น เอ, ปฏี เป็น ปจจ + ตพพ
เชตพพ	อันบุคคฬพึงชนะ	ชิ ธาตุ ในความชนะ เอา อิ เป็น เอ + ตพพ
เนตพพ	อันบุคคฬพึงนำไป	นี ธาตุ ในความนำไป เอา อิ เป็น เอ + ตพพ
โสิตพพ	อันบุคคฬพึงฟัง	สุ ธาตุ ในความฟัง เอา อุ เป็น โอ + ตพพ
กวิตพพ	อันบุคคฬพึงร่ำร้อง	กุ ธาตุ ในความร้อง เอา อุ เป็น ว ลง อิ อาคม + ตพพ
ภวิตพพ	อันบุคคฬพึงมี-พึงเป็น	ภู ธาตุ ในความมี, ความเป็น เอา อุ เป็น ว ลง อิ อาคม + ตพพ
ปฺจุฉิตพพ	อันบุคคฬพึงถาม	ปฺจุฉ ธาตุ ในความถาม ลง อิ อาคม + ตพพ
ขนิตพพ	อันบุคคฬพึงชุด	ขน ธาตุ ในความชุด ลง อิ อาคม + ตพพ
ปจิตพพ	อันบุคคฬพึงหุงต้ม	ปจ ธาตุ ในความหุงต้ม ลง อิ อาคม + ตพพ
ลภิตพพ	อันบุคคฬพึงได้	ลภ ธาตุ ในความได้ ลง อิ อาคม + ตพพ
ลทพพ	อันบุคคฬพึงได้	ลภ ธาตุ ในความได้ แปลงที่สุดธาตุ ภ เป็น ท + ตพพ แปลง ต แห่ง ตพพ เป็น ธ

ถ้าเป็นปุงลึงค์ แจกอย่าง ปุริส ศัพท์

ถ้าเป็นอิตถิลึงค์ แจกอย่าง ภคณา ศัพท์

ถ้าเป็นนปุงสกลึงค์ แจกอย่าง กุล ศัพท์

มาน ปัจจัย

มาน ปัจจัย นี้ มีข้อสังเกตที่ไม่เหมือน อนต ปัจจัย คือ ถ้ามี ย ปัจจัย กับ อิ อาคม หน้า ย จะเป็น
กัมมวาก นอกนั้นก็จะได้เหมือน อนต ปัจจัย

กัตตฺวาจาก		กัมมฺวาจาก	
กฺรฺมาโน	กระทำอยู่	กริยาโน	อันบุคคลกระทำอยู่
ภฺยฺชมาโน	บริโภคอยู่	ภฺยฺชยาโน	อันบุคคลบริโภคอยู่
วทมาโน	กล่าวอยู่	วทียาโน(วจฺจมาโน)	อันบุคคลกล่าวอยู่
ถ้าเป็นปุงลึงค์ แจกอย่าง บุริส ศัพท์			
ถ้าเป็นอิตถิลึงค์ แจกอย่าง ภณฺวา ศัพท์			
ถ้าเป็นนปุงสกิลึงค์ แจกอย่าง กุล ศัพท์			

ต ปัจจย

ต ปัจจย มีการแจกวิภัตติเหมือน มาน ปัจจย มีลักษณะการสังเกต ๑๐ ลักษณะ ดังนี้

๑.ธาตุลงท้ายด้วยสระ เอาธาตุ + ต ปัจจย เป็นอันสำเร็จรูป (ยกเว้น จา ปา และ ธา ธาตุ)

ณาโต	รู้แล้ว	ณา ธาตุ ในความรู้
ยาโต	ไปแล้ว	ยา ธาตุ ในความไป
นฺหาโต	อาบแล้ว	นฺหา ธาตุ ในความอาบ
จิโต	สะสมแล้ว	จิ ธาตุ ในความสะสม
ชิโต	ชนะแล้ว	ชิ ธาตุ ในความสะสม
ภีโต	กลัวแล้ว	ภี ธาตุ ในความกลัว
นีโต	นำไปแล้ว	นี ธาตุ ในความนำไป
ภูโต	มีแล้ว, เป็นแล้ว	ภู ธาตุ ในความมี, ความเป็น

๒.ธาตุมี ร ม และ น เป็นที่สุด ลบที่สุดธาตุ

กโต	อัน...กระทำแล้ว	กร ธาตุ ในความกระทำ
สโต	ระลึกได้แล้ว	สร ธาตุ ในความระลึก
มโต	ตายแล้ว	มร ธาตุ ในความตาย, สละชีวิต
คโต	ไปแล้ว	คม ธาตุ ในความไป, ถึง
รโต	ยินดีแล้ว	รม ธาตุ ในความยินดี
มโต	รู้แล้ว, คิดแล้ว	มน ธาตุ ในความรู้, คิด
ขโต	อัน...ขุดแล้ว	ขน ธาตุ ในความขุด
หโต	อัน...ฆ่าแล้ว	हन ธาตุ ในความฆ่า

๓.ธาตุ จ ช บ และ ท เป็นที่สุด เอาที่สุดธาตุ เป็น ต

สิตโต	อันเขารดแล้ว	สิจ ธาตุ ในความรด
วิวิตโต	สังกัดแล้ว	วิ บทหน้า + วิจ ธาตุ ในความสังกัด
ภฺตุโต	อันเขากินแล้ว	ภฺช ธาตุ ในความกิน, บริโภค
จตโต	อันเขาสละแล้ว	จช ธาตุ ในความสละ
คฺตุโต	อันเขาคุ้มครองแล้ว	คฺช ธาตุ ในความคุ้มครอง
ตตโต	ร้อนแล้ว	ตป ธาตุ ในความร้อน
วตโต	อันเขากล่าวแล้ว	วท ธาตุ ในความกล่าว
ปมตโต	ประมาทแล้ว	ป บทหน้า + มท ธาตุ ในความประมาท, มัวเมา

๔.ธาตุมี อา เป็นที่สุด และ ต ปัจจัยเป็นกัมมวาจก ลง อิ อาคม

จิโต	เย็นแล้ว	จา ธาตุ ในความเย็น, ตั้งอยู่
ปีโต, ปิวิโต	อันเขาคืบแล้ว	ปา ธาตุ ในความคืบ แปลง ปา เป็น ปิว
นิหิตโต	อันเขาตั้งไว้แล้ว, วางลงแล้ว	นิ บทหน้า + ธา ธาตุ ในความตั้งไว้ อาเทศเป็น ห
อภิขณฺโติ	อันเขาเพ่งจำเพาะแล้ว	อภิ บทหน้า + ณา ธาตุ ในความเพ่ง
ภาสีโต	อันเขากล่าวแล้ว	ภาส ธาตุ ในความกล่าว
กถิตโต	อันเขากล่าวแล้ว	กถ ธาตุ ในความกล่าว
กบปิโต	อันเขาตัดแล้ว	กป ธาตุ ในความตัด
ขาทิตโต	อันเขาเคี้ยวกันแล้ว	ขาท ธาตุ ในความเคี้ยวกิน
ลิขิตโต	อันเขาเขียนแล้ว	ลิข ธาตุ ในความเขียน
มณฺทิตโต	อันเขาประดับแล้ว	มณฺท ธาตุ ในความประดับ
คิลิตโต	อันเขากลิ่นกินแล้ว	คิล ธาตุ ในความกลืน
บจิตโต	อันเขาหุงต้มแล้ว	บจ ธาตุ ในความหุงต้ม
จลิตโต	อันเขาสั่นแล้ว	จล ธาตุ ในความสั่น
คหิตโต	อันเขาถือเอาแล้ว	คห ธาตุ ในความถือเอา

๕.ธาตุมี ท เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น นน แล้วลบที่สุดธาตุ

ฉนโน	อันเขามุงแล้ว	ฉท ธาตุ ในความมุง, ปิด
สนโน	จมแล้ว	สท ธาตุ หรือ สิท ธาตุ ในความจม
รฺนโน	ร้องไห้แล้ว	รฺท ธาตุ ในความร้องไห้
ฉินโน	อันเขาตัดแล้ว	ฉิท ธาตุ ในความตัด
ภินโน	แตกแล้ว	ภิท ธาตุ ในความแตก
ทินโน	อันเขาให้แล้ว	ทา ธาตุ ในความให้ เอา อา เป็น อิ

๖.ธาตุมี ร เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ณณ แล้วลบที่สุดธาตุ

ชินฺโณ	แก่แล้ว	ชิรฺ ธาตุ ในความแก่, คร่ำคร่า
ติณฺโณ	ข้ามแล้ว	ตรฺ ธาตุ ในความข้าม
ปฺณฺโณ	เต็มแล้ว	ปฺรฺ ธาตุ ในความเต็ม

๗.ธาตุมี ส เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ฏฐ แล้วลบที่สุดธาตุ

ตุฏฺโฐ	ยินดีแล้ว	ตุสฺ ธาตุ ในความยินดี
หฺมฺโฐ	ร่าเริงแล้ว	หสฺ ธาตุ ในความร่าเริง, หัวเราะ
ปวิฏฺโฐ	เข้าไปแล้ว	ป บทหน้า + วิสฺ ธาตุ ในความเข้าไป

๘.ธาตุมี ฐ และ ฏ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ทฐ แล้วลบที่สุดธาตุ

พฺทฺโฐ	อันเขารู้แล้ว	พฺทฺ ธาตุ ในความรู้
กฺทฺโฐ	โกรธแล้ว	กฺฐ ธาตุ ในความโกรธ
รฺทฺโฐ	อันเขาปิดแล้ว	รฺฐ ธาตุ ในความปิด, กั้น
ลทฺโฐ	อันเขาได้แล้ว	ลภ ธาตุ ในความได้
อารทฺโฐ	อันเขาปรารถนาแล้ว	อา บทหน้า + รภ ธาตุ ในความปรารถนา, เริ่ม

๙.ธาตุมี ม เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น นต แล้วลบที่สุดธาตุ

ปกกนโต	หลีกไปแล้ว	ป บทหน้า กม ธาตุ ในความก้าวไป
ทนโต	ทรมานแล้ว, ฝึกแล้ว	ทม ธาตุ ในความทรมาน, ฝึก
สนโต	ระงับแล้ว, สงบแล้ว	สม ธาตุ ในความระงับ, สงบ

๑๐.ธาตุมี ห เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น พห แล้วลบที่สุดธาตุ

รุฬโห	งอกแล้ว	รุห ธาตุ ในความงอก
มูฬโห	หลงแล้ว	มูห ธาตุ ในความหลง
วูฬโห	อัน...พัดไปแล้ว	วูห ธาตุ ในความพัด, ลอย

ถ้าเป็นปุงลิงค์ แจกอย่าง ปุริส ศัพท์

ถ้าเป็นอิตถีลิงค์ แจกอย่าง กณณา ศัพท์

ถ้าเป็นนปุงสกลิงค์ แจกอย่าง กุล ศัพท์

ตุน ตวา ตวาน ปัจจัย(ตุนาติ ปัจจัย)

ปัจจัย ๓ ตัว คือ ตุน ตวา ตวาน เรียกว่า ตุนาติ ปัจจัย แปลว่า “...แล้ว” เป็นอภัยปัจจัย แจกด้วยวิภัติไม่ได้ มีตัวอย่างว่า

ตุน	ตวา	ตวาน	
กาตุน	กตวา	กตวาน	กระทำแล้ว
คนตุน	คนตวา	คนตวาน	ไปแล้ว
หนตุน	หนตวา	หนตวาน	ฆ่าแล้ว

ตุนาติ ปัจจัย มีหลักการ ๘ อย่าง ดังนี้

๑.ประกอบกับธาตุแล้ว โดยมากเป็นกัตตฺวาจก เหตุกัตตฺวาจก ไม่ต้องลงปัจจัยในกิริยาอาขยาต แต่มีบางตัวที่ลงปัจจัยประจำหมวดธาตุ

กัตตฺวาจก เช่น กตวา ปตวา จินเตตฺวา เป็นสกัมมธาตุ คือธาตุที่เรียกหากรรม คนตฺวา มริตฺวา ขินิตฺวา เป็นอกัมมธาตุ คือธาตุที่ไม่เรียกหากรรม

เหตุกัตตฺวาจก ต้องลง เณ หรือ ณาเป ก่อน เช่น

ภาเวตฺวา	ยัง...ให้เจริญแล้ว	ภู ธาตุ ในความมี, ความเป็น + เณ + ตวา
กาเรตฺวา	ยัง...ให้กระทำแล้ว	กร ธาตุ ในความกระทำ + เณ + ตวา
หาเรตฺวา	ยัง...ให้นำไปแล้ว	หฺร ธาตุ ในความนำไป + เณ + ตวา
การาเปตฺวา	ยัง...ให้กระทำแล้ว	กร ธาตุ ในความกระทำ + ณาเป + ตวา
คาหาเปตฺวา	ยัง...ให้ถือเอาแล้ว	คห ธาตุ ในความถือเอา + ณาเป + ตวา

กัมมวาจก ต้องลง ย ปัจจัย ในกิริยาอาขยาตก่อน

ณายิตฺวา	อันไฟไหม้แล้ว	ณา ธาตุ ในความไหม้,เผา + ย + อิ อาคม + ตวา
ปจฺจิตฺวา	อันเขาหุงแล้ว	ปจฺ ธาตุ ในความหุงต้ม + ย + อิ อาคม + ตวา

แปลง ย กับ จ เป็น จจ

๒. ถ้าไม่ลบที่สุดธาตุ ให้ลง อิ อาคม

กริตวา	กระทำแล้ว	กร ธาตุ ในความกระทำ + อิ + ตวา
คมิตวา	ไปแล้ว	คม ธาตุ ในความไป, ถึง + อิ + ตวา
ลกริตวา	ได้แล้ว	ลก ธาตุ ในความได้ + อิ + ตวา
มริตวา	ตายแล้ว	มร ธาตุ ในความตาย + อิ + ตวา
สริตวา	ระลึกละแล้ว	สร ธาตุ ในความระลึก + อิ + ตวา
ขาทิตวา	เคี้ยวกินแล้ว	ขาท ธาตุ ในความเคี้ยวกิน + อิ + ตวา
ยาจิตวา	ขอแล้ว, อ้อนวอนแล้ว	ยาจ ธาตุ ในความขอ, อ้อนวอน + อิ + ตวา

๓. ลงหลังธาตุตัวเดียวมี อา เป็นที่สุด ลบ อา เสีย แล้วลง ตูนาทิ ปัจจัย ได้เลย

ณตวา	รู้แล้ว	ณ ธาตุ ในความรู้ + ตวา
ทตวา	ให้แล้ว	ทา ธาตุ ในความให้ + ตวา
จตวา	ยื่นแล้ว	จา ธาตุ ในความยื่น + ตวา

๔. ธาตุตัวเดียวมี อิ อี อุ ู เป็นที่สุด เอา อิ อี เป็น เอ แล้วเอา เอ เป็น อย เอา อุ ู เป็น โอ แล้วเอา โอ เป็น อว

สยิตวา	นอนแล้ว	สี ธาตุ ในความนอน เอา อี เป็น อย + ตวา
จยิตวา	เคลื่อนแล้ว	จุ ธาตุ ในความเคลื่อน เอา อุ เป็น อว + ตวา
สาเวตวา	ยัง...ให้ฟังแล้ว	สุ ธาตุ ในความฟัง เอา อุ เป็น อว + ณ + ตวา

แต่บางตัว ไม่ต้องทำก็ได้ เช่น สุตวา หุตวา

๕. อุปสัคอยู่หน้า แปลง ตูนาทิ ปัจจัย เป็น ย บ้าง แปลง ย กับที่สุดธาตุ เป็นอย่างอื่นบ้าง

อาทาย	ถือเอาแล้ว	อา บทหน้า ทา ธาตุ + ตวา แปลง เป็น ย
ปทาย	ละแล้ว	ป บทหน้า หา ธาตุ + ตวา แปลงเป็น ย
โอทาย	ละแล้ว	โอ บทหน้า หา ธาตุ + ตวา แปลงเป็น ย
วิทาย	ละแล้ว	วิ บทหน้า หา ธาตุ + ตวา แปลงเป็น ย
อุฏฐาย	ลุกขึ้นแล้ว	อุ บทหน้า ช้อน ฐ จา ธาตุ + ตวา แปลงเป็น ย
ปฏิสงขาย	พิจารณาแล้ว	ปฏี-สั บทหน้า ขา ธาตุ(กล่าว) + ตวา แปลงเป็น ย
อภิณณาย	รู้ยิ่งแล้ว, ตรัสรู้แล้ว	อภี บทหน้า ณา ธาตุ + ตวา แปลงเป็น ย ช้อน ณ
อนุปาทาย	ไม่ถือนั่นแล้ว	น-อุป-อา บทหน้า ทา ธาตุ + ตวา แปลงเป็น ย
นิสสาย	อาศัยแล้ว	นิ บทหน้า สี ธาตุ แปลง อี เป็น อา ช้อน ส + ตวา แปลงเป็น ย

ธาตุ มี ม เป็นที่สุด แปลง ม กับ ย (ตวา ปัจจัย แปลง เป็น ย) เป็น มม

อาคมม	มาแล้ว	อา บทหน้า + คม ธาตุ + มม
นิกขมม	ออกแล้ว	นิ บทหน้า + ขม ธาตุ + มม
อภिरम्म	ยินดียิ่งแล้ว	อภี บทหน้า + รม ธาตุ + มม
อติกกมม	ก้าวล่วงแล้ว	อติ บทหน้า + กม ธาตุ + มม

ธาตุ มี ฑ เป็นที่สุด	แปลง ฑ กับ ย (ตฺวา ปัจจย แปลง เป็น ย) เป็น ชฺช	
อุปฺปชฺช	เกิดขึ้นแล้ว	อุปฺ บทหน้า + ปฑฺ ธาตุ + ชฺช
ปมชฺช	ประมาทแล้ว	ป บทหน้า + มฑฺ ธาตุ + ชฺช
อจฺฉชฺช	ชิงเอาแล้ว	อา บทหน้า + ฉฑฺ ธาตุ + ชฺช
ธาตุ มี ฐ และ ฏ เป็นที่สุด	แปลง ฐ และ ฏ กับ ย (ตฺวา ปัจจย แปลง เป็น ย) เป็น ฑธฺา พฺภ	
วิฑธฺา	แทงแล้ว	(พิเศษไม่มีอุปสค์) วิฐฺ ธาตุ + ฑธฺา
ลฑธฺา	ได้แล้ว	(พิเศษไม่มีอุปสค์) ลฏฺ ธาตุ + ฑธฺา
อารพฺภ	ปรารภแล้ว	อา บทหน้า + รภฺ ธาตุ + พฺภ
ธาตุ มี ฬ เป็นที่สุด	แปลง ฬ กับ ย (ตฺวา ปัจจย แปลง เป็น ย) เป็น ยฺห	
ปคฺคยฺห	ประคองแล้ว	ป บทหน้า + คฬฺ ธาตุ + ยฺห
สนฺนยฺห	ผูกแล้ว	สํ บทหน้า + นฬฺ ธาตุ + ยฺห
อารฺยฺห	ขึ้นแล้ว	อา บทหน้า + รฺยฺ ธาตุ + ยฺห
โอรฺยฺห	ลงแล้ว	โอ บทหน้า + รฺยฺ ธาตุ + ยฺห

๖. ตฺนาทิ ปัจจย แปลงกับที่ที่สุดธาตุ หรือ อิ ธาตุ (ในความไป) หรือ แปลงเป็นอย่างอื่นได้อีก

อุทฺทิสฺส	แสดงแล้ว, เจาะจงแล้ว	อุ บทหน้า + ทิสฺ ธาตุ + ย (ย กับ สฺ เป็น สฺส)
วิวิจฺจ	สัจแล้ว	วิ บทหน้า + วิจฺ ธาตุ + ย (ย กับ จฺ เป็น จจ)
อาหจฺจ	เบียดเบียนแล้ว	อา บทหน้า + หนฺ ธาตุ + ย (ย กับ นฺ เป็น จจ)
อนฺุปฺหจฺจ	ไม่เข้าไปกระทบแล้ว	น กับ อุปฺ บทหน้า + หนฺ ธาตุ + ย (ย กับ นฺ เป็น จจ)
ปฏฺิวิจฺจ	อาศัยแล้ว	ปฏฺิ บทหน้า + อิ ธาตุ + ย (ย กับ อิ เป็น จจ)
ปฏฺิสงฺขา	พิจารณาแล้ว	ปฏฺิ กับ สํ บทหน้า + ขา ธาตุ (ในความกล่าว) + ย (แปลงเป็น อา หรือ ลบ ย)
อภฺิณฺญา	รู้ยิ่งแล้ว, ตรัสรู้แล้ว	อภฺิ บทหน้า ญาณธาตุ ช้อนณ+ย (แปลงเป็น อา หรือ ลบ ย)
อนาปฺุจฺฉา	ไม่อาละแล้ว	น กับ อา บทหน้า + ปุจฺฉ ธาตุ + ย (แปลงเป็น อา)
อปฺุจฺจเวกฺขิย	ไม่พิจารณาแล้ว	น-ปฏฺิ-อว บทหน้า + อิกฺขฺ ธาตุ + ย (แปลงเป็น อีย)
ทิสฺวา-ทิสฺวาน	เห็นแล้ว	ทิสฺ ธาตุ ลบที่ที่สุดธาตุ + ตฺนาทิ (แปลงเป็น สฺวา-สฺวาน)

๗. ตฺนาทิ ปัจจย แปลงเป็น จจ เมื่อประกอบ อิ ธาตุ และ ธาตุมี จ น ร ฎ ฑ เป็นที่สุด

อภฺิสเมจฺจ	บรรลุแล้ว	อภฺิ กับ สํ บทหน้า + อิ ธาตุ แปลงเป็น เอ + จจ
เปจฺจ	ละไปแล้ว, ตายไปแล้ว	ป บทหน้า + อิ ธาตุ แปลงเป็น เอ + จจ
อุเปจฺจ	เข้าถึงแล้ว, จงใจแล้ว	อุปฺ บทหน้า + อิ ธาตุ แปลงเป็น เอ + จจ
อเวจฺจ	ลงไปแล้ว, หยั่งลงแล้ว	อว บทหน้า + อิ ธาตุ แปลงเป็น เอ + จจ
กจฺจ	ทำแล้ว	กรฺ ธาตุ ลบที่ที่สุดธาตุ + จจ
สกกจฺจ	เคารพแล้ว	สํ บทหน้า + กรฺ ธาตุ ลบที่ที่สุดธาตุ + จจ
อธฺิกิจฺจ	ทำยิ่งแล้ว	อธฺิ บทหน้า + กรฺ ธาตุ ลบที่ที่สุดธาตุ ลง อิ อาคม + จจ
สณฺจิจฺจ	จงใจแล้ว	สํ บทหน้า + จิตฺ ธาตุ ในความจงใจ

		ลบที่สุดธาตุ + จจ
อนุวิจจ	พิจารณาแล้ว	อนุ บทหน้า วิท ธาตุ ในความรู้ ลบที่สุดธาตุ + จจ
๘.ตุนาติ ปัจจัย แปลงเป็น ย ทั้งมีอุปสัคและไม่มีอุปสัค บางธาตุบางคำ ต้องลง อิ อาคมหน้า ย		
<u>มีอุปสัคอยู่หน้าธาตุ</u>		
นิสฺสยฺย	รดน้ำแล้ว, ประพรมแล้ว	นิ บทหน้า สิจ ธาตุ ในความรด ทำเป็น สิญจ ลง อิ อาคม + ย
อภิสฺสยฺย	อภิเชกแล้ว, รดน้ำแล้ว	อภิ บทหน้า สิจ ธาตุ ในความรด ทำเป็น สิญจ ลง อิ อาคม + ย
วิชานีย	รู้แจ้งแล้ว	วิ บทหน้า ญา ธาตุ ในความรู้ ทำเป็น ชาน ลง อิ อาคม + ย
อุปนีย	นำเข้าไปแล้ว	อุป บทหน้า นิ ธาตุ ในความนำไป รัสสะ อิ ที่ นิ เป็น อิ + ย
สเมกฺขีย	พิจารณาแล้ว	สํ บทหน้า อิกฺข ธาตุ ในความเห็น ทำ อิ เป็น เอ ลง อิ อาคม + ย
นิสฺสํย	นั่งแล้ว	นิ บทหน้า สิทฺ ธาตุ ในความจม ทำ อิ ที่ สิทฺ เป็น อี ลง อิ อาคม + ย
อภิวณฺทีย	ไหว้แล้ว	อภิ บทหน้า วณฺท ธาตุ ในความไหว้ ลง อิ อาคม + ย
อภิวาทีย	อภิวาทแล้ว	อภิ บทหน้า วณฺท ธาตุ ในความไหว้ ทำเป็น วาท ลง อิ อาคม + ย
<u>ไม่มีอุปสัคอยู่หน้าธาตุ</u>		
จินฺตีย	คิดแล้ว	จินฺต ธาตุ ในความคิด ลง อิ อาคม + ย
ชานีย	รู้แล้ว	ญา ธาตุ ในความรู้ ทำเป็น ชาน ลง อิ อาคม + ย
ภุญฺชีย	กินแล้ว	ภุช ธาตุ ในความกิน, บริโภค ทำเป็น ภุญช ลง อิ อาคม + ย
กรีย	ทำแล้ว	กรฺ ธาตุ ในความกระทำ ลง อิ อาคม + ย
ปสฺสีย	เห็นแล้ว	ทิสฺ ธาตุ ในความเห็น ทำเป็น ปสฺส ลง อิ อาคม + ย
ฉินฺทีย	ตัดแล้ว	ฉิทฺ ธาตุ ในความตัด ทำเป็น ฉินฺท ลง อิ อาคม + ย
ภวีย	มีแล้ว, เป็นแล้ว	ภู ธาตุ ในความมี, ความเป็น ทำเป็น ภว ลง อิ อาคม + ย

๓.๑๐ สรุปท้ายบท

นามศัพท์ทั้ง ๓ คือ สุทธนามหรือนามนาม คุณนาม และสัพพนาม เมื่อนำไปใช้ต้องประกอบด้วย ลิงค์ วจนะ และวิภัติ สุทธนามมีอำนาจบังคับคุณนามให้มี ลิงค์ วจนะ วิภัติ เสมอกับสุทธนามซึ่งเป็นเจ้าของ เนื่องจาก คุณนามจะมีได้ต้องอาศัยสุทธนาม ถ้าสุทธนามไม่มี คุณนามก็ไม่ปรากฏ ส่วนคุณนามนั้น แสดงลักษณะของสุทธนามบทใด โดยมากจะเรียงไว้หน้าสุทธนามบทนั้น ดังนั้น คุณนาม กับ สัพพนาม ต้องอาศัยสุทธนามเป็นหลัก ถ้าไม่ประกอบ ลิงค์ วจนะ วิภัติ จะไม่อาจรู้ได้ว่า เป็นคุณนามและสัพพนามแห่งสุทธนามบทไหน ไม่สามารถประกอบคำพูดเข้าเป็นประโยคได้

นามศัพท์นั้นมีเครื่องหมายแสดงเพศอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป เรียกว่า ลิงค์ มี ๓ ประเภท คือ ปุงลิงค์ เพศชาย อิตถิลิงค์ เพศหญิง และนปุงสกลิงค์ มีใช้เพศชาย มีใช้เพศหญิง การจัดนามศัพท์ลงในลิงค์เป็นอย่างไร สุทธนาม เป็นลิงค์เดียวก็นับ คือ จะเป็นปุงลิงค์ หรืออิตถิลิงค์ หรือนปุงสกลิงค์ ก็เป็นลิงค์เดียว มีรูปอย่างเดียวเป็นได้ ๒ ลิงค์ก็มี เปลี่ยนแต่สระที่สุดแห่งศัพท์เป็น ๒ ลิงค์ก็มี คุณนามและสัพพนาม เป็นได้ ๓ ลิงค์ เว้นแต่ ตุมห และ อมห ศัพท์ เป็นได้ ๒ ลิงค์ ส่วนศัพท์สังขยาเป็นอย่างนี้ เอก(๑) ถึง อฏฐารส(๑๘) เป็นได้ ๓ ลิงค์ เอกนวิสติ(๑๙) ถึง อฏฐานุติ(๔๘) เป็น เอกวจนะ อิตถิลิงค์อย่างเดียว ส่วน เอกนสต (๔๙) ขึ้นไป เป็นนปุงสกลิงค์ สุทธนาม ยกเว้น โกฏฐ เป็น อิตถิลิงค์

วิภัติ(นาม) แปลว่า แยก หรือ จำแนก นามศัพท์ทั้ง ๓ ตามการันต์นั้นๆ ทำให้ศัพท์มีรูปต่างๆ หมุนไปให้ได้ตามภาษา ทำให้กำหนดเนื้อความได้ง่ายขึ้น และจำลิงค์ วจนะ ได้แม่นยำขึ้น ทำเนื้อความแห่งศัพท์ทั้งปวงให้ประสานเกี่ยวเนื่องถึงกันและได้ความชัดเจน แบ่งเป็น ๗ วิภัติ คือ ปฐมาวิภัติ ทุตติยาวิภัติ ตติยาวิภัติ จตุตถวิภัติ ปณจมีวิภัติ ฉัญฐวิภัติ และสัทตมีวิภัติ

อพยยศัพท์ คือศัพท์ที่ไม่ฉิบหายไป หรือไม่เสื่อมสิ้นไป เป็นชื่อของศัพท์ที่ไม่สามารถแจกด้วยวิภัติทั้ง ๗ เหมือนนามศัพท์ทั้ง ๓ ได้ คงรูปอยู่อย่างเดิม แบ่งเป็น อุปสัค นิบาต และปัจจย

นามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป ย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า สมาส ศัพท์ที่ย่อเข้าด้วยกัน ได้แก่ นามศัพท์ อพยยศัพท์ นามกิตก์ กิริยากิตก์(เว้นตุนาติ ปัจจย) บทสำเร็จของสมาส เป็นได้ทั้งสุทธนามและคุณนาม สมาส แบ่งเป็น ๖ ชนิด คือ กัมมธารยสมาส ทิคุสมาส ตปปริสสมาส ทวันทวสมาส อพยยิภาวสมาส และพหุพพิหิสมาส

ปัจจยหมู่หนึ่งที่ใช้แทนศัพท์เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เนื้อความย่อหรือคำพูดให้สั้น เรียกว่า ตัทธิต ว่าโดยย่อ มี ๓ อย่าง คือ สามัญญัตถิต ภาวตัทธิต และอพยยตัทธิต ว่าโดยพิสดาร มี ๑๕ อย่าง โดยสามัญญัตถิต แบ่งย่อยออกเป็น ๑๓ อย่าง คือ โคตตตัทธิต ตรตยาตัทธิต ราคาตัทธิต ขาตาตัทธิต สมุหตัทธิต ฐานตัทธิต พหุลตัทธิต เสฏฐตัทธิต ตทสสัถิตตัทธิต ปกติตตัทธิต สังขยาตัทธิต ปุรณตัทธิต และวิภาคตัทธิต

ศัพท์ที่แสดงกิริยาอาการของสุทธนาม ชื่อว่า อาชยาด มีประโยชน์ให้รู้ว่า สุทธนามที่ทำหน้าที่เป็นประธานแสดงกิริยาอาการอย่างไร อาชยาด ต้องประกอบด้วยเครื่องปรุง ๘ อย่าง คือ วิภัติ(อาชยาด) กาล บท วจนะ บุรุษ ชาติ วาจก และปัจจย

วิภัติ ชาติ และปัจจย เป็นเครื่องปรุงที่สำคัญจะขาดไม่ได้ เนื่องจาก วิภัติ เป็นเครื่องหมายให้รู้กาล บท วจนะ และบุรุษ ส่วนชาติ เป็นหัวใจสำคัญเพราะเป็นรากฐานน้อมไปสู่ความหมายแห่งเนื้อความปัจจย เมื่อประกอบกับชาติแล้วทำให้รู้วาจก

วิภัตติอาขยาตจัดเป็น ๘ หมวด คือ วัตตมานา ปัญจมี สัตตมี ปโรกขา หิยัตตนิ อัชชัตตนิ ภวิสสันติ และกาลาติปัตติ หมวดหนึ่งๆ มี ๑๒ วิภัตติ รวมทั้งสิ้นมี ๙๖ วิภัตติ

วัตตมานา บอกปัจจุบันกาล แปลว่า อยู่ ย่อม จะ แบ่งเป็น ปัจจุบันแท้ แปลว่า อยู่ ปัจจุบันใกล้เคียงอดีต แปลว่า ย่อม และปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต แปลว่า จะ

ปัญจมี บอกความบังคับ ความหวัง และความอ่อนวอน แบ่งเป็น บอกความบังคับ แปลว่า จง บอกความหวัง แปลว่า เกิด และบอกความอ่อนวอน แปลว่า ขอ...จง

สัตตมี บอกความยอมตาม ความกำหนด และความรำพึง แบ่งเป็น บอกความยอมตาม แปลว่า ควร บอกความกำหนด แปลว่า พึง และบอกความรำพึง แปลว่า พึง

ปโรกขา บอกอดีตกาล ล่วงแล้วไม่มีกำหนด แปลว่า ...แล้ว

หิยัตตนิ บอกอดีตกาล ล่วงแล้ววานนี้ แปลว่า ...แล้ว ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว

อัชชัตตนิ บอกอดีตกาล ล่วงแล้ววันนี้ แปลว่า ...แล้ว ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว

ภวิสสันติ บอกอนาคตกาล ของปัจจุบัน แปลว่า จัก...

กาลาติปัตติ บอกอนาคตกาล ของอดีต แปลว่า จัก...แล้ว ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า จักได้...แล้ว

บทนั้น แบ่งเป็น ๒ คือ ปรัสสบท คือบทเพื่อผู้อื่น และอัตตโนบท คือบทเพื่อตน โดยทั่วไป ปรัสสบทเป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็นกัตตุวาจกและเหตุกัตตุวาจก ส่วนอัตตโนบท เป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็นกัมมวาจก เหตุกัมมวาจก และภาววาจก นอกจากนี้ วิภัตติอาขยาตยังทำให้ทราบวจนะ และบุรุษอีกด้วย ซึ่งวจนะนั้นมี ๒ คือ เอกวจนะ และพหุวจนะ บุรุษ แบ่งเป็น ๓ เหมือนปुरुสัสัพพนาม คือ ปถมบุรุษ (สิ่งที่กล่าวถึง) มัธยมบุรุษ(ผู้ที่พูดด้วย) และอุตตมบุรุษ(ตัวเราผู้พูด) เมื่อประกอบกิริยาต้องใช้วิภัตติให้ตรงตามบุรุษทั้ง ๓ นั้น

ธาตุ คือกิริยาศัพท์เป็นเป็นมูลราก ซึ่งมีความสัมพันธ์กับปัจจัยที่บ่งบอกให้รู้วาจก เรียกว่าปัจจัยประจำหมวดธาตุ แบ่งเป็น ๘ หมวด ได้แก่

หมวด ภู ธาตุ ลง อ เอ ปัจจัย

หมวด รุ ธาตุ ลง อ เอ ปัจจัย และลงนินคหิตอาคม

หมวด ทิว ธาตุ ลง ย ปัจจัย

หมวด สุธาตุ ลง ญ ณา ปัจจัย

หมวด กี ธาตุ ลง นา ปัจจัย

หมวด คห ธาตุ ลง ณา ปัจจัย

หมวด ตน ธาตุ ลง โอ ปัจจัย

หมวด จรุ ธาตุ ลง เณ ฌย ปัจจัย

วาจก คือกิริยาศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ กล่าวบทที่เป็นประธานของกิริยา ๕ อย่าง คือ กัตตุวาจก แสดงกิริยาของผู้อำนาจ กัมมวาจก แสดงกิริยาของกรรม ภาววาจก แสดงความมี ความเป็น เหตุกัตตุวาจก แสดงกิริยาของผู้ใช้ให้ผู้อื่นทำ และเหตุกัมมวาจก แสดงสิ่งที่เขาใช้ให้บุคคลทำ

ปัจจัย ในกัตตุวาจก ใช้ปัจจัย ๑๐ ตัว คือ อ เอ ย ญ ณา นา ณา โอ เณ ฌย แบ่งลงในธาตุ ๘ หมวด ข้างต้น ในกัมมวาจก ใช้ ย ปัจจัย กับทั้ง อิ อาคมหน้า ย ด้วย ในภาววาจก ใช้ ย ปัจจัย ในเหตุกัตตุ

วจาก ใช้ เณ ฌย ฌาเป ฌาปย ปัจจย ตัวใดตัวหนึ่ง และในเหตุกัมมวจาก ใช้ ปัจจย ๑๐ ตัว ข้างต้นด้วย ฌาเป ปัจจยด้วย ย ปัจจย กับทั้ง อี อาคมน้ำ ย ด้วย

กิตก์ เป็นชื่อของศัพท์ที่สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ โดยใช้ปัจจยหมู่หนึ่งแทนศัพท์ จึงมีส่วนประกอบหลัก ๒ อย่างคือ ธาตุ และปัจจย บทสำเร็จเป็นสุทธนามบ้าง เป็นคุณนามบ้าง เป็นกิริยาบ้าง จึงแบ่งเป็น ๒ อย่างคือ ที่เป็นสุทธนามและคุณนาม เรียกว่า นามกิตก์ และที่เป็นกิริยา เรียกว่า กิริยากิตก์

นามกิตก์ ใช้ธาตุ ๘ หมวดเหมือนอาขยาต มีปัจจย ๓ หมู่ ได้แก่ กิตปัจจย มีปัจจย ๕ ตัว คือ กุ วิ ฌี ญุ ตุ รุ กิจจปัจจย มีปัจจย ๒ ตัว คือ ข ฌย และกิตกิจจปัจจย มีปัจจย ๗ ตัว คือ อ อี ฌ เตว ตี ตุ ยุ รวมทั้งสิ้น ๑๔ ตัว

กิริยากิตก์ ใช้ธาตุ ๘ หมวดเหมือนอาขยาต มีปัจจย ๓ หมู่ ได้แก่ กิตปัจจย มีปัจจย ๓ ตัว คือ อนต ตวนตุ ตาวี กิจจปัจจย มีปัจจย ๒ ตัว คือ อนีย ตพพ และกิตกิจจปัจจย มี ปัจจย ๕ ตัว คือ มาน ต ตุน ตวา ตวาน รวมทั้งสิ้น ๑๐ ตัว

ในบทที่ ๓ นี้ได้ทราบโครงสร้างและการสร้างคำศัพท์ต่างๆมากมาย ได้แก่ คำนาม คำกิริยา คำสมาส คำตัทธิต และคำกิตก์ คำเหล่านี้มีความสำคัญต่อการนำไปใช้ในประโยคและการทำหน้าที่ในประโยค เช่น เป็นประธานของประโยค เป็นกรรม เป็นกิริยา หรือเป็นส่วนขยายหรือเสริม นาม กิริยา ให้สมบูรณ์ที่เรียกว่า คุณนาม หรือกิริยาวิเสส เพื่อการใช้ศัพท์ให้เหมาะสมและเป็นไปตามหลักภาษาบาลี เรียกว่าหลักการเรียงคำพูดในประโยคซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางภาษาหรือประเพณีนิยมของภาษา เราจะได้เรียนรู้ในบทต่อไป

การแปลภาษาบาลี

การเปลี่ยนนั้นมี ๒ ลักษณะใหญ่ๆ คือ การแปลโดยพยัญชนะ และการแปลโดยอรรถ

มาตา เคห์ ปวิสิตฺวา กมุมานิ กโรติ.

๒. แปลโดยอรรถ คือ การแปลโดยถือเอาใจความตามภาษาไทยที่จะเข้าใจได้ แปลศัพท์ทั้งหมดที่มีอยู่ ไม่ตัดออก ส่วนที่จะตัดได้แก่สำเนียงอายตนิบาตที่ตัดแล้วยังสามารถเชื่อมต่อข้อความได้ดี แต่ต้องรักษาเค้าโครงโวหารณไว้ด้วย มิใช่การแปลแบบสรุปความ หรือเล่นสำนวนตามใจปรารถนา ซึ่งจะทำให้ความหมายเปลี่ยนไปจากเดิม เช่น

มาตา เคนห์ ปวิสิตวา กมมานิ กโรติ.

มารดา เข้าไปเรือนแล้ว ทำการงาน.

การแปลโดยอรรถนี้ให้ตัดการแปลโดยพยัญชนะ คำว่า “อ.” ที่ย่อมาจาก “อันว่า” ใช้แปลบทที่เป็นประธานของประโยค และตัดคำว่า “ท.” ที่ย่อมาจาก “ทั้งหลาย” ใช้แปลบทที่เป็นพหูพจน์ นอกจากคำแปลโดยอรรถ อนึ่ง คำว่า ทั้งหลาย นี้ ให้ความเหมาะสม ถ้าไม่ตัดออกให้ใช้คำเต็ม อย่าใช้ “ท.”

การแปลบาลีเป็นไทยนั้น ให้ถือหลักการแปล ๙ ประการ โดยแปลเรียงลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. อาลปนะ	เช่น ภิกขเว, ปุริส, ภนฺเต, อาวุโส, โภ, ภทฺเท, เข
๒. นิบาตตันข้อความ	เช่น หิ, จ, ปน, ตฺ, อถวา กิร, ขลฺ, สฺหํ
๓. กาลสัตตมี	เช่น อตีเต, อถ, เอกํ สมยํ, ปาโต, สายํ
๔. ประธานในประโยค	เช่น พุทฺโธ, ปุริโส, อิตถิ, จิตฺตํ
๕. บทที่เนื่องด้วยประธาน (วิเสสนะ)	เช่น มหาการุณโโก, โส, สา, ตํ
๖. กิริยาในระหว่าง หรือประโยคแทรก	เช่น กตฺวา, ตสฺมี คจฺจนฺเต
๗. บทที่เนื่องด้วยกิริยาในระหว่าง	เช่น อตฺตโน กมฺมมนฺตํ กตฺวา
๘. กิริยาคุมพากย์	เช่น คจฺจติ, ปจติ, ปสฺสติ, คโต, วตฺตพฺพํ, กรณียํ
๙. บทที่เนื่องด้วยกิริยาคุมพากย์	เช่น ทกฺกัรํ, ทกฺกภูํ, สฺขํ, น, โน, มา

หลักการแปลทั้ง ๙ ข้อนี้ หากข้อใดไม่มีอยู่ในประโยคบาลีให้เว้นไป แล้วดข้อต่อ ๆ ไป

๑. อาลปนะ*

อาลปนะ คือ คำร้องเรียก มีอยู่ ๒ อย่างด้วยกัน คือ

๑.๑ อาลปนะนาม คือนามานามที่ประกอบด้วยอาลปนวิภัติทั้งหมด เช่น ปุริส, ภิกขเว, อานนท, ติสส, ตาต, อมม เป็นต้น

๑.๒ อาลปนะนิบาต มี ๑๐ ตัว คือ ยคุเฆ-ขอเดชะ, ภนฺเต ภทฺนเต-ข้าแต่ท่านผู้เจริญ, อาวุโส-ดูก่อนผู้มีอายุ, อมโห-ดูก่อนท่านผู้เจริญ, ภาณ-แนะพะนาย, เร-เว้ย, อเร-โว้ย, เท-เฮ้ย, เซ-แนะแม่ (สาวใช้)

ทั้งนี้ อาลปนะนาม ถ้ามาพร้อมกับอาลปนะนิบาต ๕ ตัวนี้ คือ ภาณเต ภทฺนเต อาวุโส อมโห ภาณ ให้แปลอาลปนะนามก่อน แล้วจึงแปลอาลปนะนิบาต เช่น

๑. วเทหิ ตาว อาวุโส ปาลิต.

ดูก่อนปาลิตะ ผู้มีอายุ อ.ท่าน จงกล่าว ก่อน.

๒. ภาณเต ติสส กิ กโรสิ.

ข้าแต่พระตีสสะ ผู้เจริญ อ.ท่าน ย่อมกระทำ ซึ่งกรรมอะไร

แต่อาลปนะนาม ถ้ามาพร้อมกับอาลปนะนิบาต ๕ ตัวนี้ คือ ยคุเฆ เร อเร เท เซ ให้แปลอาลปนะนิบาตก่อน เช่น

ตฺวํ อเร ชุชฺเช โอนฺทํ ปจาทิ.

เฮ้ย แนะนำหญิงค่อม อ.เจ้า จงหญิง ซึ่งข้าวสุก.

แต่ถ้าหากมีอาลปนะนามหลายบท ให้แปลบทที่อยู่หน้าก่อนเสมอ แล้วค่อยแปลอาลปนะนามที่เหลือเป็นตัวขยาย (บทวิเสสนะ) แทน เช่น

อนฺธพาล อหิริก ตฺวํ มยา สทฺธิ วัตถุํ น ยุตฺตุโรโปสิ.

ดูก่อนอันธพาล ผู้ไม่มีความละอาย อ.ท่าน เป็นผู้ริบรูปไม่ควรแล้ว เพื่ออันกล่าว กับด้วยเรา ย่อมเป็น.

ส่วนอาลปนะนามที่กล่าวถึง ชื่อ-โคตร-สกุล ให้แปลก่อนเสมอ แล้วค่อยแปลอาลปนะนามหรืออาลปนะนิบาตอื่นๆ เป็นบทวิเสสนะ (ตัวขยาย) เช่น

อหํ โภ อานนท ปพฺพชิสฺสามิ.

ข้าแต่พระอานนท ผู้เจริญ อ.ข้าพเจ้า จักบวช.

๒. นิบาตต้นข้อความ

นิบาตต้นข้อความมีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๒.๑ นิบาตต้นข้อความที่นิยมวางไว้ตัวที่ ๑ ของประโยค ได้แก่

อถ	ครั้งนั้น	อถ โข	ครั้งนั้นแล
อโถ	อนึ่ง	อถ วา	อีกอย่างหนึ่ง
อโห	โอ	เจ	หากว่า.....ไฉรั

* มหาบาลีวิชาลย์. หลักการแปลมคธเป็นไทย(อาลปนะ-บทขยายกิริยาคุมพากย์) โดยสามเณร โดณี จันทรดี เปรียญ ๘. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๓, จาก: <https://www.mahapali.com/main.php?url=downloadview&id=112&kw=&cat=A&page=3> (8 may 2018)

ยทิ	ผิว่า.....ไซรั	สเจ	ถ้าว่า.....ไซรั
อุทาหุ	หรือว่า	อาม อามนตา	เออ,ขอรับ(ครับ)
อิงฆ	เชิญเถิด	ตคฆ	เอาเถิด
หนท	เชิญเถิด	อปิจ	เออ ก็, อีกอย่างหนึ่ง

๒.๒ นิบาตต้นข้อความที่นิยมาวางไว้ตัวที่ ๒ ของประโยค ได้แก่

กิริ, ขล, สท	ไฉนว่า
หิ	ก็, จริงอยู่, เพราะว่า, ดังจะกล่าวโดยพิสดาร, ดังจะกล่าวโดยย่อ
จ	ก็, อนึ่ง
ปน	ก็, แต่ว่า
ตุ	ส่วนว่า

๓. กาลสัตตมี

กาลสัตตมี คือ ศัพท์ที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ หรือ แปลออกสำเนียงสัตตมีวิภัตติได้ และบ่งบอกถึงกาลเวลาและสมัย ซึ่งมีอยู่หลายประเภทด้วยกัน คือ

กาลสัตตมีนาม ส่วนมากจะประกอบด้วย ๓ วิภัตติ คือ

สัตตมีวิภัตติ เช่น เอกสมิ สมเย, สัจจเร, มาเส, ทิวเส, ขณ, กาเล,
หุตติยาวิภัตติ (แต่แปลเป็นสัตตมีวิภัตติ) เช่น ตํ ทิวสํ , เอกํ สมยํ , เอกทิวสํ
ตติยาวิภัตติ (ใช้ในอรรถสัตตมีวิภัตติ) เช่น เตน สมเยน

กาลสัตตมีศัพท์นาม เช่น ยทา ตทา เอตริหิ อิทานิ อชช กุทาจัน เป็นต้น

กาลสัตตมีนิบาต เช่น อถ ปาโต ทิวา สายํ เป็นต้น

๔. ประธานในประโยค

ประธานในประโยค คือ ศัพท์ที่ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ หรือแปลออกสำเนียงปฐมาวิภัตติ [อันว่า (อ.)] ได้ ซึ่งจะมียอยู่หลายประเภทด้วยกัน คือ

๑. ศัพท์นามนามทั่วไป เช่น ปุริโส ครุ นารี อกฺขิ เป็นต้น
๒. ศัพท์นามกิตก์บางตัว เช่น กตฺตา กรณํ หายโก คมนํ สํวโร เป็นต้น
๓. กิริยาภิธานที่ใช้เป็นนามนามได้ เช่น พุทฺโธ เป็นต้น
๔. ตัทธิที่ที่เป็นนามนาม เช่น สามเณโร สหายตา อรหตฺตํ เป็นต้น
๕. ปุริสศัพท์นาม เช่น ตวํ ตุมฺहे, อหํ มยํ เป็นต้น
๖. สังขยานามนาม คือ ตั้งแต่จำนวน เอกุณสฺส (๙๙) ขึ้นไป
๗. สมาสที่เป็นนามนาม เช่น สํสรวณฺณํ มหาปุริโส ปตฺตจิวํ เป็นต้น
๘. นิบาตบางตัวที่ลงในอรรถปฐมาวิภัตติได้ เช่น

ตถา	อ.อย่างนั้น	อลิ	อ.อย่าเลย
ตุ	อ.อัน.., อ.การ.., อ.ความ..	อชช	อ.วันนี้
สาธุ	อ.ดีละ	เอวํ	อ.อย่างนั้น

๕. บทที่เนื่องด้วยประธาน

บทที่เนื่องด้วย(ขยาย)ประธาน คือ บทที่ลงวิภัตติเดียวกันกับประธาน หรือแปลและสัมพันธ์เข้ากับตัวประธานได้ ส่วนมากมักวางอยู่หน้าประธาน เช่น

๑. มหาปณฺโณ ภิกฺขุ ภิกฺขุ ภิกฺขติ.

อ.ภิกษุ ผู้มีปัญญามาก ย่อมขอ ซึ่งภิกษา.

๒. ปณฺธิโต สามเณโร โฉวาทํ คณฺหาติ.

อ.สามเณร ผู้ฉลาด ย่อมรับเอา ซึ่งโอวาท.

แต่ถ้าหากว่าเป็นโคตร ยศ หรือตำแหน่งส่วนตัวนั้น มักจะวางอยู่ข้างหลังประธาน เช่น

๑. สมฺโณ โคตโม ธมฺมํ เทเสติ.

อ.พระสมณะ ผู้โคตม ย่อมทรงแสดง ซึ่งธรรม.

๒. วิสาชา มหาอุปาสิกกา วิหารํ คจฺจติ.

อ.นางวิสาชา ผู้เป็นมหาอุบาสิกา ย่อมไป สู่วิหาร.

๖. กิริยาในระหว่าง /บทนามที่มีวิภัตติเดียวกับประธาน/ประโยคแทรก

ก. กิริยาในระหว่าง มีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. กิริยาศัพท์ (ธาตุ)ที่ประกอบด้วย ต, อนต, มาน, ปัจจย ซึ่งจะมีลิงค์ วจนะ และวิภัตติเสมอ กันกับประธาน เช่น

เถโร วิหารํ ปวิสฺสนฺโต ธมฺมํ วทติ.

อ.พระเถระ เข้าไปอยู่ สู่วิหาร ย่อมกล่าว ซึ่งธรรม

สามเณโร ธมฺมํ สฺถนฺนฺโต ปสฺสีทติ.

อ.สามเณร ฟังอยู่ ซึ่งธรรม ย่อมเลื่อมใส.

๒. กิริยาศัพท์ (ธาตุ) ที่ประกอบด้วย ตฺน, ตฺวา, ตฺวาน, ปัจจย (เฉพาะที่บังคับว่าเป็นกิริยาอาการของประธานในประโยคนั้นๆ เช่น

เถโร โฉวาทํ ทตฺวา วิหารํ คจฺจติ.

อ.พระเถระ ให้แล้ว ซึ่งโอวาท ย่อมไป สู่วิหาร.

ปุริโส ภตฺตํ ญญชิตฺวา มุขํ โธวติ.

อ.บุรุษ บริโภคแล้ว ซึ่งภัตต ย่อมล้าง ซึ่งปาก.

ข. บทนามที่มีลิงค์-วจนะ-วิภัตติเดียวกับประธาน เช่น

ปุริโส ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา ลหฺรฺอุปสมฺบโธ ปณฺจ วสฺถานิ กมฺมญฺ्ञานํ อุกคฺคฺหนฺติ.

อ.บุรุษ ฟังแล้ว ซึ่งธรรม บวชแล้ว ผู้มีอุปสมบทอันได้แล้ว เรียนเอาแล้ว ซึ่งกัมมัญ्ञาน สิ้นปี ท. ห้า.

ค. ประโยคแทรก คือ ในประโยคที่มีบทนามนาม หรือปุริสศัพท์นาม ที่ประกอบด้วยฉัญญวิภัตติ (แปลว่า เมื่อ....) หรือสตัดมีวิภัตติ (แปลว่า ครั้นเมื่อ....) และมีกิริยาकर्ตที่ลง อนต, มาน, ต, ปัจจย ประกอบด้วยฉัญญวิภัตติหรือสตัดมีวิภัตติตามนามนามนั้นๆ เช่น

ปีตา ภตฺตํ ญญชฺชนฺโต ปุตฺตสฺส โรทฺหนฺตสฺส ตํ ภตฺตํ เทติ.

อ.บิดา บริโภคอยู่ ซึ่งภัตต เมื่อบุตร ร้องให้อยู่ ย่อมให้ ซึ่งภัตต นั้น.

ภิกฺขุ ธมฺมํ สฺถนฺนฺโต มชฺฌิมยาเม อติกฺกฺขนฺเต คพฺภํ ปาวีสิ.

อ.ภิกษุ ฟังอยู่ ซึ่งธรรม ครั้นเมื่อมีขณิกยาม ล่วงไปแล้ว เข้าไปแล้ว สู่ห้อง.

๗. บทเนื่องด้วยกิริยาในระหว่าง

บทเนื่องด้วยกิริยาในระหว่าง คือ บทนามที่ตั้งอยู่ข้างหน้ากิริยาในระหว่างนั้นๆและมีข้อความที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับกิริยาในระหว่าง เช่น

๑. เถโร สามเณรสสุ โอวาทํ ทตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา นิสิตฺติ.

อ.พระเถระ ให้แล้ว ซึ่งโอวาท แก่สามเณร เข้าไปแล้ว สู่วิหาร ย่อมนั่ง.

๒. มนุสฺสา ภิกขุณฺ ภิกขํ ทตฺวา เต ภิกขุ วณฺทิตฺวา นิวัตตีสฺสุ.

อ.มนุษย์ ท. ถวายแล้ว ซึ่งภิกษา แก่ภิกษุ ท. ไหว้แล้ว ซึ่งภิกษุ ท. เหล่านั้น กลับแล้ว.

๘. กิริยาคุมพากย์

กิริยาคุมพากย์นั้น จะมีประเภทใหญ่ๆ อยู่ ๓ ประเภท คือ

๑. กิริยาอาชยาดทั้งหมด คือ ธาตุที่ประกอบด้วยปัจจัยในแต่ละวากของอาชยาด ซึ่งกิริยาอาชยาดนี้ ถือว่าเป็นกิริยาคุมพากย์ที่ใหญ่ที่สุดในประโยคนั้นๆ เช่น

เถโร ธมฺมํ สฺมณฺติ.

อ.พระเถระ ย่อมฟัง ซึ่งธรรม. (สฺมณฺติ = สฺม+ณ+ติ)

ภิกขุ วิหารํ คจฺจติ.

อ.ภิกษุ ย่อมไป สู่วิหาร. (คจฺจติ = คม+อ+ติ)

๒. กิริยาภิตก คือ กิริยาภิตกที่ประกอบปัจจัย ๓ ตัวนี้ ได้แก่ ต อนีย ตพฺพ ปัจจัย ใช้คุมพากย์ได้ เช่น

บุริโส คามํ คโต.

อ.บุรุษ ไปแล้ว สู่บ้าน

บุริเสน กมฺมํ กรณียํ.

อ.กรรม อันบุรุษ พึงกระทำ

บุริเสน กมฺมํ กตฺตพฺพํ.

อ.กรรม อันบุรุษ พึงกระทำ

๓. กิริยาบทพิเศษ มีอยู่ ๒ ตัว คือ อลํ (สมควร) สกฺกา (อาจ, สามารถ) เช่น

เอวํ กาคฺตุํ น สกฺกา.

อันเรา ไม่อาจ เพื่ออันทำ อย่างนี้.

ข้อควรรู้ :-

๑. กิริยาคุมพากย์นั้น กิริยาอาชยาดถือว่าใหญ่สุด ถ้าในประโยคนั้นๆ มีทั้งกิริยาภิตกที่ประกอบด้วย ต อนีย ตพฺพ ตัวใดตัวหนึ่ง และมีกิริยาอาชยาดด้วย ในประโยคนั้น ให้เอากิริยาอาชยาดเป็นใหญ่ (คุมพากย์) แล้วเอากิริยาภิตกเป็นวิตกิตตา (กิริยาคุณนาม) แทน หรือแปลเป็นกิริยาธรรมดาทั่วไปของประธาน เช่น

อหํ วิหารํ อากโตมฺหิ. (อากโต+อมฺหิ)

อ.เรา เป็นผู้มาแล้ว สู่วิหาร ย่อมเป็น .

๒. กิริยาภิกตฺที่ประกอบด้วย ต อนีย ตพฺพ คุมพากยฺได้เฉพาะประโยคที่นามนามทั่วไปเป็นประธาน หากในประโยคใด มี อมฺห (เรา) ศัพฺท หรือ ตุมฺห (ท่าน) ศัพฺท เป็นประธาน แต่กิริยาสุดท้ายเป็นกิริยาภิกตฺ ในประโยคนั้น ต้องยกกิริยาอาขยาตเข้ามาเอง ซึ่งโดยส่วนมากจะโยคธาตุว่ามีว่าเป็นเข้ามา (หฺธาตุ, ภู ธาตุ, อสฺ ธาตุ เป็นต้น) เป็นกิริยาคุมพากยฺ แล้วแปลกิริยาภิกตฺในประโยคนั้น เป็นวิกิตฺกัตตา แปลว่า เป็นผู้ ถ้ากิริยานั้นเป็นธาตุที่มีกรรมให้แปลว่า เป็นผู้อื่น..... เช่น

อหํ วิหารํ อาคโต. (อมฺหิ)

อ.เรา เป็นผู้มาแล้ว สู่วิหาร (ย่อมเป็น).

ตุมฺเห มยา ทิฏฺฐา. (โทถ)

อ.ท่าน ท. เป็นผู้อื่นเราเห็นแล้ว (ย่อมเป็น).

จะเห็นได้ว่าทั้ง ๒ ประโยคนั้น มีกิริยาภิกตฺซึ่งประกอบด้วย ต ปัจจัยอยู่ แต่เป็นเพราะประธานเป็นอมฺห, ตุมฺห ศัพฺท จึงไม่สามารถทำหน้าที่คุมพากยฺได้ เวลาแปล นักเรียนจึงต้องยกกิริยาอาขยาตเข้ามาคุมพากยฺเอง แล้วแปลกิริยาภิกตฺนั้นเป็นคล้ายคุณนามไปแทน แต่ถ้านามนามทั่วไปเป็นประธาน กิริยาภิกตฺนั้นๆ ก็ใช้คุมพากยฺได้เลย ไม่ต้องยกกิริยาอาขยาตมา เช่น

บุริโส คามํ คโต.

อ.บุรุษ ไปแล้ว สู่หมู่บ้าน.

ภิกฺขุ วิหารํ อาคตา.

อ.ภิกษุ ท. มาแล้ว สู่วิหาร.

๓. ประโยคที่มี สกฺกา คุมพากยฺนั้น มีวิธีสังเกตจาก ดังนี้

-ถ้าในประโยค สกฺกา นั้น มีประธาน ประโยคนั้นเป็นกัมมวาจก เช่น

น สกฺกา ธมฺโม อคารมฺขณํ ปุเรตุ.

อ.ธรรม (อันบุคคล) ไม่อาจ เพื่ออันให้เต็ม ในท่ามกลางแห่งเรือน

-ถ้าในประโยค สกฺกา นั้น ไม่มีประธาน ประโยคนั้นเป็นภาววาจก เช่น

(มยา) เอวํ กาคู น สกฺกา.

(อันเรา) ไม่อาจ เพื่ออันทำ อย่างนี้

(อมฺเหหิ) เอวํ เปเสตุ น สกฺกา.

(อันเรา ท.) ไม่อาจ เพื่ออันส่งไป อย่างนี้

(กิริยาภิกตฺ หรือ กิริยาอาขยาต ที่เข้าสมาสแล้วนั้น จัดเป็นนามนามหรือคุณนาม เช่น ทิฏฺฐปุพฺโพวยบฺปตฺโต นตฺถิภูโว ซึ่งจะใช้เป็นกิริยาในระหว่าง หรือกิริยาคุมพากยฺไม่ได้)

๔. บทเนื่องด้วยกิริยาคุมพากยฺ

บทเนื่องด้วยกิริยาคุมพากยฺ คือ บทนามที่ตั้งอยู่ข้างหน้ากิริยาคุมพากยฺนั้นๆ (ตั้งอยู่ข้างหลังบ้างก็มี) และมีข้อความที่เกี่ยวเนื่องกับกิริยาคุมพากยฺนั้น เช่น

สตฺถา ภิกฺขุณํ ธรรมํ เทเสติ.

อ.พระศาสดา ย่อมแสดง ซึ่งธรรม แก่ภิกษุ ท.

เถโร สามเณรสฺส จีวรํ เทติ.

อ.พระเถระ ย่อมให้ ซึ่งจีวร แก่สามเณร.

ตัวอย่างลำดับการแปล

บาลี = อตีเต ทิ เอโก ปุริโส วณฺ ฌนฺตวา อากฺขณฺโต เอกํ สปปิ ทิสฺวา ปลายติ ฯ

๒ ๑ ๔ ๓ ๖ ๕ ๗ ๑๐ ๙ ๘ ๑๑

แปล = ตั้งจะกล่าวโดยพิสดาร ในกาลอันล่วงไปแล้ว อ.บุรุษ คนหนึ่ง ไปแล้ว สู้ป่า มาอยู่ เห็นแล้ว ซึ่งงู ตัวหนึ่ง ย่อมหนีไป.

บาลี = ตทา ทิ มหาปณฺโณ ภิกฺขุ สามเณรสุส โยวาทํ ทตฺวา วิหารํ ปวิสฺติ ฯ

๒ ๑ ๔ ๓ ๗ ๖ ๕ ๙ ๘

แปล = ก็ ในกาลนั้น อ.ภิกษุ ผู้มีปัญญามาก ให้แล้ว ซึ่งโยวาท แก่สามเณร ย่อมเข้าไป สู่วิหาร.

บาลี = สาวตฺถิยํ กิร เอโก ชโน อตฺตโน ปุตฺตสฺส สมฺปตฺติํ ทตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิหาเร วสฺติ ฯ

๒ ๑ ๔ ๓ ๘ ๗ ๖ ๕ ๙ ๑๑ ๑๐

แปล = ได้ยินว่า ณ เมืองสาวัตถี อ.ชน คนหนึ่ง ให้แล้ว ซึ่งสมบัติ แก่บุตร ของตน บวชแล้ว ย่อมอยู่ ในวิหาร.

ให้นักศึกษาอ่านประโยคบาลีต่อไปนี้เป็นแล้ว ดูว่าศัพท์ไหนเป็นศัพท์อะไรในบรรดาหลักการแปล ๙ ประการ เช่น อาลปนะ นิบาตต้นข้อความ ประธาน กริยาในระหว่าง กริยาคุณพากย์ เป็นต้นแล้ว ทดลอง แปลโดยถือตามหลักการแปล ๙ ข้อข้างต้นนั้น

๑. พุทฺโธ ฌมฺมํ เทเสติ.

๒. ภิกฺขุ ฌมฺมํ สฺยณฺนติ.

๓. ตวํ ปาเทหิ สิปฺปาคารํ อากฺขณฺสิ.

๔. ตุมฺहे รเณน คามํ คจฺจน.

๕. อหํ ยาจกสฺส เอกกหาปณํ ททามิ.

๖. มยํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ เทม.

๗. มนุสฺสา ปาณาติปาตา วิรมนฺตุ.

๘. อุปาสกา คามา นิคฺคตา.

๙. มยํ อตฺตโน สนฺตํ ปริจฺจขาม.

๑๐. อิตฺโธ อมฺหากํ คาโม อวิพฺพเร โหติ.

๑๑. โลเก มหาการุณฺโโก พุทฺโธ เทวมนุสฺसानํ หิตาย สุขาย อุปฺปชฺชติ.

๑๒. อตีเต กิร พหุ มนุสฺสา ฌมฺมสฺวานาย วิหารํ อคฺคจฺฉิสุ.

๑๓. เอกโกว ฆนฺเต ตวํ ปิณฺฑาย อปฺปสทฺธิกานํ อมฺหากํ เคหํ ปวิสฺสตี.

๑๔. เสว ฆนฺเต นวหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ ภูณฺชนตฺถาย อมฺหากํ ฆรํ อคฺคเมถ.

๑๕. อเถกทิวสํ สตฺถา ปจฺจุสกาเล โลกํ โวลเณนโต ตํ พฺราหฺมณํ ทิสฺวา กิณฺนุ ไซติ อุปฺชาเรณโต อรหา ภวิสฺสตีติ ฌตฺวา สายณฺหสมเย วิหารจาริกํ จรณฺโต วีย พฺราหฺมณสฺส สนฺตํ คนฺตวา พฺราหฺมณ กิ กโรณฺโต วิจรสฺตีติ อาห.

๑๖. โส พฺราหฺมณฺ ภิกฺขุณํ วตฺตปฺปฏฺวตฺตํ กโรมิ ฆนฺเตติ อาห. ลภฺสี เตสํ สนฺติกา สงฺคหนฺติ. อาม ฆนฺเต, อาหารมตฺตํ ลภามิ, น ปน มํ ปพฺพาเซนฺตีติ.

๑๗. สตถา เอตสมี นิทาเน ภิกขุสงฆ์ สนนิปาตาเปตวา ตมตถํ ปุจฉิตวา ภิกขเว อตถิ โกจิ อิมสส พ
 ราหมณสส อธิการิ สรณโตติ ปุจฉิ. สารีปุตตเถโร อหิ ฆนเต สรามี, อยํ เม ราชคเห ปิณฑาย จรณตสส อตต
 โน อภิหุํ ภูฏจุฏฐิกขิ ทาเปสิ, อิมสสาหิ อธิการิ สรามี, สาธุ ฆนเต, ปพพาเชสสามีติ อาห.

๑๘. นิธินํ ปวตตาริ ยํ ปสฺเส วชทสฺสินิ
 นิคคยหวาทิ เมธาวี ตาทิสํ ปณฺธิตํ ภาเช
 ตาทิสํ ภาชมานสส เสยโย โหติ น ปาปิโย.

(ขุ.ธ. ๒๕/๗๖/๓๐)

เฉลยคำแปล(โดยอรรถ) ให้ฝึกแปลโดยพยัญชนะจนชำนาญเพื่อทบทวนหลักไวยากรณ์

๑. พระพุทธรองค์ ทรงแสดง ซึ่งธรรม
๒. ภิกษุทั้งหลาย กำลังฟัง ซึ่งธรรม
๓. เธอ มา สูโรงเรียน ด้วยเท้า (เธอเดินมาโรงเรียน)
๔. พวกเธอ ไป สู่บ้าน ด้วยรถ (พวกเธอนั่งรถกลับบ้าน)
๕. ข้าพเจ้า ให้ เงิน ๑ บาท แก่ขอทาน
๖. พวกข้าพเจ้า ถวาย ทาน แก่ภิกษุสงฆ์
๗. มนุษย์ทั้งหลาย จงพากันเว้น จากการเบียดเบียนสัตว์
๘. อุบาสกและอุบาสิกา ออกไปแล้ว จากบ้าน
๙. พวกข้าพเจ้า พากันบริจาค ซึ่งทรัพย์ ของตน
๑๐. หมู่บ้านของพวกข้าพเจ้า มีอยู่ ไม่ไกล จาก(โรงเรียน)นี้
๑๑. พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระมหากรุณา เสด็จอุบัติขึ้น ในโลก เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย
๑๒. ได้ยินว่า ในอดีตกาล มนุษย์เป็นอันมาก ได้พากันไปแล้ว สู่วิหารเพื่อฟังธรรม
๑๓. ท่านครับ ท่านผู้เดียวเท่านั้น นิมนต์เข้าไป สู่เรือน ของพวกกระผม ผู้มีศรัทธาเล็กน้อย เพื่อรับ บิณฑบาต
๑๔. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในวันพรุ่งนี้ นิมนต์ท่าน มาสู่บ้าน ของพวกข้าพเจ้า เพื่อฉันภัตตาหาร พร้อมด้วยภิกษุ ๙ รูป
๑๕. ครั้งนั้น วันหนึ่ง พระศาสดา ทรงตรวจดูสัตว์โลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ นั้นแล้ว ทรงใคร่ครวญอยู่ว่า "เหตุไรหนอ" ดังนี้แล้ว ทรงทราบว่ "ราธพราหมณ์จักเป็นพระอรหันต์" ในเวลา เย็น ทรงเป็นเหมือนเสด็จเที่ยวไปในวิหาร เสด็จไปสู่ที่อยู่ของพราหมณ์แล้วตรัสว่า "พราหมณ์ เธอเที่ยวทำ อะไรอยู่"
๑๖. พราหมณ์นั้นกราบทูลว่า "ข้าพระพุทธองค์ทำวัตรและปฏิบัติแก่ภิกษุทั้งหลายอยู่ พระพุทธเจ้าข้า" "เธอได้การสงเคราะห์จากสำนักของภิกษุเหล่านั้นหรือ" "ได้พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธ องค์ได้แต่เพียงอาหาร แต่ท่านไม่ให้ข้าพระพุทธองค์บวช"
๑๗. พระศาสดารับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ในเพราะเรื่องนั้นแล้ว ตรัสถามความนั้นแล้ว ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย ใคร ๆ ระลึกถึงคุณของพราหมณ์นี้ได้ มีอยู่บ้างหรือ" พระสารีบุตรเถระกราบทูลว่า "พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธองค์ระลึกได้ เมื่อข้าพระพุทธองค์เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์นี้

ให้คน ถวายภิกษาทัพพีหนึ่งที่เรานำมาเพื่อตน ข้าพระพุทธองค์ระลึกถึงคุณของพราหมณ์นี้ได้ ดีแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธองค์จักให้บวช"

๑๘. บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญา ซึ่งเป็นผู้กล่าวชี้โทษ ว่าเป็นเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ พึงคบผู้มี ปัญญาซึ่งเป็นบัณฑิตเช่นนั้น เมื่อคบท่านผู้เช่นนั้น มีแต่คุณอย่างประเสริฐ ไม่มีโทษอันเลวทรามเลย

คำทักทายด้วยภาษาบาลีง่าย ๆ

๑. สุปภาตํ ภนเต.

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.รุ่งเช้าอันเจริญ

(ภาตุ จงมี เต แก่ท่าน)

สุปภาตํ อาวุโส.

ข้าแต่ท่านผู้มีอายุ อ.รุ่งเช้าอันเจริญ

(ภาตุ จงมี เต แก่ท่าน)

สุปภาตํ หรือ สุปภาตํ (อรุณสวัสดิ์) สุ อูป.(ดี งาม ง่าย) + ป อูป.(ทั่ว ข้างหน้า ก่อน ออก) + ภา ธาตุ ใน ความสว่าง,รุ่งเรือง+ต ปัจจัย ในกิริยาากิตก์

๒. กจจิ ขมนิยํ ยาปนิยํ ภนเต.

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ [อ.ยนต์คือสรีระ(สรีรยนต์) มีล้อสี (จตุจกั) มีทวารเก้า(นวทวาร) อันท่าน ท.(ตุมเหติ)] พึงอดทนได้ พึงให้เป็นไปได้ แลหรือ

ขมนิยํ อาวุโส, ตวํ ปน.

ข้าแต่ท่านผู้มีอายุ [อ.ยนต์คือสรีระ(สรีรยนต์) มีล้อสี (จตุจกั) มีทวารเก้า(นวทวาร) อันกระผม(มยา)] พึงอดทนได้ (พึงให้เป็นไปได้), ก็(แล้ว) อ.ท่าน (เล่า)

๓. กิณฺหาโมลี ตวํ. (กิณฺหาโมลี ตวํ)

อ.ท่าน เป็นผู้ชื่ออะไร ย่อมเป็น.

มุณี นาม ภนเต. (สิริมา นาม ภนเต)

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (อหิ) อ.เรา ชื่อว่า มุณี (โหม)

ย่อมเป็น.(ผู้หญิง=สิริมา)

๔. กุโธ อากจฺฉลี ภนเต.

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.ท่าน(ตว) ย่อมมา แต่ที่ไหน.

คามโต อากจฺฉามิ, ตวํ ปน.

อหิ(อ.เรา) ย่อมมา จากหมู่บ้าน, ก็ อ.ท่าน

(ย่อมมา แต่ที่ไหน).

ลาดพฺร้าวณิคมโต อากจฺฉามิ.

อหิ(อ.เรา) ย่อมมา จากย่านลาดพรว.

๕. กุหิ คจฺฉถ ตุมฺहे.

อ.ท่าน ท. จะไป ที่ไหน.

อาปณฺณ คจฺฉาม, ตุมฺहे ปน.

มยิ (อ.เรา ท.) จะไป ที่ตลาด, ก็ อ.ท่าน ท.(จะไป ในที่ไหน).

เซียงใหม่ นคร คจฺฉาม.

มยิ (อ.เรา ท.) จะไป ที่เมืองเซียงใหม่.

๖. กิ ลิปฺปิ สิฏฺขถ ตุมฺहे.

อ.ท่าน ท. ย่อมเรียน ซึ่งศิลปะ อะไร.

ปาติพฺยากรณํ สิฏฺขาม, ตุมฺहे ปน.

อ.เรา ท. ย่อมเรียน ซึ่งไวยากรณ์บาลี, ก็ อ.ท่าน ท. (ย่อมเรียน ซึ่งศิลปะ อะไร).

ติปิฏกํ อุกฺคณฺหาม.

มยิ (อ.เรา ท.) ย่อมเรียนเอา ซึ่งพระไตรปิฎก.

๔.๒ ประโยคเนื้อความเดียว

หลักการแปลบทประธาน

ความในภาษาบาลีนั้น ต่างจากภาษาไทย ใช้กลับกัน เช่น พุทธสส ธมโม = ของพระพุทธเจ้า พระธรรม คำแปลไทยนั้นต้องเรียงกลับกันว่า พระธรรม ของพระพุทธเจ้า เหตุนี้ เวลาจะแปลภาษาบาลี นักเรียนจึงต้องแปลจากบทหลังไปหาบทหน้า โดยการใช้คำเชื่อมบท(อายตนิบาต) ให้ได้ความเหมาะสม ตัวอย่างเช่น

สตถุ ธมเม ปสาโท	อ.ความเลื่อมใส ในธรรม ของพระศาสดา
ภิกขุโน จีวร	อ.จีวร ของภิกษุ
อาจารย์เย การโว	อ.ความเคารพ ในอาจารย์
ภิกขุโน ปตเต โภชน	อ.โภชนะ ในบาตร ของภิกษุ
พุทธสส สาสเน สามณเระ	อ.สามเณร ท.ในศาสนา ของพระพุทธเจ้า
รูกขสส สฺสึเร สปิโป	อ.งู ในโพรง ของต้นไม้
ปิตุ เคเห ธนานิ	อ.ทรัพย์ ท. ในเรือน ของบิดา
อคฺคิโน ชนโร	อ.กอง แห่งไฟ
สาสเน เถรสส โอวาโท	อ.โอวาท ของพระเถระ ในศาสนา
เสฏฺฐิโน ภริยาย ปุตตา	อ.บุตร ท. ของภรรยา ของเศรษฐี
ทณฺฑิสส หตฺเถ ทณฺโท	อ. ท่อนไม้ ในมือ ของคนมีไม้เท้า

หลักการแปลบทคุณนาม

คุณนาม (บทขยาย) นั้น จะมีลิงค์ วจนะ และวิภัติ เหมือนลิงค์ วจนะ และวิภัติของนามนาม นั้นๆ โดยมากจะเรียงอยู่ข้างหน้านามนามบทนั้น แต่ถ้าเป็นยศหรือว่าตำแหน่งพิเศษหรือยศตำแหน่งส่วนตัว จะวางอยู่ข้างหลังนามนามบทนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อแปลบทนามนามที่เป็นประธานแล้ว ถ้าบทที่อยู่ข้างหน้า หรือข้างหลัง มีลิงค์ วจนะ วิภัติ เหมือนกับนามนาม บทนั้น ก็ให้แปลบทที่อยู่ข้างหน้าหรือข้างหลังนั้นเป็นลำดับต่อมา

โดยคำแปลที่ใช้เชื่อมสำหรับคุณนามนั้น ถ้าเป็นสิ่งมีชีวิตก็ให้ใช้บทว่า ผู้..., มี..., ตัว... เป็นต้น ถ้าเป็นสิ่งไม่มีชีวิตก็ใช้บทว่า ที่..., ซึ่ง..., อัน... เป็นต้น

สำหรับคุณนามนี้ คำแปลนั้นจะไม่ออกสำเนียงของวิภัติและวจนะ แต่ออกสำเนียงเพียงว่า ผู้... มี... อัน... ตัว... เป็นต้น คำใดคำหนึ่งแทน เช่น

สตฺตานํ อคฺโค พุทฺโธ	อ.พระพุทธเจ้า ผู้เลิศ แห่งสัตว์ ท.
สตถุ สุนทโร ธมโม	อ.พระธรรม อันดี ของพระศาสดา
ภิกขุโน มหนฺโต ปตฺโต	อ.บาตร อันใหญ่ ของภิกษุ
สุนฺทรสฺส ธมฺมสฺส วิปาโก	อ.วิบาก แห่งธรรม อันดี

จณทานํ โจรานิ ชนปโท

อ.ชนบท ของโจร ท. ผู้ดูร้าย

เมธาวิโน รมโณ วิสาลํ เขตต์

อ.นา อันกว้าง ของพระราชา ผู้มีปัญญา

สิสฺसानํ กุสโล อาจริโย

อ.อาจารย์ ผู้ฉลาด ของศิษย์ ท.

สุคนฺธํ ปุพฺเพ รมโร

อ.แมลงภู ในดอกไม้ มีกลิ่นหอม

อคฺคสฺส พุทฺธสฺส สาสนํ

อ.ศาสนา ของพระพุทธเจ้า ผู้เลิศ

อหฺมณํ กุลานํ ฐิตโร

อ.ธิดา ท. ของตระกูล ท. อันมั่นคง

มหาโกโค ราชา

อ.พระราชา มีโกะมาก

อปฺตตกสฺส เสฏฺฐิโน ทาโส

อ.ทาส ของเศรษฐี ผู้ไม่มีบุตร

สุกฺกสฺส โอทนสฺส ปาตี

อ.เถา แห่งข้าวสุก อันสีขาว

วิสาร์โท ปุริโส

อ.บุรุษ ผู้กล้า

สุทฺธานํ สาวกานํ สงฺโฆ

อ.หมู่ แห่งสาวก ท. ผู้บริสุทธิ์

มหติยา สาลาย โจรา

อ.โจร ท. ในศาลา ที่ใหญ่

โกวิทฺสฺส อาจริยสฺส สนฺติเก มหาปณฺญา สุทฺธา สามเณรา.

อ.สามเณร ท.ผู้มีปัญญามาก ผู้บริสุทธิ์ ในสำนัก ของอาจารย์ ผู้ฉลาด

หลักการแปล อนุต มาน ปัจจย

อนุต มาน ปัจจยที่ประกอบด้วย ปฐมาวิภัตติ อยู่หน้าประธาน และที่ประกอบด้วย ทุตยาวิภัตติถึง สัตตมีวิภัตติ ให้แปลเป็นวิเศษสนะว่า ผู้...,อัน..., (ยกเว้นที่เป็นกริยาของประโยคแทรก) ตัวอย่างเช่น

ธมฺมํ สุนนฺโต ภิกฺขุ พุทฺธสฺส ธมฺเม ปสฺสีทติ.

อ.ภิกษุ ผู้ฟังอยู่ ซึ่งธรรม ย่อมเลื่อมใส ในธรรม ของพระพุทธเจ้า.

(อหํ) เอกํ ปุริสํ ฉตฺตํ คเหตุวา คจฺจนฺตํ ปสฺสามิ.

(อ.เรา) ย่อมเห็น ซึ่งบุรุษ คนหนึ่ง ผู้ถือเอาแล้ว ซึ่งร่ม ไปอยู่.

ส่วน อนุต มาน ปัจจยที่ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ อยู่หลังประธาน เป็นกริยาในระหว่าง แปลว่า อยู่ เมื่อ ตัวอย่างเช่น

สตุถา ธมฺมํ เทเสนฺโต ตํ ภิกฺขุํ โธวทติ.

อ.พระศาสดา ทรงแสดงอยู่ ซึ่งธรรม ย่อมกล่าวสอน ซึ่งภิกษุนั้น.

ปุริโส กมฺมํ กโรนฺโต กิลมฺติ.

อ.บุรุษ กระทำอยู่ ซึ่งการงาน ย่อมลำบาก.

อนึ่งถ้า อนุต มาน ปัจจย เป็นกริยาที่ทำพร้อมกับกริยาข้างหลังตน สามารถแปลพร้อมกัน กับ กริยาข้างหลังนั้นได้ ตัวอย่างเช่น

อุปาสโก สตุถารํ โธโลเกนฺโต อภฺยาสติ.

อ.อุบาสก ได้ยืนแลดูอยู่แล้ว ซึ่งพระศาสดา.

พิเศษ :- มาน ปัจจยนั้น ถ้าประกอบด้วย อิ อาคม และ ย ปัจจย หรือ ลง ย ปัจจย ก็ต้องแปลให้เหมือนประโยคกัมมวาจก คือต้องหาบทนามที่แปลว่า อัน.... เมื่อแปลบทนามนั้นแล้ว จึงค่อยแปลกิริยาที่ประกอบด้วย มาน ปัจจย เช่น

เถเรน ปุจฉิยมาโน สามเณโร ตํ ปวตติ อากิขติ.

อ.สามเณร ผู้อันพระเถระถามอยู่ ย่อมบอก ซึ่งความเป็นไปทั่วนั้น.

อาจารย์เณ โวทียมาโน สิสโส คารเวน สุนาติ.

อ.ศิษย์ ผู้อันอาจารย์กล่าวสอนอยู่ ย่อมฟัง ด้วยความเคารพ เป็นต้น.

ถ้ากิริยา อนต มาน ปัจจย ในประโยคใด ใช้ธาตุตัวเดียวกันกับกิริยาคุมพากย์ในประโยคนั้น กิริยาที่ประกอบ อนต มาน ตัวนั้นจะแปลว่า "เมื่อ" ตัวอย่างเช่น

สตถา วิหารเ ธมมํ เทเสนโต ภิกขุโน เทเสติ.

อ.พระศาสดา เมื่อทรงแสดง ซึ่งธรรม ในวิหาร ย่อมทรงแสดง แก่ภิกษุ ท.

ปริโส คามํ คจฉนโต เวเคน คจฉติ.

อ.บุรุษ เมื่อไป สู่บ้าน ย่อมไป โดยเร็ว.

ตัวอย่างประโยค อนต มาน ปัจจย

๑. เสฏโฐ พุทฺโธ ธมมํ เทเสนโต ภิกขุ โวทติ.

อ.พระพุทฺธเจ้า ผู้ประเสริฐสุด แสดงอยู่ ซึ่งธรรม ย่อมกล่าวสอน ซึ่งภิกษุ ท.

๒. ทกฺโข ภิกขุ กมมฏฺฐานํ อุกคณฺหนโต พุทฺธธมฺเม ปสฺสิตติ.

อ.ภิกษุ ผู้ขยัน เมื่อเรียนเอา ซึ่งพระกัมมฏฺฐาน ย่อมเลื่อมใส ในธรรมของพระพุทฺธเจ้า.

๓. กุสล สามเณโร อาจารย์เณ โวทียมาโน สุนาติ.

อ.สามเณร ผู้ฉลาด อันอาจารย์ กล่าวสอนอยู่ ย่อมฟัง.

๔. สุทฺโธ สตฺโต อิมสฺมี โลเก อุปฺปชฺชมาโน ขตฺติยกุลเ อุปฺปชฺชติ.

อ.สัตว์ ผู้บริสุทธิ์ เมื่อเกิดขึ้น ในโลก นี้ ย่อมเกิดขึ้น ในตระกูลแห่งกษัตริย์.

๕. ทกฺโข ภิกขุ สตฺถารา โวทียมาโน อรหตฺตํ ปาปุณฺนิ.

อ.ภิกษุ ผู้ขยัน อันพระศาสดา กล่าวสอนอยู่ บรรลุแล้ว ซึ่งพระอรหัต

๖. กณฺหา เกสชฺชํ ภูณฺชนตี ปิตุ เกสชฺชํ ภูณฺชติ.

อ.นางสาวน้อย เมื่อบริโภค ซึ่งเภสัช ย่อมบริโภค ซึ่งเภสัช ของบิดา.

๗. จณฺโฑ สุนฺโข รุกฺขมุเล นิปชฺชมาโน สพฺพตฺตํ นิตฺทายติ.

อ.สุนัข ตัวดุร้าย นอนอยู่ ที่โคนแห่งต้นไม้ ย่อมหลับ ตลอดราตรีทั้งปวง.

๘. อาจารย์โย สิสฺसानํ สิบฺปํ วาเจนโต กิลมตี.

อ.อาจารย์ บอกอยู่ ซึ่งศีลปะ แก่ศิษย์ ท. ย่อมลำบาก

๙. ปุตฺโต ปิตรา โปสฺสิยมาโน อนุปฺพุเพน วฑฺฒติ.

อ.บุตร อันบิดา เลี้ยงอยู่ ย่อมเจริญ โดยลำดับ.

๑๐. สาလာย นิสฺสิทฺตา ภิกขุ อตฺตโน อตฺตโน อาสเน นิสฺสิทฺติ.

อ.ภิกษุ ท. เมื่อนั่ง ในศาลา ย่อมนั่ง ที่อาสนะ ของตน ๆ.

หลักการแปล ต ปัจจย

ต ปัจจยนั้นสามารถเป็นได้หลายวาทก ฉะนั้นเวลาแปล นักเรียนต้องดูธาตุด้วย ว่ามีกรรมหรือไม่ ถ้าเป็นธาตุที่มีกรรม แล้วประกอบกับ ต ปัจจย ส่วนมากเป็นกัมมวาทก ถ้าเป็นธาตุไม่มีกรรม ก็เป็นกัตตวาทก ซึ่งมีวิธีแปล ดังนี้

ต ปัจจยที่ประกอบด้วยปฐมวิภัติ ถ้าอยู่หน้าประธาน แปลเป็นวิเศษณะว่า ผู้.. อัน.. เช่น
ปจฺม อากโต ภิกฺขุ ปุโรโต นิสฺสํติ. อ.ภิกฺขุ ผู้มาแล้ว ก่อน นั่งแล้ว ข้างหน้า.

ต ปัจจยที่ประกอบด้วยปฐมวิภัติ ถ้าอยู่หลังประธาน แต่ไม่ใช่เป็นกิริยาคุมพากย์
แปลเป็นกิริยาตามปกติ เช่น

อํยํ ปุริโส นิสฺสินโน ภตฺตํ ภูณฺชติ. อ.บุรุษ นี้ นั่งแล้ว ย่อมบริโภคนั่ง ซึ่งภตฺตร.

แปลเป็นวิเศษณะว่า ผู้.. อัน.... เช่น

อํยํ ปุริโส นิสฺสินโน ภตฺตํ ภูณฺชติ. อ.บุรุษ นี้ ผู้นั่งแล้ว ย่อมบริโภคนั่ง ซึ่งภตฺตร.

แปลเป็นวิภัติกัตตาวา เป็น (โดยใส่ หุตฺวา มาเพื่อรับวิภัติกัตตาวานั้น) เช่น

อํยํ ปุริโส นิสฺสินโน (หุตฺวา) ภตฺตํ ภูณฺชติ. อ.บุรุษนี้ เป็นผู้ นั่งแล้ว (เป็น) ย่อมบริโภคนั่ง ซึ่งภตฺตร.

ต ปัจจยที่เป็นกิริยาคุมพากย์มักอยู่คำสุดท้ายของประโยค ซึ่งจะไม่แปลว่า ผู้...อัน...,

แปลเป็นกิริยาตามปกติ เช่น

พุทฺโธ โลเก อุปฺปนโน. อ.พระพุทธเจ้า อุบัติแล้ว ในโลก.

แปลเป็นวิภัติกัตตาวา เป็น (โดยใส่กิริยามีว่าเป็นมารับวิภัติกัตตาวา ซึ่งต้องให้ตรงบุรุษกัน

ถ้าประธานเป็นปฐมบุรุษใช้ โหติ, โหนติ, เช่น

พุทฺโธ โลเก อุปฺปนโน. (โหติ) อ.พระพุทธเจ้า เป็นผู้อุบัติแล้ว ในโลก ย่อมเป็น.

พุทฺธา โลเก อุปฺปนนา. (โหนติ) อ.พระพุทธเจ้า ท. เป็นผู้อุบัติแล้ว ในโลก ย่อมเป็น.

ถ้าประธานเป็นมัธยมบุรุษใช้ อสิ อตถ, โหสิ โหถ เช่น

ตฺวํ วิหารํ อากโต. (อสิ) อ.ท่าน เป็นผู้มาแล้ว สู่วิหาร ย่อมเป็น.

ตฺมเห วิหาร อากตา. (อตถ) อ.ท่าน ท. เป็นผู้มาแล้ว สู่วิหาร ย่อมเป็น.

ถ้าประธานเป็นอุตตมบุรุษใช้ อมฺหิ อมฺห, โหมิ โหม เช่น

อหํ วิหารํ อากโต. (อมฺหิ) อ.เรา เป็นผู้มาแล้ว สู่วิหาร ย่อมเป็น.

มยํ วิหารํ อากตา. (อมฺห) อ.เรา ท. เป็นผู้มาแล้ว สู่วิหาร ย่อมเป็น.

ส่วน ต ปัจจย ที่ประกอบด้วยทุติยวิภัติ ถึง สัตตมวิภัติ ให้แปลเป็นวิเศษณะว่า ผู้.. อัน..

(ยกเว้นที่เป็นกิริยาของประโยคแทรก) เช่น

เถโร ตํ ภิกฺขุ อากตํ อทฺทส. อ.พระเถระ ได้เห็นแล้ว ซึ่งภิกษุนั้น ผู้มาแล้ว.

สตุถา สามเณรํ ปิณฺฑาย คตํ อทฺทส.

อ.พระศาสดา ได้ทรงเห็นแล้ว ซึ่งสามเณร ผู้ไปแล้ว เพื่อปิ่นทบาตร.

ส่วน ต ปัจจย ที่ประกอบด้วยธาตุที่มีกรรม เป็นกัมมวาทก เช่น

สตุถารา ธมฺโม เทสิโต.

อ.ธรรม อันพระศาสดา แสดงแล้ว.

ภิกฺขุณา ภิกฺขา ลทฺธา.

อ.ภิกษา อันภิกษุ ได้แล้ว.

พิเศษ :- แม้จะไม่ใช้กิริยาคุมพากย์ คือ ประกอบด้วยวิภัติอื่นนอกจากปฐมวิภัติ ถ้าเป็น ต ปัจจัยที่ประกอบด้วยธาตุที่มีกรรม เวลาแปล ก็ต้องแปลให้เหมือนกับมมาจากเช่นกัน คือ ต้องแปลหาคำนามที่แปลว่า อัน (ผู้อัน.....กิริยา ต ปัจจัย) เช่น

ภิกขุ เถเรน ปุจฉิต์ สามเณร โวหติ. อ.ภิกขุ ย่อมกล่าวสอน ซึ่งสามเณร ผู้อันพระเถระถามแล้ว.

ตัวอย่างประโยค ต ปัจจัย

๑. ราชา นุหนาย นที คโต.	อ.พระราช เสด็จไปแล้ว สู่มแม่น้ำ เพื่อสร่งน้ำ.
๒. ภิกขุณา สตุถุ ธมโม ปฏิปชชิต.	อ.พระธรรม ของพระศาสดา อันภิกษุ ปฏิบัติแล้ว .
๓. ภิกขุ คามิ ปิณฺหาเย ปวิฏฺโธ.	อ.ภิกษุ เข้าไปแล้ว สู่มบ้าน เพื่อก่อนข้าว.
๔. ภิกขุณา เถรสส โอวาโท ภาสิโต.	อ.โอวาท ของพระเถระ อันภิกษุ กล่าวแล้ว .
๕. วาณิโซ ทานํ ทตฺวา ปกฺกนโต.	อ.พ่อค้า ให้แล้ว ซึ่งทาน หลีกไปแล้ว .
๖. เถเรน อิตฺถิยา โภชนํ คหิตํ .	อ.โภชนะ ของหญิง อันพระเถระ รับเอาแล้ว .
๗. เถโร สามเณรํ วิหารํ อากตํ ปกฺโกสติ.	อ.พระเถระ ย่อมร้องเรียก ซึ่งสามเณร ผู้มาแล้ว สู่วิหาร.
๘. ปุริเสน มหนโต รุกฺโข จินฺโน.	อ.ต้นไม้ ใหญ่ อันบุรุษ ตัดแล้ว .
๙. วิสาขาย ทานํ สตุถุ ทินนํ.	อ.ทาน อันนางวิสาखा ถวายแล้ว แต่พระศาสดา.
๑๐. สามเณโร เอกาย อิตฺถิยา มุฬฺโห.	อ.สามเณร อันหญิง คนหนึ่ง หลงแล้ว .

หลักการแปล อนีย ตพพ ปัจจัย

อนีย ปัจจัยนั้นใช้ประกอบกับธาตุที่มีกรรมส่วนมากถ้าเป็นกิริยาคุมพากย์จะเจอในรูปแบบของกัมมจาก เพราะฉะนั้น เวลาแปลก็ต้องแปลตามข้อกำหนดรูปแบบของกัมมจาก(อ.- อัน - กิริยา) เช่น

ปุริเสน กมมํ กรณีย.	อ.กรรม อันบุรุษ พึงกระทำ.
ภิกขุณา ธมโม วณฺเีย.	อ.ธรรม อันภิกษุ พึงกล่าว.

ในบางประโยคที่เป็นกัมมจากนั้น บางครั้งตัวอนิหิตกัตตา (บทนามที่แปลว่า อัน) ก็ไม่มีมาให้ เวลาแปลนักเรียนจะต้องเพิ่มเข้ามาเอง เพื่อให้เนื้อความนั้นสมบูรณ์ โดยดูจากเนื้อเรื่องว่าควรจะยกศัพท์อะไรมา เช่น

(ปุคฺคเลน) สุจฺริตํ กรณีย.	อ.สุจริต (อันบุคคล) พึงกระทำ

หากว่าธาตุที่ประกอบด้วย อนีย ปัจจัยนั้น ไม่ใช่กิริยาคุมพากย์ ก็จะแปลเป็นเหมือนคุณนามของนามนามบทนั้นๆ ซึ่งเวลาแปล ก็ต้องแปลเหมือนรูปแบบกัมมจาก คือ ต้องหาบทนามที่แปลว่า อัน ก่อนแล้วจึงค่อยแปลกิริยาที่ประกอบด้วย อนีย นั้น

ตพพ ปัจจัยนั้น เป็นได้ทั้งภาวจาก กัมมจาก เหตุกัมมจาก ซึ่งมีวิธีการที่จะสังเกตจาก ดังนี้

- ถ้าประกอบกับธาตุที่ไม่มีกรรม (เช่น ภู ธาตุ เป็นต้น) เป็นภาวจาก เวลาแปลไม่ต้องหาบทนามที่ลงปฐมวิภัติ เพราะในภาวจากไม่มี จะมีก็แต่บทนามที่ลงตติยาวิภัติ (แปลว่า อัน) และกิริยาตัวอย่างเช่น

อนตรายเณ เอตถ (วตฺถุสมิ) ภวิตพฺพ. อันอันตราย พิงมี ในเรื่องนี้.

- ถ้าประกอบด้วยธาตุที่มีกรรม แต่ไม่ได้ลงเหตุปัจจัย เป็นกัมมวาทก เช่น

ปุริเสน กมฺม กตฺตพฺพ.

อ.กรรม อันบุรุษ พิงกระทำ.

รณฺหา โภชนํ ภุจฺจิตฺตพฺพ.

อ.โภชนะ อันพระราชา พิงเสวย.

หากว่าธาตุที่ประกอบด้วย ตพฺพ ปัจจัยนั้น ไม่ได้เป็นกิริยาคุณพากย์ จะแปลเป็นเหมือนคุณนามของนามนามบทนั้นๆ ซึ่งเวลาแปล ก็ต้องแปลเหมือนรูปแบบกัมมวาทก คือ ต้องหาบทนามที่แปลว่า อันก่อนแล้วจึงค่อยแปลกิริยาที่ประกอบด้วย ตพฺพ ปัจจัยนั้น

ตัวอย่างการแปล อนีย ตพฺพ ปัจจัย

สุเทน โอทโน ปจิตฺตพฺพ.

อ.ข้าวสุก อันพ่อครัว พิงหุง.

อหํ มยา วณฺณํ วณฺ วัทามิ.

อ.เรา จะกล่าว ซึ่งคำ อันอันเรา พิงกล่าว

ขเนหิ ผลานิ คเหตุพฺพานิ.

อ.ผลไม้ ท. อันชน ท. พิงถือเอา.(พึงเก็บเอา)

จณฺโท ปุริโส อตฺตโน ญฺาติหิ ภินฺทิตฺตพฺพ.อ.บุรุษ ผู้ดูร้าย อันญาติ ท. ของตน พิงทำลาย.

กุสเลน ภิกฺขุณา กิเลสา ฉินฺทิตฺตพฺพา.

อ.กิเลส ท.อันภิกษุ ผู้ฉลาด พิงตัด.

เถโร ภิกฺขุณา กรณฺณํ กิจจํ อาจิกฺขติ.

อ.พระเถระ ย่อมบอก ซึ่งกิจ อันภิกษุ พิงกระทำ.

ปุริเสน อิมสมิ คเหตุ ภวิตพฺพ.

อันบุรุษ พิงมี ในเรือน นี้.

ภิกฺขุณา สตถุ ธมฺโม วณฺณํ.

อ.พระธรรม ของพระศาสดา อันภิกษุ พิงกล่าว.

หลักการแปล ตวา ปัจจัย

สำหรับ ตวา ปัจจัย ที่ทำก่อนกิริยาที่อยู่ข้างหลัง ให้แปลว่า "แล้ว" (ทั่วๆไป) เช่น

โส ปุริโส ธมฺมํ สุตฺวา คามํ คจฺจติ.

อ.บุรุษ นั้น ฟังแล้ว ซึ่งธรรม ย่อมไป สู่บ้าน.

ราชา ทานํ ทตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สิลํ รกฺขติ.

อ.พระราชา ถวายแล้ว ซึ่งทาน สดับแล้ว ซึ่งธรรม ย่อมรักษา ซึ่งศีล.

สำหรับ ตวา ปัจจัยที่เรียงไว้ตัวแรกของประโยคหลัง หากว่าใช้ธาตุตัวเดียวกัน หรือมีอรรถเดียวกันกับกิริยาคุณพากย์ของประโยคหน้า แปลว่า "ครั้น...แล้ว" เช่น

ปุริโส ปพฺพชฺช, ปพฺพชิตฺวา จ ปน อรหตฺตํ ปาปุณฺนิ.

อ.บุรุษ บวชแล้ว, ก็แล (อ.บุรุษนั้น) ครั้นบวชแล้ว บรรลุแล้ว ซึ่งพระอรหัต.

สตาธา ภิกฺขุณํ ธมฺมํ เทเสสิ, เทเสตฺวา จ ปน เต (ภิกฺขุ) โอวทติ.

อ.พระศาสดา ทรงแสดงแล้ว ซึ่งธรรม แก่ภิกษุ ท.,

ก็แล อ.พระศาสดา ครั้นทรงแสดงแล้ว ย่อมกล่าวสอน ซึ่งภิกษุ ท. เหล่านั้น.

ตวา ปัจจัย ที่ทำพร้อมกันกับกิริยาที่อยู่ข้างหลัง จะไม่ออกสำเนียงคำแปลว่า แล้ว เช่น

ปุริโส ฉตฺตํ คเหตุวา คจฺจติ.

อ.บุรุษ ถือ ซึ่งร่ม ไปอยู่.

ตวา ปัจจัยแบบนี้เรียกว่า สมานกาลกิริยา ซึ่งมีความหมายเท่ากับ อนตฺ มาณ ปัจจัยที่ทำพร้อมกันกับกิริยาที่อยู่ข้างหลัง ตัวอย่างเช่น

โอโลเกตฺวา อฏฺฐาสิ มีความหมายเท่ากับ โอโลเกนฺโต อฏฺฐาสิ

กตฺวา วิจรติ มีความหมายเท่ากับ กโรนฺโต วิจรติ.

ตวา ปัจจัย ที่ทำหลังกิริยาคุณพากย์ ก็ให้แปลหลังกิริยาคุณพากย์ตัวนั้น เช่น

เถโร ธมฺมาสนเณ นิสฺสีทิ จิตฺตวิชนี คเหตุวา.

อ.พระเถระ นั่งแล้ว บนธรรมาสน์ จับ ซึ่งพัดอันวิจิตร.

ตวา ปัจจัย ที่ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นกริยาแต่ทำหน้าที่เป็นตัวยาย ถ้าเข้ากับนามแปลหลังนาม เป็นวิ
เสสนะ ถ้าเข้ากับกริยาแปลหลังกริยา เป็นกริยาวิเสสนะ เช่น

จเปตวา เทว อคฺคสาวเก อวเสสา (ภิกขุ) อรหตฺตํ ปาปุณฺสี.

อ.ภิกขุ ท. ผู้เหลือลง เว้น ซึ่งพระอัครสาวก ท. สอง บรรลุแล้ว ซึ่งพระอรหันต์.

อิมํ คามํ นิสสาย โภจิ อารณฺณโก วิหาโร อตฺถิ.

อ.วิหาร อันตั้งอยู่ในป่า ใดๆ อาศัย ซึ่งบ้าน นี้ มีอยู่ หรือ.

ตีณิ รตนานิ จเปตวา อณฺณํ เม ปฏฺฐิสรณํ นตฺถิ.

อ.ที่พึง อันของเรา ย่อมไม่มี เว้น ซึ่งรตนะ ท. สาม.

ตวา ปัจจัย หากจะแปลหลังคัมพากย์ก็ได้ ในบางกรณี เพื่อให้เนื้อความสละสลวยขึ้น ซึ่งเวลาแปล
ก็ให้แปลว่า เพราะ เช่น

สีหํ ทิสฺวา ภยํ อุปฺปชฺชติ.

อ.ความกลัว ย่อมเกิดขึ้น เพราะเห็น ซึ่งสีหะ.

มยา อาจริยํ นิสสาย ชีวิตํ ลทฺธํ.

อ.ชีวิต อันเรา ได้แล้ว เพราะอาศัย ซึ่งอาจารย์.

ตัวอย่าง ตวา ปัจจัย

๑. เถโร สามเณรสฺส โอวาทํ อทาสี, **ทตฺวา** จ ปน วิหารํ ปวิฏฺโฐ.

อ.พระเถระ ได้ให้แล้ว ซึ่งโอวาท แก่สามเณร,ก็แล อ.พระเถระ ครั้นให้แล้ว เข้าไปแล้ว สู่วิหาร.

๒. ปุริโส ภริยาย เคหํ **คนฺตฺวา** ตสฺสา ธนํ **ทตฺวา** โภชนํ ภุญฺชนฺโต มณฺจเก ภุญฺชติ.

อ.บุรุษ ไปแล้ว สู่เรือน ของภริยา ให้แล้ว ซึ่งทรัพย์ แก่ภริยานั้น เมื่อบริโภค ซึ่งโภชนะ ย่อมบริโภค
บนเตียง.

๓. อหํ โจรํ **ทิสฺวา** ภายามิ.

อ.เรา ย่อมกลัว เพราะเห็น ซึ่งโจร.

๔. ตยา มํ **นิสสาย** ชีวิตํ ลทฺธํ.

อ.ชีวิต อันท่าน ได้แล้ว เพราะอาศัย ซึ่งเรา.

๕. อมฺจโง รณฺโณ วจเนน **กตฺวา** คามํ คจฺจติ.

อ.อำมาตย์ ย่อมไป สู่หมู่บ้าน เพราะกระทำ ตามคำ ของพระราชา.

๖. ปุตฺโต อาหารํ **อาเนตฺวา** ปิตุ ทตฺวา นิเวตฺติ.

อ.บุตร นำมาแล้ว ซึ่งอาหาร ให้แล้ว แก่บิดา กลับแล้ว.

๗. สามเณโร สีสํ **สมาทฺยิตฺวา** ธมฺมํ สุณาติ.

อ.สามเณร สมาทานแล้ว ซึ่งศีล ย่อมฟัง ซึ่งธรรม.

๘. อิตฺถิ วณฺํ **ปวิสิตฺวา** เอกํ ปุริสํ อทฺทส.

อ.หญิง เข้าไปแล้ว สู่ป่า ได้เห็นแล้ว ซึ่งบุรุษ คนหนึ่ง.

๙. จณฺโฑ หตฺถิ เอกํ ภิกขุํ **ทิสฺวา** ปสฺสิตติ.

อ.ช้าง ตัวดุร้าย เห็นแล้ว ซึ่งภิกษุ รูปหนึ่ง ย่อมเลื่อมใส.

๑๐. ภิกขุณา ธมฺมํ **สุตฺวา** สีสํ รกฺขิตพฺพํ . (ภิกษุ, ธรรม, ฟัง, ศีล, รักษา)

อ.ศีล อันภิกษุ ฟังแล้ว ซึ่งธรรม พึงรักษา.

หลักการแปลจากอาขยาต

วจากในอาขยาตนั้น มีอยู่ ๕ วจากด้วยกัน คือ

- กัตตุวจาก วจากที่กล่าวถึงผู้ที่ทำกิจยานั้นๆด้วยตนเอง
- กัมมวจาก วจากที่กล่าวถึงบุคคลหรือสิ่งที่ถูกกระทำ
- ภาววจาก วจากที่กล่าวถึงเพียงความมีความเป็น เท่านั้น
- เหตุกัตตุวจาก วจากที่กล่าวถึงบุคคลที่ใช้คนอื่นให้ทำสิ่งต่างๆ
- เหตุกัมมวจาก วจากที่กล่าวถึงสิ่งที่ถูกบุคคลใช้คนอื่นให้ทำ

ซึ่งในแต่ละวจากนั้น ก็มีคำแปลและข้อกำหนดเฉพาะตนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่ง ที่นักเรียนต้องทำความเข้าใจในหลักวจากทั้ง ๕ นี้ เพื่อนำไปสู่การแปลบาลีได้อย่างถูกต้อง ดังต่อไปนี้

หลักการแปลกัตตุวจาก

กัตตุวจาก จะประกอบด้วยปัจจัย ๑๐ ตัว คือ อ-เอ-ย-ณ-ณา-นา-ณหา-โอ-ณ-ณย

ตัวใดตัวหนึ่ง เพราะฉะนั้น กิริยา (ธาตุ) ใดก็ตามประกอบด้วยปัจจัยเหล่านี้ตัวใดตัวหนึ่ง กิริยานั้น ก็เป็นกัตตุวจาก, การประกอบปัจจัยนั้น จะประกอบตามประจําหมวดของตน เช่น ถ้าเป็น กร ธาตุ ก็จะลง โอ ปัจจัย เพราะ กร ธาตุ อยู่ในหมวด ตน ธาตุ ซึ่ง ตน ธาตุนั้นมีปัจจัยประจําหมวด คือ โอ นั่นเอง, ส่วน วิภัตติอาขยาต ที่มักใช้ในกัตตุวจากนั้น จะใช้กิริยาธาตุที่ลงวิภัตติอาขยาต ฝ่ายปรัสนสบทเป็นส่วนใหญ่

องค์ประกอบหลักๆ จะต้อง มี ประธาน และ กิริยา (อ. – (กรรม) -กิริยา) เช่น

- บุริโส กมมํ กโรติ = อ.บุรุษ ย่อมกระทำ ซึ่งกรรม.

(กร ธาตุ ลง โอ ปัจจัยประจําหมวดธาตุ และวิภัตติฝ่ายปรัสนสบท คือ ตี)

- เถรา ธมมํ สุนนติ = อ.พระเถระ ท. ย่อมฟัง ซึ่งธรรม.

(สุ ธาตุ ลง ณา ปัจจัยประจําหมวดธาตุ และวิภัตติฝ่ายปรัสนสบท คือ อนติ)

- ตวํ โอทนํ ปจาทิ = อ.ท่าน จงหุง ซึ่งข้าวสุก.

(ปจ ธาตุ ลง อ ปัจจัยประจําหมวดธาตุ และวิภัตติฝ่ายปรัสนสบท คือ หิ)

หลักการแปลกัมมวจาก

กัมมวจาก นั้น จะประกอบด้วย ย ปัจจัย กับทั้ง อิ อาคม หน้า ย ด้วย หรือบางครั้ง

ประกอบด้วย ย ปัจจัยอย่างเดียวก็มี, ส่วนวิภัตติอาขยาต ที่มักใช้ในกัมมวจากนั้น จะใช้กิริยาธาตุ ที่ลงวิภัตติอาขยาต ฝ่ายอัตตโนบทเป็นส่วนใหญ่

องค์ประกอบหลักๆ จะต้อง มี คนทำ, ประธาน และ กิริยา (อ. – อัน – กิริยา) เช่น

- สุนเณ โอทโน ปจียเต = อ.ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่

(ปจียเต >> ปจ ธาตุ + ย ปัจจัย + อิ อาคมหน้า ย + เต วัตตมานา อัตตโนบท)

- สุนเณ โอทโน ปจจเต = อ.ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่

(ปจจเต = ปจ + ย + เต, แปลง ย กับ จ ที่สุดธาตุ เป็น จจ)

พิเศษ :- กัมมวจากนี้ ไม่ค่อยจะนิยมใช้ในรูปแบบอาขยาตมากนัก ส่วนมากท่านจะใช้เป็นรูปแบบ กิริยาภิติก (ลง ต อนีย ตพพ ปัจจัย), อนึ่ง ขอให้นักเรียนสังเกตเถิด กัมมวจากนี้แปลกจากกัตตุวจาก อย่างนี้

- ประธานในประโยคกัตตุวจาก พอมากัมมวจาก จะเปลี่ยนจากปฐมาวิภัตติ มาลงตติยาวิภัตติ (อัน....)

- ตัวกรรม (สิ่งที่ถูกกระทำ) ในกัตตุวาก พอมากัมมวาก จะเปลี่ยนจากทุตติยาวิภัติ เป็นปฐมวิภัติ(อ.)

- ตัวกิริยาในกัตตุวาก ซึ่งลงปัจจัยประจําหมวดธาตุของตน และใช้วิภัติฝ่ายปรัสนสพ พอมากัมมวาก จะไม่ลงปัจจัยในหมวดของตน แต่จะลง ย ปัจจัย กับ อิ อาคม หน้า ย หรือ ย ปัจจัยตัวเดียวก็มี และใช้วิภัติฝ่ายอัตตโนบท เช่น

สุโท (ป. – อ.) โอทน (ท. – ซึ่ง) ปจติ (ปจ + อ + ติ) = กัต.

สุเทน (ต. – อัน) โอทโน (ป. – อ.)ปจียเต (ปจ + ย + อิ อาคม หน้า ย + เต) = กัม.

หลักการแปลภาววาก

ภาววาก นั้น จะประกอบด้วย ย ปัจจัยเพียงตัวเดียว ส่วนวิภัติอาขยาด ที่มักใช้ในภาววากนั้น จะใช้กิริยาอาขยาดที่ลง เต วัตตมานา ฝ่ายอัตตโนบท, ภาววากนี้ ที่อยู่ในรูปแบบอาขยาด นักเรียนจะเจอน้อยมากๆ เพราะส่วนใหญ่ ถ้าเป็นภาววาก ท่านจะใช้ ตพพ ปัจจัยในกิริยาภิกถ์ + ธาตุที่ไม่มีกรรม (ภู ธาตุ – ภวิตพพ เป็นต้น)

องค์ประกอบหลักๆ คือ นามนามที่ลงตติยาวิภัติ และกิริยา (อัน – กิริยา) เช่น

เตน ปุริเสน ภูยเต = อันบุรุษ นั้น เป็นอยู่

(ภูยเต >>> ภู ธาตุ + ย ปัจจัยในภาววาก + เต วัตตมานา อัตตโนบท)

หลักการแปลเหตุกัตตุวาก

เหตุกัตตุวาก จะประกอบด้วยปัจจัย ๔ ตัว คือ เณ-ณย-ณาเป-ณายย ตัวใดตัวหนึ่ง

ซึ่งกิริยาที่ลงปัจจัย ๔ ตัวนี้ มีข้อที่ควรรู้ คือ เมื่อลงไปแล้ว ณ จะถูกลบเสมอ ซึ่งถ้าต้นธาตุเป็น รัสสะ ณ ที่ลบไปนั้นมีอานาจ พอครวาๆ ดังนี้

- ถ้าต้นธาตุนั้น เป็น อ จะที่หะเป็น อา

- ถ้าต้นธาตุนั้น เป็น อิ จะที่หะเป็น อี

- ถ้าต้นธาตุนั้น เป็น อุ จะที่หะเป็น อู

- ถ้าต้นธาตุนั้น เป็น อี จะวิการเป็น เอ บ้าง

- ถ้าต้นธาตุนั้น เป็น อุ จะวิการเป็น โอ บ้าง

- ถ้าต้นธาตุเป็นที่หะอยู่แล้ว หรือว่า มีพยัญชนะสังโยค (ตัวสะกด) ซ้อนอยู่เบื้องหลัง ก็ไม่ต้องทำอะไร คงไว้อย่างเดิม เพียงลบ ณ ไปเท่านั้น

เพราะฉะนั้น กิริยา (ธาตุ) ใดก็ตามประกอบด้วยปัจจัยเหล่านี้ตัวใดตัวหนึ่ง กิริยานั้น

ก็เป็นเหตุกัตตุวาก (ยกเว้น เณ ณย ของหมวด จรุ ธาตุ) การประกอบปัจจัยเหล่านี้กับธาตุ ให้ประกอบตามข้อกำหนดดังที่กล่าวมา, ส่วนวิภัติอาขยาด ที่มักใช้ในเหตุกัตตุวากนี้ จะใช้กิริยาธาตุที่ลงวิภัติอาขยาด ฝ่ายปรัสนสพเป็นส่วนใหญ่.

เหตุกัตตุวาก นี้ ต้องมีตัวการิตกรรม (คนที่ถูกใช้) และ ก่อนแปลกิริยาต้องมีคำทวนว่า “ให้”

องค์ประกอบหลักจะต้องมี ประธาน-การิตกรรม-อวุตกรรม-กิริยา (อ.-ยัง-กิริยา-ซึ่ง)

- สามิโก สุทํ โอทนํ ปาเจติ. (ปาจาเปติ, ปาจาพายติ,)

อ.นาย ยังพ่อครัว ให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก.

(ปาเจติ = ปจ + เณ + ติ >>> ลบ ณ เสีย แล้วที่หะต้นธาตุซึ่งเป็น อ ให้เป็น อา)

พิเศษ :- จะขออธิบายถึง เณ ฌย ปัจจย คือ ปัจจย ๒ ตัวนี้ นักเรียนจำได้ไหม มีอยู่ทั้งในกัตตฺวจาก (หมวด จุร ธาตุ) และ เหตุกัตตฺวจาก (เณ ฌย ฌาเป ฌาปย) นักเรียนต้องดูให้ดี มิฉะนั้น อาจแปลผิดวจากได้เลย ซึ่งข้าพเจ้ามีแนวทางพอให้สังเกต ดังนี้

- ถ้ากิริยา (ธาตุ) ที่ประกอบกับ เณ ฌย ปัจจยนั้น ไม่ใช่ธาตุที่อยู่ในหมวดของ จุร

ธาตุ กิริยานั้นเป็นเหตุกัตตฺวจากอย่างแน่นอน เช่น

ราชา ขเน วิหาริ การติ = อ.พระราชฯ ยังขณ ท. ให้กระทำอยู่ ซึ่งวิหาร.

(กร ธาตุลง โอ ปัจจย ไม่ได้ลง เณ ปัจจย เพราะ กร ธาตุไม่ได้อยู่ในหมวด จุร ธาตุ ดังนั้น การติ ตัวนี้ จึงเป็นเหตุกัตตฺวจาก)

- ถ้ากิริยา (ธาตุ) ที่ประกอบกับ เณ ฌย ปัจจยนั้น เป็นธาตุที่อยู่ในหมวดของ จุร ธาตุ กิริยานั้น ส่วนมากเป็นกัตตฺวจาก เพราะถ้าท่านต้องการแสดงว่าเป็นเหตุกัตตฺวจาก ท่านจะเอาธาตุที่อยู่ในหมวด จุร ธาตุ ตัวนั้นๆ ลง ฌาเป ปัจจยแทน เพื่อให้ชัดเจน แสดงให้เห็นง่ายขึ้นว่าเป็นเหตุกัตตฺวจาก เช่น

บุริโส จินเตติ = อ.บุรุษ ย่อมคิด. (จินต + เณ + ติ)

(จินต อยู่ในหมวดของ จุร ซึ่ง จุร ธาตุลง เณ อยู่แล้ว ดังนั้นจึงแปลเป็นกัตตฺวจาก)

บุริโส ขเน ธนํ โจราเปติ = อ.บุรุษ ยังขณ ท. ย่อมให้ลัก ซึ่งทรัพย์ (จุร + ฌาเป + ติ)

(จุร ธาตุมี เณ ฌย เป็นปัจจยประจามหมวดธาตุ ไม่ใช่ ฌาเป ดังนั้นเมื่อ จุร ธาตุประกอบกับ ฌาเป ปัจจยเช่นนี้ ก็ต้องเป็นเหตุกัตตฺวจาก).

หลักการแปลเหตุกัมมวจาก

เหตุกัมมวจาก จะประกอบด้วยปัจจย ๑๐ ตัว ของกัตตฺวจากตัวใดตัวหนึ่งด้วย, จะลง ฌาเป ปัจจยของเหตุกัตตฺวจากด้วย, ลง ย ปัจจย กับทั้ง อิ อาคมหน้า ย เหมือนกัมม-วจากด้วย (-าปิย), วิภัตติอาขยาต ที่มักใช้ในเหตุกัมมวจากนี้ จะใช้กิริยาธาตุที่ลงวิภัตติอาขยาต ฝ่ายอัตตโนบทเป็นส่วนใหญ่. (ต้องแปลหนังก่อนกิริยาว่า ให้ เหมือนกัน)

องค์ประกอบหลักจะต้องมี ประธาน - อนภิหิตกัตตา -การิตกรรม -กิริยา

(อ.อัน.....ยัง.....กิริยา)

- สามิเกณ ภริยํ กมมํ การापียเต = อ.กรรม อันสามิ ยังภรรยา ให้กระทำอยู่.

พิเศษ :- เหตุกัมมวจากนี้ ขอให้นักเรียนสังเกตเถิด จะแปลจากเหตุกัตตฺวจาก อย่างนี้

- ประธานในประโยคเหตุกัตตฺวจาก พอมาเหตุกัมมวจาก จะเปลี่ยนจากปฐมาวิภัตติ เป็นตติยาวิภัตติ(อัน.)

- ตัวกรรม(สิ่งที่ถูกกระทำ) ในเหตุกัตตฺ. พอมาเหตุกัมม. จะเปลี่ยนจาก ทุตติยาวิภัตติ เป็นปฐมาวิภัตติ(อ.)

- ตัวการิตกรรม(คนที่ถูกใช้) ในเหตุกัตตฺ. พอมาเหตุกัมม. จะลงทุตติยาวิภัตติ และแปลอยู่เหมือนเดิม (ยัง.....)

- ตัวกิริยาในเหตุกัตตฺวจาก ซึ่งลงปัจจย ๔ ตัวนั้น และใช้วิภัตติฝ่ายปัสสพท พอมาเหตุกัมมวจาก จะลงปัจจยตามข้อกำหนดของเหตุกัมมวจากดังที่กล่าวมา และใช้วิภัตติฝ่ายอัตตโนบท เช่น

สามิโก (ป. - อ.) สุท (ทุ. - ยัง) โอทน (ทุ. - ซึ่ง) ปาเจติ = เหตุกัต.

สามิเกณ (ต. - อัน) สุท (สุเทน ก็ได้) โอทโน (ป. - อ.) ปาจาปิยเต = เหตุกัม.

ตัวอย่างจากอาชยัต

๑. สตถา วิหารเร ภิกขุณั ธมมံ เทเสติ.

อ.พระศาสดา ย่อมแสดง ซึ่งธรรม แก่ภิกษุ ท. ในวิหาร.

๒. ราชา ปุริเส ผลานิ อาหาราเปติ.

อ.พระราชายังบุรุษ ท. ย่อมให้นำมา ซึ่งผลไม้ ท.

๓. สตถารา ธมโม เทสียเต.

อ.ธรรม อันพระศาสดา ย่อมทรงแสดง.

๔. ภิกขุณา สามเณร จีวรํ สิพพาปิยเต.

อ.จีวร อันภิกษุ ยังสามเณร ย่อมให้เย็บ.

๕. เถโร ภิกขุ วิหารเร ธมมํ สุณาเปติ.

อ.พระเถระ ยังภิกษุ ท. ย่อมให้ฟัง ซึ่งธรรม ในวิหาร.

๖. กุมารो “ อหํ ปพพชิสสามิตี จินเตสิ.

อ.กุมาร คิดแล้วว่า “อ.เรา จักบวช” ดังนี้.

๗. มาตาปิตโร ปุตเต สิบปานิ (ศีลปะ) อุกคณหาเปนติ.

อ.มารดาและบิดา ท. ยังบุตร ท. ย่อมให้เรียนเอา ซึ่งศีลปะ ท.

๘. พุทโ โลเก อุปปชชิ. โส มนุสสานั ธมมံ เทเสติ.

อ.พระพุทธเจ้า อุปบัติขึ้นแล้ว ในโลก. อ.พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ย่อมแสดง ซึ่งธรรม แก่มนุษย์ ท.

๙. ภิกขุณา สามเณโร โอวทียเต.

อ.สามเณร อันภิกษุ ย่อมกล่าวสอน.

๑๐. ตทา ราชา ชเน วิหารั การาเปสิ. โส ตั วิหารั สตถุ เทติ. สตถา ภิกขุ สาธุการั ทาเปสิ.

ในกาลนั้น อ.พระราชายังชน ท. ให้กระทำแล้ว ซึ่งวิหาร. (อ.พระราชายัง) นั้น ย่อมถวาย ซึ่งวิหาร นั้น แต่พระศาสดา. อ.พระศาสดา ยังภิกษุ ท. ให้ให้แล้ว ซึ่งสาธุการ.

หลักการแปลประโยคแทรก

ประโยคแทรกนั้น มีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. ประโยคอนุาท คือ ประโยคที่มีบทนามนามประกอบด้วยฉัญฐีวิภัตติ และมีกิริยาที่ลง ต อนุตมาน ปัจจัย ประกอบด้วยฉัญฐีวิภัตติเช่นกัน มีคำแปลว่า เมื่อ.....

๒. ประโยคลักษณะ คือ ประโยคที่มีบทนามนามประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ และมีกิริยาที่ลง ต อนุตมาน ปัจจัย ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติเช่นกัน มีคำแปลว่า ครั้นเมื่อ....

หลักการก็คือ ถ้าอยู่ต้นประโยคก็แปลได้เลย ถ้าแทรกอยู่กลางประโยค แทรกเข้ามาตอนไหน ก็ให้แปลตอนนั้นได้เลย

-ประโยคอนุาท มีประธานและกิริยาประกอบด้วยฉัญฐีวิภัตติ (ส่วนใหญ่จะใช้ อนุตมาน ปัจจัย เป็นปัจจุบันกาลอย่างเดียว) แปลว่า เมื่อ เช่น

ตวั , มม วทนตสฺส, อกโกสสิ. อ.ท่าน, เมื่อข้าพเจ้า กล่าวอยู่ ย่อมดำ.

-ประโยคลักษณะ จะมีประธานและกิริยาประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ (ใช้ อนุตมาน ต ปัจจัย แต่นิยมใช้ ต ปัจจัยมากกว่า จึงมักเป็นอดีตกาล) แปลว่า ครั้นเมื่อ เช่น

เถโร, เวลาย สมปตตาย, วิหารํ ปวิสติ. อ.พระเถระ, ครั้นเมื่อเวลา ถึงพร้อมแล้ว, ย่อมเข้าไปสู่วิหาร.

ข้อควรรู้.....พิเศษ

สำหรับประโยคแทรกนี้ ถ้ากริยาเข้าสมาสกับนามนามอยู่ ไม่ว่านามนามนั้นจะสมาส อยู่ข้างหน้าหรือข้างหลังก็ตาม จะไม่สามารถแปลเป็นตัวกริยาได้ นักเรียนจะต้องแปลให้เป็นเหมือนวิกิติตตาแทน (แปลว่า เป็นผู้....) แล้วให้โยค อส ธาตุเข้ามาเป็นตัวคุมกริยานั้น โดยให้ลงวิภัตติตรงกับกริยานั้นๆ โดยหลักโยค มีดังนี้

- ในประโยคอนุาทร

ป. นป. สนตสส สนตานุ สมานสส สมานานุ

อิต. สนตียา สนตินิ สมานาย สมานานุ

- ในประโยคลักษณะ

ป. นป. สนเต สติ สนเตสุ สมานเ สมานเสุ

อิต. สนตียา สนตีสู สมานาย สมานาสู

- ตัวอย่างประโยคอนุาทร ที่มีกริยาสมาสกับบทนาม

ตสส ปุตตสส วยปุตตสส (สมานสส), ปีตา กาลมกาสี.

เมื่อบุตรนั้น เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งวัย มีอยู่, อ.ปีตา ได้กระทำแล้วซึ่งกาละ.

- ตัวอย่างประโยคลักษณะ ที่มีกริยาสมาสกับบทนาม

กุญฺมพิโก, ปีตริ กาลกเต (สนเต), มาตรํ ปฏิชคฺคิ.

อ.กุญฺมพิ, ครั้นเมื่อปีตา เป็นผู้มีการละอันกระทำแล้ว มีอยู่, ปฏิบัติแล้ว ซึ่งมารดา.

สตถา, รณเณ นิสินนตเต (สนเต), ธมมํ เทเสสิ.

อ.พระศาสดา, ครั้นเมื่อพระราชา เป็นผู้สัถว่านังแล้ว มีอยู่, แสดงแล้ว ซึ่งธรรม.

หลักการแปลวิกิติตตา

วิกิติตตานัน คือบทคุณนาม หรือนามนามที่ใช้จุคุณนาม ซึ่งแปลเข้ากับกริยาว่ามีว่าเป็น (หุ ภู อส ธาตุ รวมถึง ขน ธาตุด้วย) เรียกว่า วิกิติตตา วิกิติตตานี้ก็เหมือนวิเศษนะคือแปลไม่ออกสาเนียงอายตนิบาต มีคาแปลว่า เป็น.... เมื่อว่าโดยประเภทจากแนกได้เป็น ๓ ประเภทหลักๆ คือ

๑. วิกิติตตาที่เป็นคุณนาม คือ ศัพท์คุณนามที่ขยายนามนาม มีลิงค์ วจนะ และวิภัตติ

เหมือนกันกับนามนาม แต่วางอยู่หน้าธาตุว่า “มี” ว่า “เป็น” เวลาแปลก็ต้องใส่คำแปลหนุนว่า “เป็น” ตัวอย่างเช่น

- ราชา รมฺเ ชนานุ อิสฺสโร โหติ.

อ.พระราชา เป็นใหญ่ แห่งชน ท. ในแคว้นแคว้น ย่อมเป็น.

๒. วิกิติตตาที่เป็นนามนาม คือ บทนามนามที่ใช้เป็นจุคุณนาม ซึ่งจะมีวจนะ วิภัตติ

ตรงกับนามนาม ส่วนลิงค์นั้น อาจจะตรงกันบ้าง หรือต่างกันบ้าง แล้วแต่รากฐานของศัพท์นั้นๆ หมายความว่า หากนามนามที่ใช้เป็นจุคุณนามนั้นเป็นลิงค์ไหน แม้จะเอาไปขยายบทนามที่ต่างลิงค์กัน ก็ไม่ต้องเปลี่ยนลิงค์ไปตาม ศัพท์เดิมเป็นลิงค์อะไร ก็คงเป็นลิงค์นั้น ตัวอย่างเช่น

- พุทฺโธ เม วรํ สรณํ โหติ.

อ.พระพุทเจ้า เป็นที่พึ่ง อันประเสริฐ ของเรา ย่อมเป็น.

- อปฺปมาโท อมตํ ปทํ (โหติ).

อ.ความไม่ประมาท เป็นทาง อันไม่ตาย (ย่อมเป็น).

๓. วิกิตกัตตาที่เป็นกิริยาภิธาน คือ กิริยาภิธาน ที่ประกอบด้วยลิงค์ วจนะ และวิภัตติ

เดียวกันกับนามนาม (บทประธาน) แต่วางอยู่หน้าธาตุว่ามีว่าเป็น หรือกิริยาภิธานที่ลง ต อนีย และ ตพฺพ ปัจจย แต่อยู่ในประโยคที่มี อมฺห หรือ ตุมฺห ศัพท์ เป็นประธาน ส่วนกิริยานั้นอยู่ตัวสุดท้าย เวลาแปลก็แปลหนุนว่า เป็นผู้.....โดยโยคกิริยามีว่ามีเป็น มาคุม ตัวอย่างเช่น

- อหิ วิหาริ อาคโต (อมฺหิ) = อ.เรา เป็นผู้มาแล้ว สุวิหาร (ย่อมเป็น).

- บุริโส อฺปสมฺปนฺโน โหติ = อ.บุรุษ เป็นผู้อุปสมบทแล้ว ย่อมเป็น.

วิกิตกัตตา ในประโยคภาววจก จะประกอบด้วยตติยาวิภัตติ ตัวอย่างเช่น

- ภิกฺขุณา อกฺขีเตน ภวิตพฺพ .

อันภิกษุ เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน พึงเป็น.

วิกิตกัตตานี้ ถ้าหากว่าอยู่กลางประโยค ให้ใส่กิริยามีว่ามีเป็น คือ หุตฺวา (เป็น) เพื่อรับวิกิตกัตตานั้นๆ เช่น

- บุริโส ปพฺพชิตฺวา ทฺกุโฆ (หุตฺวา) วิหารเ วสตี.

อ.บุรุษ บวชแล้ว เป็นผู้มั่งคั่ง (เป็น) ย่อมอยู่ ในวิหาร.

วิกิตกัตตา ถ้าอยู่ท้ายประโยค (คือไม่มีกิริยาคุมพากย์) ก็ให้ใส่กิริยามี มี ว่า เป็น มารับ โดยให้ บุรุษ วจนะ ตรงกันกับประธานนั้นๆ และให้ถูกกาลในเรื่องนั้นๆ ซึ่งมีหลักโยค.....ดังนี้

- ประธานเป็นปฐมบุรุษให้ใช้ โหติ โหนติ

- ประธานเป็นมัธยมบุรุษให้ใช้ อสิ อตถ

- ประธานเป็นอุตตมบุรุษให้ใช้ อมฺหิ อมฺห, อสมิ อสม (ใช้สำหรับปัจจุบันกาล)

สำหรับอดีตกาลนั้น ถ้าประธานเป็นปฐมบุรุษ ให้ใช้ อโหสิ อเหสิ เป็นต้น เช่น

- น ภิกฺขเว อิทาเนว อยํ ภิกฺขุ ปาโป(โหติ), ปฺพเพปิ เอส (ภิกฺขุ) ปาโปเยว (อโหสิ).

ดูก่อนภิกษุ ท. อ.ภิกษุนี้ เป็นคนบาป (ย่อมเป็น) ในกาลนี้นั้นเที่ยว หามิได้,

(อ.ภิกษุ) นั้น เป็นคนบาปนั้นเที่ยว (ได้เป็นแล้ว) แม้ในกาลก่อน.

พิเศษ :- ถ้าวิกิตกัตตาเป็นกิริยาภิธานที่ลง ต ปัจจย ซึ่งประกอบด้วยธาตุที่มีกรรม เวลาแปล ก็ต้องแปลให้เหมือนกัมมวจก คือ ต้องแปลไปหานามนามที่แปลว่า อัน.. (เป็นผู้อัน....) เช่น

- อยํ (รฺกฺโข) เทวตํ ปริคฺคหิตํ ภวิสสตี.

(อ.ต้นไม้ม) นี้ เป็นต้นไม้อันเทวดา ถือเอารอบแล้ว จักเป็น.

- ตวํ มยา โอวทิตํ (อสิ).

อ.ท่าน เป็นผู้อันเรากล่าวสอนแล้ว (ย่อมเป็น).

วิกิตกัตตานี้ หากแปลโดยพยัญชนะ โดยมากนิยมแปลว่า เป็น.....ย่อมเป็น, เป็น.....จักเป็น, เป็น.....ได้เป็นแล้ว, หากแปลโดยอรรถ นิยมแปลว่า เป็น.....,

หลักการแปลวิกิตกัมมะ

วิกิตกัมมะ คือ บทนามที่ลงทติยาวิภัตติและอยู่หน้า กร ธาตุ (กระทำ) ทำหน้าที่ขยายบทนามนามที่ลงทติยาวิภัตติอีกตัวหนึ่ง (ซึ่งอยู่ข้างหน้าตน)

หลักการสังเกต คือ ในประโยคใด ถ้ามีบทนามนามลงด้วยหุติยาวิภัติ (อยู่ข้างหน้า) และมีบทนามประกอบด้วยหุติยาวิภัติอีกตัวอยู่ข้างหลังนามนามนั้น และอยู่ข้างหน้า กร ธาตุ บทนามที่อยู่ใกล้กับ กร ธาตุนั้น คือ ตัววิภัติกัมมะนั่นเอง (แปลว่า ให้, ให้เป็น) ส่วนนามนามที่ลงหุติยาวิภัติและอยู่ข้างหน้านั้น แปลว่า ซึ่ง

หลักการแปลวิภัติกัมมะ....แปล กร ธาตุก่อน แล้วแปลบทนามนามที่ลงหุติยาวิภัติ (แปลว่า ซึ่ง) เป็นลำดับต่อมา แล้วจึงค่อยแปล ตัววิภัติกัมมะว่า ให้, ให้เป็น

วิธีใช้คำแปลว่า ให้, ให้เป็น

- หากว่าแปล กร ธาตุที่ลง ตวา ปัจจัย (กตวา) และวิภัติกัมมะ ก่อนกิริยาคุมพากย์ในประโยคนั้น วิภัติกัมมะนั้นแปลว่า “ให้เป็น” เช่น

เตนहि เขตต์ เทว โภจฺจาเส กตวา ตํ (โภจฺจาสํ) กโรหิ

ถ้าอย่างนั้น อ.ท่าน ทำแล้ว ซึ่งนา ให้เป็นส่วน ๒ จงทำ ซึ่งส่วนนั้น.

- หากว่าในประโยคใด วิภัติกัมมะอยู่ใกล้กับ กร ธาตุ และ กร ธาตุนั้นเป็นกิริยาคุมพากย์ด้วย วิภัติกัมมะนั้นแปลว่า “ให้เป็น” เหมือนกัน เช่น

อหํ ตํ (ปุริสํ) ญฺญมฺพสฺส สามิกํ กริสฺสามิ

อ.เรา จักทำ (ซึ่งบุรุษ) นั้น ให้เป็นเจ้าของ แห่งชุมทรัพย์.

- หากว่าในประโยคใด วิภัติกัมมะ และกิริยาว่า ทำ (กตวา) แปลหลังกิริยาคุมพากย์ในประโยคนั้น วิภัติกัมมะตัวนั้น แปลว่า “ให้” เช่น

ตวํ อิมํ อตถํ ปากฺกํ กตวา วเทหิ.

อ.เจ้า จงกล่าว ซึ่งเนื้อความ นี้ กระทำ ให้ปรากฏ.

วิภัติกัมมะนั้น จะเจอได้ในประโยคกัตตฺวาจากและกัมมวาก มีวิธีสังเกต.....ดังนี้

๑. ในประโยคกัตตฺวาจาก วิภัติกัมมะ จะประกอบด้วยหุติยาวิภัติเหมือนตัวอวุตตกัมมะ (บทนามที่ลงหุติยาวิภัติเช่นกัน และอยู่ข้างหน้าตน) ส่วนวจนะ อาจไม่เสมอกันก็ได้ มีคำแปลว่า ให้, ให้เป็น ตัวอย่างเช่น

- อหํ ตํ (ปุริสํ) ญฺญมฺพสฺส สามิกํ กริสฺสามิ.

อ.เรา จักทำ (ซึ่งบุรุษ) นั้น ให้เป็นเจ้าของ แห่งชุมทรัพย์.

- เตนहि เขตต์ เทว โภจฺจาเส กตวา ตํ (โภจฺจาสํ) กโรหิ.

ถ้าอย่างนั้น อ.ท่าน ทำแล้ว ซึ่งนา ให้เป็นส่วน ๒ จงทำ ซึ่งส่วนนั้น.

๒. ในประโยคกัมมวาก วิภัติกัมมะนี้ จะประกอบด้วยปฐมวิภัติเหมือนตัวประธาน ในประโยคนั้น (ทำหน้าที่คล้ายคุณนาม) และวางอยู่ข้างหน้า กร ธาตุเช่นกัน เช่น

- สตถารรา ภิกฺขุ ปาณาติปาตสฺส อการโก กโต.

อ.ภิกษุ อันพระศาสดา ทรงกระทำแล้ว ให้เป็นผู้ไม่ทำ ซึ่งปาณาติปาต.

หมายเหตุ ๑ : -ในบางประโยค แม้กิริยาว่า ทำ(กตวา) ไม่ได้เขียนไว้ เวลาแปลต้องเติมเข้ามา เช่น

- ตวํ อิมํ อตถํ ปากฺกํ (กตวา) วเทหิ.

อ.เจ้า จงกล่าว ซึ่งเนื้อความนี้ (กระทำ) ให้ปรากฏ.

(กตวา ในประโยคนี้ ไม่ออกเสียงว่า “แล้ว” เพราะแปลหลังกิริยาคุมพากย์)

หมายเหตุ ๒ : -นอกจาก กร ธาตุแล้ว ที่ใช้ จร ธาตุบ้างก็มี (มักอยู่ในคาถา) เช่น

- (บุคคล) ธมมํ สุจิริตํ จเร.

(อ.บุคคล) พึงประพฤติ ซึ่งธรรม ให้สุจริต.

หลักการแปล ตู ปัจจย

ตู ปัจจย นั้น มีอยู่ ๒ ประเภทหลักๆ คือ

๑. ตู ปัจจย ที่ใช้เป็นประธาน แปลออกสำเนียงของปฐมาวิภัตติ มีคำแปลว่า “อ.อัน..”

อยู่ในประโยคที่มี วรรณติ (ย่อมควร), ยุตต (ควรแล้ว), อยุตต (ไม่ควรแล้ว) เป็นกิริยาคุมพากย์ หรือ มีบทว่า ปฏิรูป , อนุรูป , อนุจฉวิก (สมควร) เป็นวิภัติกัตตา และมีธาตุว่ามีว่าเป็น (ภู หุ อส ธาตุ) เป็นกิริยาคุมพากย์ ตัวอย่างเช่น

- มยา ปลายิตวา ปพพิชิตู วรรณติ = อ.อัน อันเรา หนีไปแล้ว บวช ย่อมควร.

- ตยา เอวํ กาคู อนุจฉวิกํ = อ.อัน อันท่าน กระทำอย่างนี้ เป็นการสมควร (ย่อมเป็น).

หลักการแปล มีอยู่ ๕ ลำดับ คือ

- แปลตัว ตู ว่า อ.อัน-แล้วพักไว้ก่อน (อย่าเพิ่งแปลบทกิริยาที่ประกอบกับ ตู นั้น)

- แปลบทนามนามที่ลงด้วยตติยาวิภัตติ (แปลว่า อัน) ซึ่งเป็นคนที่ทำกิจยานั้นๆ ถ้าไม่มี นักเรียนต้องโยคขึ้นมา โดยการโยคนั้น ให้ดูที่เนื้อเรื่องเป็นสำคัญ ว่าควรโยคศัพท์ไหน

- แปลบทขยายนามนามนั้น หรือกิริยาตัวอื่นซึ่งวางอยู่ข้างหน้า ตู ปัจจย นั้น (ถ้ามี)

- แปลตัวกิริยาที่ประกอบอยู่กับ ตู ปัจจย นั้น (ที่พักไว้ตั้งแต่แรก)

- แปลกิริยาคุมพากย์

ตัวอย่างลำดับทั้ง ๕

มยา อิโต จานโต ปลายิตวา ปพพิชิตู วรรณติ.

๒ ๓ ๓ ๓ ๔ ๑ ๕

อ.อัน อันเรา หนีไปแล้ว จากที่ นี้ บวช ย่อมควร.

๒. ตู ปัจจย ที่เป็นจุดติวิภัตติ แปลว่า เพื่อการ...,เพื่ออัน.... ซึ่งจะอยู่หน้ากิริยาหลายธาตุ เช่น สกโกติ (อาจ,สามารถ), อิจฉติ (ปรารภนา) เป็นต้น ตู ที่ ๒ นี้ ที่เข้าสมาสกัมมี ซึ่งมักจะสมาสกับ กาม ศัพท์ (แปลว่า ใคร) เวลาสมาสนั้น นิคคหิตของ ตู จะถูกลบ เช่น คนตุกาโม (ผู้ใคร่เพื่ออันไป), โสตุกาโม (ผู้ใคร่เพื่ออันฟัง) เป็นต้น

- อหํ ธมมํ โสตุกาโม (โหมิ) = อ.เรา เป็นผู้ใคร่เพื่ออันฟัง ซึ่งธรรม (ย่อมเป็น).

- อหํ เอวํ กาคู สกโกมิ = อ.เรา ย่อมอาจ เพื่ออันกระทำ อย่างนี้.

ข้อควรรู้พิเศษสำหรับ ตู ปัจจย

๑. ตู ปัจจย ที่อยู่ประโยคเลขนอก (เนื้อเรื่องทั่วไป ไม่ได้พูดคุยกัน) แปลว่า เพื่ออัน....

- บุริโส ธมมํ โสตุ อิจฉติ = อ.บุรุษ ย่อมปรารภนา เพื่ออันฟัง ซึ่งธรรม.

๒. ตู ปัจจย ที่อยู่ในเลขใน (ประโยคพูดคุย, ถาม, หรือคิด) ให้สังเกต ดังนี้

ก. ถ้าประโยคเลขในที่มี ตู นั้น มี วรรณติ, อยุตต , ยุตต เป็นต้น ตามที่กล่าวมานั้นเป็นกิริยาคุมพากย์ หรือมีบทว่า ปฏิรูป , อนุจฉวิก อนุรูป เป็นต้น เป็นวิภัติกัตตา ตู ปัจจย ในประโยคนั้น จะเป็นประธาน แปลว่า อ.อัน..... เช่น ตยา เอวํ กาคู น วรรณติ = อ.อันอันท่าน กระทำอย่างนี้ ย่อมไม่ควร.

ข. ถ้าไม่มีกิริยาคุมพากย์ที่กล่าวมาเช่น วรรณติ, อยุตต เป็นต้น หรือไม่มีพวบทว่า ปฏิรูป, อนุจฉวิก เป็นต้น ตู ปัจจย ประโยคนั้น ก็แปลว่า “เพื่ออัน.....” เช่นกัน

๓. ตู ปัจจย ที่เป็นประธาน (อ.อัน) ในการแปลโดยอรรถนั้น ให้แปลว่า.....

ก. การที่.....ย่อมควร,ควรอยู่ (คำว่า ที่ แทนคำว่า “อัน” ของบทพดัตติยา)

ข. ควรที่.....(แปล วรรณุตติ ก่อนเลย)

- มยา คามิ คนตู่ วรรณุตติ = การที่เรา ไปสู่บ้าน ย่อมควร, (ควรอยู่), (จึงจะควร).

- มยา คามิ คนตู่ วรรณุตติ = ควรที่เราจะไปสู่บ้าน

๔. ตู ปัจจยที่เป็นจุดตถวิภัติ (เพื่ออัน) ในการแปลโดยอรรถนั้น ให้แปลว่า.....

ก. จะ..... เช่น ประรณนจะ, ต้องการจะ,

ข. เพื่อจะ..... เช่น ประรณนเพื่อจะ, สามารถเพื่อจะ,

- ภิกขุ ธมมํ โสตุ อิจฉติ = ภิกขุ ประรณนเพื่อจะฟังธรรม

- เถโร ทานํ ทาตุกาโม = พระเถระ ประสงค์จะให้ทาน

๕. ถ้ากิริยาที่ประกอบกับ ตู ปัจจยนั้น ลง ณ ณาเป ปัจจย ของเหตุกัตตุจาก เวลาจะแปล ก็ต้องแปลตามข้อกำหนดของเหตุกัตตุจาก คือ ต้องแปลบทนามนามที่ลงหุตติยาวิภัติ (ที่แปลว่า ยัง) ก่อน แล้วจึงค่อยแปลกิริยานั้น (เพื่ออันยัง.....ให้.....) เช่น

- บุริโส ภริยํ โภชนํ โภเชตุกาโม โหติ

อ.บุรุษ เป็นผู้ใคร่ เพื่ออันยังภรรยาให้บริโภค ซึ่งโภชนะ ย่อมเป็น.

๔.๓ ประโยคเรียงความ(หลายเนื้อความ)

หลักการแปลประโยคเลขใน

ประโยคเลขใน หมายถึง ประโยคที่อยู่ในเครื่องหมายคำพูด คำถาม คำปรึกษา เป็นต้น ซึ่งก่อนเข้าประโยคเลขในนั้น ก็ให้แปล อิติ ว่า “ว่า.....” หลังแปลจบประโยคเลขในก็ให้แปลปิดท้ายว่า “ดังนี้” (ว่า.....ดังนี้) ซึ่งประโยคเลขในนั้นจะมีเครื่องหมาย คือ

- ต้นประโยคเลขใน จะใส่เครื่องหมาย “ มาให้ (“ติ)

- จบประโยคเลขใน จะใช้ อิติ ศัพท์ เป็นเครื่องหมาย และอิตินั้น จะสนธิอยู่กับบทตัวสุดท้ายของเลขในนั้นๆ ซึ่งมีรูปแบบสนธิ พอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โ – ติ เช่น “ อหํ ตว อาจริโยติ (อาจริโย + อิติ)

-าติ เช่น “ บุริโส อุตตานํ โอวทติ อมมาติ (อมม + อิติ)

เ – ติ เช่น “ อหํ ตํ คามิ คจฉามิ อุปาสิเกติ (อุปาสิเก + อิติ)

ถ้าบทสุดท้ายในเลขในนั้นๆ ลง อ วิภัติ ก็ให้แปลลง อ นั้นเป็น น ซึ่งเป็นพยัญชนะที่สุตวรรคของ ต (-นติ) ตัวอย่างเช่น

“ ภาริยํ เต กมมํ กตุนติ (กต + อิติ)

ถ้าบทสุดท้ายในเลขในนั้นๆ มีสระ อี เป็นที่สุด ก็ให้ลบ อี ตัวนั้น แล้วให้หิยะ อี ที่ อิติ เป็น อี เป็น อิติ แล้วสนธิกับบทสุดท้ายนั้นๆ ตัวอย่างเช่น

“ ภิกขุ ธมมํ สุณาตติ (สุณาติ + อิติ)

ถ้าบทสุดท้ายในเลขในนั้นๆ มีสระ อุ เป็นที่สุด ก็ให้ลบ อี ที่ อิติ แล้วหิยะสระ อุ ของบทสุดท้ายนั้นเป็น อุ แล้วจึงนำไปสนธิกับ อิติ ตัวอย่างเช่น

“ สามณโร ธมมํ สุณาตุติ (สุณาตุ + อิติ)

ถ้าบทสุดท้ายในเลขในนั้นๆ มีสระ อี เป็นที่สุด ก็ให้ลบ อี ตัวนั้น แล้วให้ที่หะ อี ที่ อิติ เป็น อี เป็น อิติ แล้วสนธิกับบทสุดท้ายนั้นๆ ตัวอย่างเช่น

“ กุหิ คตา นาริตี (นาริ + อิติ)

ศัพท์ที่เป็นเครื่องสังเกตประโยคเลขใน พอมีให้นักเรียนได้สังเกต ดังนี้

- บทอาลปนะ (ปุริส, กุมาร, อาวุโส, ตาต, อมม, ภนเต มหาราช, สามเณร เป็นต้น)
- ปุริสศัพท์นามที่เป็นมัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ (ตวิ , ตุมเห, อหิ , มย)
- กิริยาอาขยาตที่อยู่ในมัธยมบุรุษ และ อุตตมบุรุษ (กโรมิ, คจณาหิ, สุนาถ เป็นต้น)
- อิติ ศัพท์ ซึ่งสนธิเข้ากับศัพท์ที่อยู่ข้างหน้า (ดูรูปแบบสนธิตั้งที่กล่าวมาข้างต้น)

ก่อนที่จะแปลประโยคเลขในนั้น นักเรียนต้องแปลคำหรือกิริยาที่จะใช้เปิด อิติ ศัพท์ก่อน จึงจะแปลประโยคเลขในได้ ตัวอย่างเช่น

- ราชา " อหิ ฌมมํ สุณามิตี จินเตสสิ.

อ.พระราชาทรงดำริแล้วว่า “ อ.เรา จักฟัง ซึ่งธรรม ดังนี้.

บทว่า สุณามิตี แยกศัพท์เป็น สุณามิ + อิติ

ราชา, อิติ และ จินเตสสิ เป็นประโยคเลขนอก

อหิ ฌมมํ สุณามิ เป็นประโยคเลขใน ซึ่งขยายความของคำว่า จินเตสสิ (คิด) ว่าคิดอะไร คิดเรื่องอะไร คิดอย่างไร เป็นต้น จินเตสสิ ก็คือคำ (กิริยา) ที่มาเปิด อิติ ศัพท์นั่นเอง.

วิธีการแปลเข้าประโยคเลขใน

ก่อนที่จะแปลประโยคเลขใน ต้องแปลคำกิริยาหรือบทนามนามที่เป็นเจ้าของประโยคเลขในก่อน ถ้าไม่มีคำกิริยาหรือนามเหล่านี้ ต้องใส่เข้ามาเอง และแปลก่อนข้อความในเลขในนั้น ซึ่งมีวิธี ดังนี้

ถ้าหลังประโยคเลขใน ยังไม่จบประโยค ยังมีเนื้อความต่อไปอีก (อิตี ระหว่างประโยค)

กรณีนี้ ให้ใส่กิริยาในระหว่าง คือ ตวา ปัจจัย มาเปิดประโยคเลขใน (ไม่ต้องโยคมาใส่ หากมี กิริยานั้นปรากฏอยู่หลัง อิติ แล้ว) ซึ่งการโยคนั้น ให้ดูที่ข้อความในเลขในนั้นๆ ดังนี้

ถ้าประโยคเลขในเป็น กิริยาในระหว่างที่ต้องเติมเข้ามา

คำพูดสนทนา วตวา กเถตวา อาโรเจตวา (กล่าวแล้ว,บอกแล้ว)

คำถาม ปุจฉิตวา (ถามแล้ว)

ความนึกคิด จินเตตวา (คิดแล้ว)

การฟัง สุตวา (ฟังแล้ว)

การรับรอง ปฏิสุณิตวา สมปฏิจฉิตวา (ฟังตอบแล้ว, รับพร้อมแล้ว)

การกำหนด สลุลกเขตวา (กำหนดแล้ว)

ตัวอย่างการเติมกิริยาในระหว่างเพื่อเปิดประโยคเลขใน

ราชา “อหิ ปี คมิสฺสามิตี (จินเตตวา) วิหาริ คโต.

อ.พระราชาทรงดำริแล้วว่า “ แม่ อ.เรา จักไป ดังนี้ไปแล้ว สู่วิหาร.

หมายเหตุ :-กิริยาที่มาเปิดเลขในนั้น ถ้าเป็นกิริยาอาขยาต อยู่ข้างหน้าประโยคเลขในก็ได้ ข้างหลังประโยคเลขในก็ได้ แต่ถ้าเป็นกิริยาภิกตฺก จะอยู่ข้างหลังเลขในอย่างเดียว เช่น

- ราชา “อหิ ปี คมิสฺสามิตี จินเตตวา วิหาริ คโต.

อ.พระราชาทรงดำริแล้วว่า “ แม่ อ.เรา จักไป ดังนี้ไปแล้ว สู่วิหาร.

- ราชา " อหิ ธมฺมํ สุณามิตี จินฺเตสฺสิ.

อ.พระราชาทรงดำริแล้วว่า “ อ.เรา จักฟัง ซึ่งธรรม ดังนี้.

- ราชา จินฺเตสฺสิ " อหิ ธมฺมํ สุณามิตี.

อ.พระราชาทรงดำริแล้วว่า “ อ.เรา จักฟัง ซึ่งธรรม ดังนี้.

ในประโยคใด มีแต่ประโยคเลขใน ไม่มีประธานและกริยาคุมพากย์ (คือเริ่มต้นประโยคใหม่ก็เข้าเลขในเลย และตอนจบเลขในก็จบประโยคใหญ่ด้วย) ในกรณีนี้ให้ใส่ทั้งประธานและกริยาคุมพากย์มาเปิดประโยคเลขในนั้น สำหรับประธานที่จะโยคมานั้น ให้นักเรียนดูที่ประโยคข้างหน้าก่อนว่าใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ส่วนกริยาที่จะโยคมาคุมพากย์นั้น ให้ดูที่ข้อความในเลขใน ว่า เป็นประโยคชนิดใด (กริยาที่โยค ว่าจะต้องตรงกับประธาน) ซึ่งมีวิธีโยค ดังนี้

ถ้าประโยคเลขในเป็น กริยาคุมพากย์ที่ต้องเติมเข้ามา

คำพูดสนทนา อาห, อาหิสฺสุ (กล่าวแล้ว)

กเถสฺสิ, กเถสฺสุ , กถยีสฺสุ (กล่าวแล้ว)

อาจิภฺชิ, อาจิภฺชิสฺสุ (บอกแล้ว)

อาโรเจสฺสิ, อาโรเจสฺสุ , อาโรจยีสฺสุ (บอกแล้ว)

วทฺติ, วทฺติสฺสุ (กล่าวแล้ว)

ความคิด จินฺเตสฺสิ, จินฺตยีสฺสุ, จินฺเตสฺสุ (คิดแล้ว)

คำปรึกษา มนตฺยิ, มนตฺยีสฺสุ (ปรึกษากันแล้ว)

คำถาม ปุจฺฉิ, ปุจฺฉิสฺสุ (ถามแล้ว)

ตัวอย่างการเติมกริยาคุมพากย์เพื่อเปิดประโยคเลขใน

๑.(ราชา) “ โอหน้ ปจฺจาหิตฺติ (อาห).

อ.พระราชาทรงแล้วว่า “ อ.เจ้า จงฟัง ซึ่งข่าวสุก ดังนี้.

๒.(สามเณร) “ กิ วเทสฺสิตี (ปุจฺฉิ).

อ.สามเณร ถามแล้วว่า “ อ.ท่าน ย่อมกล่าว ซึ่งอะไร ดังนี้.

คำอธิบายเพิ่มเติมสำหรับตัวอย่างทั้ง ๒

ตัวอย่างที่ ๑ ในประโยคเลขใน เป็นการสั่งให้ฟังข่าว ซึ่งเป็นการพูดคุย จึงโยค อาห.

ตัวอย่างที่ ๒ ในประโยคเลขในนั้น เป็นการถามว่า กล่าว (พูด) อะไร จึงโยค ปุจฺฉิ.

ถ้าข้อความในประโยคเลขในทำพร้อมกริยาที่อยู่หลัง อิติ ศัพท์ กรณีนี้ให้ใส่นามนามตติยาวิภัติ (แปลว่า ด้วย) มาเปิดประโยคเลขใน โดยแปลบทนามนามที่ลงตติยาวิภัตตินั้นหลังกริยาที่อยู่นอก อิติ แล้วจึงแปลเข้าไปในประโยคเลขใน (ด้วย.....ว่า.....ดังนี้) เช่น

ถ้าประโยคเลขในเป็น บทนามตติยาวิภัติที่ต้องเติมเข้ามา

คำพูดสนทนา วจเนน (ด้วยคำ)

คำถาม ปุจฺฉเนน (ด้วยการถาม)

การกำหนดนึก มนสิกาเรน (ด้วยการกระทำไว้ในใจ)

ความนึกคิด จินตเนน (ด้วยอันคิด, ด้วยความคิด)

ความคาดหวัง อาสาย (ด้วยความหวัง)

ความสำคัญมั่นหมาย สณฺณาย (ด้วยสำคัญ)

ตัวอย่างการเติมบทนามนามตติยาริวัตติเพื่อเปิดประโยคเลขใน

๑.ปุริโส “ คจฺจ ตวํ , ธมฺมํ สุณฺหาหิตฺติ (วจเนน) ภริยํ เปเสสิ.

อ.บุรุษ ส่งไปแล้ว ซึ่งภรรยา ด้วยคำว่า “ อ.เธอ จงไป, อ.เธอ จงฟัง ซึ่งธรรม ดังนี้.

๒.สามเณโร “ อหํ อธิ วสฺสสามิตฺติ (จินตเนน) วิหารํ ปาวิสฺสิ.

อ.สามเณร เข้าไปแล้ว สู่วิหาร ด้วยอันคิดว่า “ อ.เรา จักอยู่ ในวิหารนี้ ดังนี้.

๓.ปุริโส “ สบฺโป อิมสฺมิ เคเห อตฺถิตฺติ (สญฺญา) ภายติ.

อ.บุรุษ ย่อมกลัว ด้วยสำคัญว่า “ อ.งู มีอยู่ในเรือนนี้ ดังนี้.

ข้อควรรู้เพิ่มเติมของประโยคเลขใน

ประโยคเลขในนี้ ยังมีอีกแบบหนึ่ง คือ ประโยคที่มีนามนามที่ลงปฐมาริวัตติ (อ.) เป็นตัวเปิด อิติ เข้าไป (ประโยคที่มี อถ นิบาต และมี บทว่า เอตทโหสิ อยู่ใกล้ๆกัน)

- อถสฺส เอตทโหสิ, อถสฺสา เอตทโหสิ, อถ เนส เอตทโหสิ ฯลฯ

ตัวอย่างเช่น :-

อถสฺส (ปุริสส) เอตทโหสิ “ เถโร มม สนฺติกํ อาคจฺเญยฺยาติ.

ครั้งนั้น อ.ความคิดนั้น ได้มีแล้ว แก่บุรุษนั้นว่า “ อ.พระเถระ พึงมา สู่สำนัก ของเรา ดังนี้.

- อถสฺส ตັตฺถเป็น อถ อสฺส

- เอตทโหสิ ตັตฺถเป็น เอตํ อโหสิ

- เอตํ ไหโยค จินฺตณํ เข้ามาเสมอ แปลว่า อ.ความคิดนั้น

หลักการแปล ประโยค อถ.....เอตทโหสิ มี ๒ แบบ คือ

๑.แปลทั้งประธาน (เอตํ จินฺตณํ) ทั้งกิริยาคุมพากย์ (อโหสิ) ก่อนเข้า อิติ เลย (เพื่อกันลืม) ซึ่งจะแปลว่า ครั้งนั้น อ.ความคิดนั้น ได้มีแล้ว แก่.....นั้นว่า.....ดังนี้ ๑

๒.แปลประธานเสร็จเข้า อิติ เลย แล้วค่อยมาแปล กิริยาคุมพากย์ทีหลัง (ระวังลืมแปล) ซึ่งจะแปลว่า ครั้งนั้น อ.ความคิดนั้นว่า.....ดังนี้ ได้มีแล้ว แก่.....นั้น ๑

ถ้ากิริยาข้างนอก อิติ นั้น บ่งถึง ข่าวดาสสน, ประมวล, ตีกลอง, ติดนัว, โฆษณา, ประกาศ

เป็นต้น ก่อนจะแปลประโยคเลขใน ให้ใส่คำว่า ถาปนเหตุกํ หลัง อิติ ศัพท์เสมอ ซึ่งแปลว่า มีอันให้รู้ว่า (ก่อนเข้า อิติ).....ดังนี้เป็นเหตุ (ตอนจบ อิติ) ตัวอย่างเช่น

เถโร “ ตวํ ปมาณํ น ชานาสฺสิตฺติ (ถาปนเหตุกํ) อจฺจโร ปหริ. (ติดนัว)

อ.พระเถระ ประหารแล้ว ซึ่งนัวมือ มีอันให้รู้ว่า “ อ.ท่าน ย่อมไม่รู้ ซึ่งประมาณ ดังนี้เป็นเหตุ.

ราชา “ ชนา สีสฺลานิ รกฺขณฺตุติ (ถาปนเหตุกํ) สาสฺนํ เปเสสิ. (ส่งข่าวสาสน)

อ.พระราช ทรงแส่งไปแล้ว ซึ่งข่าวสาสน มีอันให้รู้ว่า “ อ.ชน ท. จงรักษา ซึ่งศีล ท. ดังนี้เป็นเหตุ.

หลักการแปลประโยคนิทธารณะ

ประโยคนิทธารณะ (ประโยคถอน) คือ ประโยคที่ตอนต้นจะกล่าวถึงนามนามโดยจำนวนรวมก่อน ภายหลังกล่าวแยกถอนนามนามออกจากจำนวนที่รวมกันอยู่นั้น เพียงจำนวนหนึ่งบ้าง เฉพาะที่ต้องการบ้าง หรือบางครั้งถอนออกทั้งหมดก็มี

ประโยคถอนนี้ นามนามจะประกอบด้วยฉัญญัวิวัตติ และสัตตมีวิวัตติ มีวิธีแปล ดังนี้

ถ้าแปลโดยพยัญชนะ จะนิยมแปลหนุนคำว่า “หนา” เข้ามาหลังแปลบทนามนามนั้น

(ฉฐวิวัฏฐิติ = แห่ง.....หนา, สัตตมวิวัฏฐิติ = ใน.....หนา)

ถ้าแปลโดยอรรถ จะนิยมแปล ๒ แบบ คือ

ก. ถาลงฉฐวิวัฏฐิติ นิยมแปลว่า “บรรดา”

ข. ถาลงสัตตมวิวัฏฐิติ นิยมแปลว่า ใน.....,บรรดา.....,ในบรรดา...,ในหมู่..... ฯลฯ

ตัวอย่างบทนิพพานะที่เป็นฉฐวิวัฏฐิติ

เถโร สามเณรานํ เอกํ ปกโกสิ.

พยานุชนะ..... อ.พระเถระ เรียกมาแล้ว แห่งสามเณร ท. หนา ซึ่งสามเณร รูปหนึ่ง.

แบบที่นิยม..... อ.พระเถระ เรียกมาแล้ว ซึ่ง-แห่งสามเณร ท. หนา -สามเณร รูปหนึ่ง.

อรรถ.....บรรดาสามเณรทั้งหลาย พระเถระเรียกสามเณรรูปหนึ่งมา.

ภิกขุณํ โกวิทํ ภิกขุ ธมมํ ปาปุณนาคิ.

พยานุชนะ.....แห่งภิกษุ ท. หนา อ.ภิกษุผู้ฉลาด ย่อมบรรลु ซึ่งธรรม.

อรรถ.....บรรดาภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ที่ฉลาด ย่อมบรรลุธรรม.

ตัวอย่างบทนิพพานะที่เป็นสัตตมวิวัฏฐิติ

เตสุ (ทวิสสุ โคณีสสุ) เอโก (โคโณ) มโต.

พยานุชนะ.....ในโค ท. ๒ เหล่านั้นหนา อ.โค ตัวหนึ่ง ตายแล้ว.

อรรถ.....บรรดาโคทั้งสองตัวนั้น โคตัวหนึ่งตายแล้ว.

ทนโต เสฏฺโฐ มนุสเสสุ.

พยานุชนะ.....ในมนุษย์ ท. หนา อ.มนุษย์ผู้ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ย่อมเป็น.

อรรถ.....ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ที่ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด.

หลักการแปลประโยคอุปมา

ประโยคอุปมา คือ ประโยคเปรียบเทียบเนื้อความกับเนื้อความของประโยคใหญ่ โดยมี ศัพท์ที่เป็นตัวบ่งบอก คือ วีย หรือ อิว ศัพท์ ประกอบอยู่

วีย แปลว่า รวากะ, รวากะว่า, ดุจ, ดุจดั่ง, เหมือน, เหมือนกับ

อิว แปลว่า เพียงดั่ง, เพียงดั่งว่า, ดุจ, ดุจดั่ง, เหมือน, เหมือนกับ

ซึ่งในการแปลโดยพยานุชนะนั้น วีย ศัพท์ จะแปลว่า รวากะ, รวากะว่า ส่วน อิว ศัพท์ จะแปลว่า เพียงดั่ง.

หลักการใช่วีย, อิว ทั้ง ๒ ศัพท์

วีย มักใช้ในท้องถิ่นทานธรรมดา

อิว มักใช้ในคาถาหรือฉันท ซึ่ง อิว ศัพท์นี้ จะมีสระ อิ อยู่หน้า เวลาประกอบกับศัพท์ที่ตนอุปมาสามารถลบ อิ (อิว) เหลือไว้เพียง ว ตัวเดียวก็ได้ จะคงไว้อย่างเดิมก็ได้ เพราะฉะนั้นเวลาแปล นักเรียนควรดูให้ดีว่า เป็น ว ของ อิว (เพียงดั่ง) หรือว่า ว นิบาต (เหียว) วิธีสังเกตก็คือ ถ้า ว วางอยู่ห่างจากศัพท์หน้าของตน ว ตัวนั้น คือ ว นิบาต แต่ถ้า ว นั้นวางติดกับศัพท์หน้าของตน ว นั้นจะเป็น ว ของ อิว เช่น

- ปาโต ว = แต่เข้าเหียว (ปาโต + ว)

- จกุกว = เพียงดั่ง อ.ล้อ (จกุก + อิว)

ประโยคอุปมานี้ เมื่อแบ่งเป็นประเภทแล้ว จะมีอยู่ ๔ แบบด้วยกัน คือ

๑.อุปมาลึงค์คัตตะ คือ ประโยคอุปมา ที่ลงปฐมาวีภัตติ ซึ่งเปรียบเทียบตัวประธานของประโยคใหญ่นั้นเอง วิธีแปลก็คือ หลังแปลตัวอุปมาเสร็จ *จะต้องใส่กิริยาตัวเดียวกันกับกิริยาของประโยคใหญ่นั้นๆ เข้ามา แต่ให้ประกอบกิริยาที่ใส่มานั้นด้วย อนต ปัจจัย และต้องให้ตรง กับลึงค์วณะและวิภัตติ ของตัวอุปมา, วีย ศัพท์ที่อุปมานั้น ใช้คำแปลว่า รวากะ อ. เช่น

- เทว อุกฺขิณี *(วิชฌายนฺติ) ที่ปัสชา วีย *วิชฌายีสุ.

อ.นัยันตา ท. ๒ ดับแล้ว รวากะ อ.เปลวแห่งประทีป ดับอยู่.

๒.อุปมาวิเสสณะ คือ ประโยคอุปมาที่เปรียบเทียบการกระทำ ของนามนามในประโยคใหญ่ (วีย ที่อยู่หลังกิริยาภิกตฺกที่ลง อนต มาน ปัจจัย) แปลว่า ผู้รวากะว่า..... เช่น

- เต ชนา กิลมนฺตา วีย อตฺตโน กมฺมํ น กโรนฺติ.

อ.ชน ท. เหล่านั้น ผู้รวากะว่า ลำบากอยู่ ย่อมไม่กระทำ ซึ่งการงานของตน.

๓.อุปมาวิภัตติคัตตา คือ ประโยคอุปมาที่ใช้เปรียบเทียบลักษณะอาการ ของนามนามในประโยคใหญ่ (วีย ที่อยู่หน้าธาตุว่ามีว่าเป็น) แปลว่า เป็นรวากะว่า.....,เป็นผู้รวากะว่า.....,เช่น

- สุขาตา โลกํ อากุลา วีย โหติ.

อ.นางสุชาตา เป็นผู้รวากะว่า วุ่นวาย หน้อยหนึ่ง ย่อมเป็น.

๔.อุปมาวิภัตติกัมมะ คือ ประโยคอุปมาที่เปรียบเทียบการทำให้เปลี่ยนไป ของนามนามในประโยคใหญ่ (วีย ที่อยู่หน้า กร ธาตุ) แปลหลัง กร ธาตุ ว่า ให้เป็นรวากะว่า.....เช่น

- บุริโส เอกํ อิตฺถิ อตฺตโน ภริยํ วีย อกาสิ.

อ.บุรุษ ได้กระทำแล้ว ซึ่งหญิง คนหนึ่ง ให้เป็นรวากะว่า ภรรยา ของตน.

หลักการแปลประโยคแบบ

ประโยคแบบ คือ ประโยคที่มีคำแปล คงตัว ตายตัว ต้องแปลตามกำหนดนั้นๆเสมอ ซึ่งในภาษาบาลี ก็มีอยู่มากพอสมควร แต่ในที่นี้ จะขอยกมาเฉพาะที่พบบ่อยๆในการแปลธรรมบท ดังนี้

๑.ประโยคสนทนาในธรรมสภา คือ ประโยคที่ภิกษุทั้งหลายจะสนทนากันในโรงธรรม

เป็นเหตุกัตตุจากเสมอ ซึ่งก่อนจะเข้าเลขใน (ประโยคสนทนา) นั้น จะต้องแปลตัวเปิด อิติ ก่อนในบางเรื่องก็มีแต่กิริยามาให้ (สมฺภูจาเปสิ, สมฺภูจาเปสฺสุ) นักเรียนจะต้องโยคนามนามที่ลงทุติยาวีภัตติ (ที่แปลว่า ยัง) เข้ามา เพื่อให้ครบข้อกำหนดของเหตุกัตตุจาก และ เข้าเลขในได้ ซึ่งจะโยคอยู่เพียงศัพท์เดียว คือ กถิ แปลว่า ยังวาจาเป็นเครื่องกล่าว มีวิธีแปล ๒ แบบ คือ

- อ.ยังวาจาเป็นเครื่องกล่าว ให้ตั้งขึ้นแล้ว ในธรรมสภาว่า ”ดังนี้.

- อ.ยังวาจาเป็นเครื่องกล่าว ว่า “ดังนี้ ให้ตั้งขึ้นแล้ว ในธรรมสภา.

๒.ประโยคที่พระพุทธเจ้าถามภิกษุถึงเรื่องที่สนทนากันในโรงธรรม ต่อจากอันแรกเลย คือ ขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังสนทนากัน หากพระพุทธองค์เสด็จมาทอดพระเนตรเห็น ก็จะตรัสถามพระภิกษุทั้งหลายถึงเรื่องที่กำลังสนทนากันอยู่ มีรูปแบบประโยค ดังนี้

- สตฺถา อาคนฺตฺวา “ กาย นฺตุถ ภิกฺขเว เอตฺรหิ กถา ย สนฺนิสินฺนาติ ปุจฺฉิตฺวา.....

- อ.พระศาสดา เสด็จมาแล้ว ตรัสถามแล้วว่า “ ดูก่อนภิกษุ ท. อ.เธอ ท. เป็นผู้นั่งพร้อมกันแล้ว ด้วยวาจาเป็นเครื่องกล่าวอะไร หนอ ย่อมเป็น ในกาลนี้ ดังนี้.....

๓.ประโยคที่ภิกษุทั้งหลายตอบคำถามพระพุทธรเจ้าในโรงธรรม อยู่ต่อจากประโยคที่พระพุทธรเจ้าทรงถามเรื่องภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรม (อยู่ต่อจากกิริยาว่า ปุจฉิตวา ประโยคก่อนหน้านี้นั่นเอง) ซึ่งจะอยู่ในรูปแบบของประโยค แทรก ดังนี้

- “ อิมาย นามาติ วุตเต = (โยค..มยฺ เอตฺรหิ (อิมาย นาม) กถาย สนนิสินฺนา อมฺห)

(เลขนอกโยค เตหิ ภิกฺขุหิ, วจเน เป็น.....เตหิ ภิกฺขุหิ “ อิมาย นามาติ วจเน วุตเต)

- ครั้นเมื่อคำว่า ว่า “ อ.ข้าพระองค์ ท. เป็นผู้นั่งพร้อมแล้ว ด้วยวาจาเป็นเครื่องกล่าว ชื่อนี้ ย่อมเป็น ในกาลนี้ ดังนี้ อันภิกษุ ท. เหล่านั้น กราบพูลแล้ว.....

๔.ประโยค วุตเต (วจเน) คือ ประโยคที่มีคนตอบคำถาม หรือว่าสนทนาแทรกขึ้นมาในระหว่าง ซึ่งจะอยู่ในรูปแบบของประโยคแทรก (ลงสัตตมวิวิธัตติ) เวลาจะแปลนั้น ต้องโยค วจเน (ครั้นเมื่อคำ) เป็นประธานของกิริยาประโยคแทรกนั้น แล้วโยคนามนามที่ลงตติยวิวิธัตติ (แปลว่า อัน) ซึ่งเป็นคนตอบในประโยคนั้น จะโยคเป็นเอกวจนะหรือพหูวจนะนั้น แล้วแต่เนื้อความตอนนั้นๆ จะอำนวย แต่ถ้ามียอยู่แล้วก็ไม่ต้องโยค.

วิธีแปล = ครั้นเมื่อคำว่า.....ดังนี้ อัน.....(ท.) กล่าวแล้ว.

- รมณฺยา “ คจฺจ ตวฺ ตาตาติ วุตเต, โส ปุริโส เวเคน อคฺมาสิ.

ครั้นเมื่อคำว่า เนะพ่อ อ.เจ้า จงไป ดังนี้ อันพระราชา ตรัสแล้ว, อ.บุรุษ นั้น ได้ไปแล้ว โดยเร็ว.

- เถโร ปุริสํ อาห “ธมฺมํ สุณฺหาตีติ.(เตน ปุริเสน)“อหิ ฆนฺเตน น สุณฺนิสฺสามีติ วุตเต, เถโร ตํ (ปุริสํ) โวหิ.

อ.พระเถระ กล่าวแล้ว กะบุรุษว่า อ.เธอ จงฟัง ซึ่งธรรม ดังนี้. ครั้นเมื่อคำว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อ.กระผม จักไม่ฟัง ดังนี้ อันบุรุษนั้น กล่าวแล้ว, อ.พระเถระ กล่าวสอนแล้ว ซึ่งบุรุษนั้น.

๕.ประโยค ก็ (ปโยชนํ) คือ ประโยคที่มี ก็ ศัพท์อยู่ข้างหน้า มีบทนามนามที่ลงจตุตถวิวิธัตติอยู่ตรงกลาง และมีบทนามนามที่ลงตติยวิวิธัตติอยู่ตัวสุดท้าย

วิธีแปล = อ.ประโยชนอะไร แก่.....ด้วย.....ฯ

- ก็ เม ธเนน = อ.ประโยชนอะไร แก่เรา ด้วยทรัพย์.

- ก็ เม ฆราวาเสน = อ.ประโยชนอะไร แก่เรา ด้วยการอยู่ครองซึ่งเรือน.

๖.ประโยค กิมจํ ปน (ก็ อ.องค์อะไรเป็นเหตุเล่า) คือ ประโยคที่เป็นการเปรียบเทียบความเหมือนกันของ ๒ ประโยค เช่นว่า ตกจาก ชั้น ๓ ยังไม่ตาย แล้วแต่ตกจากชั้น ๒ จะตายได้อย่างไร (คือไม่ตายทั้ง ๒ อย่างนั่นเอง), ประโยคนี้ เป็นประโยคที่ไม่สมบูรณ์ คือ จะมีเพียงตัวประธานหรือศัพท์ที่บ่งถึงประธานเท่านั้น เวลาแปลนั้น นักเรียนต้องโยคกิริยามาประกอบประโยคให้สมบูรณ์ ซึ่งกิริยาที่โยคมานั้น จะต้องเป็นกิริยาธาตุตัวเดียวกันกับกิริยาธาตุของประโยคหน้าและให้ประกอบด้วยวิสสันติวิวิธัตติ.....มีหลัก ดังนี้

- ถ้าประโยคข้างหน้า กิมจํ เป็นประโยคปฏิเสธ ประโยคหลังซึ่งมี กิมจํ จะต้องเป็นประโยคบอกเล่า (ไม่ปฏิเสธ)

- แต่ถ้าหากว่าประโยคข้างหน้า กิมจํ เป็นประโยคบอกเล่า ประโยคหลังซึ่งมี กิมจํ จะต้องเป็นประโยคปฏิเสธ (ใส่ น ปฏิเสธมาหน้ากิริยาที่ตนโยค)

แบบประโยคหน้าปฏิเสธ ประโยคหลังบอกเล่า

- อตฺตโน หตฺถปาทาปี น วเส วตฺตนฺติ, กิมจํ ปน ฅาตฺกา (วเส วตฺติสฺสนฺติ).

แม้ อ.มือและเท้า ท. ของตน ย่อมไม่เป็นไป ในอำนาจ, ก็ **อ.องค์อะไรเป็นเหตุเล่า** อ.ญาติ ท. จักเป็นไป ในอำนาจ.

แบบประโยคหน้าบอกเล่า ประโยคหลังปฏิเสธ

- โลเก สพเพ มนุสสาปิ มรณติ, **กิมงคํ ปน สตตะ** (น มริตฺสนติ).

แม้ อ.มนุษย์ ท. ทั้งปวง ในโลก ย่อมตาย, ก็ **อ.องค์อะไรเป็นเหตุเล่า** อ.สัตว์ ท. จักไม่ตาย.

คำอธิบายเพิ่มเติมสำหรับตัวอย่างทั้ง ๒

ตัวอย่างที่ ๑ เป็นการเปรียบเทียบว่า แม้แต่มือเท้าที่เป็นของเรา เวลาแก่ตัวไป ก็ยังบังคับไม่ได้ จะไปบังคับญาติได้อย่างไรกัน หมายถึงว่า เราไม่สามารถบังคับญาติได้ เหมือนที่เราไม่สามารถบังคับมือเท้า ให้ทำสิ่งต่างๆที่ต้องการ เวลาแก่ตัวไป (สรุปก็คือ ไม่สามารถบังคับทั้ง ๒ อย่างที่ว่ามานั่นเอง)

ตัวอย่างที่ ๒ เป็นการเปรียบเทียบว่า แม้แต่พวกมนุษย์ทุกคน ยังต้องตาย จะไปนับประสาอะไรกับพวกสัตว์ หมายถึงว่า พวกสัตว์ก็ต้องตายเหมือนมนุษย์เช่นกัน (สรุปก็คือ ตายทั้ง ๒ จำพวก)

๗. ประโยคตั้งชื่อ คือ ประโยคที่มีชื่อคน, สัตว์, ที่, สิ่งของ สนธิอยู่กับ อิติ ศัพท์ แล้วมีบทว่า นามํ อยู่ข้างหลัง และบทว่า นามํ นั้นอยู่หน้ากิริยา คือ กร ธาตุ ด้วย ตัวอย่างเช่น

จุลลกาโลติ นามํ กตฺวา, ติสฺโสติ นามํ อํกํสู เป็นต้น มีวิธีแปล คือ หลังแปลกิริยาเสร็จก่อนจะเข้าเลขใน ให้โยคบทว่า วจฺนํ (ซึ่งคำ) เข้ามาหน้าบทว่า นามํ แล้วจึงค่อยแปลเข้า

เลขใน หลังแปลเลขใน และ อิติ ศัพท์เสร็จ ให้แปลบทว่า นามํ นั้นว่า “ให้เป็นชื่อ”

สำหรับผู้ที่เจ้าของชื่อ (ผู้ที่ถูกตั้งชื่อ) นั้น จะอยู่ข้างหน้าของเลขใน และจะประกอบด้วยฉัญฐีวิภัตติ (แปลว่า ของ) ซึ่งจะแปลต่อจากบทว่า นามํ , คำแปลประโยคแบบนี้ คือ

(ได้)กระทำแล้ว ซึ่งคำว่า อ.ดั่งนี้ ให้เป็นชื่อ ของ.....(นั้น) ตัวอย่างเช่น

- เสฏฺฐิ ตสฺส ปุตฺตสฺส จุลลกาโลติ นามํ กริ.

อ.เศรษฐี **กระทำแล้ว** ซึ่งคำว่า อ.จุลลกาละ **ดั่งนี้ ให้เป็นชื่อ** ของบุตรนั้น.

- อิตฺถิ เอกํ ปุตฺตํ วิชายี. สา (อิตฺถิ) ตสฺส (ปุตฺตสฺส) ติสฺโสติ นามํ อกาลิ.

อ.หญิง คลอดแล้ว ซึ่งบุตร คนหนึ่ง. อ.หญิงนั้น **ได้กระทำแล้ว** ซึ่งคำว่า อ.ติสสะ **ดั่งนี้ ให้เป็นชื่อ** ของบุตรนั้น.

หลักการแปล/การใช้สังขยา

ศัพท์สังขยานั้น ก็เหมือนกับศัพท์คุณนาม ซึ่งท่านนิยมเรียงไว้หน้านามนามที่ตนขยาย เพราะฉะนั้น เวลาแปล เมื่อแปลบทนามนามแล้ว หากมีบทสังขยาอยู่ข้างหน้า ก็ให้แปลบทสังขยานั้นต่อบทนามนามนั้นทันที โดยออกสำเนียงเชื่อมบทร้อง ไม่ออกข้าง เช่น

- เอโก ปุริโส = อ.บุรุษ คนหนึ่ง (คำว่า คน คือ คำเชื่อมของบุรุษ)

- สตต โจรา = อ.โจร ท. ๗ (ไม่ออกสำเนียงคำเชื่อมบท)

ก่อนจะทำการฝึกแปลสังขยาแต่ละตัว ควรที่จะรู้จักการใช้สังขยากันก่อนเพื่อเป็นประโยชน์ในการแปล และการนำไปใช้ในขั้นต่อไป ดังนี้

๑. เอก (๑) ศัพท์ที่เป็นสังขยา เป็นเอกวจนะอย่างเดียว

๒. ทวิ (๒) ถึง อฏฺฐารส (๑๘) เป็นพหุวจนะอย่างเดียว

๓. ตั้งแต่ เอกุณวีสติ (๑๙) ถึง อฏฺฐนวุติ (๙๘) เป็นเอกวจนะ และอิตถิลิงค์ อย่างเดียวเท่านั้น แม้ว่า จะขยายศัพท์ที่เป็นพหุวจนะและลิงค์อื่น (ปุ – นปุ) ก็คงอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลงไปตาม

๔. ตั้งแต่ เอกุณสต (๙๙) ขึ้นไป เป็นได้ทั้งสองวณะ และเป็นนปุงสกลิงค์

ส่วนการแจกสังขยาแต่ละตัวนั้น มีวิธีดังนี้.....

๑. เอก – ตี – จตุ ศัพท์ แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ (มีในแบบ)

๒. ทวิ และ ปญจ ศัพท์ ในแบบมีแจกให้แล้วเช่นกัน (ใช้แบบเดียวกันใน ๓ ลิงค์)

๓. ตั้งแต่ ฉ (๖) ถึง อฏฐารส (๑๘) แจกเหมือน ปญจ (๕)

๔. ส่วนตั้งแต่ เอกุณวิสติ (๑๙) ถึง อฏฐนวุติ (๙๘) มีวิธีแจกดังนี้

- ถ้าสังขยานั้น มี ส เป็นที่สุด (เช่น วิส) ให้แจกอย่าง เอกุณวิส (๑๙)

- ถ้าสังขยานั้น มี อี เป็นที่สุด เช่น สตตติ แจกอย่าง รตติ อี การันต์ในอิตถิลิงค์ เอกวณะอย่าง

เดียว

- ถ้าสังขยานั้น มี อี เป็นที่สุด เช่น สฏฐี แจกอย่าง นารี อี การันต์ในอิตถิลิงค์ เอกวณะอย่างเดียว

๕. ตั้งแต่ เอกุณสต (๙๙) ขึ้นไป แจกอย่าง กุล อ การันต์ในนปุงสกลิงค์ ทั้ง ๒ วณะ

ตัวอย่างการแจกสังขยา จำนวน ๑๙ ถึง ๙๘

- เพื่อภิกษุ ท. ๒๓ = เตรีสติยา ภิกษุ

- แห่งสามเณร ท. ๘๐ = อสตียา สามเณร

ตัวอย่างแรก ภิกษุ เป็น อุ การันต์ ในปุงลึงค์ ลงจตุตถีวิภัตติ ฝ่ายพหุวณะ ซึ่งมีสังขยาที่ขยาย คือ ๒๓ แต่จำนวน ๒๓ นั้น อยู่ในกฎที่ว่า ๑๙ – ๙๘ เป็น อิต. เอก. อย่างเดียว และ เตรีสติ (๒๓) นั้น มี อี เป็นที่สุด จึงแจกอย่าง รตติ อี การันต์ในอิตถิลิงค์ ฝ่าย เอกวณะ เท่านั้น โดยแจกให้ลงวิภัตติเดียวกับ ภิกษุ คือ จตุตถีวิภัตติ ซึ่ง รตติ ใน จตุตถีวิภัตติ เอกวณะ มีรูปเป็น รตติยา ฉะนั้น เตรีสติ ซึ่งขยาย ภิกษุ จึงเป็น เตรีสติยา (ไม่เปลี่ยนแปลงไปตาม ภิกษุ นเลย) ตัวอย่างที่ ๒ ก็พึงพิจารณาตามแนวนี้.

อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับสังขยา

สังขยา แปลว่า การนับ หมายถึง ศัพท์ที่เป็นเครื่องนับนามนาม แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ

๑. ปกติสังขยา คือ นับนามนามโดยปกติ เพื่อให้รู้ว่ำนามนามนั้นมีประมาณ

เท่าใด เช่น เอก ๑, ทวิ ๒, ตี ๓, จตุ ๔ เป็นต้น

๒. ปุณสังขยา คือ นับนามนามที่เติมในที่นั้นๆ เจาะจงนับเอาแต่หน่วยเดียว

ตัวอย่างเช่น :-

- ทส บุริสา บุรุษ ๑๐ คน นับจำนวนบุรุษทุกคน รวมเป็น ๑๐ คน (ปกติสังขยา)

- ทสโม บุริโส บุรุษคนที่ ๑๐ กล่าวถึงคนสุดท้ายคนเดียวเท่านั้น คือ คนที่ ๑๐

มิได้กล่าวถึงคนทั้ง ๑๐ คน (ปุณสังขยาจึงเป็นเอกวณะเสมอ)

การใช้ ทวิ ศัพท์ (ย่อๆ)

ทวิ ศัพท์ นี้ แจกเป็นแบบเดียวกันทั้ง ๓ ลิงค์

๑. เมื่ออยู่หน้า ทส, วิสติ, ตีส แปลงเป็น **ทว** และ **พา**

๒. เมื่ออยู่หน้าสังขยาตั้งแต่ จตตาสีส ถึง นวุติ แปลงเป็น **เทว** และ **ทวา**

๓. แปลงเป็น **ทิ** บ้าง เช่น ทิโช สัตว์เกิด ๒ หน (พราหมณ์ ฯลฯ)

๔. เมื่อเข้ากับนามนาม คง ทวิ ไว้บ้าง เช่น ทวิปาทา (สัตว์ ๒ เท้า)

๕. แปลงเป็น **ท** บ้าง เช่น ทุปญฺ วตถิ (ผ้า ๒ ชั้น = สังฆาฏิ)

การใช้ อุก ศัพท์

อุก ศัพท์ ใช้กับสิ่งที่มีอยู่เป็นคู่ ๆ ตามธรรมชาติ หรือสิ่งที่รู้กันทั่วไปว่าอยู่คู่กัน เช่น
เมียและผัวทั้งสอง อาจารย์กับศิษย์ทั้งสอง ลูกตาทั้งสอง มือทั้งสอง เป็นต้น

การใช้ ทิ ศัพท์

๑. เมื่อเข้ากับสังขยาจำนวนสิบ แปลงเป็น **เต** เช่น เตรส, เตรีสติ ฯลฯ
๒. เมื่อเข้ากับสังขยานามนาม คง **ติ** ไว้ เช่น ติสติ, ติสทสฺส ฯลฯ
๓. เมื่อเข้ากับนามนาม คงเป็น **ติ** หรือแปลงเป็น **เต** เช่น ติโยชนํ ๓ โยชนํ ฯลฯ

การใช้ นว ศัพท์

๑. นว ศัพท์ ที่เป็นสังขยาคุณนาม แปลว่า ๙ เช่น นว ภิกขุ อ. ภิกขุ ท. ๙
๒. นว ศัพท์ ที่เป็นคุณนาม แปลว่า ใหม่ มักลง ก ต่อท้าย เช่น นวก + โอวาท =
นวโกวาท แปลว่า โอวาทเพื่อภิกษุใหม่

๔.๔ การแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถา**รูปแบบประโยคเริ่มต้นเรื่อง**

รูปแบบประโยคเริ่มต้นเรื่อง คือ ประโยคบาลี ที่ท่านจะแต่งไว้ก่อนจะเล่าเรื่องนั้นๆ โดยจะพูดถึง
ประมาณว่า เรื่องนั้นๆ เกิดขึ้นตอนที่พระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ ณ วัดใด ทรงปรารภใครในเพราะเรื่อง
นั้นๆ แล้วจึงตรัสคาถา เป็นต้น ซึ่งมีรูปแบบคร่าวๆ ดังนี้

.....ติ อิมํ ฌมมเทสนํ สตถา.....วิหรนโต.....อารพภ กเถสิ.

.....ติ อิมํ ฌมมเทสนํ สตถา.....นิสสาย.....วิหรนโต.....อารพภ กเถสิ.

ลำดับการแปลประโยคเริ่มต้นเรื่อง

- แปล สตถา
- แปล วิหรนโต (ถ้ามี นิสสาย แปล นิสสาย กับ บทที่อยู่ข้างหน้า นิสสาย ก่อน)
- แปลบทที่อยู่ข้างหน้า วิหรนโต
- แปล อารพภ
- แปล บทที่อยู่ข้างหน้า อารพภ
- แปล กเถสิ
- แปล อิมํ ฌมมเทสนํ
- แปลเข้า อิติ แล้วทับบทที่อยู่ใน อิติ
- แปลปิดท้าย อิติ ว่า ดังนี้ เป็นต้น ฯ ตัวอย่างเช่น.....

“ อฏฺฐจฺฉานวโตติ อิมํ ฌมมเทสนํ สตถา เวพฺพเณ วิหรนโต กุมภโกสฺสเกสฺส อารพภ กเถสิ ฯ

แปล :- อ.พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในวัดเวฬุวัน ทรงปรารภ ซึ่งเศรษฐีชื่อว่ากุมภโกสกะ
ตรัสแล้ว ซึ่งพระธรรมเทศนานี้ว่า อฏฺฐจฺฉานวโต ดังนี้ เป็นต้น ฯ

รูปแบบประโยคก่อนจบเรื่อง

รูปแบบประโยคก่อนจบเรื่อง คือ ประโยคบาลีที่บอกถึงผลในการแสดงพระธรรมของพระพุทธเจ้า
ในเรื่องนั้นๆ ว่า หลังทรงตรัสสอนด้วยพระคาถาแล้ว มีผลเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง ซึ่งก็มีรูปแบบประโยค พอให้ดู
ไว้เป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

- เทศนาปริโยสานะ พหุ โสตาปนนาทโย อโหสิ.

ในกาลเป็นที่สุดลงแห่งเทศนา อ.ชน ท. มาก เป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น ได้เป็นแล้ว ฯ

- คาถาปริโยสานะ โส เกโร โสตาปัตติผล ปติฏฐหิ.

ในกาลเป็นที่สุดลงรอบแห่งพระคาถา อ.พระเถระนั้น ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ในโสดาปัตติผล ฯ

- เทศนา มหาชนสุส สาทถิกา อโหสิ.

อ.เทศนา เป็นเทศนาเป็นไปกับด้วยประโยชน์ แก่มหาชน ได้เป็นแล้ว ฯ

- เทศนาวิสาเน พหุ ชนานิ ธมมาภิสมาโย อโหสิ.

ในกาลเป็นที่สุดลงแห่งเทศนา อ.การรู้เฉพาะ(การบรรลุ)ซึ่งธรรม ได้มีแล้ว แก่ชน ท. มาก ฯ

- อญเณปิ พหุ โสตาปัตติผลาทีนิ ปาปุณิสสุ.

อ.ชน ท. มาก แม้เหล่าอื่น บรรลุแล้ว ซึ่งอริยผล ท. มีโสดาปัตติผล เป็นต้น ฯ

- สมุปตตปริสาปิ สาทถิกา เทศนา อโหสิ.

อ.เทศนา เป็นเทศนาเป็นไปกับด้วยประโยชน์ แม้แก่บริษัทผู้ถึงพร้อมแล้ว ได้เป็นแล้ว ฯ

- คาถาปริโยสานะ พหุ โสตาปัตติผลาทีนิ สจฺฉิกริสสุ.

ในกาลเป็นที่สุดลงรอบแห่งพระคาถา อ.ชน ท. มาก กระทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งอริยผล ท.

มีโสดาปัตติผล เป็นต้น ฯ

เทคนิค/แนวคิดในการแปล

การจะแปลบาลีได้ดีและถูกต้องนั้น ต้องมีความรู้พื้นฐานในหลักไวยากรณ์ที่ดี และมีความเข้าใจในหลักการแปลที่แจ่มแจ้ง ประโยคในภาษาบาลี โดยเฉพาะในธรรมบท มีการวางและการใช้ศัพท์ที่ซ้ำกันและคล้ายๆกันมาก ดังนั้นแม้ว่าเรายังไม่คุ้นเคย ก็สามารถจะแปลได้เช่นกัน หากว่า เรามีประสบการณ์ในการฝึกฝน ทั้งในส่วนไวยากรณ์ และหลักการแปล เมื่อว่าโดยรวมแล้ว นักเรียนจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติดังนี้

- ต้องจำและเข้าใจในหลักไวยากรณ์ให้ดี

- ต้องหมั่นศึกษาหลักการแปล โดยอาศัยการอ่าน การฝึกฝน และการแปลบ่อยๆ

ในกรณีที่ไม่เคยพบ หรือได้พบเห็นมาแต่บ่อยครั้งนั้น มีเทคนิคในการแปล ดังต่อไปนี้

- กำหนดประโยคหลักไว้ โดยดูที่เครื่องหมายจบประโยค (ฯ) ว่ามีกี่ประโยค

- เมื่อกำหนดได้แล้ว นึกถึงลำดับการแปลไว้ในใจ

- เริ่มแกะทีละประโยค โดยหาศัพท์หรือบท ที่ต้องแปลก่อนประธาน แล้วค่อยไปแปลประธาน ถ้าไม่มีประธาน ให้ดูที่กริยาคุมพากย์ และต้องแยกให้ออก ว่าเป็นวากอะไร โดยให้ดูที่ปัจจัยที่ประกอบอยู่กับกริยาคุมพากย์ตัวนั้น เมื่อรู้วากแล้ว นึกถึงคำแปล แม่แบบของวากนั้นไว้ในใจ เช่น ถ้าเป็นกัมมวาก ก็ต้องมีส่วนสำคัญ ๓ อย่าง คือ อ. – อัน – กริยา หาให้ครบทั้งสามส่วนนี้ก่อน เมื่อหาได้แล้ว ก็แปลตามลำดับการแปล

- เมื่อกริยาหรือศัพท์ไหนที่เราแปลไม่ได้ ให้คาดเดาจากเนื้อความก่อนๆหรือหลังๆ หากคิดไม่ออกจริงๆ ก็แปลทับศัพท์เสีย แต่ขอให้ออกสำเนียงอายตนิบาตให้ชัดเจน (แต่ถ้าให้แนะนำ ควรแปลออกดีกว่าแปลอะไรก็ได้ ที่คิดว่าน่าจะใช่และเข้ากับเนื้อความในตอนนั้นๆ)

- ถ้าเจอประโยค อิติ ที่ซ้อนกันหลายๆประโยค ก็ให้สังเกตที่เนื้อความ คือลองแปลดูหลายๆแบบ และคิดว่า ตรงกับเนื้อความในตอนนั้นๆหรือไม่ แปลแล้วเข้าใจ สมเนื้อเรื่อง เป็นต้น เช่นว่า

มหาเถโร “อัย ปริโส ‘ อหนเต ทานํ เหมติ วทิตติ จินเตสิ ฯ

ประโยคใหญ่ คือ มหาเถโร กับ จินเตสิ ส่วนที่เหลือ คือ เลขใน ซึ่งมีสองเลขใน คือ ตั้งแต่ อัยวทิตติ เป็นเลขในใหญ่ ตั้งแต่ อหนเต.....เหมติ เป็นเลขในเล็ก ซึ่งก็เป็นเลขในซ้อนของเลขในใหญ่ อย่างประโยคนี้ ให้สังเกตดู มีกิริยาถึง ๓ ตัว คือ เหมิ วทติ และ จินเตสิ จินเตสิ คือ กิริยานอก กิริยาของมหาเถระ (มหาเถระคิดว่า) ส่วน เหมิ คือ กิริยา ที่เป็นคำพูดของบุรุษ ซึ่งมหาเถระกำลังคิดถึง วทติ ก็เป็นกิริยาการพูดของบุรุษ ซึ่งมหาเถระก็กำลังคิดเช่นกัน เวลาแปล ก็แปลตามลำดับเนื้อความ ดังนี้

๑.แปล มหาเถโร กับ จินเตสิ ก่อน

๒.แปล อัย ปริโส กับ วทติ เป็นลำดับต่อมา เพื่อเข้า อิติ เล็ก (อหนเต.....เหมติ)

จากนั้นจึงค่อยแปล ประโยคเลขในซ้อน คือ อหนเต.....เหมติ

อ.มหาเถระ คิดแล้วว่า อ.บุรุษนี้ ย่อมกล่าวว่า อ.กระผม จะถวาย ซึ่งทาน แก่ท่าน ดังนี้ ดังนี้ ฯ
ดังนี้ อันแรก คือของ เหมติ ดังนี้ ที่สอง คือของ วทิตติ

คิดว่า (จินเตสิ) คือตัวเข้าเลขในใหญ่ เป็นกิริยาของมหาเถระ พูดว่า (วทติ) คือ

กิริยาเข้าเลขในเล็กซึ่งเป็นคำพูดของบุรุษ ฯ

อีกอันหนึ่งที่ควรสังเกตไว้ สำหรับขั้นตอนนี้ คือ ถ้าเป็นเลขในใหญ่ จะใช้เครื่องหมาย (“) ถ้าเป็นเลขในเล็ก จะใช้เครื่องหมาย (‘)

ตัวอย่างการแปลโดยพยัญชนะและโดยอรรถแบบพื้นฐาน

๑. สาวตถิยํ กิเรโก กุลบุตรโตะ สาสเน ปพพชิตฺวา วิหารเ วสติ.

โดยพยัญชนะ ได้ยินว่า อ.กุลบุตร คนหนึ่ง ในเมืองชื่อว่าสาวตถิ บวชแล้ว ในศาสนา
ย่อมอยู่ในวิหาร ฯ

โดยอรรถ ได้ยินว่า กุลบุตรคนหนึ่ง ในเมืองสาวตถิ บวชในพระศาสนาแล้ว
อยู่ในวิหาร ฯ

๒. จตฺตาริ ภิกฺขุ คามํ ปิณฺฑาย อคฺมสุ.

โดยพยัญชนะ อ.ภิกษุ ท. ๔ ได้ไปแล้ว สู่หมู่บ้าน เพื่อก่อนข้าว ฯ

โดยอรรถ ภิกษุ ๔ รูป ได้ไปยังหมู่บ้าน เพื่อบิณฑบาต ฯ

๓. ตีณิ ผลานิ รุกฺขา ปติตานิ.

โดยพยัญชนะ อ.ผลไม้ ท. ๓ ตกแล้ว จากต้นไม้ ฯ

โดยอรรถ ผลไม้ ๓ ลูก ตกจากต้นไม้ ฯ

๔. มนุสฺสา สตฺถุ ธมฺมํ โสตุํ วิหารํ คตา.

โดยพยัญชนะ อ.มนุษย์ ท. ไปแล้ว สู่วิหาร เพื่ออันฟัง ซึ่งธรรม ของพระศาสดา ฯ

โดยอรรถ พวกมนุษย์ พวกกันไปวิหาร เพื่อฟังธรรมของพระศาสดา ฯ

๕. ราชา ปริเส ภิกฺขุณํ อารามํ กาเรสิ.

โดยพยัญชนะ อ.พระราชายังบุรุษ ท. ให้กระทำแล้ว ซึ่งอาราม เพื่อภิกษุ ท. ฯ

โดยอรรถ พระราชา ทรงรับสั่งให้พวกบุรุษสร้างอารามขึ้น เพื่อภิกษุทั้งหลาย ฯ

๖. ราชา ปริเส ผลานิ อาหาราเปติ.

โดยพยัญชนะ อ.พระราช ย่อมยังบุรุษ ท. ให้นำมา ซึ่งผลไม้ ท. ฯ

โดยอรรถ พระราชา ทรงรับสั่งให้พวกบุรุษนำผลไม้ทั้งหลายมา (ถวาย) ฯ

๗. สามเณโร สิลล์ สมายิตฺวา ธมฺมํ สฺมณฺหาติ.

โดยพยัญชนะ อ.สามเณร สมทานแล้ว ซึ่งศีล ย่อมฟัง ซึ่งธรรม ฯ

โดยอรรถ สามเณรสมทานศีลแล้วฟังธรรม ฯ

๘. สามเณเรน ทส สีสานิ รกฺขิตุํ ฏฺฐติ.

โดยพยัญชนะ อ.อันอันสามเณร รักษา ซึ่งศีล ท. ๑๐ ย่อมควร ฯ

โดยอรรถ ควรที่สามเณรจะรักษาศีล ๑๐ ฯ

การที่สามเณรรักษาศีล ๑๐ ย่อมควร ฯ

สามเณรควรรักษาศีล ๑๐ ฯ

๙. อาจริโย สามเณรํ ปาลี ลิกฺขาเปตฺกานิ หุตฺวา ตํ สามเณรํ อามนฺเตสิ

โดยพยัญชนะ อ.อาจารย์ เป็นผู้ใคร่เพื่ออันยังสามเณรให้ศึกษา ซึ่งบาลี เป็น เรียก มาแล้ว
ซึ่งสามเณรนั้น ฯ

โดยอรรถ อาจารย์มีความประสงค์จะให้สามเณรเรียนบาลี
จึงเรียกสามเณรนั้นมา ฯ

๑๐. ตยา มํ นิสฺสาย ชีวิตํ ลภฺตี .

โดยพยัญชนะ อ.ชีวิต อันท่าน ได้แล้ว เพราะอาศัย ซึ่งเรา ฯ

อ.ชีวิต อันท่าน อาศัยแล้ว ซึ่งเรา ได้แล้ว ฯ

โดยอรรถ ท่านได้ชีวิต เพราะอาศัยเรา ฯ

ท่านอาศัยเรา จึงได้ชีวิต ฯ

๑๑. เถโร สามเณรํ อตฺตโน อนฺเตวาลิกิ กตฺวา ตํ สามเณรํ โวหติ.

โดยพยัญชนะ อ.พระเถระ กระทำแล้ว ซึ่งสามเณร ให้เป็นอันเตวาลิกิ ของตน
ย่อมพร่ำสอน ซึ่งสามเณรนั้น ฯ

โดยอรรถ พระเถระ ทำให้สามเณรเป็นอันเตวาลิกิของตนแล้ว
พร่ำสอนสามเณรนั้น ฯ

๑๒. สพฺเพ ชนา, อตฺตโน อตฺตโน ธเน นฺนุเจ, โสจฺนติ.

โดยพยัญชนะ อ.ชน ท. ทั้งปวง ครั้นเมื่อทรัพย์ ของตน ฯ ฉิบหายแล้ว
ย่อมเศร้าโศก ฯ

โดยอรรถ คนทั้งหมด เมื่อทรัพย์ของตนๆหมดไป ก็พากันเศร้าโศก ฯ

๑๓. เตสุ ปญฺจสุ ชเนสุ เทว (ชนา) อริยสาวกา โหณฺติ.

โดยพยัญชนะ ในชน ท. ๕ เหล่านั้นหนา อ.ชน ท. ๒ เป็นพระอริยสาวก ย่อมเป็น ฯ

โดยอรรถ บรรดาชน ๕ คนนั้น ชน ๒ คน เป็นพระอริยสาวก ฯ

๑๔. เถโร สามเณรํ อตฺตโน ญาคํ วิว กโรติ.

โดยพยัญชนะ อ.พระเถระ ย่อมกระทำ ซึ่งสามเณร ให้เป็นราวกะญาคติ ของตน ฯ

โดยอรรถ พระเถระ ทำให้สามเณรเป็นเหมือนญาคติของตน ฯ

๑๕. สาถาย นิสิตฺนตา ภิกฺขุ อตฺตโน อตฺตโน อาสเน นิสิตฺนติ.

โดยพญฺชนะ อ.ภิกษุ ท. เมื่อนั่ง บนศาลา ย่อมนั่ง บนที่นั่ง ของตน ๆ ฯ

โดยอรรถ พวกภิกษุ เมื่อจะนั่งบนศาลา ก็พากันนั่งบนอาสนะของตน ๆ ฯ

ทบทวนฝึกการแปลโดยพญฺชนะ

๑. เถโร สามเณรํ ทิสฺวา “ คจฺฉ ตวํ , อาหารํ อาเนหิตฺติ (วตฺวา) ตํ สามเณรํ เปเสสิ ฯ

อ.พระเถระ เห็นแล้ว ซึ่งสามเณร กล่าวแล้วว่า อ.เธอ จงไป จงนำมา ซึ่งอาหาร ดังนี้ ส่งไปแล้ว ซึ่งสามเณร นั้น ฯ

๒. ราชา “ อหํ ธมฺมํ สุนิสฺสามิตฺติ (จินฺเตตฺวา) วิหารํ คโต ฯ

อ.พระราช ดำริแล้วว่า อ.เรา จักพึง ซึ่งธรรม ดังนี้ ไปแล้ว สู่วิหาร ฯ

๓. กุมารโ “ อหํ ปพฺพชิสฺสามิตฺติ จินฺเตสิ ฯ

อ.กุมาร คิดแล้วว่า อ.เรา จักบวช ดังนี้ ฯ

๔. สตฺถา วิหาเร จตฺถุนํ ภิกฺขุนํ กมฺมฏฺฐานํ อทาสิ ฯ

อ.พระศาสดา ได้ให้แล้ว ซึ่งพระกัมมฏฐาน แก่ภิกษุ ท. สี่ ในวิหาร ฯ

๕. เอโก โจรโ เอกสฺส ภิกฺขุโน จีวรํ เถเนตฺวา ปลาโย ฯ

อ.โจร คนหนึ่ง ขโมยแล้ว ซึ่งจีวร ของภิกษุ รูปหนึ่ง หนีไปแล้ว ฯ

๖. นวฺตุติ สามเณรา คาเม อาวาเส มนฺเต สขุณฺณานฺติ ฯ

อ.สามเณร ท. แก่สิบ สาธยายแล้ว ซึ่งมนต์ ท. ในอาวาส ใกล้หมู่บ้าน ฯ

๗. สพฺเพ สตฺตา อตฺตโน อตฺถาย ปุณฺณานิ กรียฺยุํ ฯ

อ.สัตว์ ท. ทั้งปวง พึงกระทำ ซึ่งบุญ ท. เพื่อประโยชน์ ของตน ฯ

๘. ธมฺมครุเกณ ภิกฺขุณา สีลานิ รกฺขิตพฺพานิ ฯ

อ.ศีล ท. อันภิกษุ ผู้เคารพในธรรม พึงรักษา ฯ

๙. อิมสฺมี โลเก ปพฺพชิตา สตฺเตสุ กรุณฺณายุตฺตา ภเวยฺยุํ ฯ

อ.บรรพชิต ท.ในโลก นี้ พึงเป็นผู้ประกอบด้วยความกรุณา ในสัตว์ ท. พึงเป็น ฯ

๑๐. เสฏฺฐิปุตฺโต สาสเน ปสนฺโน วิหารํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ ฯ

อ.บุตรของเศรษฐี เลื่อมใสแล้ว ในศาสนา ไปแล้ว สู่วิหาร ขอแล้ว ซึ่งการบรรพชา ฯ

๑๑. ภิกฺขุโน ธมฺมํ กเถนตฺสส, เทโว วสฺสสิ ฯ

เมื่อภิกษุ กล่าวอยู่ ซึ่งธรรม, อ.ฝน ตกแล้ว ฯ

๑๒. อมจฺโจ รณฺโณ นิเวสนํ คนฺตฺวา ตสฺส กิจฺจํ กตฺวา อตฺตโน เคหํ อคฺมาสิ ฯ

อ.อำมาตย์ ไปแล้ว สู่พระราชานิเวศน์ ของพระราชา กระทำแล้ว ซึ่งสิ่งควรกระทำ แก่พระราชานั้น ได้ไปแล้ว สู่เรือน ของตน ฯ

๑๓. เอโก ภิกขุ อุตตโน อาจารย์ อุปสงกมิตวา วนทิตวา อุตตโน อาสนะ นิสิตี ฯ

อ.ภิกขุ รูปหนึ่ง เข้าไปใกล้แล้ว ซึ่งอาจารย์ ของตน ไหว้แล้ว นั่งแล้ว บนอาสนะ ของตน ฯ

๑๔. อาจารย์, สิสเสสุ ปกกันเตสุ, อุตตโน คพภํ ปวิภูโจ สพพรตตี สมณธมมํ อกาลิ ฯ

อ.อาจารย์, ครั้นเมื่อศิษย์ ท. หลีกไปแล้ว, เข้าไปแล้ว สู่ห้อง ของตน ได้กระทำแล้ว ซึ่งสมณธรรม ตลอดราตรีทั้งปวง ฯ

๑๕. ตุมเห กตรสมี วิหาเร วสธ, สพเพ มยํ เสฏฺฐิโน เคหสฺส สมีเป จิตะ วิหาเร วสาม ฯ

อ.ท่าน ท. ย่อมอยู่ในวิหาร ไหน, อ.เรา ท. ทั้งปวง ย่อมอยู่ในวิหาร อันตั้งอยู่แล้ว ในที่ใกล้ แห่ง เรือน ของเศรษฐี ฯ

๑๖. สาวตถิยํ เอโก กุลปุตโต, ปิตริ มเต, สหตถา เขตเต จ ฆเร จ สพพกมฺมานิ กโรติ ฯ

อ.กุลบุตร คนหนึ่ง ในเมืองสาวัตถี, ครั้นเมื่อบิดา ตายแล้ว, ย่อมกระทำ ซึ่งการงานทั้งปวง ท. ใน ภา ด้วย ในเรือน ด้วย ด้วยมือของตน ฯ

วิธีแปลแก้รรถกถา^๑

การแปลรรถกถานั้น ผู้แปลต้องเติมคำว่า “อติ อตฺโถ” เข้ามาสุดท้ายประโยคทุกครั้งในกรณีที่ ท่านไม่ได้ใส่เข้ามาให้ ซึ่งจะแปลจากตัวแก้รรถ(คำอธิบายพระบาลี)ไปหาตัวตั้งรรถ(ตัวพระบาลี)เสมอ มี วิธีดังนี้

อินฺทริเยสุติ (ปทสส) “จกฺขาทีสุ ญฺสุ อินฺทริเยสุ (อติ อตฺโถ).

บทแรก (ตัวทียบ) เป็นตัวตั้งรรถ บทข้างหลังที่ขีดเส้นใต้ ๓ บท เป็นตัวแก้รรถ

โดยพยัญชนะว่า อ.อรรถว่า ในอินทริย ท. ๖ มีจักขุนทริยเป็นต้น ดังนี้ แห่งบทว่า อินฺทริเยสุ ดังนี้

โดยอรรถว่า บทว่า อินฺทริเยสุ ได้แก่ อินทริยทั้ง ๖ มีจักขุนทริย เป็นต้น.

ลักษณะการแปลรรถกถาโดยอรรถ นิยมแปลจากตัวตั้งรรถ(ตัวพระบาลี)ไปหาตัวแก้รรถ(ตัว อธิบายพระบาลี) ความจริงตัวตั้งรรถและตัวแก้รรถนั้นเท่ากับเป็นเลขในโดยปริยาย ซึ่งจะต้องใส่ตัวที่จะ เปิด อติ เข้ามาแน่นอน ตัวที่จะเปิด อติ ที่อยู่หลังตัวตั้งรรถนั้นมีหลายอย่าง ส่วนตัวที่จะมาเปิด อติ ที่อยู่ หลังตัวแก้รรถนั้นคือ อตฺโถ เป็นส่วนมาก จะมีบทว่า อธิปฺปาโย อยู่บ้างไม่มาก

ข้อควรจำ

๑.ถ้าบทตั้งมี ๑ บท บทเปิด อติ ต้องเป็น ปทสส (แห่งบท) เช่น

ปสนฺเนนาติ (ปทสส) อนภิชฺฌาทีหิ คุณฺเหติ ปสนฺเนน (อติ อตฺโถ).

^๑ สมชัย รตนธำณ, พระมหา.(เปรียญธรรม ๙ ประโยค) หนังสือคู่มือ หลักการแปลบาลี ๘ ประการ สำหรับนักศึกษาใหม่ผู้ใคร่ รู้. (เชียงใหม่, หจก.ดาราวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๙๓-๑๐๐.

โดยพยัญชนะว่า อ.อรรธว่า (มนสา) มีใจ อันเลื่อมใสแล้ว ด้วยคุณ ท. มีอนภิชฌาเป็นต้น ดังนี้
แห่งบทว่า ปสนเนน ดังนี้.

โดยอรรธว่า บทว่า ปสนเนน ได้แก่ (มีใจ)อันเลื่อมใสแล้วด้วยคุณมีอนภิชฌาเป็นต้น.

๒.ถ้าบทตั้งมี ๒ บท บทเปิด อิติ ต้องเป็น **ปททวยสสุ** (แห่งหมวดสองแห่งบท) เช่น

เต ฌายีโนติ (ปททวยสสุ) เต อปฺปมตฺตา ปณฺฑิตา อฏฺฐสฺมาปตฺติสงฺขาเตน อารมฺมณฺูปนิชฺฌาเนน
วิปัสฺสนา มคฺคผลสงฺขาเตน ลกฺขณฺูปนิชฺฌาเนน จาติ ทฺวพฺพิเรนฺปิ ฌาเนน ฌายีโน (อิติ อตฺโถ).

โดยพยัญชนะว่า อ.อรรธว่า อ.บัณฑิต ท. ผู้ไม่ประมาทแล้ว เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพ่ง ด้วย
ฌาน แม้ทั้ง ๒ อย่าง คือ ด้วยอารมฺมณฺูปนิชฺฌาน อันบัณฑิตนับพร้อมแล้วว่าสมาบัติ ๘ ด้วย ด้วยลักฺขณฺูป
นิชฺฌาน อันบัณฑิตนับพร้อมแล้วว่าวิปัสสนาและมรรคและผล ด้วย ดังนี้ แห่งหมวดสองแห่งบทว่า เต ฌายี
โน ดังนี้

โดยอรรธว่า สองบทว่า เต ฌายีโน ความว่า บัณฑิตผู้ไม่ประมาทเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพ่ง
ด้วยฌานแม้ทั้ง ๒ อย่าง คือ ด้วยอารมฺมณฺูปนิชฺฌานกล่าวคือสมาบัติ ๘ และด้วยลักฺขณฺูปนิชฺฌานกล่าวคือ
วิปัสสนามรรคและผล.

๓.ถ้าบทตั้ง มี ๓ บทขึ้นไป ซึ่งไม่ใช่บาทคาลา บทเปิด อิติ ต้องเป็น **ปทานํ** (แห่งบท ท.) เช่น

เยน ภควา เตนุสฺสํกมิตฺติ (ปทานํ) ยตฺถ ภควา นิสิตฺติ ตตฺถ คตา (อิติ อตฺโถ).

โดยพยัญชนะว่า อ.อรรธว่า อ.พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ ที่ใด (เทวดา) อ.เทวดา ไปแล้ว
ในที่นั้น ดังนี้ แห่งบท ท.ว่า เยน ภควา เตนุสฺสํกมิตฺติ ดังนี้.

โดยอรรธว่า หลายบทว่า เยน ภควา เตนุสฺสํกมิตฺติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ใด
เทวดาก็ไปในที่นั้น.

๔.ถ้าบทตั้งเป็นบาทคาลา บทเปิด อิติ ต้องเป็น **คาลาปาทสสุ** (แห่งบาทแห่งพระคาลา) เช่น

อปฺปมาเท ปโมหนตฺติติ (คาลาปาทสสุ) เต เอวํ ฌตฺวา ตสฺมี อตฺตโน อปฺปมาเท ปโมหนตฺติ ปหิสิตฺมุขา
ตฺถุจฺปฺปหฺฐา โหนตฺติ (อิติ อตฺโถ)

โดยพยัญชนะว่า อ.อรรธว่า (เต ปณฺฑิตา) อ.บัณฑิต ท.เหล่านั้น ครั้นรู้แล้ว อย่างนี้ ย่อมบันเทิง
คือว่าเป็นผู้มีหน้ายิ้มแย้ม ได้แก่ เป็นผู้ยินดีแล้วและร่าเริงแล้ว ในความไม่ประมาท ของตน นั้น ย่อมเป็น
ดังนี้ แห่งบาทแห่งพระคาลาว่า อปฺปมาเท ปโมหนตฺติ ดังนี้

โดยอรรธว่า บาทพระคาลาว่า อปฺปมาเท ปโมหนตฺติ ความว่า บัณฑิตเหล่านั้น ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว
ย่อมบันเทิงคือเป็นผู้มีหน้ายิ้มแย้ม ได้แก่เป็นผู้ยินดีร่าเริงในความไม่ประมาทของตน.

๕.ถ้าบทตั้งเป็นสองบาทคาลา บทเปิด อิติ ต้องเป็น **คาลาปาททวยสสุ** (แห่งหมวดสองแห่งบาท
แห่งพระคาลา) มีวิธีการเข้า อิติ เหมือนกับ คาลาปาทสสุ เพียงแต่มีบาทพระคาลามากกว่าเท่านั้น

การแปรรูปวิเคราะห์^๑

การแปรรูปวิเคราะห์นั้น ถ้าแปลโดยพยัญชนะ มักจะแปลจากข้างในรูปวิเคราะห์ออกไปหาข้างนอกคือรูปสำเร็จ ข้อควรจดจำคือภายในรูปวิเคราะห์ จะต้องแปลเป็นประโยค ย (ใด) เสมอ ส่วนรูปสำเร็จจะแปลเป็นประโยค ต (นั่น) เช่น

(โย บุคฺคโล) ปณฺหติ ฌาณคฺคิยา คจฺจนฺตํติ ปณฺหิตโต (โส บุคฺคโล).

รูปวิเคราะห์ เป็นประโยคที่อยู่ด้านหน้า ตัวทึบ รูปสำเร็จ เป็นบทหลังที่ขีดเส้นใต้

โดยพยัญชนะว่า อ.บุคคล ไต ย่อมดำเนินไป คือว่า ย่อมไป ด้วยญาณคติ เพราะเหตุนั้น อ. บุคคล นั้น ชื่อว่า บัณฑิต.

โดยอรรถ มีหลายวิธีดังนี้

๑.แปลว่า เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า

(โย บุคฺคโล) ปณฺหติ ฌาณคฺคิยา คจฺจนฺตํติ ปณฺหิตโต (โส บุคฺคโล).

โดยอรรถว่า ที่ชื่อว่าบัณฑิต เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมดำเนินไป คือ ย่อมไป ด้วยญาณคติ.

๒.แปลว่า เพราะกระทำวิเคราะห์ว่า (ในกรณีที่มี กตฺวา อยู่หลัง อิติ ในรูปวิเคราะห์)

เจตนา ปิสุณฺวจา “สุปิณฺ ฺวตฺติ เอตยาติ (วิคฺคหฺ) กตฺวา.

โดยพยัญชนะว่า อ.เจตนา ชื่อว่าเป็นเหตุกล่าวซึ่งคำส่อเสียด เพราะกระทำซึ่งการวิเคราะห์ว่า อ. บุคคล ย่อมกล่าว ซึ่งคำส่อเสียด ด้วยเจตนา นั้น ดังนี้. (วตฺติ = วจ + อ + ติ ลบที่สุตธาตุ ช้อน ต)

โดยอรรถว่า เจตนา ชื่อว่าปิสุณฺวจา เพราะกระทำวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุกล่าวคำส่อเสียด.

๓.แปลว่า เพราะวิเคราะห์ว่า

ปณฺหติ ฌาณคฺคิยา คจฺจนฺตํติ ปณฺหิตโต.

โดยอรรถว่า ที่ชื่อว่าบัณฑิต เพราะวิเคราะห์ว่า ย่อมดำเนินไป คือย่อมไป ด้วยญาณคติ.

๔.แปลว่า เพราะอรรถว่า

(โย บุคฺคโล) ปณฺหาย อิตฺ คโต ปวตฺโตติ ปณฺหิตโต (โส บุคฺคโล).

โดยพยัญชนะว่า อ.บุคคล ไต ไปแล้ว คือว่าดำเนินไปแล้ว ได้แก่เป็นไปแล้ว ด้วยปัญญาชื่อว่าปัญญาเพราะเหตุนี้ อ.บุคคล นั้น ชื่อว่าบัณฑิต.

โดยอรรถว่า ที่ชื่อว่าบัณฑิต เพราะอรรถว่า ไปแล้ว คือดำเนินไปแล้ว ได้แก่เป็นไปแล้ว ด้วยปัญญาชื่อว่าปัญญา

๕.แปลว่า เพราะ

พาโล ลกฺขิตติ ฌายติ เอเตหิตติ พาลลกฺขณานิ วุจฺจนฺติ.

^๑ สมชัย รตนลาโภ, พระมหา.(เปรียญธรรม ๙ ประโยค) หนังสือคู่มือ หลักการแปลบาลี ๘ ประการ สำหรับนักศึกษาใหม่ผู้ใคร่รู้. (เชียงใหม่, หจก.ดาราวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๑-๑๐๔.

โดยพยัญชนะว่า อ.พาลลักษณะ ท.(บุคฺคเลน) อันบุคฺคล ย่อมเรียก (อตเถน) เพราะอรรถว่า อ.คน พาล (บุคฺคเลน) อันบุคฺคล ย่อมกำหนดได้ คือว่าย่อมรู้ได้ (เอเตหิ ลกฺขณฺเห) ด้วยลักษณะ ท.เหล่านี้ ดังนี้.

โดยอรรถว่า ท่านเรียกว่า พาลลักษณะ เพราะ คนพาล เป็นเหตุถูกกำหนด คือถูกรู้.

คำว่า อรรถวิเคราะห์ว่า, เพราะกระทำวิเคราะห์ว่า, เพราะวิเคราะห์ว่า, เพราะอรรถว่า, และ เพราะโดยความหมายก็เหมือนกัน จะใช้คำใดคำหนึ่งก็ได้ แต่ถ้าเป็นรูปวิเคราะห์ในแง่อรรถต้องใส่บทว่า อิติ วิคฺโข ปณฺธิเตน กาทพฺโพ เข้ามากำกับข้างหลังของรูปสำเร็จ เช่น

ตตถ (คาถาย) “(โย บุคฺคโล) อนโต อุปฺปนํ อกุสลวิตกํ หิริยา นิเสธํ อธิ หิรินิเสธ (โส บุคฺคโล) (อติ วิคฺโข ปณฺธิเตน กาทพฺโพ).

โดยพยัญชนะว่า อ.การวิเคราะห์ว่า อ.บุคฺคล ไต ย่อมห้าม ซึ่งอกุสลวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว ใน ภายใน ด้วยหิริ เพราะเหตุนั้น อ.บุคฺคล นั้น ชื่อว่า หิรินิเสธะ ดังนี้ อันบัณฑิต พึงกระทำ ในพระ คาถา นั้น.

โดยอรรถว่า ในพระคาถานั้น บัณฑิตควรทำการวิเคราะห์ว่า บุคฺคลที่ได้ชื่อว่า หิรินิเสธะ เพราะ ว่า ห้ามอกุสลวิตกที่เกิดขึ้นภายในด้วยหิริได้.

๔.๕ สรุปท้ายบท

การแปลภาษาบาลีนั้น จำเป็นต้องรู้หลักเกณฑ์ของการแปลภาษาบาลีเป็นอย่างดี และการจะรู้ หลักเกณฑ์ได้ดั้นนั้น ก็ต้องเข้าใจหลักไวยากรณ์ของภาษาเป็นอย่างดีด้วย แต่เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว ประโยคใน ภาษาบาลีมีแบบแผนอยู่ไม่มาก พอจะรวบรวมได้เพียง ๖ ประโยคหลักเท่านั้นเอง คือ

๑.ประโยคสังคัตตะ คือประโยคที่ไม่มีกิริยาคุมพากย์

๒.ประโยคกัตตุ คือประโยคที่มีประธานและกิริยาครบ โดยกิริยาจะกล่าวถึงผู้กระทำเองเป็น ประธาน

๓.ประโยคกัมมะ คือประโยคที่มีประธานและกิริยาครบเหมือนกันแปลกแต่กิริยาจะกล่าวตัว กรรมเป็นประธาน

๔.ประโยคเหตุกัตตุ คือประโยคที่มีประธานและกิริยาครบแต่กล่าวถึงผู้เป็นต้นเหตุเป็นประธาน คือคนที่ใช้ให้คนอื่นกระทำ

๕.ประโยคเหตุกัมมะ คือประโยคที่มีประธานและกิริยาครบเหมือนกัน ต่างแต่เพียงกิริยาจะ กล่าวถึงตัวกรรมที่เป็นเหตุ และมีตัวอนภิตกัตตา(อัน) กับตัวการิตกัมมะ(ยัง)อยู่ในประโยคด้วย

๖.ประโยคภาวะ คือประโยคที่กล่าวถึงเพียงกิริยาเท่านั้น มีตัวกัตตาที่ประกอบด้วยตติยาวิภัตติ ทำหน้าที่คล้ายตัวประธานของประโยค

สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับการแปลบาลี คือยึดหลักการแปล ๙ ประการ ตามลำดับ พิจารณาไปที่ ละประโยค คือดูประโยคใหญ่ว่ามีกี่ประโยคย่อย แล้วจึงเข้าไปพิจารณาขั้นตอนการแปลตามลำดับข้อ ๑-๙ เรียงกันไป ถ้าข้อใดไม่มีบทอยู่ในประโยคที่พิจารณา ก็เลื่อนไปแปลข้อต่อไป คือไม่จำเป็นต้องมี ครบทั้ง ๙ ข้อ โดยมีข้อสังเกตก่อนการแปลดังนี้

- ๑.พิจารณาก่อนว่าเป็นประโยคอะไรใน ๖ ประโยคหลัก ซึ่งจะทำให้ทราบวาจกทั้ง ๕ ยกเว้น ประโยคลิงคัตถะ เนื่องจากไม่มีกิริยาคุมพากย์
- ๒.วาจกทั้ง ๕ นั้น มีองค์ประกอบที่สำคัญอย่างไรบ้าง
- ๓.เป็นประโยคที่มีเลขนอก เลขใน หรือไม่ หรือมีประโยคเลขในซ้อนหรือไม่
- ๔.มีเนื้อความกี่ตอน และควรแปลตอนไหนก่อนตามหลักการแปล
- ๕.เป็นประโยคกิริยาอาขยาต หรือกิริยาภิกตัก และเป็นปัจจุบันกาล อดีตกาล หรืออนาคตกาล เพื่อการแปลที่ถูกต้องและเหมาะสม

บทที่ ๕

แบบฝึกทักษะการอ่านและการแปล

๕.๑ แบบฝึกทักษะการอ่าน

แบบฝึกการอ่านที่ ๑

บทนมัสการพระพุทธเจ้า

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

บทบูชาพระรัตนตรัย

อรหํ สมมาสมพุทฺโธ ภควา. พุทฺธํ ภควन्दํ อภิวาเทมิ.

สวากขาโต ภควตา ธมฺโม. ธมฺมํ นมสฺสามิ.

สุปฏิปันโน ภควโต สวากสงฺโฆ. สงฺฆํ นมามิ.

บทพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ วิชาจรณสมปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ
สตาถาเทวมานุสฺसानํ พุทฺโธ ภควาติ

สวากขาโต ภควตา ธมฺโม สันทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิติ

สุปฏิปันโน ภควโต สวากสงฺโฆ อชุปปฏิปันโน ภควโต สวากสงฺโฆ ฉายปฏิปันโน ภควโต สวากสงฺโฆ
สามิจิปฏิปันโน ภควโต สวากสงฺโฆ ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยูกานิ อญฺจ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สวากสงฺโฆ
อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเณยฺโย อณฺชสิกรณิโย อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ

บทสวด อภัยปริตต์

ยนฺทุณฺณิมิตฺตํ อวมงฺคลญฺจ

โย จามนาโป สกฺณสฺส สทฺโท

ปาปคฺคโห ทุสฺสุปฺปํ อกฺนตํ

พฺพุธานุภาเวน วินาสเมนฺตุ ฯ

ยนฺทุณฺณิมิตฺตํ อวมงฺคลญฺจ

โย จามนาโป สกฺณสฺส สทฺโท

ปาปคฺคโห ทุสฺสุปฺปํ อกฺนตํ

ธมฺมานุภาเวน วินาสเมนฺตุ ฯ

ยนฺทุณฺณิมิตฺตํ อวมงฺคลญฺจ

โย จามนาโป สกฺณสฺส สทฺโท

ปาปคฺคโห ทุสฺสุปฺปํ อกฺนตํ

สงฺฆานุภาเวน วินาสเมนฺตุ ฯ

คำแปล ลางร้ายใด อัปมงคลใด เสี่ยงนที่นาสะพรั่งกล้วยใด เคราะห์ร้ายและฝันร้ายที่ไม่น่า
ปรารถนาใด ด้วยพุทธานุภาพ ด้วยธรรมานุภาพ ด้วยสังฆานุภาพ ขอความเลวร้ายทั้งปวงนั้น จงพินาศไปสิ้นๆ

อภยปริตร หรือเรียกอีกชื่อคือคาถายันทุน เป็นพระพุทธรูปแห่งการให้อภัยและอโหสิกรรม
อาณิสสของการสวดบทนี้จะทำให้พ้นจากทุกข์ ที่เกิดจากความไม่สบายใจ สิ่งที่เป็นอัปมงคล ฝันร้ายและ
อาเพศสังหารใจไปในทางที่ไม่ดี

แบบฝึกการอ่านที่ ๒

บทสวด พุทธชยมงคลคาถา

พาหุ สหสสมภินิมิตสาวุธนตัม
ครีเมขลัม อุทิตโฆรสเสนมารัม
ทานาธิธมมวิธินา ชิตวา มุนินโท
ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ

มาราติเรกมภิกขุฉนิตสพฺพรตตี
โฆรมปนาพวคมกขมถยฺยกุขัม
ชนตีสฺสทนต์วิธินา ชิตวา มุนินโท
ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ

นาพาครี คชวรํ อติมตตญฺญตัม
ทาวคคิจกุกมสนีวํ สุทธารุณนตัม
เมตตมพฺเสกวิธินา ชิตวา มุนินโท
ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ

อุกฺขิตตชคฺคตมตฺติหตฺถสุทธารุณนตัม
ธาวนตฺติโยชนปถํ คฺคฺคิมาลวณตัม
อิทฺธิธฺมิสงฺขตมโน ชิตวา มุนินโท
ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ

กตฺวาน กฺกุณฺฐมฺพุทฺธํ อิว คพฺภินียา
จิณฺจาย พุทฺธจฺจณฺณํ ชนกายมชฺเช
สนเตน โสมวิธินา ชิตวา มุนินโท
ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ

สจฺจํ วิหาย มตฺติสจฺจกฺวาทเกตุํ
วาทาภิปตฺตมณฺณํ อติอนฺธญฺญตัม
ปณฺณปาทีปชลิตํ ชิตวา มุนินโท
ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ

นโนทปนนทฺฤคํ วิพฺพํ มหิตฺธี
ปุตฺเตน เถรภุชเคน ทมาปยนฺโต
อิทฺฐูปเทสวิธินา ชิตวา มุนินโท
ตนเตชสา ภวตุ เต ชยมงคลานิ

ทศคาหทิฏฐิภูเคน สุทฏฐหตถ์
 พรหม วิสุทฺธิชฺชติมิตฺติพกาภิธาน
 ฌานาคเทน วิธินา ชิตวา มุนินฺโท
 ตนฺเตชสา ภาตฺเต ชยมงฺคลานิ
 เอตาปี พุทฺธชยมงฺคลอฏฺฐคาคา
 โย วาจาโน ทินทินเ สรเต มตนฺที
 หิตวานเนกวิธานิ จุปทฺทวานิ
 โมกฺโข สุขํ อธิคเมยฺย นโร สปลฺโย ฯ

พระพุทฺธชยมงฺคลคาคา หรือมักเรียกว่า **พระคาคาพาหุ** ตามวรรคแรกของพระคาคา หรือในภาษาบาลีเรียก **พาหุฆมหาการุณโก** หรือ **พาหุฆมหากา** เรียกอีกอย่างว่า **ชยมงฺคลคาคา** หรือ **บทสวดถวายพรพระ** เป็นชื่อพระคาคาในพระพุทฺธศาสนา มีความยาวแปดบท ใช้สวดสรรเสริญชยันตะแปดประการที่พระสมณโคดมทรงมีเหนือมนุษย์และอมมนุษย์ด้วยธรรมานุภาพ ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต แสดงความเห็นไว้ว่า

คาคาพาหุ เรียกเป็นทางการว่า **พุทฺธชยมงฺคลอฏฺฐคาคา** แปลว่า “**คาคาว่าด้วยชยันตะ ๘ ประการ อันเป็นมงคลของพระพุทฺธเจ้า**” ที่เรียกกันติดปากว่า “คาคาพาหุ” เพราะขึ้นต้นด้วยคำว่า “พาหุ” และอ้างทัศนะของ อ. สุชีพ ปุญญานุภาพ ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาพุทธ ที่ระบุว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงประกาศสงครามกับประเทศเยอรมนี ออสเตรีย และฮังการี เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ โดยเข้าร่วมกับ ฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ และทรงได้ส่งทหารไปสู่สงครามเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑ นั้น พระองค์ทรงนำกองทัพบกคาคาพาหุ พร้อมทั้งคำแปลที่ทรงพระราชนิพนธ์ เป็นวสันตดิลกเพื่อชยันตะแห่งกองทัพไทย และฝ่ายพันธมิตร โดยฉันทพระราชนิพนธ์บทนี้ ทรงนำเอา พุทฺธชยมงฺคลอฏฺฐคาคา บทแรก (คือบทพาหุ) มาลงไว้ดัดแปลงตอนท้ายจากเดิม ตนฺเตชสา ภาตฺเต ชยมงฺคลานิ เป็น ตนฺเตชสา ภาตฺเต ชยสิทฺธิ นิจฺจํ

นอกจากนี้ นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า ผู้ประพันธ์คาคานี้คือ พระมหาพุทฺธสิริเถระ ซึ่งรจนาคัมภีร์ฎีกาพาหุ ในราว พ.ศ. ๒๐๐๖ ตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งการมีอยู่ของคัมภีร์ฎีกาพาหุทำให้สามารถอนุมานได้ว่า พระคาคานี้ น่าจะแต่งขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ทั้งนี้ บางกระแสระบุว่า คาคานี้ชื่อว่า “บทถวายพรพระ” เพราะแต่งถวายพระเจ้าแผ่นดินขณะศึก

บทที่ ๑ ปราบมาร ด้วยทานบารมี

พระคาคาพาหุ บทแรก พุทฺธามารเข้าถวายพระพุทฺธองค์เพื่อขว้างการตรัสรู้ พระพุทฺธองค์ทรงใช้บารมีของพระองค์ ปรากฏพระเมธธณีนอกมาบีบมายดม **อานุภาพแห่งพระคาคาบทนี้** สะทอนพุทฺธคุณในการช่วยปิดเป่าอุปสรรคอันตรายทั้งปวง

บทที่ ๒ ปราบยักษ์ ด้วยขันติธรรม

ทรงปราบอาฬวกะยักษ์ที่ได้รับพรจากท้าวเวสสุวรรณให้จับสิ่งมีชีวิต ที่เข้ามาใกล้เขตของตนกินได้ โดยทรงใช้ขันติเข้าปราบ **อานุภาพแห่งพระคาคาบทนี้** เพื่อเอาชนะคนที่มิจิตใจกระด้างอำมหิต

บทที่ ๓ ปราบข้าง ด้วยเมตตารธรรม

พระเทวทัตคิดกลอุบายปล่อยข้างนาฬาคีรี ที่เมาและตม้นมาหมายจะสังหารพระพุทธรองค์ ทรงแผ่เมตตาไปยังพญาข้างทำให้พญาข้างสงบ **อานุภาพของพระคาถาบทนี้** เพื่อชนะศัตรูสัตว์ร้ายทั้งหลาย

บทที่ ๔ ปราบมหาโจร ด้วยอิทธิฤทธิ์

โจรองค์ลึกลับถือดาบหมายจะสังหารพระพุทธรองค์ และทรงใช้อิทธิฤทธิ์ทางใจจนสามารถเอาชนะใจโจร องค์ลึกลับให้กลับใจได้ **อานุภาพของพระคาถาบทนี้** เพื่อป้องกันโจรและกลับใจคนได้

บทที่ ๕ ปราบหญิงแพศยา ด้วยสันติธรรม

นักบวชลัทธิเซนจ้างโสเภณี ชื่อ จิณจาใส่ร้ายว่า ท้องกับพระพุทธรองค์ ทรงชนะได้ด้วยวิธีสงบพระหฤทัย ทำยสุदनางจิณจาจะต้องโทษถูกรณีสืบ **อานุภาพพระคาถาบทนี้** เพื่อชนะการใส่ร้าย การชนะคดีความ

บทที่ ๖ ปราบเจ้าลัทธิ ด้วยปัญญา

สังกนิครนถ์ นักบวชลัทธิเซน กล่าวทำทนายดูหมิ่นศาสนาพุทธ พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมโต้ตอบเพื่อโปรดความเขลาจนนักบวชต้องจนหนทาง **อานุภาพของพระคาถาบทนี้** เพื่อเอาชนะความเขลาของคนและเอาชนะการโต้เถียงขัดแย้ง

บทที่ ๗ ปราบพญานาคจอมพาล ด้วยฤทธิ์สุฤทธิ์

นนโทปนันทนาคราช ไม่พอใจพระพุทธรเจ้าที่เหาะข้ามวิมานตนไป จึงมาทำทนาย พระโมคคัลลานะจึงขออาสาใช้ฤทธิ์ปราบพญานาคราช จนสามารถปราบเอาชนะได้ **อานุภาพแห่งพระคาถาบทนี้** เพื่อเอาชนะเล่ห์เหลี่ยมของคน

บทที่ ๘ ปราบพกาพรหม ด้วยญาณ

พรหมชื่อพกา หลงผิดคิดว่าตนนั้นบรรลุลูกอยู่คงทนเป็นนิรันดร์ พระพุทธรองค์จึงมาแสดงธรรมเพื่อโปรด พกามารพรหมทำทนายลองฤทธิ์กับพระพุทธรองค์ พระพุทธรองค์จึงแสดงอิทธิฤทธิ์แอบซ่อนตัวในมวยผม เพื่อให้พกามารพรหมค้นหาและทรงชนะในที่สุด **อานุภาพของพระคาถาบทนี้** เพื่อเอาชนะมานะทิฏฐิ

คำแปล

พญามารเนรมิตแขนตั้งพัน ถือนาวุธ ครอบมือ
 ชีข้าง ครีเมฆละ พร้อมด้วยเสนามาร ไห่ร้องก้องกึก
 พระจอมมุนีทรงเอาชนะได้ ด้วยธรรมวิธี มีทานบารมี เป็นต้น
 ด้วยเดช แห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน
 อาพวักยัษณ์ผู้กระด้าง ปราศจาก ความอดทน ดุร้าย
 ลู้รบกับพระพุทธรเจ้าอย่าง ทรหดยิ่งกว่ามารตลอดราตรี
 พระจอมมุนีทรง เอาชนะได้ด้วยขันติวิธีที่ทรงฝึกฝนมาดี
 ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

พระจอมมุนี ได้อาชนะช้างตัวประเสริฐ ชื่อ นาคาครี ที่เมายังนักร
และแสนจะดุร้าย ประดุจไฟฟ้าและจักรารูธและสายฟ้า
ด้วยวิธีรดลงด้วยน้ำ คือ ความมีพระทัยเมตตา
ด้วยเดช แห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

โจรองคฺคฺลิมาล (โจรฆ่าคนเอานี้ ทำพวงมาลัยแสนดุร้าย)
ถือดาบเงี้ยวไว้ง่าม พระพุทธองค์สิ้นระยะทาง ๓ โยชน์
พระจอมมุนี ทรงบันดาลอิทธิฤทธิ์ทางใจอาชนะได้ราบคาบ
ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

นางจิณฺจมาณวิกา (สาวิกาพวกนิครนถ์) เอาไม้กลมๆ มาผูกทอ
ทำอาการ ประหนึ่งว่ามีครรภ์ ใส่ร้ายพระพุทธเจ้าท่ามกลางฝูงชน
พระจอมมุนีทรงอาชนะได้ ด้วยวิธีสงบระงับพระหฤทัยอันงดงาม
ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

สัจจนนิครนถ์ผู้ถือตัวว่าฉลาด เป็นนักได้วาทะชั้นยอด
สละเสียซึ่งสัจจะตั้งใจมาได้วาทะหักล้างพระพุทธองค์ เป็นคนมีดีบอดยิ่งนัก
พระจอมมุนีผู้สว่างจำด้วย “แสงปัญญา” ทรงอาชนะได้
ด้วยเดชแห่ง ชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน

พญานาค ชื่อนันโทปนันทะ ผู้มีความรู้ผิด มีฤทธิ์มาก
พระจอมมุนีทรงมีพุทธบัญชาให้พระโมคคัลลานะพุทธโอรสไปปราบ
ด้วยวิธีแสดงฤทธิ์ที่เหนือกว่า ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคล จงมีแก่ท่าน

พรหมชื่อ พกา ผู้มีฤทธิ์ เห็นผิดคิดว่าตนเป็นผู้รู้เรื่องด้วยคุณอันบริสุทธิ์
ยึดมั่นในความเห็นผิดจึงมีมือถูกอสรพิษขบเอา เพราะมีจิตที่คิดถือเอาความเห็น
ผิด พระองค์จึงทรงใช้วิธีวางยา คือ ทรงแสดงเทศนาให้ถูกใจ

คนมีปัญญาสวดพุทธชัยมงคล คาถาทั้ง ๘ นี้เป็นประจำ โดยไม่เกียจคร้าน
พึงขจัดอุปัทวันตรายทั้งหลายได้ บรรลุถึงซึ่ง พระนิพพานอันเป็นสุข

บทสวด มหาการุณิโก

มหาการุณิโก นาโถ	หิตาย สพฺพปาณิน
ปุเรตฺวา ปารมี สพฺพา	ปตฺโต สมโพธิมุตตม
เอเตน สจฺจวชฺเชน	โหตุ เต ชยมฺงคฺล ๑
ชยนฺโต โพธิยา มูเล	สกุยานํ นนทิวทฺธโน
เอวํ ตวํ วิชโย โหหิ	ชยสฺส ชยมฺงคฺเล
อปฺราชิตปฺลลงเก	สีเส ปจฺวิโปกฺขเร
อภิสฺสเก สพฺพพทุธานํ	อคฺคปตฺโต ปโมทติ ๑
สุนกฺขตตํ สุมงคฺล	สุภาทํ สุกฺกุจฺjit
สุขโน สุมฺหุตฺโต จ	สุยฺยจฺจํ พรหมจารีสุ
ปทกฺขิณํ กายกมฺม	วาจากมฺมํ ปทกฺขิณ
ปทกฺขิณํ มโนกมฺม	ปณฺธิ เต ปทกฺขิณ

ปทกขิณานิ กตวาน

ลภนตตเถ ปทกขิณเ ๖

ภวตุ สพพมจฺคลํ

รกฺขนตุ สพพเทวตา

สพพพุธานุภาเวน

สทา โสตถิ ภวานตุ เต*

ภวตุ สพพมจฺคลํ

รกฺขนตุ สพพเทวตา

สพพธมมานุภาเวน

สทา โสตถิ ภวานตุ เต*

ภวตุ สพพมจฺคลํ

รกฺขนตุ สพพเทวตา

สพพสงฆมานุภาเวน

สทา โสตถิ ภวานตุ เต*

* ถ้าสวดให้คนอื่นใช้คำว่า เต สวดให้ตัวเองใช้คำว่า เม (เต แปลว่าแก่ท่าน - เม แปลว่าแก่ข้าพเจ้า)

คาถาแผ่เมตตาตนเอง

อหํ สุขิโต โหมิ

ขอให้ข้าพเจ้ามีความสุข

อหํ นิททุกโข โหมิ

ขอให้ข้าพเจ้าปราศจากความทุกข์

อหํ อเวโร โหมิ

ขอให้ข้าพเจ้าปราศจากเวร

อหํ อพฺยาปชฺฌ โหมิ

ขอให้ข้าพเจ้าปราศจากอุปสรรคอันตรายทั้งปวง

สุขี อุตฺตมานํ ปรีหฺรามิ

ขอให้ข้าพเจ้าจงมีความสุขกายสุขใจ รักษากายวาจาใจให้พ้น
จากความทุกข์ภัยทั้งปวงเถิด

แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์

สพฺเพ สตฺตา

สัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน
ทั้งหมดทั้งสิ้น

อเวรา โหนตุ

จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย

อพฺยาปชฺฌา โหนตุ

จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้พยาบาทเบียดเบียน
ซึ่งกันและกันเลย

อนิฆา โหนตุ

จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย

สุขี อุตฺตมานํ ปรีหฺรณฺตุ

จงมีความสุขกายสุขใจ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิดฯ

บทกรวดน้ำ (อุทิศส่วนกุศล)

อิหํ เม มาตาปิตูนํ โหตุ สุขิตา โหนตุ มาตาปิตโร

- ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จ แก่มารดาบิดาของข้าพเจ้า ขอให้มารดาบิดาของข้าพเจ้า จงมีความสุข

อิหํ เม ฌาตินํ โหตุ สุขิตา โหนตุ ฌาตโย

- ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จ แก่ญาติทั้งหลายของข้าพเจ้า ขอให้ญาติทั้งหลายของข้าพเจ้า จงมี
ความสุข

อิหํ เม ครูปชฌายาจริยานํ โหตุ สุขิตา โหนตุ ครูปชฌายาจริยา

- ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จ แก่ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ของข้าพเจ้า ขอให้ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ จงมี
ความสุข

อิหํ สพฺพเทวตานํ โหตุ สุขิตา โหนตุ สพฺเพ เทวา

- ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จแก่เทวดาทั้งหลาย ขอให้เทวดาทั้งหลายจงมีความสุข

อิหํ สพฺพเปตานํ โหตุ สุขิตา โหนตุ สพฺเพ เปตา

- ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จ แก่เปรตทั้งหลาย ขอให้เปรตทั้งหลาย จงมีความสุข

อิหํ สพฺพเวรีนํ โหตุ สุขิตา โหนตุ สพฺเพ เเวรี

- ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จแก่เจ้ากรรมนายเวรทั้งหลาย ขอให้เจ้ากรรมนายเวรทั้งหลาย จงมีความสุข

อิหํ สพฺพสตฺตานํ โหตุ สุขิตา โหนตุ สพฺเพ สตฺตา

- ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จ แก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ขอให้สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงมีความสุข

แบบฝึกการอ่านที่ ๓

พระคาถาชินบัญชร

ก่อนสวดให้นึกถึง หลวงปู่โต พรหมรังสี แล้วตั้งจิตอธิษฐาน ว่า

ปุตฺตกาโม ลเภปุตฺตํ ธนกาโม ลเภธนํ

อติกาเย กายณาย เทวานํ ปิยํ สุตฺวา

อิตฺปิ โส ภควา ยมราชาโน ท้าวเวสสุณฺโณ

มรณํ สุขํ อรหํ สุคฺโต นโมพุทฺธาย

สวดบทพระคาถาชินบัญชร ๑๕ บท

๑. ขยาสนากตา พุทฺธา	เซตวา มาร์ สวาหนํ
จตุสจฺจาสมํ รสํ	เย ปวีสุ นราสภา.
๒. ตณฺหํกราทโย พุทฺธา	อญฺจวีสติ นายกา
สพฺเพ ปตฺถิจิตา มยฺหํ	มตฺถเก เต มุนิสฺสรา.
๓. สีเส ปตฺถิจิตํ มยฺหํ	พุทฺโธ ธมฺโม ทวิโลจเน
สงฺฆो ปตฺถิจิตํ มยฺหํ	อุเร สพฺพคุณากโร.
๔. ททเย เม อนุรุตฺโต	สารีปุตฺโต จ ทกฺขิणे
โกณฺทญฺโณ ปิฏฺฐิภาคสมิ	โมคฺคฺลลาโน จ วามเก.
๕. ทกฺขิणे สวเน มยฺหํ	อาสํ อานนฺทราหูโล
กสฺสโป จ มหานาโม	อุภาสํ วามโสตเก.
๖. เกสโต ปิฏฺฐิภาคสมิ	สุริโย ว ปภงฺกโร
นิสินฺโน สิริสมปนฺโน	โสภิตो มุนิปุญฺจโว
๗. กุมารกสฺสโป เถโร	มเหสี จิตฺตวาทโก
โส มยฺหํ วทเน นิจจํ	ปตฺถิจาสิคฺคณากโร.
๘. ปุณฺโณ องฺคุลิมาโร จ	อุปาสิ นนฺทสีวลี
เถรา ปญฺจ อิเม ชาตา	นลาเต ติลกา มม.
๙. เสสาสีติ มหาเถรา	วิจิตฺตา ชินสาวกา
เอเตสีติ มหาเถรา	ชิตวนฺโต ชินฺรสา
ชลนฺตา สีลเตเชน	องฺคมฺงฺเคสุ สณฺจิตา.

๑๐. รตนํ ปุโรโต อาสิ	ทกฺขิณเณ เมตตสุตฺตํ
ธชคฺคํ ปจฺฉโต อาสิ	วาเม อํงคฺคิมาลํ
๑๑. ขนฺธโมรปริตฺตณฺจ	อาภฺวานาภฺยสุตฺตํ
อากาเส ฉนฺทํ อาสิ	เสสา ปาการสณฺธิตา
๑๒. ชินา นานาวรสํยุตฺตา	สฺตตฺตปฺปาการลงฺกตา
วาทปิตฺตาทิสณฺชาตา	พาหิรชมตฺตปทฺทวา.
๑๓. อเสสา วินยํ ยนฺตุ	อนนตฺตชินเตชสา
วสฺโต เม สกฺิจฺเจน	สทา สมฺพุทฺธปฺลชเร.
๑๔. ชินปฺลชรมชฺฉมฺหิ	วิหรนฺตํ มหิตฺเต
สทา ปาเลนฺตุ มํ สพฺเพ	เต มหาปุริสาสภา.
๑๕. อิจฺเจวมนฺโต	สุคฺคฺโต สุรฺกโข
ชินานุกาเวน	ชิตฺตปทฺทโว
ธมฺมานุกาเวน	ชิตาริสงฺโฆ
สงฺฆานุกาเวน	ชิตนฺตฺราโย
สทฺธมฺมานุกาวัลลิโต	จรามิ ชินปฺลชเรติ.

คำแปลพระคาถาชินบัญชร

๑. พระพุทธเจ้าและพระนราสภทั้งหลาย ผู้ประทับนั่งแล้วบนชัยบัลลังก์ ทรงพิชิตพระยามาราชิราษผู้พรั่งพร้อมด้วยเสนาราชพาหนะแล้ว เสวยอมตรสคือ อริยะสัจธรรมทั้งสี่ประการ เป็นผู้นำสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นจากกิเลสและกองทุกข์

๒. มี ๒๘ พระองค์คือ พระผู้ทรงพระนามว่า ตัณห์กรเป็นต้น พระพุทธเจ้าผู้จอมมุนีทั้งหมดนั้น

๓. ข้าพระพุทธเจ้าขออัญเชิญมาประดิษฐานเหนือเศียรเกล้า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดิษฐานอยู่บนศิรัษะ พระธรรมอยู่ที่ดวงตาทั้งสอง พระสงฆ์ผู้เป็นอากรบ่อเกิดแห่งสรรพคุณอยู่ที่อก

๔. พระอนุรุทธะอยู่ที่ใจ พระสารีบุตรอยู่เบื้องขวา พระโมคคัลลานะอยู่เบื้องซ้าย พระอัญญาโกณฑัญญะอยู่เบื้องหลัง

๕. พระอานนทกับพระราหุลอยู่หุขวา พระกัสสปะกับพระมหานามะอยู่ที่หุซ้าย

๖. มุนิผู้ประเสริฐคือพระโสภิตะผู้สมบูรณ์ด้วยสิริดังพระอาทิตย์ส่องแสง อยู่ที่ทุกเส้นขน ตลอดร่างทั้งข้างหน้าและข้างหลัง

๗. พระเถระกุมารกัสสปะผู้แสงบุญทรงคุณอันวิเศษ มีวาตะอันวิจิตรไพเราะอยู่ปากเป็นประจำ

๘. พระปุนณะ พระอังคฺคิมาล พระอุบาสี พระนันทะ และพระสีวะลี พระเถระทั้ง ๕ นี้ จงปรากฏเกิดเป็นกระแจะจุมเจิมที่หน้าผาก

๙. ส่วนพระอสีติมหาเถระที่เหลือผู้มีชัยและเป็นพระโอรส เป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ทรงชัย แต่ละองค์ล้วน รุ่งเรืองไพโรจน์ด้วยเดชแห่งศีลให้ดำรงอยู่ทั่วอวยะวระน้อยใหญ่

๑๐. พระรัตนสูตรอยู่เบื้องหน้า พระเมตตสูตรอยู่เบื้องขวา พระอังคุลิมาลปริตรอยู่เบื้องซ้าย พระธชัคคสูตรอยู่เบื้องหลัง

๑๑. พระขันธปริตร พระโมรปริตร และพระอาฏานาฏิยสูตร เป็นเครื่องกางกั้นดุจหลังคาอยู่บนนภาภาค

๑๒. อนึ่งพระชินเจ้าทั้งหลาย นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ผู้ประกอบพร้อมด้วยกำลังนานาชนิด มีศีลาทิคุณอันมั่นคง สัตตะปรการเป็นอาภรณ์มาตั้งล้อมเป็นกำแพงคุ้มครองเจ็ดชั้น

๑๓. ด้วยเดชานุภาพแห่งพระอนันตชินเจ้าไม่ว่าจะทำกิจการใดๆ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเข้าอาศัยอยู่ในพระบญฺชรแวดวงกรงล้อมแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอโรคอุปัทวเหตุทุกขทั้งภายนอกและภายใน อันเกิดแต่โรคภัย คือ โรคลมและโรคดีเป็นต้นเป็นสมุฏฐานจงกำจัดให้พินาศไปอย่าได้เหลือ

๑๔. ขอพระมหาบุรุษผู้ทรงพระคุณอันล้ำเลิศทั้งปวงนั้น จงอภิบาลข้าพระพุทธเจ้า ผู้อยู่ในภาคพื้นท่ามกลางพระชินบญฺชร ข้าพระพุทธเจ้าได้รับการคุ้มครองปกปักรักษาภายในเป็นอันดีฉะนี้แล

๑๕. ข้าพระพุทธเจ้าได้รับการอภิบาลด้วยคุณานุภาพแห่งสัทธรรม จึงชนะเสียได้ซึ่งอุปัทวอันตรายใดๆ ด้วยอานุภาพแห่งพระชินพุทธเจ้า ชนะข้าศึกศัตรูด้วยอานุภาพแห่งพระธรรม ชนะอันตรายทั้งปวงด้วยอานุภาพแห่งพระสงฆ์ ขอข้าพระพุทธเจ้าจงได้ปฏิบัติ และรักษาดำเนินไปโดยสวัสดิเป็นนิจฺจนันดรเทอญฯ

ประวัติพระคาถาชินบญฺชร

ชินบญฺชรเป็นคาถาหนึ่งที่มีความสำคัญ และมีอายุยาวนานนับร้อยปี ตั้งแต่เริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณช่วงสมัยรัชกาลที่ ๒ มาจนถึงปัจจุบัน เพราะด้วยพยานภาพและความศักดิ์สิทธิ์จึงทำให้ชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธหันมาท่องพระคาถานี้เพื่อเพิ่มความเป็นสิริมงคลให้กับตัวเอง อีกทั้งยังเป็นการป้องกันให้ตนเองนั้นพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ทั้งปวง

มีการถกเถียงกันมาเป็นระยะเวลายาวนานนับทศวรรษเกี่ยวกับเรื่องราวที่ว่า ใครที่ เป็นผู้แต่งคาถาชินบญฺชร ขึ้นระหว่าง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) พรหมรังสี แห่งวัดระฆังโฆสิตาราม กับพระมหาเถระผู้เชี่ยวชาญบาลีปกรณ์รูปหนึ่งจากเชียงใหม่ ซึ่งในกรณีของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) นั้น เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าท่านเป็นเพียงแค่ผู้นำพระคาถาชินบญฺชร มาเผยแพร่ต่อ มิได้เป็นผู้แต่งขึ้นเอง ตามที่ได้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ได้ไปสวดพระคาถานี้ถวายองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระองค์ทรงมีรับสั่งว่าถ้อยคำในบทสวดนั้นไพเราะ และได้ทรงซักถามเพิ่มเติมว่า “ขรวโตได้มาจากไหน แต่งเองหรือเปล่า” สมเด็จพระพุฒาจารย์จึงได้ถวายพระพรตอบว่า “หา มิได้ เป็นสำนวนเก่าของเมืองเหนือ นำมาแก้ไขดัดแปลงใหม่ ตัดตอนให้สั้นเข้า ของลึงกายาวกว่านี้” ฉะนั้นจึงเป็นไปได้ว่าผู้แตงน่าจะจะเป็นพระภิกษุชาวล้านนารูปหนึ่ง อยู่ในสมัยพระเจ้าติโลกราชที่อาจจะเป็นยุคทอง

เนื่องจากในยุคนั้นเป็นยุคสมัยที่มีการสนับสนุนให้พระเถระหลายรูปเดินทางไปศึกษาพระไตรปิฎกที่ลังกา เมื่อได้สำเร็จการศึกษาจึงมีการแข่งขันกันแต่งบาลีปกรณ์กันอย่างเอิกเกริกจนชื่อเสียงแผ่ขยายไปจนถึงพม่า กรุงศรีอยุธยา สิบสองปันนา และล้านช้าง ทำให้เมืองเหล่านั้นต้องขอคัมภีร์ภาษาบาลีที่จารโดยพระภิกษุล้านนาไปศึกษาอย่างแพร่หลาย

ความหมายของชินบัญชร

ความหมายของคำว่า ชินบัญชร นั้นแปลว่า กรง หรือ เกราะป้องกันภัยของพระพุทธเจ้า คำว่า ชิน หมายถึง พระพุทธเจ้า คำว่า บัญชร หมายถึง กรง หรือ เกราะ โดยที่เนื้อหาในคาถาชินบัญชรนั้นจะเป็นการอัญเชิญพระพุทธเจ้าจำนวน ๒๘ พระองค์ เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าพระนามว่าตณ्हังกร เป็นต้นเดินทางลงมาสถิตอยู่ในทอณูของร่างกาย เพื่อเป็นการเสริมให้ตนเองนั้นมีพลังพุทธคุณให้ยิ่งใหญ่ จากนั้นจึงอัญเชิญพระอรหันต์ที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าจำนวน ๘๐ องค์ซึ่งเป็นผู้มีบารมีธรรมที่ยิ่งใหญ่ อีกทั้งยังได้มีการอาราธนาพระสูตรอันศักดิ์สิทธิ์ ที่ทรงอานุภาพในด้านต่างๆ มาสถิตในทุกส่วนของร่างกายจนรวมกันเป็นกำแพงแก้วคุ้มกัน ตั้งแต่กระหม่อมลงมาห้อมล้อมรอบตัวของผู้สวดภาวนาพระคาถาชินบัญชรจนกระทั่งอันตรายก็ไม่สามารถหาช่องโหว่เพื่อสอดแทรกเข้ามาได้

อานุภาพของพระคาถาชินบัญชร

พระคาถาชินบัญชรนี้มีอานุภาพศักดิ์สิทธิ์มาก หากผู้ใดสวดมนต์ หรือภาวนาคาถาชินบัญชรอยู่เป็นประจำ ไม่ว่าจะกิน เดิน นั่ง นอน หรือภาวนาพระคาถาแม้มยามอาบน้ำ แปรงฝน หรือแม้กระทั่งตอนทำงานก็จะช่วยเสริมให้เกิดความเป็นสิริมงคล สมบูรณ์พูนผล ศัตรูหมู่พาลไม่กล้ากราย เดินทางไปที่ใดก็เกิดเมตตามหานิยม มีลาภผลทวี ขจัดภัยภูติผีปีศาจ ตลอดจนคุณไสยต่างๆ หากสวดคาถาชินบัญชรนี้ขณะทำน้ามนตร์ดักแ้วกลจรีต แก้วสรรพโรคได้หายสิ้น นับว่าเป็นอีกหนึ่งพระคาถาที่มีคุณานุภาพตามแต่จะปรารถนา ดังคำโบราณที่ว่า “ฝอยท่วมหลังช้าง” เมื่อเดินทางไปที่ใดๆ ให้สวด ๑๐ จบแล้วอธิฐานก็จะสำเร็จได้สมตั้งใจ

๕.๒ แบบฝึกทักษะการแปล

แบบฝึกการแปลที่ ๑

๑.เทว สหายา^๑

เอโก กสโก ชนปเท วสติ. โส เอกิ คทรภิ เอกญจ สุนขิ โปเสติ. เอกทิวสํ โจโร วณสมมา อาคนตวา กสกสส เคหิ คนตวา โจรกมมํ กโรติ.

คทรโก สุนขิ วทติ “โจโร สมม สามิกสส เคหิ ปวิสติ. โส โจโร สามิกสส ภณทํ โจเรติ. ตวั ภุกุกโรหิ.” อิติ . สุนโข สยมาโน น ภุกุกโรติ.

คทรโก เอว วทติ “สุนข ตวั น สททํ กโรสิ. ตวั สุนทโร น โหสิ. อหฺเอา สททํ กโรมิ.”อิติ. โส คทรโก อจจาสททํ กโรนโต ติฏฐติ. โจโร ปลายติ.

สามิโก ปน เตน อจจาสทเทน พุชฌิตวา กุชฌติ. โส ทณทํ คเหตุวา คทรภสส สีสํ ปหริติ. สุนโข วทติ “ตวั คทรภ อตตโน กิจจํ อกโรนโต มม กิจจํ กโรสิ. ตสฺมา ตวั ทุกขํ ลภสิ.”อิติ.

^๑ เสฐียรพงษ์ วรรณปก,ศ.พิเศษ(ราชบัณฑิต). บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑. (กรุงเทพมหานคร : หจก.หอรัตนชัยการพิมพ์,๒๕๔๓).หน้า

ศัพท์เพื่อพิจารณาประกอบการแปล

กสโก (ปฺ.)	ชวานา	โปเสติ (ปฺส-ณ-ติ)	ย่อมเลี้ยง
โจรกรรม (นปฺ.)	โจรกรรม	ปวิสติ (ป-วิส-อ-ติ)	ย่อมเข้าไป
ภุญฺญกโรติ (ภุญฺญ-กร-โอ-ติ)	ย่อมทำเสียง “ภุญ”, ย่อมเห่า สทฺทํ กโรติ		จงทำเสียง, จงเห่า
อุจฺจาสทฺทํ กโรนฺโต	ทำอยู่ซึ่งเสียงดัง	ปลายติ (ปล-ณ-ติ)	ย่อมหนีไป
กฺุชฌติ (กฺุช-กฺุชฌ-อ-ติ)	ย่อมโกรธ	คทฺรภํ (ปฺ.)	ซึ่งลา
เอกทิวสํ	ในวันหนึ่ง	โจรกรรมํ กโรติ	ลัก, ขโมย
วทติ (วท-อ-ติ)	ย่อมกล่าว	สุนฺทโร น โหสิ	ท่านไม่ดี
ติฏฺฐติ (จา-ติฏฺฐ-อ-ติ)	ย่อมยืนอยู่	ปหฺรติ (ป-หฺร-อ-ติ)	ย่อมตี
วสติ (วส-อ-ติ)	ย่อมอยู่	อาคนฺตฺวา (อา-คม-ตฺวา)	มาแล้ว
สมม	ดูก่อนเพื่อนยาก	ภณฺทํ (นปฺ.)	สิ่งของ
สยมาโน (สี-มาน)	นอนอยู่	อุจฺจาสทฺทํ (นปฺ.)	เสียงดัง
อตฺตโน	ของตน	พฺุชฌิตฺวา (พฺุช-พฺุชฌ-อิ-ตฺวา)	ตื่นแล้ว
ลภสิ (ลภ-อ-สิ)	ย่อมได้		

คำแปลโดยพยัญชนะ**๑.อ.สหาย ท. สอง อันข้าพเจ้า จะกล่าว (มยา วุจฺจนเต)^๑**

อ.ชวานา คนหนึ่ง ย่อมอยู่ ในชนบท. (อ.ชวานา) นั้น ย่อมเลี้ยง ซึ่งลา ตัวหนึ่ง ด้วย ซึ่งสุนัข ตัวหนึ่ง ด้วย. ในวันหนึ่ง อ.โจร มาแล้ว จากป่า ไปแล้ว สู่เรือน ของชวานา ย่อมกระทำ ซึ่งโจรกรรม.

อ.ลา ย่อมกล่าว กะสุนัขว่า “ดูก่อนเพื่อนยาก อ.โจร เข้าไปอยู่ สู่เรือน ของเจ้านาย. อ.โจร นั้น ย่อมขโมย ซึ่งสิ่งของ ของเจ้านาย. อ.เจ้า จงเห่าเถิด ดังนี้” อ.สุนัข นอนอยู่ ย่อมเห่า หามิได้.

อ.ลา ย่อมกล่าว อย่างนี้ว่า “แน่เจ้าสุนัข อ.เจ้า ย่อมกระทำ ซึ่งเสียง หามิได้. อ.เจ้า เป็นสุนัขดี ย่อมเป็น หามิได้. อ.เรา นั้นเทียว ย่อมกระทำ ซึ่งเสียง.” ดังนี้. อ.ลา นั้น ย่อมยืนกระทำอยู่ ซึ่งเสียงดัง อ.โจร ย่อมหนีไป.

ก็ อ.เจ้านาย ตื่นแล้ว เพราะเสียงดัง นั้น ย่อมโกรธ. (อ.เจ้านาย) นั้น ถือเอาแล้ว ซึ่งท่อนไม้ ย่อมตี ซึ่งศีรษะ ของลา. อ.สุนัข ย่อมกล่าวว่า “แน่เจ้าลา อ.เจ้า ไม่กระทำอยู่ ซึ่งกิจ ของตน (แต่)ย่อมกระทำ ซึ่งกิจ ของเรา. เพราะเหตุนี้ อ.เจ้า ย่อมได้ ซึ่งความทุกข์. ดังนี้.”

^๑ วัฒนา พิงษ์จีน นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร (แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย)(จุจจนเต = ว จ ฐา ตฺ + ย ปัจจย กมฺมวาทก + อนเต วิภตฺติ อตฺตโนปท แปลงที่สุทธธาตุกับ ย ปัจจยเป็น จจ เอา อ ที่ ว เป็น อุ)

๒. ทุมเมโธ คหฺรโก^๑

เอโก ทุมเมโธ คหฺรโก วนนเต ตินฺนํ ขาทติ. โส จิริกสฺส สทฺทํ สุตฺวา ตฺถุโหฺ โหติ. โส คหฺรโก “จิริกสฺส สทฺโท อติมธฺโร โหติ” อิติ จินฺเตตฺวา จิริกํ อุปสงฺกมติ.

คหฺรโก ปุจฺจติ “สมม จิริกํ ตฺยหํ สทฺโท อติมธฺโร โหติ มนาโป. กิํ ตฺวํ ขาทสิ” อิติ. จิริโก วทติ “อหํ ติเณ อุตฺสาวํ ปิวามิ ตสฺมา เม สทฺโท อติมธฺโร โหติ” อิติ.

คหฺรโก ตินฺนํ น ขาทติ. อุตฺสาวเมว ปิวติ. น จิเรน โส มรณํ ปตฺโต.

อิทํ วตฺถุ อิทมตฺถํ ทีเปติ “ทุมเมโธ สตฺโต สฺสฺเชน วณฺจิตฺโ โหติ. โส วินาสํ ปตฺโต โหติ” อิติ.

ศัพท์ที่ควรทราบ

ทุมเมโธ	มีปัญญาทรม, ไร่	คหฺรโก (ปุ.)	ลา
วนนเต (นปุ.)	ที่ขายป่า	ขาทติ (ขาท-อ-ติ)	ยอมกิน
จิริกสฺส (ปุ.)	แห่งจิ้งหรีด	สุตฺวา (สุ-ตฺวา)	ได้ยินแล้ว
ตฺถุโหฺ (ตฺส-ต)	ยินดีแล้ว	สทฺโท (ปุ.)	เสียง
อติมธฺโร (ไตร.)	ไพเราะยิ่ง	จินฺเตตฺวา (จินต-ตฺวา)	คิดแล้ว
อุปสงฺกมติ (อุป-ส-กม-อ-ติ)	ยอมเข้าไปใกล้	ปุจฺจติ (ปุจ-อ-ติ)	ยอมถาม
สมม	คู่ก่อนเพื่อน	อติมธฺโร โหติ	เป็นเสียงไพเราะมาก
มนาโป	น่าพอใจ	ขาทสิ (ขาท-อ-สิ)	ยอมกิน
ติเณ (นปุ.)	บนหญ้า	อุตฺสาวํ (ปุ.)	ซึ่งน้ำค้าง
ปิวามิ (ปา>ปิว-อ-มิ)	ยอมดื่ม	ตสฺมา	เพราะฉะนั้น
น จิเรน	โดยไม่นาน	มรณํ ปตฺโต	ถึงแล้วซึ่งความตาย
อิทํ วตฺถุ	เรื่องนี้	ทีเปติ (ทีป-เณ-ติ)	ยอมส่อง, ยอมแสดง
สฺสฺเชน (นปุ.)	โดยง่าย	วณฺจิตฺ (วณฺจ-อิ-ต)	อันเขาลวงแล้ว
วินาสํ (ปุ.)	ซึ่งความพินาศ	ปตฺโต (ปท-ต)	ถึงแล้ว

^๑ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศ.พิเศษ(ราชบัณฑิต). บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑. (กรุงเทพมหานคร : หจก.หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๓). หน้า ๗๓-๗๔.

คำแปลโดยพยัญชนะ

๒.อ.ลา ตัวมีปัญญาทรม อันข้าพเจ้า จะกล่าว (มยา วุจเจเต)^๑

อ.ลา โง่ ตัวหนึ่ง ย่อมกิน ซึ่งหญ้า ที่ชายป่า. (อ.ลา) ตัวนั้น ได้ยินแล้ว ซึ่งเสียง แห่งจิ้งหรีด เป็นผู้ยินดีแล้ว ย่อมเป็น. อ.ลา นั้น คิดแล้วว่า “อ.เสียง แห่งจิ้งหรีด เป็นเสียงไพเราะมาก ย่อมเป็น. ดังนี้ ย่อมเข้าไปใกล้ ซึ่งจิ้งหรีด.

อ.ลา ย่อมถามว่า “ดูก่อนจิ้งหรีด เพื่อนยาก อ.เสียง ของเจ้า เป็นเสียงไพเราะมาก เป็นที่น่าพอใจ ย่อมเป็น. อ.เจ้า ย่อมกิน อะไร.ดังนี้. อ.จิ้งหรีด ย่อมกล่าวว่า “อ.เรา ย่อมดื่ม ซึ่งน้ำค้าง บนหญ้า. เพราะเหตุ นั้น อ.เสียง ของเรา เป็นเสียงไพเราะมาก ย่อมเป็น.ดังนี้.

อ.ลา ย่อมกิน ซึ่งหญ้า หามิได้. (แต่)(อ.ลา) ย่อมดื่ม ซึ่งน้ำค้าง เท่านั้น. (อ.ลา) นั้น ถึงแล้ว ซึ่งความตาย (โดยกาล) นาน หามิได้.

อ.เรื่อง นี้ ย่อมแสดง ซึ่งเนื้อความ นี้ว่า “อ.สัตว์ ผู้มีปัญญาทรม เป็นผู้อันเขาหลงแล้ว โดยง่าย ย่อมเป็น. (อ.ลา) นั้น เป็นผู้ถึงแล้ว ซึ่งความพินาศ ย่อมเป็น.ดังนี้.

๓.กมมวิปาโก^๒

อติเต เอกสมิ คามเ เอโก เวชโช อโหสิ. โส จกฺขุโรเค พยตฺโต อโหสิ. ตตฺถ (คาม) เอกา อิตถิ วสิ. จกฺขุโรโค ตสฺสา (อิตถิยา) อุปฺปชฺชิ. โส (เวชโช) ปกฺโกสฺสิตอ อโหสิ. โส ตสฺสา เคหํ คนฺตฺวา จกฺขุโรคํ โอลเเกสิ.

โส อาห “จกฺขุโรโค เต อุปฺปนโน. อหํ ตํ ติกิฉฺฉามิ ก็ เม ตวํ เทสิ” อิติ. สา (อิตถิ) อาห “สเจ เม โรโค ติกิฉฺฉิต, อหํ ยาวชิวํ ตฺยหํ ทาสี โหมิ” อิติ. โส ตสฺสา เกสชฺชํ อกาสิ นจิรํ सा ओरका ओहोसि.

อปรภาเค सा वेचเชन पुञ्चियमानา อาห “สามิ อหํ पुพฺเพ อปสฺสี อิทานิ ปน น ปสฺสามิ” อิติ. โส เวชโช “อโย อิตถิ มํ วญฺเจติ” อิติ จินเตสิ. โส ตสฺสา จกฺขุสมิ วิสํ ปกฺชิปิ. सा ओदोनठा खाता.

อิหํ ตสฺส เวชชสฺส पुपुफ्गममं ओहोसि. โส เวชโช ओमस्मि पुपुठ्ठกาเล जक़्खुपालेरो खातो.

ศัพท์ที่ควรทราบ

อาห	(พฐ-ปฐม.เอก.แปลงพฐ เป็น อาห) (เขา)กล่าวแล้ว
อโหสิ	(อ-หฺ อติตของ โหติ) ได้มีแล้ว
พยตฺโต	ฉลาด,เฉื่อยมแหลม
อุปฺปชฺชิ	(อุ-ปท, อติตของ อุปฺปชฺชติ) เกิดขึ้นแล้ว
ปกฺโกสฺสิตอ	(ปก-กุส กิตกตปัจจย,) เป็นผู้อันเขาเรียกแล้ว

^๑ วัฒนา พึ่งขึ้น นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร (แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย)

^๒ เสฐียรพงษ์ วรรณปก,ศ.พิเศษ(ราชบัณฑิต). บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑. (กรุงเทพมหานคร : หจก.หอรัตนชัยการพิมพ์,๒๕๔๓).หน้า ๙๒-๙๓.

โโอลเกสิ	(โอ-ลก,อดีตของ โอลเกติ) แลดูแล้ว
อุปปนโน	(อุ-ปท,กริยาภิศัพท์ปัจจัย) เกิดขึ้นแล้ว
ติกิจจิโต	(ติกิตฺ กริยาภิศัพท์ปัจจัย) อันเขารักษาแล้ว
เกสขุ อกาลิ	ได้กระทำแล้วซึ่งยา,ได้ประกอบยา
อโรคา อโหสิ	(หล่อน) ได้เป็นผู้ไม่มีโรคแล้ว,ได้หายโรค
ยาวชีวั	ตลอดชีวิต
นจิรั	ไม่นาน
อปรภาเค	ในเวลาต่อมา
เวชเชน ปุจฉิยมานา	(หล่อน) ผู้อันหม่อมถามอยู่
อปสสิ	(อ-ทิส>ปสฺส,อดีตของ ปสฺสติ) เห็นแล้ว
ปสฺสามิ	(ทิส> ปสฺส-อ) ย่อมเห็น
อติอนธา ซาตา	กลายเป็นคนตาบอดสนิทแล้ว
วญเจติ	(วญจ-เอ) ย่อมลวง
บุพพกมมํ อโหสิ	เป็นบุพกรรมได้เป็นแล้ว.เป็นกรรมเก่า
จกฺขุปาลเถโร ซาโต	เกิดเป็นพระจักขุปาลแล้ว

คำแปลโดยพยัญชนะ

๓.อ.วิบาकरण อันข้าพเจ้า จะกล่าว(มยา วุจฺเจเต)^๑

ในกาลอันล่วงไปแล้ว ในหมู่บ้าน แห่งหนึ่ง อ.หมอ คนหนึ่ง ได้มีแล้ว. (อ.หมอ) นั้น เป็นผู้ฉลาดในโรคตา ได้เป็นแล้ว. อ.หญิง คนหนึ่ง อยู่แล้ว (ในหมู่บ้าน) นั้น. อ.โรคตา เกิดขึ้นแล้ว (แก่หญิง) นั้น. (อ.หมอ) นั้น เป็นผู้อัน(หญิงนั้น)เรียกแล้ว ได้เป็นแล้ว. อ.(หมอ) นั้น ไปแล้ว สู่เรือน (ของหญิง) นั้น แลดูแล้ว ซึ่งโรคตา.

(อ.หมอ) นั้น กล่าวแล้วว่า “อ.โรคตา เกิดขึ้นแล้ว แก่เธอ. อ.เรา จะเยียวยา ซึ่ง(โรคตา)นั้น. อ.เธอ จะให้ อะไร แก่เรา.ดังนี้. (อ.หญิง) นั้น กล่าวแล้วว่า “หากว่า อ.โรค ของเรา (อันท่าน) รักษาแล้วไซ้ อ.เรา เป็นทาส ของท่าน ตลอดกาลเพียงใดแห่งชีวิต ย่อมเป็น. ดังนี้. (อ.หมอ) นั้น ได้กระทำแล้ว ซึ่งยา (เพื่อหญิง) นั้น. ไม่นาน(อ.หญิง) นั้น เป็นผู้ไม่มีโรค ได้เป็นแล้ว.

ในกาลอันเป็นส่วนอื่นอีก (อ.หญิง) นั้น ผู้อันหม่อมถามอยู่ กล่าวแล้วว่า “ข้าแต่ นาย อ.เรา ได้เห็นแล้ว ในกาลก่อน. แต่ว่า ในกาลนี้ (อ.เรา) ย่อมเห็น หามิได้. ดังนี้. อ.หมอ นั้น คิดแล้วว่า “อ.หญิง นี้

^๑ วัฒนา พิงชื่น นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร (แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย)

ย่อมหลอกลวง ซึ่งเรา ดังนี้. (อ.หมอ) นั้น หยอดแล้ว ซึ่งยาพิษ ในดวงตา (ของหญิง) นั้น. (อ.หญิง) นั้น เป็นคนบอดยิ่ง เกิดแล้ว.

อ.เรื่อง(วัตถุ) นี้ เป็นกรรมอันกระทำไว้ในกาลก่อน ของหมอ นั้น ได้เป็นแล้ว. อ.หมอ นั้น เป็นพระจักขุบาลเถระ เกิดแล้ว ในกาลแห่งพระพุทธเจ้า นี้.

๔.มหาชนโก โพธิสตโต^๑

อติเต อริฏฺชนโก นาม ราชา มิถิลานคร รชฺช การติ. โส โปลชนเคน นาม ภาติเคน มาริโต โหติ. ตสฺส อริฏฺชนกสฺส เทวี ปลายติ. สา มหาชนกํ นาม ปุตฺตํ วิชายติ.

มหาชนโก โพธิสตโต โหติ มหาชนโก วยปตฺโต มิถิลานคร รชชสมปตฺติ อิจฺฉนโต วาณิชชาย มหาสมุทฺทํ ปกฺขนโต.

นาวา มหาสมุทฺทํ โอสีหติ. มหาชนโน ฃยาภิภูโต กนฺทติ ปรีเทวติ เทวตาโย จ ปุเชติ. มหาชนโก ปน น กนฺเทติ น ปรีเทวติ น จ เทวตาโย ปุเชติ. โส อุทฺธปฺปํ อาหารํ ฃญฺชติ. นาวาย โอสีหมานาย, ฃูปกํ อภิรุหิตฺวา มิถิลานครสฺส ทิสากํ โอลเณนโต มหาสมุทฺทํ ลงฺขติ.

โส ผลกํ คเหตุวา สตฺตาทํ อุทฺธเก ปลวติ. เอกา มณิเมชลา นาม เทวตา อากาเส ปากฺกฺวา มหาชนกํ วทติ “โก นฺ ตวํ มหาสมุทฺเท วายมสิ มหาสมุทฺโท อติวิสาโล โหติ. ตวํ วายมสิ วา น วา วายมสิ. ตวํ มรณามุตฺโต น โหสิ” อิติ.

มหาชนโก วทติ “ปฺริโส นาม วายมติ. วีริเยน หิ ปุคฺคโล ทุกฺขํ อจฺเจติ” อิติ.

มณิเมชลา มหาชนกํ คเหตุวา มิถิลานครํ สมปาเปติ. อปรภาเค โส มหาชนโก มิถิลานครสฺส ราชชาโต.

วีริยํ ปณฺตฺติเตน ปสฺสิตํ โหติ.

ศัพท์ที่ควรทราบ

รชฺช (นป.)	ซึ่งความเป็นพระราช
รชฺช การติ	ยังเขาให้กระทำซึ่งราชสมบัติ (ย่อมครองราชย์)
มาริโต (มร-อิ-ตปัจจัย)	อันเขาให้ตายแล้ว
ปลายติ (ปล-ณย-ติ)	ย่อมหนีไป
วิชายติ (วิ-ชน-ย-ติ)	ย่อมคลอด
วยปตฺโต (วย-ปตฺโต.>ปท.-ตปัจจัย)	ถึงแล้วซึ่งวัย (เจริญวัย)
อิจฺฉนโต (อิฉ-อนตปัจจัย)	ปรารถนาอยู่

^๑ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศ.พิเศษ(ราชบัณฑิต). บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑. (กรุงเทพมหานคร : หจก.หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๓). หน้า ๘๖-๘๘.

ปกขณโต (ป-ขท-ตปัจจย)	เล่นไปแล้ว
โอสีหติ (โอ-สีท-อ-ติ)	ย่อมจมลง
ภยาภิภูโต (ภย-อภิภูโต>อภิ-ภู-ตปัจจย)	อันภัยครอบงำแล้ว (กลัว)
กนฺทติ (กนฺท-อ-ติ)	ย่อมร้องไห้
ปริเทวติ (ปริ-เทว-อ-ติ)	ย่อมคร่ำครวญ
ปุเชติ (ปุช-เอ-ติ)	ย่อมบูชา
อุทรปุริ	เต็มท้อง
ภุชติ (ภุช-อ-ติ)	ย่อมกิน
อภิริหิตวา (อภิ-รห-อิ-ตปัจจย)	ขึ้นแล้ว
นาวาย โอสีหมานาย (โอ-สีท-มานปัจจย)	เมื่อเรือจมอยู่
โวลเณโต (โอ-ลฺก-อนตปัจจย)	มองดูอยู่
ทิสากํ (ป.)	ซึ่งส่วนแห่งทิศ
ลงฺขติ (ลงฺข-อ-ติ)	ย่อมกระโดด
ผลกํ (นป.)	ซึ่งแผ่นกระดาน
ปลวติ (ปลว-อ-ติ)	ย่อมลอย
ปากฺฐา (ป-กรฺ-ตปัจจย)	ปรากฏแล้ว
วายมสี (วายม-อ-สี)	ท่านย่อมพยายาม
อติ-วิสาโล (ป.)	กว้างขวางอย่างยิ่ง
มฺตุโต (มฺจ-ตปัจจย)	พ้นแล้ว
อจเจติ (อติ-อี-อ-ติ)	ย่อมก้าวล่วง
สมปาเทติ (สํ-ปท-เณ-ติ)	ย่อมยัง..ให้ถึง
อปรภาเค	ในกาลต่อมา
ราชา ชาโต	เกิดเป็นพระราชาแล้ว, กลายเป็นพระราชาแล้ว
ปสฺสิตํ (ป-สฺส-อิ-ตปัจจย)	อันเขาสรรเสริญแล้ว

คำแปลโดยพยัญชนะ

๔.อ.พระโพธิสัตว์ ชื่อว่าพระมหาชนก อันข้าพเจ้า จะกล่าว(มยา วุจฺเจเต)^๑

ในกาลอันล่วงไปแล้ว อ.พระราชา พระนามว่าอริฏฐชนก ยังบุคคลให้กระทำอยู่ ซึ่งความเป็นแห่งพระราชา ในเมืองชื่อว่ามิลิลา. (อ.พระราชา) นั้น เป็นผู้อันน้องชาย ชื่อว่า โปลชนก ให้ตายแล้ว ย่อมเป็น. อ.พระเทวี ของพระเจ้าอริฏฐชนก นั้น ย่อมหนีไป. (อ.พระเทวี) นั้น ย่อมคลอด ซึ่งบุตร พระนามว่า มหาชนก.

อ.พระมหาชนก เป็นพระโพธิสัตว์ ย่อมเป็น. อ.พระมหาชนก ผู้ถึงแล้วซึ่งวัย ประราธนาอยู่ ซึ่งสมบัติแห่งความเป็นแห่งพระราชา ในเมืองมิลิลา เล่นไปแล้ว สุ่มหาสมุทร เพื่อการค้า.

อ.เรือ ย่อมจมลง สุ่มหาสมุทร. อ.มหาชน ผู้อันภักครอบจำแล้ว ย่อมร้องไห้ ด้วย ย่อมคร่ำครวญ ด้วย ย่อมบुชา ซึ่งเทวดา ท. ด้วย. ส่วนว่า อ.พระมหาชนก ย่อมร้องไห้ หามิได้ ด้วย ย่อมคร่ำครวญ หามิได้ ด้วย ย่อมบुชา ซึ่งเทวดา ท.หามิได้ ด้วย. (อ.พระมหาชนก) นั้น ย่อมบริโภค ซึ่งอาหาร เต็มท้อง. เมื่อเรือ จมอยู่ ขึ้นแล้ว สู่เสากะโหลง แลดูอยู่ ซึ่งส่วนแห่งทิศ ของเมืองมิลิลา ย่อมกระโดด สุ่มหาสมุทร.

(อ.พระมหาชนก) นั้น ถือเอาแล้ว ซึ่งแผ่นกระดาน ย่อมลอย ในน้ำ ตลอดเจ็ดวัน. อ.เทวดา ตนหนึ่ง ชื่อว่า มณีเมขลา ปรากฏแล้ว บนอากาศ ย่อมกล่าว กะพระมหาชนก ว่า “อ.ท่าน ชื่ออะไร หนอ ย่อมพยายาม ในมหาสมุทร. อ.มหาสมุทร เป็นแดนกว้างขวางยิ่ง ย่อมเป็น. อ.ท่าน ย่อมพยายาม หรือ หรือว่า ย่อมพยายาม หามิได้. อ.ท่าน เป็นผู้พ้นแล้ว จากความตาย ย่อมเป็น หามิได้. ดังนี้.

อ.พระมหาชนก ย่อมกล่าวว่า “ชื่อว่า อ.บุรุษ ย่อมพยายาม. จจริงอยู่ อ.บุคคล ย่อมก้าวล่วง ซึ่งความทุกข์ ด้วยความเพียร. ดังนี้.

อ.นางมณีเมขลา จับเอาแล้ว ซึ่งพระมหาชนก ย่อมยัง(พระมหาชนก)ให้ถึง ซึ่งเมืองมิลิลา. ในกาลอันเป็นส่วนอื่นอีก อ.พระมหาชนก นั้น เป็นพระราชา แห่งเมืองมิลิลา เกิดแล้ว.

อ.ความเพียร เป็นสิ่งอันบัณฑิต สรรเสริญแล้ว ย่อมเป็น.

แบบฝึกการแปลที่ ๒

จกขุपालตเถรวตฺถ.

มโนปฺพพงฺคมา ธมฺมา	มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทุญฺเฐน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกขมเนวติ	จกกัว วหโต ปทฺนติ.

อโย ธมฺมทสฺสนา กตฺถ ภาสีตาติ. สวตฺถิโย. กํ อารพฺภาติ. จกขุपालตเถร.

สวตฺถิโย กิร มหาสุวณฺโณ นาม กุฏุมฺพโก อโหสิ อหฺโถม มหฺทฺธโน มหาโกโค อปฺตฺโตโก. โส เอกทิวสํ นหฺนาคิตฺถํ คนฺตฺวา นหฺนาคิตฺวา อากจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค สมฺปนฺนสาขํ เอกํ วณฺบปฺตี ทิสฺวา อโย มหฺเสสฺสขาย เทวตฺยา ปรีคฺคหิตฺวา ภาวิสฺสตีติ ตสฺส เหมจฺจภาคํ โสธาเปตฺวา ปาการปรีกฺขเปปี การฺยาเปตฺวา วาลุกํ โอภิราเปตฺวา

^๑ วัฒนา พิงษ์จีน นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร (แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย)

ธปตาคัม อุตสาเปตวา วนปตตี อลงกริตวา ปุตตัม วา อีตรัม วา ลภิตวา ตุมหากัม มหาสกุการัม กริสสามิติ ปตณฺ
กตวา ปกามิ.

อถสส ภริยาย กุจฉิยํ คพโภ ปติภูจาสิ. โส ตสสา คพภปริหารํ อทาสิ. सा तस्माज्जयेन पुतुं
विधायि. सेणुजि उत्तना पालितं वनपत्तिं निस्तस्य लघुत्तदा तस्य पालोति नाम् ओकासि. अप्रभाके ओणम् पुतुं लघि.
तस्य जुलपालोति नाम् कตवा อित्रस्त महापालोति नाम् गริ. ते वयपुत्ते ष्वरพण्णेन पणฺธิสุ. अप्रभाके मा
तापितโร कालमकसु. सप्प गोक् ष्विन्नयेव विवरेसु.

คำแปลโดยพยัญชนะ

อ.เรื่องแห่งพระเถระชื่อว่าจักขุบาล (อันข้าพเจ้า จะกล่าว) ฯ

(อ.อันถา) ว่า อ.พระธรรมเทศนาว่า

อ.ธรรม ท. มีใจเป็นสภาพถึงก่อน มีใจประเสริฐที่สุด
สำเร็จแล้วด้วยใจ หากว่า (อ.บุคคล) มีใจอันอันโทษประทุษร้าย
แล้ว กล่าวอยู่หรือ หรือว่ากระทำอยู่ไซ้, อ.ทุกซ์ ย่อมไปตาม
(ซึ่งบุคคล) นั้น (เพราะเหตุจัตถอันมีอย่างสาม) นั้น เพียงดัง อ.ลื้อ
(หมุนไปตามอยู่) ซึ่งรอยเท้า (แห่งโคตัวเนื่องด้วยกำลัง) ตัวนำ
ไปอยู่ (ซึ่งแอก) ดังนี้

(อันพระศาสดา) ตรัสแล้ว (ในที่) ไหน ดังนี้ ฯ

(อ.อันแก่) ว่า อ.พระธรรมเทศนาว่า อันพระศาสดา ตรัสแล้ว ในพระนครชื่อว่าสาวัตถี (ดังนี้) ฯ

(อ.อันถา) ว่า อ.พระธรรมเทศนาว่า อันพระศาสดา ทรงปรารภซึ่งใคร ตรัสแล้ว ในพระนครชื่อ
ว่าสาวัตถี ดังนี้

(อ.อันแก่) ว่า อ.พระธรรมเทศนาว่า อันพระศาสดา ทรงปรารภซึ่งพระเถระชื่อว่าจักขุบาล ตรัส
แล้ว ในพระนครชื่อว่าสาวัตถี ดังนี้ ฯ

ได้ยินว่า (อ.เศรษฐี) ชื่อว่ามหาสุวรรณ เป็นผู้มั่งคั่งเป็นผู้มั่งคั่งเป็นผู้มั่งคั่งเป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่ง
โภคะมาก เป็นผู้มั่งคั่งได้ ได้มีแล้ว ในพระนครชื่อว่าสาวัตถี ฯ ในวันหนึ่ง (อ.เศรษฐี) นั้น ไปแล้ว สู่ท่า
เป็นที่อาบ อาบแล้ว มาอยู่ เห็นแล้ว ซึ่งต้นไม้อันเป็นเจ้าแห่งป่า ต้นหนึ่ง มีกิ่งอันถึงพร้อมแล้ว ใน
ระหว่างแห่งหนทาง (คิดแล้ว) ว่า (อ.ต้นไม้อัน) นี้ เป็นต้นไม้อันเทวดา ผู้มีศักดิ์ใหญ่ ถือเอารอบแล้ว จักเป็น
ดังนี้ (ยังบุคคล) ให้ชำระแล้ว ซึ่งส่วนภายใต้ (แห่งต้นไม้อัน) นั้น (ยังบุคคล) ให้กระทำแล้ว ซึ่งเครื่องล้อมคือ
กำแพง (ยังบุคคล) ให้เกลี่ยลงแล้ว ซึ่งทราย (ยังบุคคล) ให้ยกขึ้นแล้ว ซึ่งธงชัยและธงแผ่นผ้า ประดับแล้วซึ่ง
ต้นไม้อันเป็นเจ้าแห่งป่า กระทำแล้วซึ่งความปรารถนาว่า (อ.เรา) ได้แล้ว ซึ่งบุตรหรือ หรือว่าซึ่งธิดา จัก
กระทำ ซึ่งสักการะใหญ่ แก่ท่าน ท. ดังนี้ หลีกไปแล้ว ฯ

ครั้งนั้น อ.สัตว์ผู้เกิดแล้วในครรภ์ ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ในท้อง ของภรรยา (ของเศรษฐี) นั้น ฯ (อ.
เศรษฐี) นั้น ได้ให้แล้ว ซึ่งวัตถุเป็นเครื่องบริหารซึ่งครรภ์ (แก่ภรรยา) นั้น ฯ (อ.ภรรยา) นั้น คลอดแล้ว ซึ่ง
บุตร โดยกาลเป็นที่ล่วงไปแห่งเดือนสิบ ฯ อ.เศรษฐี ได้กระทำแล้ว (ซึ่งคำ) ว่า อ.ปาละ ดังนี้ ให้เป็นชื่อ
(ของบุตร) นั้น เพราะความที่ (แห่งบุตรนั้น) เป็นผู้อันตนอาศัยแล้ว ซึ่งต้นไม้อันเป็นเจ้าแห่งป่า อันตน
รักษาแล้ว ได้แล้ว ฯ ในกาลอันเป็นส่วนอื่นอีก (อ.เศรษฐีนั้น) ได้แล้ว ซึ่งบุตร อื่น ฯ (อ.เศรษฐีนั้น) กระทำ

แล้ว(ซึ่งคำ) ว่า อ.จุลปาละ ดังนี้ให้เป็นชื่อ (ของบุตร) นั้น กระทำแล้ว(ซึ่งคำ) ว่า อ.มหาปาละ ดังนี้ ให้เป็นชื่อ (ของบุตร) นอกนี้ ฯ (อ.มารดาและบิดา ท.) ผูกแล้ว (ซึ่งบุตร ท.) เหล่านั้น ผู้ถึงแล้วซึ่งวัย ด้วยเครื่องผูกคือเรือน ฯ ในกาลอันเป็นส่วนอื่นอีก อ.มารดาและบิดา ท. ได้กระทำแล้วซึ่งกาละ ฯ (อ.ญาติ ท.) แบ่งแล้ว ซึ่งโภคะ ทั้งปวง (แก่บุตรแห่งเศรษฐี ท.) สองนั้นเที่ยว ฯ

แบบฝึกการแปลที่ ๓

จกขุपालตเถรวตฺถ^๑ (ต่อ)

ตสมิ สมเย สตถา ปวตติตปวธมมจโก อนุพุพเพน คนตวา, อนาถปิณฑิกมหาเสฏฺฐินา จตฺตปณณาสโกฏิณํ วิสสชฺเชตวา การิตะ เขตวนมหาวิหาระ วิหริติ; มหาชนํ สคฺคมคฺเค จ โมกฺขมคฺเค จ ปติฏฺฐาปยาโม. ตถาคโธ หิ "มาติปฺกฺขโต อสฺตียา ปติปฺกฺขโต อสฺตียาติ เทวอสฺตียาติกุลสทฺสเสหิ การิตะ นิโครธมหาวิหาระ เอกเมว วสฺสวาสา วสิ, อนาถปิณฑิกะน การิตะ เขตวนมหาวิหาระ เอกุณวีสติ, วิสาขาย สตตวิสตีโกฏิณปริจฺจาเคน การิตะ พุพฺพารามะ ฉ วสฺสวาเสติ ทฺวินนํ กุลานํ คุณฺมหนตฺตํ ปฏิจฺจ สวตฺถิ นิสฺสาย ปณฺจวิสตี วสฺสวาเส วสิ.

อนาถปิณฑิกปิ วิสาขापि महापुलिगा निपठुं तिवस्स तेव वाเร तถात्तस्स उपฺภูจानं คจฺจนติ. คจฺจนตา จ "ทหฺรสามเณรา โน หตฺเถ โอโลเกสฺสนตฺติ ตฺวจฺจนตฺถา น คตฺตพุพฺพา: ปุเรกตฺตํ คจฺจนตา ขาพฺนียาทีนิจาหาเปตฺวา คจฺจนติ, ปจฺจนาภตฺตํ ปณฺจ เภสชฺชานิ อฏฺฐ จ ปานานิ. นิเวสเนสุ ปน เตสํ ทฺวินนํ ทฺวินนํ ภิกฺขุสทฺสสาณํ นิจฺจํ ปณฺณตฺตนาเวาสนานิ โหนติ. อนนฺปานะภสชฺเชสุ โย ยํ อิจฺฉติ, ตสฺส ตํ ยถิจฺฉิตเมว สมปชฺชติ, เตสุ อนาถปิณฑิกะน เอกเมว ทิวสํ สตถารํ ปณฺโห น ปุจฺฉิตพุพฺโ. โส กิร "ตถาคโธ พุทฺธสุขุมालो ขตฺติยสุขุมालो พหุปการो เม คหปตฺติ มยฺหํ ธมฺมํ เทเสนโต กิลเมยฺยาติ, สตฺถริ อธิมตฺตสิเนहेन ปณฺหํ น ปุจฺฉติ.

สตถา ปน ตสมิ นิสินฺนมตฺเตเยว "อโย เสฏฺฐิ มํ อรฺกขิตพฺพภูจानะ รกฺขติ, อหํ หิ กปฺปสตฺสทฺสสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ อลงกตปฺปฎิยตฺตํ อตฺตโน สีสํ ฉินฺทิตฺวา อกฺขิณี อุปปาณฺเตตฺวา หทยมฺสํ อุพฺพตเตตฺวา ปาณสมํ ปุตฺตทาร์ ปริจฺจชิตฺวา ปารมิโย ปุเรนโต ปเรสํ ธมฺมเทสนตฺถเมว ปุเรสี, เอส มํ อรฺกขิตพฺพภูจानะ รกฺขตฺติ เอกํ ธมฺมเทสนํ กเถสีเยว.

ตทา สวตฺถิยํ สตต มนุสฺสโกฏิโย วสนฺติ.เตสุ สตฺถ ฐมฺมกํ สุตฺวา ปณฺจโกฏิมตฺตา มนุสฺสา อริยสาวกา ขาตา, เทวโกฏิมตฺตา ปุณฺธุชนา. เตสุ อริยสาวกานํ เทวเยว กิจฺจานิ อเหสุ: ปุเรกตฺตํ ทานํ เทนฺติ, ปจฺจนาภตฺตํ คนฺธมาลาทิตฺถา วตฺถะภสชฺชปานกาที จาหาเปตฺวา ฐมฺมสฺสวณฺตถาย คจฺจนติ.

อเถกทิวสํ มหาปาโล อริยสาวเก คนฺธมาลาทิตฺถะ วิหารํ คจฺจนเต ทิสฺวา, "อโย มหาชนํ กุหิ คจฺจตฺติ ปุจฺฉิตฺวา, "ธมฺมสฺสวณฺยาติ สุตฺวา, "อหํปิ คมิสฺสามิตี, คนตฺวา สตถารํ วณฺทิตฺวา ปริสฺปริยนเต นิสฺสีทิ.

^๑อรรถกถาเล่มที่ ๑๘ ภาษาบาลีอักษรไทย อรรถกถา ขุททกนิกาย ัมมปทัฏฐกถา(คาถาธรรมบท) สืบค้นเมื่อ ๒๘ พ.ค.๒๕๖๓ จาก <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=25&i=11&p=1> (๑ พ.ย.๒๕๔๘)

พุทฺธา จ นาม ฌมมํ เทเสนตา, สรณสึลปพพชชาทินํ อุปนิสสยํ โอลเกตวา อชฌาสยวเสน ฌมมํ เทเสนติ; ตสฺมา ตํทิวสํ สตถา ตสส อุปนิสสยํ โอลเกตวา ฌมมํ เทเสนโต อนุปุพฺพิกถํ กเถสิ. เสยฺยถิทํ ทานกถํ สึลกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทินวํ โอการํ สงฺกิลสํ เนกขมเม อานิสฺสํ ปกาเสสิ.

ตํ สุตฺวา มหาปาโล กุณฺณพิโก จินฺตสิ "ปรโลกํ คจฺจนตํ ปุตฺตธิตโร วา โภคา วา นานุคจฺจนติ, สรียํ อตฺตนา สทฺธิํ น คจฺจติ; กิํ เม ฆราวาเสน, ปพฺพชิสฺสามิตี. โส เทสนาปริโยसानะ สตถารํ อุปสงกมิตฺวา ปพฺพชํ ยาจิ.

อถ นํ สตถา "นตฺถิ เต โกจิ อาปุจฺจิตพฺพชุตฺตโก ฌาตีตี อาห. "กนิฏฺฐภาตา เม อตฺถิ ภนฺเตตี. "เตนทึ ตํ อาปุจฺจาทิตี. โส "สาธฺตุตี สมปฺปฏิจฺจิตฺวา สตถารํ วณฺทิตฺวา เคหํ คนฺตฺวา กนิฏฺฐํ ปกโกสาเปตฺวา "ตาต ยํ อิมสฺมึ กุเล สวิลยฺวาณกาวิลยฺวาณกํ ฌนํ กิลฺยจิ อตฺถิ, สพฺพพฺพนตํ ตว ภารโ, ปฏฺิปปชชาติ นนฺติ. "ตุมฺเห ปน สามิตี. "อหํ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามิตี."กิํ กเถสิ ภาติก; ตวํ เม มาตริ มตฺตาย มาตา วีย, ปิตริ มเต ปิตา วีย ลทฺโธ, เคเห โว มหาวิภโว, สกฺกา เคหํ อชฌาวสนเตเหว ปุณฺณานิ กาทฺ; มา เอวมกตฺถาตี. "ตาต มยา สตฺถุ ฌมฺมเทสนา สุตฺตา, สตฺถารา ทิ สณฺหสฺสุขมํ ติลกขณฺํ อโรเปตฺวา อาทิมชฌมปริโยสานกฺลยฺวาณมฺไม เทสิโต. น สกฺกา โส อคารมชฌเม ปุเรตฺ; ปพฺพชิสฺสามิ ตาตาตี."ภาติก ตฺรณฺาปิจ ตาว, มหฺลลกกาละ ปพฺพชิสฺสธาตี. "ตาต มหฺลลกกสฺส ทิ อตฺตโน หตฺถปาทาปิ อนสฺสวา โหนฺติ, น วเส วตฺตนฺติ, กิมํคํ ปน ฌาตกา, สุวาทํ ตว วจฺนํ น กโรมิ, สมณปฏฺิปปตฺตี ปุเรสฺสามิ,

ชราชชชริตา โหนฺติ หตฺถปาทา อนสฺสวา
ยสฺส, โส วิหตฺตถาโม กถํ ฌมมํ จริสฺสตี,

ปพฺพชิสฺสามะวาทํ ตาตาตี. ตสฺส วิรวนตฺสเสว, สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชํ ยาจิตฺวา, ลทฺธปพฺพช-
ชูปสมบฺโท อัจฉริยฺชฌายานํ สนฺติเก ปณฺจ วสฺसानิ วสิตฺวา, วุตฺถวสฺโส ปวาเรตฺวา, สตถารํ อุปสงกมิตฺวา
วณฺทิตฺวา ปุจฺจิ "ภนฺเต อิมสฺมึ สาสเน กติ ธฺรานีตี. "คนฺถุรํ วิปสฺสนาธฺรณฺติ เทวเยว ธฺรานิ ภิกฺขุตี. "กตมํ ปน
ภนฺเต คนฺถุรํ, กตมํ วิปสฺสนาธฺรณฺติ.

"อตฺตโน ปณฺณานูรูปเน เอกํ วา เทว วา นิกายะ สกฺลํ วา ปน เตปิฏฺกํ พุทฺธวจฺนํ อุกฺคณฺหิตฺวา ตสฺส
ธารณํ ถณนํ วาจฺนนฺติ อิทํ คนฺถุรํ นาม. สลฺลหุกฺวุตฺติโน ปน ปนฺตเสนาสนาภริตสฺส อตฺตภาเว ขยวํ
ปฏฺุชเปตฺวา สาตจฺจกิริยวเสน วิปสฺสนํ วทฺธเมตฺวา อรหตฺตคคฺคณฺณนฺติ อิทํ วิปสฺสนาธฺรํ นามาตี. "ภนฺเต อหํ
มหฺลลกกาละ ปพฺพชิตํ คนฺถุรํ ปุเรตฺ น สกฺชิสฺสามิ, วิปสฺสนาธฺรํ ปน ปุเรสฺสามิ; กมฺมฏฺฐานํ เม กเถธาตี.
อถสฺส สตถา ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ กเถสิ. โส สตถารํ วณฺทิตฺวา, อตฺตนา สหคามิโน ภิกฺขุ ปรีเยสนโต
สภฺวจฺจิ ภิกฺขุ ลภิตฺวา, เตหิ สทฺธิํ นิกฺขมิตฺวา, วิสโยชนสฺตมคฺคํ คนฺตฺวา, เอกํ มหนตํ ปจฺจนตคามํ ปตฺวา, ตตฺถ
สปริวารโ ปิณฺฑาย ปาวิสิ.

มนุสฺสา วตฺตสมปฺนเน ภิกฺขุ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺตา, อาสนานิ ปณฺญาเปตฺวา นิสีทาเปตฺวา,
ปณฺเฑนาหาเรน ปรีวสิตฺวา, "ภนฺเต กุทึ อียยา คจฺจนตฺตี ปุจฺจิตฺวา, "ยถาผาสฺสฏฺฐานํ อุปาสกาตี วุตฺเต,
ปณฺทิตฺมนุสฺสา "วสฺสาวาสํ เสนาสนํ ปรีเยสนติ ภทฺนตาตี ฌตฺวา "ภนฺเต สเจ อียยา อิมํ เตมาสํ อิช วเสยฺย;
มยํ สรณฺสฺ ปตฺถิฏฺจาย, สึลานิ คณฺเหยฺยามาตี อาทิสฺ. เตปิ "มยํ อิมานิ กุลาณิ นิสฺสาย, ภวนิสฺสรณํ กริสฺสามาตี
อธิวาเสสิ. มนุสฺสา เตสํ ปฏฺิณฺณํ คเหตฺวา วิหารํ ปฏฺิษคฺคิตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ สมปาเทตฺวา อทิสฺ. เต
นิพฺพุตํ ตเมว คามํ ปิณฺฑาย ปรีสนฺติ. อถ เน เอโก เวชฺโซ อุปสงกมิตฺวา, "ภนฺเต พหุณฺนํ วสนฺฏฺฐาเน อผาสฺสํ
นาม โทตี, ตสฺมึ อุปปฺนเน, มยํ กเถยฺยาถ; ภะสชฺชํ กริสฺสามิตี ปวาเรสิ.

เถโร วสฺสฺสนายิกาทิวเส เต ภิกฺขุ อามนฺเตตฺวา ปุจฺฉิ "อาวุโส อิมํ เตมาสํ กตฺตีหิ อิริยาปเถหิ
 วิตินาเมสฺสเถติ. "จตุหิ ภนฺเตติ. "กึ ปเนตํ อาวุโส ปฏฺฐึปํ, นนฺ อปฺปมตฺเตหิ ภวิตพฺพํ? มยํ หิ ธรรมานสฺส
 พุทฺธสฺส สนฺติกา กมฺมภูจฺฉานํ คเหตฺวา อาคตา, พุทฺธา จ นาม น สกฺกา สเจน อาราธตฺถุ, กลฺยาณชฺฌาสนเณ
 เทเต อาราธตฺตพฺพา, ปมตฺตสฺส จ นาม จตฺตารอ อปายา สกเคสฺสทิสฺสา, อปฺปมตฺตา โหถวฺโสติ. "ตุเมเห ปน
 ภนฺเตติ. "อหํ ตีหิ อิริยาปเถหิ วิตินาเมสฺสสํ, ปิฏฺฐึ น ปสาเรสฺสสํ อาวุโสติ. "สาธุ ภนฺเต, อปฺปมตฺตา โหถาติ.

เถรสฺส นิตฺถํ อโนกมณฺตสฺส, ปจฺจมาเส อติภกฺกนฺเต, อุกฺขิโรโค อุกฺกชฺชิตฺ. ฉิทฺทชฺฌาโต อุกฺกชฺชาธา วีย
 อุกฺกชฺชิตฺ ฐาธา ปคฺขรณฺติ. โส สพฺพพรตฺตี สมณธมฺมํ กตฺวา, อรฺหณฺคฺคณเณ คพฺภํ ปวิสิตฺวา นิสิตฺ. ภิกฺขุ ภิกฺขาจาร-
 เวลาเย เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา "ภิกฺขาจารเวลา ภนฺเตติ อาหํสุ. "เตนหาวุโส คนฺตฺวา ปตฺตจิวรณฺติ อตฺตโน
 ปตฺตจิวรํ คาหาเปตฺวา นิกฺขมิ. ภิกฺขุ ตสฺส อุกฺกชฺชิตฺ ปคฺขรณฺเต ทิสฺวา "กิเมตํ ภนฺเตติ ปุจฺฉิสฺสุ. "อุกฺกชฺชิตฺ เม อาวุโส
 วาตา วิชณฺตฺติ. "นนฺ ภนฺเต เวชเชนฺมเห ปวาริตา, ตสฺส กเถยยามาติ. "สาธวฺโสติ. เต เวชชสฺส กถียสฺสุ. โส
 เถลํ ปจิตฺวา เปเสสิ.

เถโร นาสาย เถลํ อาสิณฺจณฺโต นิสินฺนโกว อาสิณฺจิตฺวา อนฺโตคามํ ปาวิสิตฺ. เวชฺโช ทิสฺวา อาห "ภนฺเต
 ออยฺยสฺส กิร อุกฺกชฺชิตฺ วาโต วิชณฺตฺติ. "อาม อฺปาสกาติ. "ภนฺเต มยา เถลํ ปจิตฺวา เปสิตํ, นาสาย โว อาสิตฺตณฺติ.
 "อาม อฺปาสกาติ. "อิทานิ กิตฺติสนฺติ. "รฺชเตว อฺปาสกาติ.

เวชฺโช "มยา เอกวาเรเนว วุปสมนฺตํ เถลํ ปหิตํ, กิณฺนุ โข โรโค น วุปสมนฺตํ จินฺเตตฺวา "ภนฺเต
 นิสิตฺวา โว อาสิตฺตํ, นิปชฺชิตฺวาติ ปุจฺฉิ. เถโร ตฺถนฺทึ อโหสิ; ปุนฺนปฺปุนํ ปุจฺฉิมาโนปิ น กเถสิ. โส "วิหารํ
 คนฺตฺวา วสนฺภูจฺฉานํ โอลเกสฺสสํ จินฺเตตฺวา "เตนหิ ภนฺเต คจฺฉเถติ เถโร วิสสชฺเชตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา เถรสฺส
 วสนฺภูจฺฉานํ โอลเกนฺโต จงฺกมนฺนีสิตฺทณฺตฺวาเมว ทิสฺวา สยณฺภูจฺฉานํ อทิสฺวา "ภนฺเต นิสินฺเนหิ โว อาสิตฺตํ,
 นิปปนฺเนหิตฺติ ปุจฺฉิ.

เถโร ตฺถนฺทึ อโหสิ. "มา ภนฺเต เอวเมกตฺถ; สมณธมฺโม นาม, สรีเร ยาเปเนเต, สกฺกา กาทฺถ; นิปชฺชิตฺวา
 อาสิณฺจเถติ ปุนฺนปฺปุนํ ยาจิ. "คจฺฉวฺโส, มนฺเตตฺวา ซานิสฺสสํ. เถรสฺส จ ตตฺถ เนว ภาตึ น สาโลหิตา อตฺถิ,
 เกน สทฺธิ มนฺเตยฺย กรชฺคาเยน ปน สทฺธิ มนฺเตนฺโต "วเทหิ ตาว อาวุโส ปาลิต, กึ อุกฺกชฺชิตฺ โอลเกสฺสสสิ อุกฺกชฺชิตฺ
 พุทฺธสฺสํ อนมตคฺคสฺมี หิ สํสารวฏฺเฐ ตว อุกฺกชฺชิตฺส คณฺนา นตฺถิ, อนเณกานิ ปน พุทฺธสฺสานิ พุทฺธสฺสสฺสานิ
 อตฺติตานิ; เตสฺสุ เอกพุทฺธโรปิ น ปริจฺฉินฺโน, อิทานิ อิมํ อนฺโตวสฺสํ ตโย มาเส น นิปชฺชิตฺสสํ เต มาณสํ พุทฺธ;
 ตสฺมา จกฺขุณี เต นสฺสนตฺถ วา ภิชฺชนตฺถ วา; พุทฺธสฺสสํ ฐาเรหิ, มา จกฺขุณฺติ ภูตกาเย โววทณฺโต อิมา คาคา
 อภาสิ

"จกฺขุณี หายนตฺถ มมายิตานิ,
 โสตานิ หายนตฺถ, ตเถว เทโห,
 สพฺพมปิทํ หายตฺถ เทหนิสฺสิตํ;
 กึการณฺตา ปาลิต ตวํ ปมชฺชสิ.
 จกฺขุณี ชีรณตฺถ มมายิตานิ,
 โสตานิ ชีรณตฺถ, ตเถว กาโย,
 สพฺพมปิทํ ชีรตฺถ กายนิสฺสิตํ;
 กึการณฺตา ปาลิต ตวํ ปมชฺชสิ.
 จกฺขุณี ภิชฺชนตฺถ มมายิตานิ,

โสทานิ ภิชชนตุ ตเถว รูป,
 สพพมปิท ภิชชนตุ รูปนิสสิต;
 ก็การณา ปาลิต ตวั ปมชชสีติ.

เอวံ ตีหิ คาลาหิ อตตโน โอวาทํ ทตฺวา นิสินโนโกว นตฺถกมมํ กตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปาวีสี. เวชฺโช
 ทิสฺวา "กึ ฆนฺเต นตฺถกมมํ กตฺตนิ ปุจฺฉิ. "อาม อุปาสกาติ. "กึทิสํ ฆนฺเตติ. รุชฺเตว อุปาสกาติ. "นิสฺสีทฺวา โว
 ฆนฺเต กตํ, นิปชฺชิตฺวาติ. เถโร ตฺถนํ อโหสิ; ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉิโตปิ, น กิณฺจ กเถสิ. อถ นํ เวชฺโช "ฆนฺเต ตุมฺहे
 สปปายํ น กโรถ, อชฺช ปฏฺจาย 'อสุเกน เม เตลํ ปกฺกนฺติ มา วทิตถ, อหํปิ 'มยา โว เตลํ ปกฺกนฺติ น วกฺขามิตี
 อาห. โส เวชฺเชน ปจฺจกฺขาโต, วิหารํ คนฺตฺวา "เวชฺเชนาปิ ปจฺจกฺขาโตสิ, อิริยาปถํ มา วิสฺสชฺชิ สมณฺดาติ,

"ปฏฺธิกฺขิตโต ติกิฉณาย เวชฺเชนาสิ วิวชฺชิตो
 นิยโต มจฺจุราชสฺส, กึ ปาลิต ปมชฺชสีติ

อิมาย คาลาย อตฺตานํ โอวาทิตฺวา สมณฺธมมํ อกาสิ. อถสฺส มชฺฌิมยาเม อติกฺกนฺตมตฺเต, อปฺพุพฺพ
 อจฺริมํ อกฺขิณี เจว กิเลสา จ ปภิชฺชิสฺส. โส สุกฺขวิปสฺสโก อรหา หุตฺวา คพฺภํ ปวิสิตฺวา นิสฺสีทิ. ภิกฺขุ ภิกฺขาจา-
 เวลาย คนฺตฺวา "ภิกฺขาจาโร ฆนฺเตติ อาหํสฺ. "กาโล อาวุโสติ. "อาม ฆนฺเตติ. "เตนหิ คจฺฉณฺดาติ. "ตุมฺहे ปน
 ฆนฺเตติ. "อกฺขิณี เม อาวุโส ปรีหิณานีติ. เต ตสฺส อกฺขิณี โอโลเกตฺวา อสฺสํปฺพณฺนเนตฺตา หุตฺวา "ฆนฺเต มา
 จินฺตยิตถ, มยํ โว ปฏฺธิกฺคิสฺสามาติ เถโร อสฺสาเสตฺวา กตฺตพฺพยฺยตฺตํ วัตตปฏฺวิตฺตํ กตฺวา คามํ ปวิสิสฺส.

มนุสฺสา เถโร อทิสฺวา "ฆนฺเต อมฺหากํ อโยโย กุหิณฺติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ ปวตฺตี สุตฺวา ยาคํ เปเสตฺวา สย
 ปิณฺฑปาตํ อาทาย คนฺตฺวา เถโร วนฺทิตฺวา ปาทุมฺเล ปวณฺณมานา โรทิตฺวา "มยํ ฆนฺเต ปฏฺธิกฺคิสฺสาม, ตุมฺहे มา
 จินฺตยิตถาติ สมสฺสาเสตฺวา ปกฺกมฺิสฺส.โต ปฏฺจาย นิพฺพธํ ยาคฺกุตฺตํ วิหารเมว เปเสนฺติ.

เถโรปิ อิตฺเร สญฺจิกฺกขุ นิรฺนตฺร โอวทิต. เต ตสฺโสวาทะ จตฺวา อุปกฺกฏฺจาย ปวารณาย, สพฺเพว สห
 ปฏฺธิสมฺภาหิ อรหตฺตํ ปาปฺณิสฺส, วุตฺถวสฺสา จ ปน สตถารํ ทฏฺฐกามา หุตฺวา เถโร อาหํสฺ "ฆนฺเต สตถารํ
 ทฏฺฐกามมฺหาติ.

เถโร เตสํ วจฺนํ สุตฺวา จินฺตสิ "อหํ ทฺพฺพโล, อนฺตรามคฺเค จ อมนุสฺสปริคฺคหิตา อฏฺฐี อตฺถิ, มย
 เอเตหิ สทฺธิ คจฺฉนฺเต, สพฺเพ กิลมฺิสฺสนฺติ, ภิกฺขุปี ลภิตฺถ น สกฺขิสฺสนฺติ, อิมะ ปฺเรตฺรเมว เปเสสฺสามิตี. อถ เน
 อาห "อาวุโส ตุมฺहे ปุโรโต คจฺฉณฺดาติ. "ตุมฺहे ปน ฆนฺเตติ. "อหํ ทฺพฺพโล, อนฺตรามคฺเค จ อมนุสฺสปริคฺคหิตา
 อฏฺฐี อตฺถิ, มยิ ตุมฺहेหิ สทฺธิ คจฺฉนฺเต, สพฺเพ กิลมฺิสฺส, ตุมฺहे ปุโรโต คจฺฉณฺดาติ. "มา ฆนฺเต เอวํ กริตถ, มย
 ตุมฺहेหิ สทฺธิเยว คมฺิสฺสามาติ. "มา โว อาวุโส เอวํ รุจฺจิตถ, เอวํ สนฺเต มยํ อผาสฺกํ ภวิสฺสติ, มยํ กนิฺญฺโ
 ตุมฺहे ทิสฺวา ปุจฺฉิสฺสติ, อถสฺส มม จกฺขุณฺํ ปรีหิณภาวํ อาโรเจยฺยาถ; โส มยํ สนฺติกํ กณฺจิทฺเวว ปหิณฺิสฺสติ;
 เตน สทฺธิ อาคจฺฉิสฺสามิ; ตุมฺहे มม วจฺเนน ทสฺพลยจ อสฺสีตฺมฺหาเถเร จ วนฺทิตาติ เต อโยเยสิ. เต เถโร
 ขมาเปตฺวา อนฺโตคามํ ปวิสิสฺส. มนุสฺสา เต นิสฺสีทาเปตฺวา ภิกฺขํ ทตฺวา "กึ ฆนฺเต อโยยานํ คมนากาโร
 ปณฺณายตีติ. "อาม อุปาสกา, สตถารํ ทฏฺฐกามมฺหาติ.

เต ปุนปฺปุนํ ยาจิตฺวา เตสํ คมนนฺนทเมว ญตฺวา อนฺคนฺตฺวา ปรีเทวิตฺวา นีวตฺตีสฺส. เตปิ อนฺพุพฺเพน
 เขตฺวานํ คนฺตฺวา สตถารญจ มหาเถเร จ เถรสฺส วจฺเนน วนฺทิตฺวา ปุนทิวเส, ยตถ เถรสฺส กนิฺญฺโ วสฺติ; ตํ วิถี
 ปิณฺฑาย ปวิสิสฺส. กุณฺมพิโก เต สลฺขานิตฺวา นิสฺสีทาเปตฺวา กตฺตปฏฺธิสฺสนฺถาโร, "ภาติกถเถโร เม กุหิณฺติ ปุจฺฉิ.

อถสส เต ตํ ปวตตี อโรเจสุ. โส เตสํ ปาหุมเล ปวณฺณโต โรทิตวา ปุจฺฉิ "อิทานิ ฆนเต กี กาทพพนฺติ." เถโร อโร กสสจฺจ คมนํ ปจฺจาสิสฺสตี, คตกาเล เตน สทฺธิ อากมฺสสฺสตีติ. "อโย ฆนเต ภากิเนยโย ปาลิตํ นาม, เอตํ เปเสถาติ. "เอวํ เปเสตํ น สกกา, มคฺเค ปริปนฺโน อตฺถิ, ปพฺพาเซตวา เปเสตํ วณฺณตีติ. "เอวํ กตวา เปเสถ ฆนเตติ.

อถ นํ ปพฺพาเซตวา อชฺชมาสมตฺตํ จีวรคฺคณาทินิ สีกฺขาเปตวา มคฺคํ อจฺจิกฺขิตวา ปหิณฺสี. โส อนุปฺพุเพน ตํ คามํ ปตฺวา คามทฺวาเร เอกํ มหฺลลํ ทิสฺวา "อิมํ คามํ นิสฺสาย โกจิ อารณฺณโก วิหาโร อตฺถิตีติ. "อตฺถิ ฆนเตติ. "โก ตตฺถ วสตีติ. "ปาลิตตฺเถโร นาม ฆนเตติ. "มคฺคํ เม อจฺจิกฺขตาติ. "โกสิ ตวํ ฆนเตติ. "เอรสฺส ภากิเนยโยมฺหิตี.

อถ นํ คเหตฺวา วิหารํ เนสิ. โส เถรํ วณฺทิตฺวา อชฺชมาสมตฺตํ วตฺตปฏฺวิวตฺตํ กตฺวา เถรํ สมนฺมา ปฏฺิขคฺคิตฺวา "ฆนเต มาตุลกุณฺมพิโก เม ตุมหากํ อากมนํ ปจฺจาสิสฺสตี; เอถ, คจฺฉามาติ อาห. "เตนหิ เม ยญฺจิกโก คุณฺหาหิตี. โส ยญฺจิกโก คเหตฺวา เถเรน สทฺธิ อนฺโตคามํ ปาวีสี. มนุสฺสา เถรํ นิสีทาเปตฺวา "กี ฆนเต คมนากาโร वो ปณฺณายตีติ ปุจฺฉีสุ. "อาม อุปาสภา, คนฺตฺวา สตถารํ วณฺทิสฺสามิตี.

เต นานปฺปกาเรน ยาจิตฺวา อลฺภนฺตา เถรํ อุโยเชนฺตา อุชฺชวมปฺลํ คนฺตฺวา โรทิตฺวา นิวตฺตีสุ. สามเณโร เถรํ ยญฺจิกโก อาทาย คจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค อญฺวิยํ สงฺกฺกฺจนฺครํ นาม เถเรน อุปนิสฺสาย วุตฺตปฺพุพคํ สมนฺปาปฺณิ. โส ตโต นิภมิตฺวา อรณฺเณ คายิตฺวา ทารุณิ อุทฺธรนฺติยา เอกิสฺสา อิตฺถิยา คีตสทฺทํ สุตฺวา สเร นิमितฺตํ คนฺหิ.

อิตฺถีสทฺโท วิย หิ อญฺโณ สทฺโท ปุริสํ สกลสรีรํ ฝริตฺวา จาตุํ สมตฺถํ นาม นตฺถิ. เตนนาห ภควา "นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกสทฺทมปิ สมนุสฺสสามิ, โย เอวํ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐติ; ยถฺยิหํ ภิกฺขเว อิตฺถีสทฺโทติ.

สามเณโร ตตฺถ นิमितฺตํ คเหตฺวา ยญฺจิกโก วิสฺสขเซตฺวา "ติฏฺฐถ ตาว ฆนเต, กิจจํ เม อตฺถิตีติ ตสฺสา สนฺติกํ คโต. สาทํ ทิสฺวา ตฺถนํ อโหสิ. โส ตาย สทฺธิ สีสฺวิปตฺตี ปาปฺณิ. เถโร จินฺตสิ "อิทาเนวโก คีตสทฺโท สฺยิตถ, โส จ โข อิตฺถิยา, สามเณโรปิ จิรายตี, โส สีสฺวิปตฺตี ปตฺโต ภวิสฺสตีติ. โสปิ อตฺตโน กิจจํ นิฏฺฐาเปตฺวา อาคนฺตฺวา "คจฺฉาม ฆนเตติ อาห. อถ นํ เถโร ปุจฺฉิ "ปาโป ชาโตสิ สามเณราติ. โส ตฺถนํ หุตฺวา ปฺนปฺปํ ปุฏฺโงปิ น กิณฺจิกเกสิ.

อถ นํ เถโร อาห "ตาทิสฺเสน ปาเปน มม ยญฺจิกโกคฺคณกิจจํ นตฺถิตี. โส สํเวคปตฺโต กาสายานิ อปเนตฺวา คิหิณิยาเมน ปริทิตฺวา "ฆนเต อหํ ปุพฺเพ สามเณโร, อิทานิ ปนฺมหิ คิหิ ชาโต; ปพฺพชนฺโตปิจาหํ น สทฺธาย ปพฺพชิตํ, มคฺคปริปนฺณเณน ปพฺพชิตํ; เอถ, คจฺฉามาติ อาห. "อาวุโส คิหิปาโปปิ สมนฺปาโปปิ ปาโปเยว; ตวํ สมนฺภาเว จตฺวาปิ สีสฺมตฺตํ ปุเรตฺตํ นาสกฺขิ; คิหิ หุตฺวา กิณฺนาม กลฺยาณํ กริสฺสสิ; ตาทิสฺเสน ปาเปน มม ยญฺจิกโกคฺคณกิจจํ นตฺถิตี. "ฆนเต อมนุสฺสพฺพุโต มคฺโค, ตุมฺहे จ อนฺธา, กถํ อิทํ วสิสฺสตาติ.

อถ นํ เถโร "อาวุโส ตวํ มา เอวํ จินฺตยิ, อิเธว เม นิปฺชิตฺวา มรณฺตสฺสาปิ อปฺราปรํ ปวณฺณตสฺสาปิ, ตยา สทฺธิ คมนํ นาม นตฺถิตี วตฺวา อีมา คากา อภาสิ

"หนทาหํ หตจฺกฺขุสฺมิ
สยมาโน น คจฺฉามิ;
หนทาหํ หตจฺกฺขุสฺมิ

กนฺตารทฺธานมาคโต,
นตฺถิ พาเล สหายตา.
กนฺตารทฺธานมาคโต

มริสสามิ, โน คมิสสามิ;

นตฺถิ พาเล สหายตาติ.

ตํ สุตฺวา อิตโร สํเวชาโต, "ภาริยํ วต เม สาหสิกํ อนนฺจุฉวิกํ กมฺมํ กตฺตติ พาหา ปคฺคยฺห กนฺทฺนโต
วนสณฺฑํ ปกฺขนฺทิตฺวา ตถา ปกฺกนฺโตว อโหสิ

เถรสฺสาปิ สีสฺเตเชน สฺมฺมจฺโชนายามํ ปณฺณาสโยชนวิตถตํ ปณฺณรฺสโยชนพฺพลํ ชยฺสุมฺนปฺปผวณฺณํ
นีสิตฺถนฺทฺจนกาเลสุ โอนมฺนฺนมนนฺนปฏิกํ สกฺกสฺส เทวราชสฺส ปณฺทกฺกมฺพลสิลาสนํ อุณฺหาการํ ทสฺเสสิ. สกฺโก
โก นุ โข มํ ฐานา จาเวตฺถกาโมติ โอลฺลเกนฺโต ทิพฺเพน จกฺขุนา เถโร อทฺทส. เตนานฺหุ โปราณา

"สหสฺสเนตฺโต เทวฺนโท	ทิพฺพจกฺขุ วิโสธยิ
ปาปครฺหิ อโย ปาโล	อาชีวํ ปริโสธยิ,
สหสฺสเนตฺโต เทวฺนโท	ทิพฺพจกฺขุ วิโสธยิ
ธมฺมครุโก อโย ปาโล	นินฺนโน สาสเน รโตติ.

อถสฺส เอตทโหสิ "สจฺจํ เอวฺรฺอุปสฺส ปาปครฺหิโน ธมฺมครุกสฺส อโยยสฺส สนฺติกํ น คมิสสามิ, มุทฺธา เม
สตฺตธา ผลฺลยฺ; คมิสสามิสฺส สนฺติกนฺติ. ตโต

สหสฺสเนตฺโต เทวฺนโท	เทวฺรชฺชสิริธโร
ตํเขณฺน อาคนฺตฺวา,	จกฺขุपालํ อุปาคมิ.

อุปคนฺตฺวา จ ปนฺ เถรสฺสาวิทฺฐเร ปทสทฺทํ อกาสิ. อถ นํ เถโร ปุจฺฉิ "โก เอโสติ. "อหํ ภนฺเต อทฺธิโกติ.
"กุหิ ยาสิ อุปาสกาติ. "สวตฺถยิ ภนฺเตติ. "ยาหิ อาวุโสติ. "อโยโย ปนฺ ภนฺเต กุหิ คมิสฺสตีติ. "อหํปิ ตตฺถเภา
คมิสสามิตี. "เตนฺหิ เอกโตว คจฺฉาม ภนฺเตติ. "อหํ ทุพฺพโล, มยา สทฺธิ คจฺฉนฺตสฺส ตว ปปฺปโยจ ภาวิสฺสตีติ.
"มยฺหํ อจฺจาโยกํ นตฺถิ; อหํปิ อโยเยน สทฺธิ คจฺฉนฺโต ทสฺสุ ปุณฺณกิริยาตฺถสฺส เอกํ ลภิสสามิ; เอกโตว คจฺฉาม
ภนฺเตติ.

เถโร "เอโส สปปุริโส ภาวิสฺสตีติ จินฺตฺตฺวา "เตนฺหิ ยญฺญิกโกฏฺฐิ คณฺห อุปาสกาติ อาห. สกฺโก ตถา
กตฺวา ปจฺวี สงฺฆิปนฺโต สายณฺหสมเย เชตวณํ สมปาเปสิ. เถโร สงฺฆปณฺวาทิสทฺเท สุตฺวา "กตฺถโส สทฺโทติ
ปุจฺฉิ. "สวตฺถยิ ภนฺเตติ. "มยฺ คมนฺกาเล จิเรน คมิสมฺหาติ. "อหํ อุชฺชกฺคํ ชานามิ ภนฺเตติ. ตสฺมี เขณฺ เถโร
"นายนํ มนุสฺโส, เทวตา ภาวิสฺสตีติ สลฺลกฺเขสิ.

สหสฺสเนตฺโต เทวฺนโท	เทวฺรชฺชสิริธโร
สงฺฆิปีตฺวาน ตํ คคํ	ชิปปิ สวตฺถิมาคมิ.

โส เถรสฺสเวตฺถาย กนิญฺจกฺกมฺมพิเกน การิตํ ปณฺณสาธํ เนตฺวา ผลเก นีสิตฺทาเปตฺวา ปิยสหายวณฺณเณน
ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา "สมมฺ ปาลาติ ปกฺโกสิ. "กิํ สมมาติ. "เถรสฺส อาคตฺถาว ชานาสีติ. "น ชานามิ, กิํ ปนฺ เถโร
อาคโตติ. "อาม สมม, อิทานาหํ วิหารํ คนฺตฺวา เถโร ตยา การิตปณฺณสาลาโย นินฺนนํ ทิสฺวา อาคโตมฺหิตี
วตฺวา ปกฺกามิ. กุญฺมพิโกปิ วิหารํ คนฺตฺวา เถโร ทิสฺวา ปาทฺมฺเล ปวณฺณฺนโต โรทิตฺวา "อิหํ ทิสฺวา อหํ ภนฺเต
ตุมฺหากํ ปพฺพชิตฺถํ นาทาสินฺตฺวาอํวาทินิ วตฺวา เทว ทาสทาเรเก ภูชิสฺเส กตฺวา เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพาเชตฺวา "อนฺโต
คามโต ยาคฺคตฺตาทินิ อาหริตฺวา เถโร อุปฺภจฺจหาติ ปฏฺฐิปาเทสิ. สามเณรา วตฺตปฏฺฐิตํ กตฺวา เถโร อุปฺภจฺจหิสุ.

อถกทิวสํ ทิสาวาสินํ ภิกฺขุ "สตฺถารํ ปสฺสิสสามาติ เชตวณํ อาคนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อสฺสีตฺมหา
เถเร ทิสฺวา วิหารจาริกํ จรณฺตา จกฺขุपालตฺถเถรสฺส วสนฺนฺจฺฉานํ ปตฺวา "อิหํปิ ปสฺสิสสามาติ สายํ ตทภิกฺขุ

อหะสุ. ตสมี ขณ มหาเมโฆ อฏฐหิ. เต "อิทานิ สายณจ, เมโฆ จ อฏฐจิต, ปาโตว อาคนตวา ปสสิสสามาติ นิตตัสสุ.

เทโว ปจฺมยาเม วสฺสิตวา มชฺฌิมยาเม วิคฺโต. เถโร อารทฺธวิริโย อาจิณฺณจกฺกมโน; ตสฺมา ปจฺจิมยาเม จกฺกมนํ โอตฺริ. ตทา ปน นวฏฺฐาย ภูมียา พหุ อินฺทโคปกกา อฏฺฐหิสฺสุ. เต เถเร จกฺกมนเต, เยภฺยเยน วิปชฺชีสุ. อนฺเตวาสิกา เถรสฺส จกฺกมนภูจฺจํ กาลสฺสเสว น สมมชฺชีสุ. อิตฺเร ภิกฺขู "เถรสฺส วสนภูจฺจํ ปสสิสสามาติ อาคนตวา จกฺกเมน ปาณเก ทิสฺวา "โก อิมสฺมี จกฺกมตฺติ ปุจฺฉิสฺสุ. "อมหากํ อูปชฌาโย ภนฺเตติ.

เต อชฺฌายีสฺสุ "ปสฺสธ สมณสฺส กมฺม; สจฺจชุกาเล นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายนโต กิณฺจิ อกตฺวา, อิทานิ จกฺขุวิกลกาเล 'จกฺกมามีติ เอตตเก ปาณเ มาเรสิ; 'อตถํ กริสฺสามีติ อนตถํ อกริตฺติ.

อถ เต คนฺตวา ตถาคตฺสส อารโหเจสุ "ภนฺเต จกฺขุपालตฺเถโร 'จกฺกมามีติ พหุ ปาณเก มาเรสิติ. "กิ ปน โส ตุมहेหิ มาเรนโต ทิฏฺฐโหติ."น ทิฏฺฐโห ภนฺเตติ. "ยถา ตุมहे ตํ น ปสฺสธ; ตถา โสปี เต ปาณเ น ปสฺสตี, ชีณาสวานํ มรณเจตนา นาม นตฺถิ ภิกฺขเวติ. "ภนฺเต อรหตฺตสฺส อฺปนีสสเย สติ, กสฺมา อนฺโธ ชาโตติ. "อตฺตนา กตกมฺวเสน ภิกฺขเวติ. "กิ ปน ภนฺเต เตน กตฺนติ. "เตนหิ ภิกฺขเว สุณฺนาถ:

อตีเต พาราณสียํ พาราณสีราเช รชฺชํ กาเรนฺเต, เอโก เวชฺโซ คามนิคฺเค จริตฺวา เวชฺชกมฺมํ กโรนฺโต เอกํ จกฺขุพุพฺพลํ อิตถิ ทิสฺวา ปุจฺฉิ "กินฺเต อฆาสกฺนติ. "อกฺขิหิ น ปสฺสามีติ. "เฆสชฺชนเต กริสฺสามีติ. "กโรหิ สามีติ. "กิ เม ทสฺสสตี. "สเจ เม อกฺขิณี ปากติกาณิ กาคฺตุ สกฺขิสฺสสิ, อหนฺเต สทฺธิ ปุตฺตธิตาหิ ทาสี ภวิสฺสามีติ.

โส "สาธฺฐตี เฆสชฺชํ สวิทฺธิ. เอกเฆสชฺเชเนว อกฺขิณี ปากติกาณิ อหะสุ. सा जिनेत्सि "अहं ऐतस्स सपुत्तธिता तาสि भविससामीति पฺภูชานि, न चो पन मं सन्नेहं समुहाजस्सตี, वण्णेषसामी नन्ति. सा เวชฺเชนาคนฺตวา "กิตฺถิสํ ภาทฺเทติ ปุฏฺฐา, "พุพฺเพ เม อกฺขิณี โฉกํ รุชฺชีสุ, อิทานิ อติเรกตฺร รุชฺชนตฺติ อาห.

เวชฺโซ "อัย มํ วณฺเจตฺวา กิณฺจิ อทาตุกามา, น เม เอตาย ทินฺนภตฺติยา อตฺถโธ, อิทานิ ตํ อนฺธํ กริสฺสามีติ จินฺเตตฺวา เคหํ คนฺตวา ภริยาย ตมตถํ อาจิกฺขิ. सा तुन्नेहि ओहसि. सो एकं णेस्सช चोचेत्वा तस्सा สनฺติกํ คนฺตวา "ภาทฺเท อิมํ เฆสชฺชํ อณฺชาหิตฺติ อณฺชาเปสิ. เทว อกฺขิณี ทิปสิชา วिय วิชฌายีสฺสุ. โส เวชฺโซ จกฺขุปาโล ओहसि.

"ภิกฺขเว ตทา มม ปุตฺเตน กตกมฺมํ ปจฺฉโต ปจฺฉโต อนฺุพฺนธิ, ปापกมฺมํ หิ นาเมตํ ธุโร วหโต พลิวททสฺส ปทํ จกฺกํ วिय อนฺุคจฺจตฺติ อิทํ วตถุํ กเถตฺวา อนฺุสนฺธิ ฆณฺเฏตฺวา ปตฺติจฺจาปีตมตฺติกํ สาสนํ ราชมุทฺทาย ลณฺณนโต วिय ธมฺมราชา อิมํ คาถมาห

"มโนพุพพคฺมา ธมฺมา	มโนเสฏฺฐา มโนมยา;
มนสา เจ ปทฺฐเจน	ภาสติ วา กโรติ วา,
ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ	จกฺกํว วหโต ปทฺนติ.

ตตถ "มโนติ กามาวจรกุสลาภิเภาํ สพฺพมปิ จตุฏฺฐมิกจิตฺตํ. อิมสฺมี ปน ปเท ตทา ตสฺส เวชฺชสฺส อฺปนฺนจิตฺตวเสน นิยมียมานํ ววตฺถาปิยมานํ ปริจฺฉิชฺชมานํ, โทมนสฺสสทฺทํ ปฏฺฐสมฺมปยุตฺตํ จิตฺตเมว ลพฺภติ. พุพฺพคฺมาติ: เตน ปจฺมคามินา หุตฺวา สมณนาคตา. ธมฺมาติ: คุณฺเทสนาปริยตฺตนิสฺสตฺตนิชฺชีวเสน จตฺตารโธ ธมฺมา นาม. เตสุ

"น หิ ธมโม อธมโม จ อุโภ สมวิปากิโน,
ธมโม นิรยํ เนติ ธมโม ปาเปติ สุขคตินติ

อัย คุณธมโม นาม. "ธมมํ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อาทิกถยานนติ อัย เทสนาธมโม นาม. "อิธ ปน ภิกขเว เอกจเจ กุลปุตตา ธมมํ ปริยาปณฺณติ สุตตํ เคยยนติ อัย ปริยตติธมโม นาม. "ตสมิํ โข ปน สมเย ธมมา โหนติ, ขนฺธา โหนตติ อัย นิสสตตธมโม นาม. นิชชีวธมโมติปิ เอสฺว นโย. เตสุ อิมสมิํ จาเน นิสสตตนิชชีวธมโม อธิปเปโต.

โส อตฺถโต ตโย อรูปิโน ขนฺธา "เวทนาภฺขนโร สญฺญาภฺขนโร สงฺขารภฺขนโรติ. เอเต หิ, มโนปฺพพงฺคโม เอเตสนติ มโนปฺพพงฺคมา นาม. "กถํ ปเนเตหิ สทฺธิ เอกวตฺถโก เอการมฺมโณ อปฺพพํ อจริมํ เอกภฺขณ อฺปปชฺชมาโน มโน ปฺพพงฺคโม นาม โหตติ. อฺปปาทปฺปจฺจยตฺถเน. ยถา หิ พหุสุ เอกโต ความฆาตาทิกมฺมานิ กโรนฺเตสุ, "โก เตสํ ปฺพพงฺคโมติ วุตฺเต, โย เตสํ ปจฺจโย โหติ, ยํ นิสฺสาเย เต ตํ กมฺมํ กโรนฺติ; โส ทตฺโต วา มตฺโต วา "เตสํ ปฺพพงฺคโมติ วุจฺจติ; เอวํ สมปทมิทํ เวทิตพฺพ.

อิติ อฺปปาทปฺปจฺจยตฺถเน มโน ปฺพพงฺคโม เอเตสนติ มโนปฺพพงฺคมา. น หิ เต, มเน อนฺุปชฺชนเต, อฺปปชฺชิตฺตุํ สกโกณฺติ. มโน ปน, เอกจเจสุ เจตฺสึเกสุ อนฺุปชฺชนเตสุปิ, อฺปปชฺชิตฺติเยว. อธิปิตฺวเสน ปน มโน เสฏฺฐโ จ เอเตสนติ มโนเสฏฺฐา. ยถา หิ โจราทึนํ โจรเชฏฺฐกาทโย อธิปิตฺวิน เสฏฺฐา; ตถา เตสมปิ มโนติ มโนเสฏฺฐา. ยถา ปน ทารุอาทึหิ นิปณฺณานิ ตานิ ตานิ ภณฺทานิ ทารุมาทึนํ นาม โหนติ; ตถา เอเตปิ มนโต

นิปณฺณตฺตา มโนมยา นาม. ปทฺฐาเจนาติ: อาคนฺตุเกหิ อภิชฺฌาทีหิ โทเสหิ ปทฺฐาเจเน. ปกติมโน หิ ภาวคจิตฺตํ. ตํ อปฺปทฺฐาเจ, ยถา หิ ปสนนํ อุทกํ อาคนฺตุเกหิ นีลาทีหิ อฺปกกิลิฏฺฐํ นีโลทกาทึเกทํ โหติ, น จ นวํ อุทกํ นาปิ ปุริมํ ปสนนอุทกเมว; ตถา ตมปิ อาคนฺตุเกหิ อภิชฺฌาทีหิ โทเสหิ ปทฺฐาเจ โหติ, น จ นวํ จิตฺตํ, นาปิ ปุริมํ ภาวคจิตฺตเมว. เตนาท ภาควา "ปภสฺสรมิทํ ภิกขเว จิตฺตํ. ตถจ โข อาคนฺตุเกหิ อฺปกกิลิเสหิ อฺปกกิลิฏฺฐนติ.

เอวํ มนสา เจ ปทฺฐาเจเน. ภาสติ วา กโรติ วาติ: โส ภาสมาน จตฺตพฺพิธํ วจีทฺวจฺจิตฺตเมว ภาสติ, กโรนฺโต ติริธํ ภาวทฺวจฺจิตฺตเมว กโรติ, อภาสนโต อโรนฺโต ตาย อภิชฺฌาทีหิ ปทฺฐาเจมานสตาย ติริธํ มโน ทฺวจฺจิตฺตํ ปุเรติ. เอวมสฺส ทส อฺกุสลกมฺมปภา ปาริปุรี คจฺฉนติ.

ตโต นํ ทฺกขมเนวตฺติ: ตโต ติริธทฺวจฺจิตฺตโต ตํ ปุคฺคลํ ทฺกขมเนวติ: ทฺวจฺจิตฺตานภาเวน จตฺตสุ อปาเยสุ วา มนฺสเสสุ วา ตมตฺตภาวํ คจฺฉนตํ ภาวตฺตกมฺปิ อิตฺรวตฺตกมฺปิติ อิมินา ปริยาเยน ภายิกเจตฺสึกํ วิปากทฺกขํ อนฺุคจฺฉติ. ยถากิ? จกฺกัว วหโต ปทฺนติ: ชฺเร ยุตฺตสฺส ชฺรํ วหโต พลิวทฺทสฺส ปทํ จกฺกํ วิย. ยถา หิ โส เอกปิ ทิวสํ เทวปิ ปณฺจปี ทสปี อทฺตมาสปี วหนโต จกฺกํ นีวตฺเตตฺตุ ชฺหิตฺตุํ น สกโกติ;

อถขวสฺส ปุโรโต อติภกฺกมนตฺสส ยฺคํ คีวํ พารติ, ปจฺฉโต ปฏฺกภกฺกมนตฺสส จกฺกํ อูรฺมสํ ปฏฺกนฺติ; อิเมหิ ทฺวิหิ ภาวเนหิ พารนตํ จกฺกํ ตสฺส ปทานุปทิกํ โหนติ, ตเถว มนสา ปทฺฐาเจเน ตึณิ ทฺวจฺจิตฺตานํ ปุเรตฺวา จิตํ ปุคฺคลํ นิรยาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ คตฺถาเนสุ ทฺวจฺจิตฺตมฺลกํ ภายิกมฺปิ เจตฺสึกมฺปิ ทฺกขํ อนฺุพณฺธตฺติ.

คาถาปริโยสาเน ตีสสทสฺสา ภิกฺขุ สท ปฏฺกสมภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปฺณิสฺส. สมปตฺตปริสาเยปิ เทสนา สาทฺธิกา สผลา อโหสีติ.

จกฺขุปาลตฺเถรวตฺถ.

คำแปลโดยอรรถ

ในสมัยนั้น พระศาสดาทรงประกาศพระบรมมรรคจกให้เป็นไปแล้ว เสด็จไปโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ที่ท่านอนาถปิณฑิกมหาเศรษฐีบริจาคทรัพย์นับได้ ๕๔ โกฏิสร้างถวาย, ทรงสั่งสอนมหาชนให้ตั้งอยู่ในทางสวรรค์และในทางนิพพาน.

แท้จริง พระตถาคตเสด็จอยู่จำพรรษาฯ เดียวเท่านั้นในนิโครธมหาวิหาร ที่พระญาติวงศ์ฝ่ายพระชนนี ๘ หมื่นตระกูล, ฝ่ายพระชนก ๘ หมื่นตระกูล เข้ากันเป็นแสนหกหมื่นตระกูลสร้างถวาย, เสด็จอยู่จำพรรษา ณ เชตวันมหาวิหาร ที่ท่านอนาถปิณฑิกมหาเศรษฐีสร้างถวาย ๑๙ พรรษา, เสด็จจำพรรษา ณ บุพพาราม ที่นางวิสาขามหาอุบาสิกาบริจาคทรัพย์นับได้ ๒๗ โกฏิสร้างถวาย ๖ พรรษา, ทรงอาศัยที่ตระกูลทั้งสองเป็นผู้ใหญ่โดยคุณธรรม เสด็จอยู่จำพรรษาอาศัยกรุงสาวัตถี (เป็นโคจรคาม) ถึง ๒๕ พรรษา ด้วยประการฉะนี้.

ทั้งท่านอนาถปิณฑิกมหาเศรษฐี ทั้งวิสาขามหาอุบาสิกา ย่อมไปสู่ที่อุปัฏฐากพระตถาคตเจ้าวันละ ๒ ครั้งเป็นประจำ และเมื่อไปไม่เคยมีมือเปล่าไป ด้วยคิดเกรงว่า “ภิกษุหนุ่มและสามเณร จักเล็ดมือตน.” เมื่อไปก่อนเวลาฉันอาหาร ย่อมใช้ให้คนถือของขบเคี้ยวเป็นต้นไป; เมื่อไปภายหลังแต่เวลาฉันอาหาร ใช้ให้คนถือปฏุงเกส^๑ และอัฐบาน^๒ ไป. และในเคสสถานแห่งท่านทั้งสองนั้น เขาแต่งอาสนะไว้เพื่อภิกษุแห่งละ ๒ พันรูปเป็นนิตยกาล. พระภิกษุรูปใดปรารถนาของสิ่งใด จะเป็นข้าวน้ำหรือเกส^๑ ของนั้นก็สำเร็จแก่พระภิกษุรูปนั้นสมปรารถนา.

ในท่านทั้งสองนั้น ท่านอนาถปิณฑิกมหาเศรษฐีไม่เคยทูลถามปัญหาต่อพระศาสดา จนวันเดียว. ได้ยินว่า ท่านคิดว่า “พระตถาคตเจ้าเป็นพระพุทธเจ้า ผู้ละเอียดย่อน เป็นกษัตริย์ผู้ละเอียดย่อน เมื่อทรงแสดงธรรมแก่เรา ด้วยทรงพระดำริว่า ‘คุณบัติมีอุปการะแก่เรามาก’ ดังนี้ จะทรงลำบาก” แล้วไม่ทูลถามปัญหาด้วยความรักในพระศาสดาเป็นอย่างยิ่ง.

ฝ่ายพระศาสดา พอท่านเศรษฐีนั่งแล้ว ทรงพระพุทธานุญาตว่า “เศรษฐีผู้นี้รักษาเราในที่ไม่ควรรักษา, เหตุว่า เราได้ตัดศีรษะของเราอันประดับประดาแล้ว ควักดวงตาของเราออกแล้ว ข้าแหละเนื้อหัวใจของเราแล้ว สละลูกเมียผู้เป็นที่รักเสมอด้วยชีวิตของเราแล้ว บำเพ็ญบารมีอยู่ ๔ อสงไขยกับแสนกัลป์ ก็บำเพ็ญแล้ว เพื่อแสดงธรรมแก่ผู้อื่นเท่านั้น เศรษฐีนี้รักษาเราในที่ไม่ควรรักษา,” (ครั้นทรงพุทธานุญาต) ฉะนี้แล้ว ก็ตรัสพระธรรมเทศนาถ้อยหนึ่งเสมอ.

ครั้งนั้น ในกรุงสาวัตถี มีคนอยู่ ๗ โกฏิ ในคนหมู่นั้น คนได้ฟังธรรมกถาของพระศาสดาแล้ว เกิดเป็นอริยสาวกประมาณ ๕ โกฏิ ยังเป็นปุถุชนอยู่ประมาณ ๒ โกฏิ. ในคนเหล่านั้น กิจของพระอริยสาวกมีเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือในกาลก่อนแต่เวลาฉันอาหาร ท่านถวายทาน, ในกาลภายหลังแต่ฉันอาหารแล้ว ท่านมีมือถือเครื่องสักการบูชาของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ใช้คนให้ถือไทยธรรมมีผ้าเกส^๑และน้ำปานะเป็นต้น ไปเพื่อต้องการฟังธรรม.

^๑ ปฏุงเกส หมายถึง เกส ๕ คือ เนยใส ๑ เนยข้น ๑ น้ำมัน ๑ น้ำผึ้ง ๑ น้ำอ้อย ๑.

^๒ อัฐบาน หมายถึง ปานะ ๘ คือ น้ำมะม่วง ๑ น้ำขมพูหรือน้ำหว่า ๑ น้ำกล้วยมีเมล็ด ๑ น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด ๑ น้ำมะขาง ๑ น้ำลูกจันทน์ หรือองุ่น ๑ น้ำเหง้าอุบล ๑ น้ำมะปรางหรือลิ้นจี่ ๑

ภายหลังวันหนึ่ง กุฏุมพิมหาปาละเห็นหมู่เณรสาวก มีมือถือเครื่องสักการบูชา มีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ไปสู่วิหาร จึงถามว่า “มหาชนหมู่นี้ไปไหนกัน?” ครั้นได้ยินว่า “ไปฟังธรรม” ก็คิดว่า “เราก็จักไปบ้าง” ครั้นไปถึง ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่งอยู่ข้างท้ายประชุมชน.

ธรรมดาพระพุทเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะทรงแสดงธรรม ทอดพระเนตรอุปนิสัยแห่งคุณ มีสธนะ ศีล และบรรพชาเป็นต้น(ก่อน) แล้วจึงทรงแสดงธรรมตามอำนาจอริยาศัย.

เหตุนั้น วันนั้น พระศาสดาทอดพระเนตรอุปนิสัยของกุฏุมพิมหาปาละแล้ว เมื่อทรงแสดงธรรม ได้ตรัสอนุพุทพิกถา คือทรงประกาศทานกถา(พรณนาทาน) สีลกถา(พรณนาศีล) สักคกถา(พรณนาสวรค์) โทษ ความเลวทรามและความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย และอาณิสสในเนกขัมมะ(คือความออกไปจากกามทั้งหลาย)

กุฏุมพิมหาปาละได้สดับธรรมนั้นแล้ว คิดว่า “บุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดี ย่อมไปตามผู้ไปสู่ปรโลกหาได้ไม่ แม้สรีระก็ไปกับตัวไม่ได้ ประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ครองเรือน เราก็จักบวช” พอเทศนาจบ เขาก็เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขอบวช.

ขณะนั้น พระศาสดาตรัสถามเขาว่า “ญาติไหนๆ ของท่านที่ควรจะต้องอำลาไม่มีบ้างหรือ?”

เขาทูลว่า “พระเจ้าข้า น้องชายของข้าพระพุทธเจ้ามีอยู่.”

พระศาสดารับสั่งว่า “ถ้าอย่างนั้นท่านจงอำลาเขาเสีย [ก่อน].”

เขาทูลรับว่า “ดีแล้ว” ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ไปถึงเรือนแล้ว ให้เรียกน้องชายมา มอบทรัพย์สมบัติให้ว่า “แน่ะพ่อ สวิญญูณกทรัพย์กิติ อวิญญูณกทรัพย์กิติ อันใดอันหนึ่ง บรรดาที่มีในตระกูลนี้ ทรัพย์นั้นจงตกเป็นภาระของเจ้าทั้งหมด เจ้าจงดูแลทรัพย์นั้นเถิด.”

น้องชายถามว่า “นาย ก็ท่านเล่า?”

พี่ชายตอบว่า “ข้าจักบวชในสำนักของพระศาสดา.”

น. พี่พูดอะไร เมื่อมารดาของข้าพเจ้าตายแล้ว ข้าพเจ้าได้ท่านเป็นเหมือนมารดา เมื่อบิดาตายแล้ว ได้ท่านเป็นเหมือนบิดา. สมบัติเป็นอันมากมีอยู่ในเรือนของท่าน, ท่านอยู่ครองเรือนท่านนั้นอาจทำบุญได้, ขอท่านอย่าได้ทำอย่างนั้นเลย.

พ. พ่อ ข้าได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา, เพราะ (เหตุที่) พระศาสดาทรงแสดงธรรมมีคุณไพเราะ (ทั้ง) ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์^๑ อันละเอียดสุขุม ธรรมนั้น อันใครๆ ไม่สามารถจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ในท่ามกลางเรือนได้; ข้าจักบวชละ พ่อ.

น. พี่ เออ ก็ท่านยังหนุ่มอยู่โดยแท้, เอาไว้บวชในเมื่อท่านแก่เถิด.

พ. พ่อ ก็แม้มือและเท้าของคนแก่ (แต่) ของตัว ก็ยังว่าไม่พัง ไม่เป็นไปในอำนาจ, ก็จักกล่าวไปทำไมถึงญาติทั้งหลาย, ข้านั้นจะไม่ทำ (ตาม) ถ้อยคำของเจ้า, ข้าจักบำเพ็ญสมณปฏิบัติให้บริบูรณ์.

มือและเท้าของผู้ใดทรุดโทรมไปเพราะชรา ว่าไม่พัง

ผู้นั้นมีเรี่ยวแรงอันชราจำจัดเสียแล้ว จักประพฤติธรรมอย่างไรได้.

ข้าจักบวชแน่ละ พ่อ.

^๑ไตรลักษณ์ คือ อนิจจังลักษณะ ๑ ทุกขลักษณะ ๑ อนัตตลักษณะ ๑.

เมื่อน้องชายกำลังร้องให้อยู่เทียว, เขาไปสู่นักพระศาสดาแล้ว ทูลขอบวช ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว อยู่ในสำนักแห่งพระอาจารย์ และอุปฌาย์ครบ ๕ พรรษาแล้ว ออกพรรษา ปวารณาแล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามว่า “พระเจ้าข้า ในพระศาสนานี้มีธรรมาปฏิบัติอย่างไร?”

พระศาสดาตรัสตอบว่า “ภิกษุ ธรรมา มี ๒ อย่าง คือ คณธรรมา (กับ) วิปัสสนาธรรมา เท่านั้น.”

พระมหาปาละทูลถามว่า “พระเจ้าข้า ก็คณธรรมาเป็นอย่างไร? วิปัสสนาธรรมาเป็นอย่างไร?”

ค. ธรรมา คือ การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าวบอกพุทธวจนะนั้น ชื่อว่า คณธรรมา. ส่วนการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอรรถภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญ ด้วยอำนาจแห่งการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรหัตของภิกษุผู้มีความประพฤติแล้วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด ชื่อว่า วิปัสสนาธรรมา.

ม. พระเจ้าข้า ข้าพระองค์บวชแล้วแต่เมื่อแรก ไม่สามารถจะบำเพ็ญคณธรรมาให้บริบูรณ์ได้, แต่จักบำเพ็ญวิปัสสนาธรรมาให้บริบูรณ์, ขอพระองค์ตรัสบอกพระกรรมฐานแก่ข้าพระองค์เถิด.

ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสบอกพระกรรมฐานตลอดถึงพระอรหัตแก่พระมหาปาละ. ท่านถวายบังคมพระศาสดาแล้ว แสวงหาภิกษุผู้จะไปกับตน ได้ภิกษุ ๖๐ รูปแล้ว ออกพร้อมกับเธอทั้งหลายไปตลอดทาง ๑๒๐ โยชน์ ถึงบ้านปลายแดนหมู่ใหญ่ตำบลหนึ่ง จึงพร้อมด้วยบริวาร เข้าไปบิณฑบาต ณ บ้านนั้น.

หมู่มนุษย์เห็นภิกษุทั้งหลาย ผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร มีจิตเลื่อมใส แต่งอาสนะแล้วนิมนต์ให้นั่ง อดอาหารอันประณีตแล้ว ถามว่า “ท่านเจ้าข้า พระผู้เป็นเจ้าจะไปที่ไหน?” เมื่อเธอทั้งหลายกล่าวตอบว่า “อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย เราจะไปสู่ที่ตามผาสูก” ดังนี้แล้ว,

มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตรู้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายแสวงหาเสนาสนะที่จำพรรษา,” จึงกล่าวอาราธนาว่า “ท่านผู้เจริญ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พึงอยู่ ณ ที่นี้ตลอดไตรมาสนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะพึงตั้งอยู่ในสภาวะแล้วถือศีล.”

แม้เธอทั้งหลายก็คิดเห็นว่า “เราได้อาศัยตระกูลเหล่านี้ จักทำการออกไปจากภพได้” ดังนี้ จึงรับนิมนต์. หมู่มนุษย์รับปฏิญญาของเธอทั้งหลายแล้ว ได้ (ช่วยกัน) ปิดกวาดวิหาร จัดที่อยู่ใจกลางคิน และที่อยู่ใจกลางวัน แล้วมอบถวาย. เธอทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาตบ้านนั้นตำบลเดียวเป็นประจำ.

ครั้งนั้น หมอคนหนึ่งเข้าไปหาเธอทั้งหลาย ปวารณาว่า “ท่านผู้เจริญ ธรรมดาในที่อยู่ของคนมากย่อมมีความไม่ผาสูกบ้าง. เมื่อความไม่ผาสูกนั้นเกิดขึ้นแล้ว ท่านทั้งหลายพึงบอกแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักทำเภสัชถวาย.”

ในวันจำพรรษา พระเถระเรียกภิกษุเหล่านั้นมา (พร้อมกัน) แล้วถามว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจักให้ไตรมาสนี้น้อมล่องไปด้วยอิริยาบถเท่าไร?”

ภิกษุทั้งหลายเรียนตอบว่า “จักให้น้อมล่องไปด้วยอิริยาบถครบทั้ง ๔ ขอรับ.”

ก. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้อนั้นสมควรละหรือ? เราทั้งหลายควรเป็นผู้ไม่ประมาทไม่ใช่หรือ? เพราะเราทั้งหลายเรียนพระกรรมฐานมาจากสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้ยังทรงพระชนม์อยู่. แลธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันคนมักอวดไม่สามารถจะให้ทรงยินดีได้, ด้วยว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น อันคนมีอหังการ (จำพวกเดียว) พึงให้ทรงยินดีได้, และขึ้นชื่อว่าอภัยทั้ง ๔ เป็นเหมือนเรือนของตัวเองแห่งคนผู้ประมาทแล้ว, ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.

ภ. ก็ท่านเล่า ขอรับ.

ค. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าจักให้ (ไตรมาสนี้) (น้อม)ล่องไปด้วยอิริยาบถ ๓, จักไม่เหยียดหลัง.

ภ. สาธุ ขอจงเป็นผู้ไม่ประมาทเกิด ขอรับ.

เมื่อพระเถระไม่หยั่งลงสู่นิทรา, เมื่อเดือนต้นผ่านไปแล้ว, โรคในจักขุก็เกิดขึ้น. สายน้ำไหลออกจากตาทั้ง ๒ ข้าง เหมือนสายน้ำอันไหลออกจากหม้ออันทะลุ. ท่านบำเพ็ญสมณธรรมตลอดราตรีทั้งคืนแล้ว ในเวลาอรุณขึ้น เข้าห้องนั่งแล้ว. ในเวลาภิกขาจาร ภิกษุทั้งหลายไปสู่สำนักของพระเถระเรียนว่า “เวลานี้เป็นเวลาภิกขาจาร ขอรับ.” พระเถระตอบว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายถือบาตรและจีวรเถิด” ดังนี้แล้ว ให้เธอทั้งหลายถือบาตรและจีวรของตนออกไปแล้ว.

ภิกษุทั้งหลายเห็นตาทั้งสองของพระเถระนอนอยู่ จึงเรียนถามว่า “นั่นเป็นอะไร ขอรับ”

ถ. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ลมแห่งตาของข้าพเจ้า.

ภ. ท่านขอรับ หมอปวโรณาเราไว้มั้ใช่หรือ? เราควรบอกแก่เขา.

ถ. ดีละ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.

เธอทั้งหลายจึงได้บอกแก่หมอ. เขาหุงน้ำมันส่งไปถวายแล้ว. พระเถระเมื่อหยอดน้ำมันในจุมก นิ่งหยอดเดียวแล้วเข้าไปภายในบ้าน.

หมอเห็นเรียนถามว่า “ท่านขอรับ ได้ยินว่า ลมแห่งตาของพระผู้เป็นเจ้าหรือ?”

ถ. เจริญพร อุบาสก.

ม. ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าหุงน้ำมันแล้วส่งไป (ถวาย) ท่านหยอดทางจุมกแล้วหรือ?

ถ. เจริญพร อุบาสก.

ม. เดียวนี้ เป็นอย่างไร ขอรับ.

ถ. ยังแหว่งอยู่ที่เดียว อุบาสก.

หมอคิดฉงใจ “เราส่งน้ำมันเพื่อจะยังโรคให้ระงับได้ด้วยการหยอดเพียงครั้งเดียวเท่านั้นไปถวายแล้ว, เหตุไฉนหนอแล โรคจึงยังไม่สงบ?” จึงเรียนถามว่า “ท่านเจ้าข้า น้ำมันนั้น ท่านนิ่งหยอดหรือนอนหยอด.”

พระเถระได้นิ่งเสีย, ท่านแม่หมอซักถามอยู่ ก็ไม่พูด.

หมอนึกว่า “เราจักไปวิหารดูที่อยู่เอง” ดังนี้แล้ว กล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น นิมนต์ไปเถิด ขอรับ” ผละพระเถระแล้ว ไปสู่วิหารดูที่อยู่ของพระเถระ เห็นแต่ที่จงกรมและที่นั่ง ไม่เห็นที่นอน จึงเรียนถามว่า “ท่านเจ้าข้า น้ำมันนั้น ท่านนิ่งหยอดหรือนอนหยอด” พระเถระได้นิ่งเสีย. หมออ่อนวอนซ้ำว่า “ท่านผู้เจริญ ขอท่านอย่าได้ทำอย่างนั้น, ธรรมดา สมณธรรม เมื่อร่างกายยังเป็นไปอยู่ ก็อาจทำได้, ขอท่านนอนหยอดเถิด.”

พระเถระตอบว่า “ไปเถิด ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าจักปรึกษาดูก่อนแล้ว จึงจักรู้.” ก็ในที่นั้นไม่มีญาติสาโลหิตของพระเถระเลย ท่านจะพึงปรึกษากับใครเล่า? ถึงอย่างนั้น ท่านปรึกษากับภริยากาย อยู่ดำริว่า “แน่ะ ปาติยะผู้มีอายุ ท่านจงว่ามาก่อน, ท่านจักเห็นแก่จักขุหรือจักเห็นแก่พระพุทธานุสาสนา, ก็ในสังสารวัฏอันมีที่สูดอันใครตามค้นไปก็รู้ไม่ได้ การคณนนับตัวท่านผู้บอดด้วยจักขุหาไม่, และพระพุทธานุสาก็ล่วงไปหลายร้อยหลายพันพระองค์แล้ว ในพระพุทธานุสเหล่านั้น พระพุทธานุสเจ้าแม่แต่พระองค์เดียวก็กำหนดไม่ได้, ท่านได้ผูกใจไว้เดี๋ยวนี้เองว่า “จักไม่นอน จนตลอด ๓ เดือนภายในฤดูฝนนี้; เหตุฉะนั้น จักขุของท่านฉิบหายเสียหรือแตกเสียก็ตามเถิด ท่านจงทรงแต่พระพุทธานุสาสนาไว้เถิด อย่าเห็นแก่จักขุเลย”

เมื่อกล่าวสอนภูกาย ได้ภาคิตคาถาเหล่านี้ว่า :-

“จักขุที่ท่านถือว่าของตัว เสื่อมไปเสียเถิด หูก็

เสื่อมไปเสียเถิด, กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด,

แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็เสื่อมไปเสียเถิด, ปาลิตะ
เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่. จักษุที่ท่านถือว่าของตัว
ทรุดโทรมไปเสียเถิด, หูกก็ทรุดโทรมไปเสียเถิด, กาย
ก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด, แม้สรรพสิ่งอันอาศัย
กายนี้ ก็ทรุดโทรมไปเสียเถิด, ปาลิตะ เหตุไฉน ท่าน
จึงประมาทอยู่. จักษุที่ท่านถือว่าของตัวแตกไปเสียเถิด,
หูกก็แตกไปเสียเถิด, รูปก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด,
แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็แตกไปเสียเถิด, ปาลิตะ
เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่.”

ตนเองด้วย ๓ คาถาอย่างนี้แล้ว ได้นั่งทำนัตถกรรม แล้วจึงเข้าไปบ้านเพื่อบิณฑบาต หมอเห็นแล้ว
เรียนถามว่า “ท่านเจ้าข้า ท่านทำนัตถกรรมแล้วหรือ?”

ธ. เออ อุบาสก.

ม. เป็นอย่างไรบ้าง ขอรับ.

ธ. ยังแพงอยู่เที่ยว อุบาสก.

ม. ท่านนั่งหยอดหรือนอนหยอด ขอรับ.

พระเถระได้นั่งเสีย, ท่านแม่อันหมอถามซ้ำ ก็ไม่พูดอะไร.

ขณะนั้น หมอกล่าวกะท่านว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ทำความสบาย ตั้งแต่วันนี้ ขอท่านอย่าได้กล่าว
ว่า ‘หมอผู้โน้มน้ำนํ้าให้เรา’ แม้ข้าพเจ้าก็จักไม่กล่าวว่า ‘ข้าพเจ้าหุงนํ้ามนถวายท่าน.’”

พระเถระถูกหมอบอกเลิกแล้ว กลับไปสู่วิหาร ดำริว่า “ท่านแม่หมอเขาก็บอกเลิกแล้ว ท่านอย่าได้
ละอิริยาบถเสียนะ สมณะ” แล้วกล่าวสอนตนด้วยคาถานี้ว่า

“ปาลิตะ ท่านถูกหมอเขาบอกเลิกจากการรักษา

ทั้งเสียแล้ว เทียงต่อมัจจุราช ไฉนจึงยังประมาทอยู่เล่า?”

ดังนี้แล้ว บำเพ็ญสมณธรรม.

ลำดับนั้น พอมัชฌิมยามล่วงแล้ว, ทั้งดวงตา ทั้งกิเลส ของท่านแตก (พร้อมกัน) ไม่ก่อนไม่หลังกว่า
กัน. ท่านเป็นพระอรหันต์สุขขวิปัสสกะ เข้าไปสู่ห้องนั่งแล้ว.

ในเวลาภิกขาจาร ภิกษุทั้งหลายไปเรียนว่า “ท่านผู้เจริญ เวลานี้เป็นเวลาภิกขาจาร.”

ธ. กาลหรือ? ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.

ภ. ขอรับ.

ธ. ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายไปเถิด.

ภ. ก็ท่านเล่า? ขอรับ.

ธ. ตาของข้าพเจ้าเสื่อมเสียแล้ว ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.

เธอทั้งหลายแลดูตาของท่านแล้ว มีตาเต็มด้วยน้ำตา ปรารถนาพระเถระว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านอย่าคิด
ไปเลย, กระผมทั้งหลายจักปฏิบัติท่าน.” ดังนี้แล้ว ทำวัตรปฏิบัติที่ควรจะทำเสร็จแล้วเข้าไปสู่บ้าน.

หมู่มนุषย์ไม่เห็นพระเถระ ถามว่า “ท่านเจ้าข้า พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าทั้งหลายไปข้างไหนเสีย”
ทราบข่าวนั้นแล้ว ส่งข่าวตัมไปถวายก่อนแล้ว ถือเอาบิณฑบาตไปเอง ใ้หัวพระเถระแล้ว ร้องไห้กลิ้งเกลือก

อยู่แทบเท้า (ของท่าน) ปลอดภัยว่า “ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าทั้งหลายจักรับปฏิบัติ ท่านอย่าได้คิดไปเลย” แล้วลากลับ.

ตั้งแต่นั้นมา เขาก็ส่งข้าวต้มและข้าวสวยไปถวายที่วิหารเป็นนิตย์.

ฝ่ายพระเถระก็กล่าวสอนภิกษุ ๖๐ รูปนอกนี้เป็นนิรันดร์. เธอทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน, ครั้นจวนวันปวารณา ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทุกรูป.

ก็แลเธอทั้งหลายออกพรรษาแล้ว อยากจะเฝ้าพระศาสดา จึงเรียนพระเถระว่า “กระผมทั้งหลาย อยากจะเฝ้าพระศาสดา ขอรับ.”

พระเถระได้ฟังคำของเธอทั้งหลายแล้ว คิดว่า “เราเป็นคนทุพพลภาพ และในระหว่างทาง ดงที่ อมนุษย์สิงก็มีอยู่ เมื่อเราไปกับเธอทั้งหลาย จักพากันลำบากทั้งหมด จักไม่อาจเพื่ออันได้แม้ภิกษา เราจักส่ง ภิกษุเหล่านี้ไปเสียก่อน.”

ลำดับนั้น ท่านจึงกล่าวกะเธอทั้งหลายว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายไปก่อนเถิด.”

ภ. ก็ท่านเล่า? ขอรับ.

ธ. ข้าพเจ้าเป็นคนทุพพลภาพ และในระหว่างทาง ดงที่อมนุษย์สิงก็มีอยู่ เมื่อข้าพเจ้าไปกับท่าน ทั้งหลาย จักพากันลำบากทั้งหมด ท่านทั้งหลายไปก่อนเถิด.

ภ. อย่าทำอย่างนี้เลย ขอรับ กระผมทั้งหลายจักไปพร้อมกันกับท่านทีเดียว.

ธ. “ท่านทั้งหลายอย่าชอบอย่างนั้นเลย, เมื่อเป็นอย่างนั้น ความไม่ผาสุกจักมีแก่ข้าพเจ้า, น้องชาย ของข้าพเจ้า เห็นท่านทั้งหลายแล้ว คงจักถาม, เมื่อเช่นนั้น ท่านทั้งหลายพึงบอกความที่จักขุของข้าพเจ้า เสียเสียแล้วแก่เขา เขาคงจักส่งใครๆ มาสู่สำนักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักไปกับเขา, ท่านทั้งหลายจงไหว้พระ ทศพลและพระอสีติมหาเถระตามคำของข้าพเจ้า” ดังนี้แล้ว ก็ส่งภิกษุเหล่านั้นไป.

เธอทั้งหลายขมาพระเถระแล้ว เข้าไปสู่ภายในบ้าน. หมู่มนุชย์นิมนต์ให้นั่ง ถวายภิกษาแล้ว ถามว่า “ท่านเจ้าข้า ดูท่าที่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจะไปกันละหรือ?” เธอทั้งหลายตอบว่า “เออ อุบาสกและ อุบาสิกาทั้งหลาย พวกข้าพเจ้าอยากจะเฝ้าพระศาสดา.” พวกเข้อ่อนวอนเป็นหลายครั้งแล้ว ทราบความ พอใจในการที่เธอทั้งหลายจะไปให้ได้ จึงตามไปส่งแล้ว บ่นรำพันกลับมา.

ฝ่ายเธอทั้งหลายไปถึงพระเชตวันโดยลำดับ ถวายบังคมพระศาสดาและไหว้พระมหาเถระทั้งหลาย ตามคำของพระเถระแล้ว, ครั้นรุ่งขึ้นเข้าไปสู่ถณนที่น้องชายของพระเถระอยู่ เพื่อบิณฑบาต. ภุมมพิจาเธอ ทั้งหลายได้นิมนต์ให้นั่ง ทำปฏิสันถารแล้ว ถามว่า “พระเถระพี่ชายของข้าพเจ้าอยู่ไหน?”

ลำดับนั้น เธอทั้งหลายแจ้งข่าวนั้นแก่เขาแล้ว.

เขาร้องไห้กลิ้งเกลือกอยู่แทบบาทมูลของเธอทั้งหลาย ถามว่า “ท่านเจ้าข้า บัดนี้ควรทำอะไรดี”

ภ. พระเถระต้องการให้ใครๆ ไปจากที่นี่, ในกาลเมื่อไปถึงแล้ว ท่านจักมากับเขา.

ก. ท่านเจ้าข้า เจ้าคนนี้ หลานของข้าพเจ้าชื่อปาลิตะ ขอท่านทั้งหลายส่งเจ้านี้ไปเถิด.

ภ. ส่งไปอย่างนี้ไม่ได้ (เพราะ) อันตรายในทางมีอยู่, ต้องให้วชเสียก่อนแล้วส่งไป จึงจะควร.

ก. ขอท่านทั้งหลายทำอย่างนั้นแล้วส่งไปเถิด ขอรับ.

ครั้งนั้น เธอทั้งหลายให้เขาบวชแล้ว สั่งสอนให้ศึกษาข้อวัตรปฏิบัติมีรับจิรวเป็นต้นสักกึ่งเดือนแล้ว บอกทางให้แล้วส่งไป.

สามเณรถึงบ้านนั้นโดยลำดับ เห็นชายผู้ใหญ่คนหนึ่งประทับบ้าน จึงถามว่า “วิหารป่าไรๆ อาศัย บ้านนี้มีบ้างหรือ?”

ข. มี เจ้าข้า.

ส. ใครอยู่ที่นั่น?

ข. พระเถระชื่อปาลิตะ เจ้าข้า.

ส. ขอท่านบอกทางแก่ข้าพเจ้าหน่อย.

ข. ท่านเป็นอะไรกัน? เจ้าข้า.

ส. รูปเป็นหลานของพระเถระ.

ขณะนั้น เขาพาเธอนำไปสู่วิหารแล้ว. เธอให้พระเถระแล้วทำวัตรปฏิบัติ บำรุงพระเถระด้วยดีสัก
กึ่งเดือนแล้ว เรียนว่า “ท่านผู้เจริญ กฎมพิผู้ลุงของกระผมต้องการให้ท่านกลับไป ขอท่านมาไปด้วยกันเถิด.”

พระเถระกล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น เธอจงจับปลายไม้เท้าของเราเข้า.” สามเณรจับปลายไม้เท้า เข้า
ไปภายในบ้านกับพระเถระ. หม่อมมุนษย์นิมนต์ให้นั่งแล้ว เรียนถามว่า “ท่านผู้เจริญ ดูท่าที่ท่านจะไปละ
กระมัง?”

พระเถระตอบว่า “เออ อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย เราจะไปถวายบังคมพระศาสดา.” หม่อมมุนษย์
เหล่านั้นอ้อนวอนโดยประการต่างๆ เมื่อไม่ได้ (สมหวัง) ก็ไปส่งพระเถระได้กึ่งทางแล้ว พวกเขาร้องให้กลับมา.

สามเณรพาพระเถระด้วยปลายไม้เท้าไปอยู่ ถึงบ้านที่พระเถระเคยอาศัยเมืองชื่อสังกัฏฐะ อยู่แล้ว
ในดงระหว่างทาง. เธอได้ยินเสียงขับของหญิงคนหนึ่งผู้ออกจากบ้านนั้นแล้ว ขับพลางเที่ยว เก็บพื้นพลางอยู่
ในป่า ถือนิมิตในเสียงแล้ว.

จริงอยู่ ไม่มีเสียงอื่น ชื่อว่าสามารถแผ่ไปทั่วสระของบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่ เหมือนเสียงหญิง,
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นเสียงอื่นแม้สักอย่าง อันจะยึดจิตของบุรุษตั้งอยู่ เหมือนเสียงหญิง นะ
ภิกษุทั้งหลาย.”

สามเณรถือนิมิตในเสียงนั้นแล้ว ปล่อยปลายไม้เท้าเสียแล้ว กล่าวว่า “ท่านขอรับ ขอท่านรออยู่
ก่อน, กิจของกระผมมี” ดังนี้แล้ว ไปสู่สำนักของหญิงนั้น. นางเห็นเธอแล้วได้หยุดนิ่ง. เธอถึงศีลวิบัติกับนาง
แล้ว.

พระเถระคิดว่า “เราได้ยินเสียงขับอันหนึ่งแล้วเดี๋ยวนี้เอง, ก็แล เสียงนั้นคงเป็นเสียงหญิง ถึง
สามเณรก็ชักเข้าอยู่, เธอจักถึงศีลวิบัติเสียแน่แล้ว.”

ฝ่ายสามเณรนั้นทำกิจของตนสำเร็จแล้วมาพูดว่า “เราทั้งหลายไปกันเถิด ขอรับ”

ขณะนั้น พระเถระถามเธอว่า “สามเณร เธอกลายเป็นคนชั่วเสียแล้วหรือ?”

เธอนิ่งเสีย แม้พระเถระถามซ้ำ ก็ไม่พูดอะไร.

ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะเธอว่า “ธุระด้วยการที่คนชั่วเช่นเธอจับปลายไม้เท้าของเรา ไม่ต้องมี.”

เธอถึงซึ่งความสังเวชแล้ว เปลื้องผ้ากาสาเยเสียแล้ว นุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์พูดว่า “ท่านผู้เจริญ
เมื่อก่อน กระผมเป็นสามเณร แต่เดี๋ยวนี้กระผมกลับเป็นคฤหัสถ์แล้ว, อนึ่ง กระผมเมื่อบวชก็ไม่ได้บวชด้วย
ศรัทธา บวชเพราะกลัวแต่อันตรายในหนทาง ขอท่านมาไปด้วยกันเถิด”

พระเถระพูดว่า “ผู้มีอายุ คฤหัสถ์ชั่วก็ดี สมณะชั่วก็ดี ก็ชั่วทั้งนั้น; เธอแม้ตั้งอยู่ในความเป็นสมณะ
แล้ว ไม่อาจเพื่อทำคุณเพียงแต่ศีลให้บริบูรณ์ เป็นคฤหัสถ์จักทำความดีงามชื่ออะไรได้, ธุระด้วยการที่คนชั่ว
เช่นเธอจับปลายไม้เท้าของเรา ไม่ต้องมี.”

นายปาลิตะตอบว่า “ท่านผู้เจริญ หนทางมีอมุนษย์ชุมและท่านก็เสียจักชุกอยู่ในที่นี้ได้อย่างไรได้”

ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะเขาว่า “ผู้มีอายุ เธออย่าได้คิดอย่างนั้นเลย, เราจะนอนตายอยู่ ณ ที่นี้ ก็ดี จะนอนพลิกกลับไปกลับมา ณ ที่นี้ก็ดี ขึ้นชื่อว่าการไปกับเธอย่อมไม่มี”(ครั้นว่าอย่างนี้แล้ว) ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

“เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักขุอันเสียแล้ว มาสู่ทาง
ไกลอันกันดาร นอนอยู่ (ก็ช่าง) จะไม่ไป เพราะความ
เป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี. เอาเถิด เราเป็นผู้มี
จักขุเสียแล้ว มาสู่ทางไกลอันกันดาร จักตายเสีย จัก
ไม่ไป เพราะความเป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี.”

นายปาลิตะได้ยินคำนั้นแล้ว เกิดความสังเวช นึกว่า “เราทำกรรมหนัก เป็นไปโดยด่วน ไม่สมควร
หนอ” ดังนี้แล้ว กอดแขนคร่ำครวญ เล่นเข้าราวป่า ได้หลีกไป ด้วยประการนั้นแล.

ด้วยเดชแห่งศีลแม่ของพระเถระ (ในขณะนั้น) บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์^๑ ของท้าวสักกเทวราช ยาว
๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ มีสีดุดอกชัยพฤกษ์ มีปักษียุบลงในเวลาประทับนั่ง และพุดขึ้นใน
เวลาเสด็จลุกขึ้น แสดงอาการร้อนแล้ว.

ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า “ใครหนอแล ใครจะยังเราให้เคลื่อนจากสถาน” ดังนี้แล้ว ทรงเล็งลง
มา ได้ทอดพระเนตรเห็นพระเถระด้วยทิพยจักขุ. เหตุนั้น พระโหราณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า

“ท้าวสหสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ส่องทิพยจักขุ
(ทรงทราบว่) พระปาลเถระองค์นี้ ตีเตียนคนบาป ชำระ
เครื่องเลี้ยงชีพให้บริสุทธิ์แล้ว, ท้าวสหสเนตร ผู้เป็นเจ้า
แห่งเทวดา ส่องทิพยจักขุ (ทรงทราบว่) พระปาลเถระ
องค์นี้หนักในธรรม ยินดีในศาสนา นั่งอยู่แล้ว.”

ขณะนั้น ท้าวเธอได้ทรงพระดำริว่า “ถ้าเราจักไม่ไปสู่สำนักของพระผู้เป็นเจ้า ผู้ตีเตียนคนบาป
หนักในธรรม เห็นปานนั้น, ศีรษะของเราพึงแตก ๗ เสียง; เราจักไปสู่สำนักของท่าน,” (ครั้นทรงพระดำริ
ฉะนี้แล้ว ก็เสด็จไป). เหตุนั้น (พระโหราณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า)

“ท้าวสหสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ทรงสิริ
ของเทวราช เสด็จมาโดยขณะนั้นแล้ว เข้าไปใกล้
พระจักขุปาลเถระแล้ว.”

ก็แลครั้นเสด็จเข้าไปใกล้แล้ว ได้ทรงทำเสียงผีพระบาทในที่ใกล้พระเถระ.

ขณะนั้น พระเถระถามท้าวเธอว่า “นั่นใคร?”

เทวราชตรัสตอบว่า “ข้าพเจ้าคนเดินทาง เจ้าข้า.”

ถ. ท่านจะไปไหน อุบาสก.

ท. เมืองสาวัตถี เจ้าข้า.

ถ. ไปเถิด ท่านผู้มีอายุ.

ท. ก็พระผู้เป็นเจ้าเล่า เจ้าข้า จักไปไหน?

ถ. ถึงเราก็จักไปในที่นั้นเหมือนกัน.

ท. ถ้าอย่างนั้น เราทั้งหลายไปด้วยกันเถิด เจ้าข้า.

ถ. เราเป็นคนทุพพลภาพ, ความเนิ่นช้าจักมีแก่ท่านผู้ไปอยู่กับเรา.

ท. กิจริบของข้าพเจ้าไม่มี ถึงข้าพเจ้าไปอยู่กับพระผู้เป็นเจ้า จักได้บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ สักการะประการหนึ่ง เราทั้งหลายไปด้วยกันเถอะเจ้าข้า.

พระเถระคิดว่า “นั่นจักเป็นสัตบุรุษ” จึงกล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น จับปลายไม้เท้าเข้าเถิด อุบาสก.”

ท้าวสักกเทวราชทรงทำอย่างนั้นแล้ว ย่อพื่นปฐพีให้ถึงพระเชตวัน ในเพลาย่ำเย็น.

พระเถระได้ฟังเสียงเครื่องประโคมมีสังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้นแล้ว ถามว่า “นั่น เสียงที่ไหน?”

ท. ในเมืองสาวัตถี เจ้าข้า.

ถ. ในเวลาไป เราไปโดยกาลช้านานแล้ว.

ท. ข้าพเจ้ารู้ทางตรง เจ้าข้า.

ในขณะนั้น พระเถระกำหนดได้ว่า “ผู้นี้มีไขมันุษย์ จักเป็นเทวดา.”

(เหตุนี้ พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า)

“ท้าวสหสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ทรงสิริของ

เทวราช ย่นทางนั้น พลันเสด็จมาถึงเมืองสาวัตถีแล้ว.”

ท้าวเธอนำพระเถระไปสู่บรรณศาลา ที่กุฎุมพีผู้นองชายทำเพื่อประโยชน์แก่พระเถระนั้นเทียว นิมนต์ให้นั่งเหนือแผ่นกระดาน แล้วจำแลงเป็นสหายที่รักไปสู่สำนักของกุฎุมพีจุลपालะ ตรัสร้องเรียกว่า “เณระ ปาละผู้สหาย”

กุฎุมพีจุลपालะร้องถามว่า “อะไร? สหาย.”

ท. ท่านรู้ความที่พระเถระมาแล้วหรือ?

จ. ข้าพเจ้ายังไม่รู้, ก็พระเถระมาแล้วหรือ?

เทวราชตรัสว่า “เออ สหาย ข้าพเจ้าไปวิหาร เห็นพระเถระนั่งอยู่ในบรรณศาลาที่ท่านทำ มาแล้วเดี๋ยวนี้เอง” ดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไป.

ฝ่ายกุฎุมพีไปถึงวิหาร เห็นพระเถระแล้ว ร้องให้กลิ้งเกลือกอยู่ที่บาทมูล กล่าวว่า “ท่านผู้เจริญเจ้า ข้า ข้าพเจ้าเห็นเหตุนี้แล้วจึงไม่ยอมให้ท่านบวช” ดังนี้เป็นต้นแล้ว ทำเด็กทาส ๒ คนให้เป็นไท ให้บวชในสำนักของพระเถระแล้ว สั่งว่า “ท่านทั้งหลายจงนำเอาของฉันมีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น มาจากภายในบ้าน อุปัฏฐากพระเถระ” ดังนี้แล้ว มอบให้แล้ว. สามเณรทั้งหลายก็ทำวัตรปฏิบัติอุปัฏฐากพระเถระแล้ว.

ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในทิศ (ผู้อยู่ที่อื่น) มาสู่พระเชตวัน ด้วยหวังว่า “จักเฝ้าพระศาสดา” ถวายบังคมพระศาสดา เยี่ยมพระอสีติมหาเถระแล้ว เทียวจาริกอยู่ในวิหาร ถึงที่อยู่ของพระจักขุปาลเถระแล้ว มีหน้าตรงต่อที่นั้นในเวลาเย็น ด้วยหวังว่า “จักดูแม่ที่นี้”

ในขณะนั้น มหาเมฆตั้งขึ้นแล้ว. พวกเธอดึกว่า “เดี๋ยวนี้เย็นแล้ว, และเมฆก็ตั้งขึ้นแล้ว, เราจักมาดูแต่เช้าเทียว” ดังนี้แล้วกลับไป. ฝนตกในปฐมยาม หยุดในมัชฌิมยาม. พระเถระเป็นผู้ (เคย) ประรภความเพียร เติบงกรรมเป็นอาจิณ; เหตุฉะนั้น จึงลงสู่ที่จงกรมแล้วในปัจฉิมยาม.

แลในกาลนั้น ตัวแมลงค่อมทอง (หรือแมลงเม่า) เป็นอันมาก ตั้งขึ้นแล้ว บนพื้นที่ฝนตกใหม่. ตัวเหล่านั้น เมื่อพระเถระจงกรมอยู่ ได้วิบัติ (ตาย) โดยมาก.

พวกอันเตวาสิกยังไม่ทันกวาดที่จงกรมของพระเถระแต่เช้า.

ฝ่ายพวกภิกษุนอกนี้ มาด้วยหวังว่า “จักดูที่อยู่ของพระเถระ” เห็นสัตว์ทั้งหลายในที่จงกรมแล้ว ถามว่า “ใครจงกรมในที่นี้.”

พวกอันเตวาสิกของพระเถระตอบว่า “อุปัชฌาย์ของพวกกระผมขอรับ.”

เธอทั้งหลายติเตียนว่า “ท่านทั้งหลายคุณธรรมของสมณะเกิด ในกาลมีจักขุ ท่านนอนหลับเสีย ไม่ทำอะไร, ในกาลมีจักขุวิกลเตียนนี้ไว้ตัวว่า ‘ จงกรม ’ ทำสัตว์มีประมาณถึงเท่านี้ให้ตายแล้ว ท่านคิดว่า ‘ จักทำประโยชน์ ’ กลับทำการหาประโยชน์มิได้.”

พวกเธอไปกราบทูลพระตถาคตแล้วในขณะนั้นว่า “พระเจ้าข้า พระจักขุปาลเถระไว้ตัวว่า ‘ จงกรม ’ ทำสัตว์มีชีวิตเป็นอันมากให้ตายแล้ว.”

พระศาสดาตรัสถามว่า “ท่านทั้งหลายเห็นเธอกำลังทำสัตว์มีชีวิตเป็นอันมากให้ตายแล้วหรือ?” ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ไม่ได้เห็น พระเจ้าข้า.”

ศ. ท่านทั้งหลายไม่เห็นเธอ (ทำดังนั้น) ฉันทใดแล ถึงเธอก็ไม่เห็นสัตว์มีชีวิตเหล่านั้น ฉันทนั้น. ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าเจตนาเป็นเหตุให้ตาย ของพระชีณาสพทั้งหลาย (คือบุคคลผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว) มิได้มี.

ภ. พระเจ้าข้า เมื่ออุปนิสัยแห่งพระอรหันต์มีอยู่ เหตุไฉน ท่านจึงกลายเป็นคนมีจักขุมืดแล้ว.

ศ. ด้วยอำนาจกรรมอันตนทำไว้แล้ว ภิกษุทั้งหลาย.

ภ. ก็ท่านได้ทำกรรมอะไรไว้แล้ว พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง” ดังนี้แล้ว (ตรัสเล่าเรื่องราว)

ในอดีตกาล ครั้นพระเจ้าพาราณสีดำรงราชย์อยู่ในกรุงพาราณสี หมอผู้หนึ่งเที่ยวทำเวชกรรมอยู่ในบ้านและนิคม เห็นหญิงทुरुพลด้วยจักขุคนหนึ่ง จึงถามว่า “ความไม่ผาสุกของท่านเป็นอย่างไร?”

หญิงนั้นตอบว่า “ข้าพเจ้าไม่แลเห็นด้วยดวงตา.”

หมอกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจักทำยาให้แก่ท่าน”

ญ. ทำเถิด นาย.

ม. ท่านจักให้อะไรแก่ข้าพเจ้า?

ญ. ถ้าท่านอาจจะทำดวงตาของข้าพเจ้าให้กลับเป็นปกติได้, ข้าพเจ้ากับบุตรและธิดา จักยอมเป็นทาสีของท่าน.

ม. รับว่า “ดีละ” ดังนี้แล้ว ประกอบยาให้แล้ว. ดวงตากลับเป็นปกติ ด้วยยาขนานเดียวเท่านั้น.

หญิงนั้นคิดแล้วว่า “เราได้ปัญญาแก่หมอนั้นไว้ว่า ‘ จักพร้อมด้วยบุตรธิดา ยอมเป็นทาสีของเขา ’ ก็แต่เขาจักไม่เรียกเราด้วยวาจาอันอ่อนหวาน เราจักลงเขา.” นางอันหมอมานแล้ว ถามว่า “เป็นอย่างไร? นางผู้เจริญ” ตอบว่า “เมื่อก่อน ดวงตาของข้าพเจ้าปวดน้อย เดียวนี้ปวดมากเหลือเกิน.”

หมอคิดว่า “หญิงนี้ประสงค์ลงเราแล้วมิให้อะไร ความต้องการของเราด้วยค่าจ้างที่หญิงนี้ให้แก่เรา มิได้มี, เราจักทำเขาให้จักขุมืดเสียเดี๋ยวนี้” แล้วไปถึงเรือนบอกความนั้นแก่ภรรยา. นางได้นิ่งเสีย. หมอนั้นประกอบยาขนานหนึ่งแล้วไปสู่สำนักหญิงนั้น บอกให้หยอดว่า “นางผู้เจริญ ขอท่านจงหยอดยาขนานนี้.” ดวงตาทั้งสองข้างได้ดับวูบแล้วเหมือนเปลวไฟ.

หมอนั้นได้ (มาเกิด) เป็นจักขุปาลภิกษุแล้ว.

พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย กรรมที่บุตรของเราทำแล้วในกาลนั้น ติดตามเธอไปข้างหลังๆ.

จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่า บาปกรรมนี้ย่อมตามผู้ทำไป เหมือนล้ออันหมุนตามรอยเท้าโคพลีพท์ (คือโคที่เขาเทียมเกวียนบรรทุกสินค้า) ตัวเข็นธนูไปอยู่”

ครั้นตรัสเรื่องนี้แล้ว พระองค์ผู้เป็นพระธรรมราชา ได้ตรัสพระคาถานี้สืบนุสนธิ ดุจประทับพระราชาสนธิ ซึ่งมีดินประจำไว้แล้ว ด้วยพระราชลัญจกรว่า

มโนปพพคมมา ธมมา มโนเสฏฐา มโนมยา

มนสา เจ ปทฺฐเจน ภาสติ วา กโรติ วา
 ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ จกฺกัว วหโต ปทํ.
 “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่
 สำเร็จแล้วด้วยใจ, ถ้าบุคคลมีใจร้าย พุดอยู่ก็ดี
 ทำอยู่ก็ดี, ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนี้
 ดุจล่อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ฉะนั้น.”

แก้อรธ

จิตที่เป็นไปในภุมิ ๔ แม้ทั้งหมด ต่างโดยจิตมีกามาวจรกุศลจิตเป็นต้น ชื่อว่า “มโน” ในพระคาถา
 นั้น. ถึงอย่างนั้น ในบทนี้ เมื่อนิยม กะ กำหนดลง ด้วยอำนาจจิตที่เกิดขึ้นแก่มอนั้น ในคราวนั้น ย่อมได้
 จำเพาะจิต ที่เป็นไปกับด้วยโหมนัส ประกอบด้วยปฏิฆะ (อย่างเดียว).

บทว่า **ปพฺพคมา** คือชื่อว่า มาตามพร้อมด้วยจิตนั้น อันเป็นหัวหน้าไปก่อน.

บทว่า **ธมฺมา** คือ ชื่อว่า ธรรมเป็น ๔ อย่าง ด้วยอำนาจคุณธรรม เทสนาธรรม ปรียติธรรม และ
 นิสสัตตนิชชีวธรรม. ในธรรม ๔ ประการนั้น ธรรมศัพท์นี้ในคำว่า

“ธรรมและอธรรม ๒ ประการ ให้ผลเหมือนกัน

หามิได้ อธรรมย่อนำไปสู่นรก ธรรมย่อมให้ถึงสุคติ”

ดังนี้ ชื่อว่าคุณธรรม (แปลว่าธรรมคือคุณ).

ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมงามในเบื้องต้น แก่ท่านทั้งหลาย” ดังนี้เป็น
 ต้น ชื่อว่า เทสนาธรรม (แปลว่าธรรมคือเทศนา).

ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า “ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง กุลบุตรบางจำพวกในโลกนี้ ย่อมเรียนธรรม คือสุตตะ
 เคยยะ” ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า ปรียติธรรม (แปลว่าธรรมคือปรียติ).

ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า “ก็สมัยนั้นแล ธรรมทั้งหลายย่อมมี ชันธทั้งหลายย่อมมี” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า
 นิสสัตตธรรม (แปลว่าธรรมคือสภาพที่มีใช้สัตว์)

นัยแม้ในบทว่า “นิชชีวธรรม” (ซึ่งแปลว่าธรรมคือสภาพมีใช้ชีวิต) ก็ดุจเดียวกัน.

ในธรรม ๔ ประการนั้น นิสสัตตธรรมหรือนิชชีวธรรม พระศาสดาทรงประสงค์แล้วในที่นี้. นิ
 สสัตตธรรมหรือนิชชีวธรรมนั้น โดยความก็รูปขันธ ๓ ประการ คือ “เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ.”
 เหตุว่า รูปขันธ ๓ ประการนั้น ชื่อว่ามีใจเป็นหัวหน้าของรูปขันธ ๓ ประการนั้น.

มีคำถามว่า “ก็ใจ มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน เกิดในขณะเดียวกัน พร้อมกับธรรมเหล่านั้น
 ไม่ก่อนไม่หลังกว่ากัน ชื่อว่า เป็นหัวหน้าของธรรมเหล่านั้นอย่างไร?”

มีคำแก้ว่า ใจได้ชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมเหล่านั้น ด้วยอรรถว่า เป็นปัจจัยเครื่องยังธรรมให้
 เกิดขึ้น. เหมือนอย่างว่า เมื่อพวกโจรเป็นอันมาก ทำโจรกรรมมีปล้นบ้านเป็นต้นอยู่ด้วยกัน เมื่อมีใครถามว่า
 “ใครเป็นหัวหน้าของพวกมัน?” ผู้ใดเป็นปัจจัยของพวกมัน คืออาศัยผู้ใดจึงทำการนั้นได้ ผู้นั้นชื่อ ทัดตะ ก็
 ตาม ชื่อมัดตะ ก็ตาม เขาเรียกว่าหัวหน้าของมัน ฉันทใด; คำอุปมาซึ่งเป็นเครื่องให้อรรถถึงพร้อมนี้ บัณฑิต
 พึงรู้แจ้ง ฉันทนั้น.

ใจชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมทั้งหลายนั้น ด้วยอรรถว่า เป็นปัจจัยเครื่องยังธรรมให้เกิดขึ้นฉะนี้
 เหตุนี้ ธรรมทั้งหลายนั้น จึงชื่อว่ามีใจเป็นหัวหน้า, เพราะเมื่อใจไม่เกิดขึ้น ธรรมเหล่านั้นย่อมไม่สามารถจะ
 เกิดขึ้นได้. ฝ่ายใจ ถึงเจตสิกธรรมบางเหล่าแม้ไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นได้แท้.

อนึ่ง ใจชื่อว่าเป็นใหญ่ของธรรมทั้งหลายนั้น ด้วยอำนาจเป็นอธิบดี เหตุนั้น ธรรมทั้งหลายนั้นจึงชื่อว่ามิใช่เป็นใหญ่. เหมือนอย่างว่า คนทั้งหลายมีใจผู้เป็นหัวใจเป็นต้น ผู้เป็นอธิบดี ได้ชื่อว่าเป็นใหญ่ของคนทั้งหลายมีใจเป็นต้น ฉนใด, ใจผู้เป็นอธิบดี ได้ชื่อว่าเป็นใหญ่ของธรรมเหล่านั้น ฉนนัน, เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้นจึงชื่อว่ามิใช่เป็นใหญ่.

อนึ่ง สิ่งทั้งหลายนั้นๆ เสร็จแล้วด้วยวัตถุไม่เริ่มต้น ก็ชื่อว่าของสำเร็จแล้วด้วยไม่เริ่มต้น ฉนใด, แม้ธรรมทั้งหลายนั้น ได้ชื่อว่าสำเร็จแล้วด้วยใจ เพราะสำเร็จมาแต่ใจ ฉนนัน.

บทว่า **ปทฺฐเรน** คือ อันโทษมีอภิขมาเป็นต้นซึ่งจรมาประทุษร้ายแล้ว. จริยังอยู่ ใจปกติชื่อว่า ภาวจิต, ภาวจิตนั้นไม่ต้องโทษประทุษร้ายแล้ว. เหมือนอย่างว่า น้ำใสเศร้าหมองแล้ว เพราะสีทั้งหลายมีสีเขียวเป็นต้นซึ่งจรมมา (กลับ) เป็นน้ำต่างโดยประภามีน้ำเขียวเป็นต้น จะชื่อน้ำใหม่ก็มีใช่ จะชื่อน้ำใสตามเดิมนั้นแลก็มีใช่ ฉนใด, ภาวจิตเมื่อนั้น อันโทษมีอภิขมาเป็นต้น ที่จรมาประทุษร้ายแล้ว จะชื่อว่าจิตใหม่ก็มีใช่ จะชื่อว่าภาวจิตตามเดิมนั้นแลก็มีใช่ ฉนนัน, เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่มันเศร้าหมองแล้ว เหตุอุปกิเลสทั้งหลายซึ่งจรมมาแล” ดังนี้.

ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้วอย่างนี้.

บาทพระคาถาว่า **ภาสติ วา กโรติ วา** คือ เมื่อเขาพูด ย่อมพูดเฉพาะแต่วจีทุจริต ๔ อย่าง, เมื่อทำ ย่อมทำ เฉพาะแต่กายทุจริต ๓ อย่าง, เมื่อไม่พูด เมื่อไม่ทำ เพราะความที่ตัวเป็นผู้มีใจอันโทษมีอภิขมาเป็นต้นประทุษร้ายแล้วนั้น ย่อมทำมโนทุจริต ๓ อย่างให้เต็ม. อุกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างของเขา ย่อมถึงความเต็มด้วยประการอย่างนี้.

บาทพระคาถาว่า **ตโต น ิ ทุกขมเนวติ** ความว่า ทุกข์ย่อมตามบุคคลนั้นไป เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น คือว่า ทุกข์ที่เป็นผลทั้งเป็นไปในกาย ทั้งเป็นไปในจิต โดยบรรยายนี้ว่า ทุกข์มีกายเป็นที่ตั้งบ้าง ทุกข์มีจิตนอกนี้เป็นที่ตั้งบ้าง ย่อมไปตามอัตรภาพนั้น ผู้ไปอยู่ในอบาย ๔ กัฏ ในหม่มมนุษย์กัฏ เพราะอาณภาพแห่งทุจริต.

มีคำถามว่า “ทุกข์ย่อมติดตามบุคคลนั้นเหมือนอะไร?”

มีคำแก้ว่า เหมือนล่อหมนไปตามรอยเท้าของโคพลิพัทตัวเข็นไปอยู่, อธิบายว่า “เหมือนล่อหมนไปตามรอยเท้าของโคพลิพัทอันเขาเทียมไว้ที่แอก นำแอกไปอยู่. เหมือนอย่างว่า มันลากไปวันหนึ่งก็ดี สองวันก็ดี สิบวันก็ดี กึ่งเดือนก็ดี ย่อมไม่อาจให้ล่อหมนกลับ คือไม่อาจล่อไปได้, โดยที่แท้ เมื่อมันก้าวไปข้างหน้า แอวกก็เบียดคอ (ของมัน) เมื่อมันถอยหลังล่อก็ขูดเนื้อที่ขา, ล่อเบียดเบียนด้วยเหตุ ๒ ประการนี้ หมนตามรอยเท้าของมันไป ฉนใด, ทุกข์ทั้งที่เป็นไปทางกาย ทั้งที่เป็นไปทางจิต อันมีทุจริตเป็นมูล ย่อมติดตามบุคคลผู้มีใจร้ายแล้ว ทำทุจริต ๓ ประการให้เต็มที่ตั้งอยู่ ในที่ที่เขาไปแล้วนั้นๆ มีนรกเป็นต้น ฉนนันแล.

ในกาลจบคาถา ภิกษุสามพันรูปได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. เทศนาได้เป็นกถามีประโยชน์มีผลแม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

เรื่องพระจักขุปาลเถระ จบ.

๕.๓ สรุปท้ายบท

การอ่านภาษาบาลี ให้ถูกต้องตามหลักภาษามีความสำคัญอย่างมาก ในฐานะผู้รักษาพระพุทธพจน์ เพื่อให้ภาษาวิบัติหรือสืกร่อน จึงควรออกเสียงภาษาบาลีตามอักขรวิธีการอ่าน ของพยัญชนะและสระตามฐาน กรณ และพยตนะ อันจะเป็นการรักษาความหมายที่แท้จริงของภาษาอีกประการหนึ่งด้วย

การแปลภาษาบาลี โดยหลักแล้วมี ๒ ประการ คือการแปลโดยพยัญชนะ และการแปลโดยอรรถ การจะแปลโดยอรรถได้ชำนาญเกิดจากการแปลโดยพยัญชนะอย่างถูกต้องแม่นยำและเก็บศัพท์ได้ทั้งหมด เพื่อรักษาศัพท์เดิมไว้ซึ่งทำให้ไม่เสียความหมายเดิม การแปลโดยพยัญชนะจึงเป็นบาทฐานของการแปลโดยอรรถอย่างแท้จริง และสามารถที่จะใช้สำนวนการแปลให้ไพเราะสวยงาม เข้าใจง่ายชวนให้ติดตามอ่าน โดยไม่ทิ้งศัพท์บาลีที่มีอยู่ในคัมภีร์ เพื่อให้นักศึกษาแปลกลับจากภาษาไทยมาเป็นภาษาบาลีตามเดิมที่มาในพระบาลีหรืออรรถกถาได้อย่างถูกต้องนั่นเอง

บรรณานุกรม

หนังสือตีพิมพ์

กฤษณชัย แดงพลผล และละอองดาว นนทะสร. บาลีไวยากรณ์ หลักไวยากรณ์ระดับความเข้าใจ.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครปฐม: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๑.

ประดิษฐ์ บุญยะภักดี. คู่มือเรียนภาษาบาลีด้วยตนเอง ประยุกต์ด้วยวิธีแปลภาษาบาลีแบบสากล.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: บริษัท ประยวงค์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๓๘.

พระญาณธชเถระ(แลตีสยาตอ). นิรุติทีปนี(คัมภีร์ว่าด้วยหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลานะ). แปล

จาก นิรุติทีปนี โดย พระธรรมโมลี(สมศักดิ์ อุปสโม),พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ตรวจชำระ
สมควร ถ้วนนอก ปรีวรต. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปญโญ. ไวยากรณ์บาลีเบื้องต้น พื้นฐานเพื่อการเรียนภาษาบาลี เป็น

ประเพณีของชาวไทย. นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๖.

พระมหาศราวุธ จิตตทนต์. บาลีไวยากรณ์ คู่มือศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ประโยค ๑-๒

และ ประโยค ป.ธ. ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

พระมหาสมคิด จินตามโย. คู่มือหลักเกณฑ์การแปลบาลี ประโยค ๑-๒-๓. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๓๔.

พระมหาสมชัย รตนธนาโณ. หนังสือคู่มือหลักการแปลบาลี ๘ ประการ สำหรับนักศึกษาใหม่ผู้ใคร่รู้.

เชียงใหม่: หจก.ดรรชนีวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๐.

พระอุตรคณาธิการ(ชินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัดนึก . พจนานุกรมบาลี - ไทย ฉบับ

นักศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

ระวี จันทรส่อง. ดิวเข้ม เกือบ ๓๐๐ คะแนนเต็ม PAT ๗.๖ บาลี. กรุงเทพฯ: บริษัท ซีเอ็ดดูเคชั่น

จำกัด (มหาชน), ๒๕๖๒.

วชิรญาณวโรรส,สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. บาลีไวยากรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔๔. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. บาลีเรียนง่าย เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: หจก.หอรัตนชัยการพิมพ์,

๒๕๔๓.

สำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม. บาลีไวยากรณ์ อักษรวิธี วจิวิภาค และวากยสัมพันธ์. กรุงเทพฯ:

บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๖๐.

หลวงเทพรัตนานุศิษฐ์(ทวี ธรรมธัช ป.๙). บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม ๒ กิริยาภิตก. พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต

Buddhafacts. ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของภาษาบาลี. สืบค้นเมื่อ ๑๑ ก.ย. ๒๕๖๒ จาก

[https:// buddhafacts.wordpress.com/](https://buddhafacts.wordpress.com/)

บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น-the path of purity. บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่ ขมรม

นิรุติศึกษา วัดมหาธาตุ คณะ ๒๕ พระมหาสมปอง มุทิโต (บทนำ). สืบค้นเมื่อ ๑ มี.ค.

- ๒๕๖๓ จาก <https://www.thepathofpurity.com/%E0%B8%A0%E0%B8%B2%E0%B8%A9%E0%B8%B2%E0%>
- พระพุทธศาสนาในโลกไซเบอร์ เพื่อพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม. **ความอัศจรรย์ของภาษาบาลี.** สืบค้นเมื่อ ๑๗ ก.ย. ๖๒ จาก <https://www.cybervanaram.net/2010-05-25-08-17-50/87-2010-03-29-07-30-43?showall=1>
- พระวินัยปิฎก (โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม: ๑ หน้า : ๑๑). **เวรัญพราหมณ์ เวรัญชกัณฑ์ มหาวิงค์ ภาค ๑.** สืบค้นเมื่อ ๑๓ ก.ย. ๒๕๖๒ จาก http://www.84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=1&siri=1
- มหาบาลีวิซชาลัย. **หลักการแปลมคธเป็นไทย(อालปนะ-บทขยายกิริยาคุณพากย์) โดยสามเณร โฉนิจันท์ดี เปรียญ ๘.** [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๓, จาก: [https://www.mahapali.com/main.php?url=download_view&id=112&kw=&cat=A&page=3\(8 may 2018\)](https://www.mahapali.com/main.php?url=download_view&id=112&kw=&cat=A&page=3(8%20may%202018))
- อรรถกถาหาวิงค์ ปฐมภาค เวรัญชกัณฑ์. **เปรียบเทียบแพทย์ผู้ไม่ฉลาดทำการผ่าตัด.** สืบค้นเมื่อ ๑๗ ก.ย. ๖๒ จาก <http://www.84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=1&i=1&p=14#> เปรียบด้วยแพทย์ผู้ไม่ฉลาดทำการผ่าตัด.
- อรรถกถาเล่มที่ ๑๘ ภาษาบาลีอักษรไทย อรรถกถา ขุททกนิกาย. **ธัมมปทัฏฐกถา(คาถาธรรมบท).** สืบค้นเมื่อ ๒๘ พ.ค.๒๕๖๓ จาก <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=25&i=11&p=1> (๑ พ.ย.๒๕๔๘)

ภาคผนวก
ชื่อแบบฉบับคัมภีร์ใบลาน
เพื่อการลงทะเบียนเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลาน

ชื่อแบบฉบับคัมภีร์โบราณ

พระวินัยปิฎก

หมวดบาลี

- ๑.อาทกมมปาติ (ปาราชิกปาติ) มหาวิภังคปาติ
- ๒.นิสสัคคียปาติ มหาวิภังคปาติ
- ๓.ปาจิตตียปาติ มหาวิภังคปาติ
- ๔.นิสสัคคีย-ปาจิตตียปาติ มหาวิภังคปาติ
- ๕.ภิกขุณีวิภังคปาติ
- ๖.มหาวคคปาติ
- ๗.จุฬวคคปาติ
- ๘.ปริวารปาติ

ผู้แต่ง

- พระพุทธพจน์
พระพุทธพจน์
พระพุทธพจน์
พระพุทธพจน์
พระพุทธพจน์
พระพุทธพจน์
พระพุทธพจน์
พระพุทธพจน์

หมวดอรรถกถา

- ๑.มหาอรรถกถา^๑ หรือ มูลอรรถกถา
- ๒.มหาปจจาริอรรถกถา หรือ อรรถกถาแพใหญ่
- ๓.กฐณทิวอรรถกถา
- ๔.อนธกอรรถกถา
- ๕.สงเขปอรรถกถา
- ๖.อาทกมมวณณนา (ปจม) สมณฑปาสาทิกา วินยอรรถกถา
- ๗.นิสสัคคียวณณนา (ทุติย) สมณฑปาสาทิกา วินยอรรถกถา
- ๘.ปาจิตตียวณณนา (ทุติย) สมณฑปาสาทิกา วินยอรรถกถา
- ๙.นิสสัคคีย-ปาจิตตียวณณนา (ทุติย) สมณฑปาสาทิกา วินยอรรถกถา
- ๑๐.ภิกขุณีวิภังควณณนา (ทุติย) สมณฑปาสาทิกา วินยอรรถกถา
- ๑๑.มหาวคควณณนา (ตติย) สมณฑปาสาทิกา วินยอรรถกถา
- ๑๒.จุฬวคควณณนา (จตุตถ) สมณฑปาสาทิกา วินยอรรถกถา
- ๑๓.ปริวารวคควณณนา (ปญจม) สมณฑปาสาทิกา วินยอรรถกถา

ผู้แต่ง

- คณะสงฆ์มหาวิหาร ลังกา
คณะสงฆ์ชาวลังกา
คณะสงฆ์เวฬุวิหาร ลังกา
ภิกษุชาวอินเดียภาคใต้
ภิกษุชาวอินเดียภาคใต้
พระพุทธโฆสาจารย์
พระพุทธโฆสาจารย์
พระพุทธโฆสาจารย์
พระพุทธโฆสาจารย์
พระพุทธโฆสาจารย์
พระพุทธโฆสาจารย์
พระพุทธโฆสาจารย์
พระพุทธโฆสาจารย์

^๑ มหาอรรถกถา หรือ มูลอรรถกถา คัมภีร์นี้ เป็นของพระสงฆ์คณะมหาวิหาร เมืองอนูราชปุระ ประเทศลังกา เป็นคัมภีร์อรรถกถา แก่(อธิบายความในพระไตรปิฎก)ครบทั้ง ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ภาษาสิงหลสมัย โบราณ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

หมวดฎีกา

- ๑.อาทิกมมวณณนา (ปจฺม) สารตถทีปนี วินยฎีกา
- ๒.นิสสัคคิยวณณนา (ทุตฺติย) สารตถทีปนี วินยฎีกา
- ๓.ปาจิตติยวณณนา (ทุตฺติย) สารตถทีปนี วินยฎีกา
- ๔.นิสสัคคิย-ปาจิตติยวณณนา (ทุตฺติย) สารตถทีปนี วินยฎีกา
- ๕.ภิกขุณีวิภังควณณนา (ทุตฺติย) สารตถทีปนี วินยฎีกา
- ๖.มหาวคควณณนา (ตตฺติย) สารตถทีปนี วินยฎีกา
- ๗.จุฬวคควณณนา (จตุตฺถ) สารตถทีปนี วินยฎีกา
- ๘.ปริวารวคควณณนา (ปญฺจม) สารตถทีปนี วินยฎีกา
- ๙.อาทิกมมวณณนา (ปจฺม) วมติวินทนี วินยฎีกา
- ๑๐.นิสสัคคิยวณณนา (ทุตฺติย) วมติวินทนี วินยฎีกา
- ๑๑.ปาจิตติยวณณนา (ทุตฺติย) วมติวินทนี วินยฎีกา
- ๑๒.นิสสัคคิย-ปาจิตติยวณณนา (ทุตฺติย) วมติวินทนี วินยฎีกา
- ๑๓.ภิกขุณีวิภังควณณนา (ทุตฺติย) วมติวินทนี วินยฎีกา
- ๑๔.มหาวคควณณนา (ตตฺติย) วมติวินทนี วินยฎีกา
- ๑๕.จุฬวคควณณนา (จตุตฺถ) วมติวินทนี วินยฎีกา
- ๑๖.ปริวารวคควณณนา (ปญฺจม) วมติวินทนี วินยฎีกา
- ๑๗.วชิรพุทธิ วินยฎีกา

ผู้แต่ง

พระสารีบุตร (ลังกา)
 พระสารีบุตร (ลังกา)
 พระสารีบุตร (ลังกา)
 พระสารีบุตร (ลังกา)
 พระสารีบุตร (ลังกา)
 พระสารีบุตร (ลังกา)
 พระสารีบุตร (ลังกา)
 พระสารีบุตร (ลังกา)
 พระโกฬิยภักสสะปะ
 พระโกฬิยภักสสะปะ
 พระโกฬิยภักสสะปะ
 พระโกฬิยภักสสะปะ
 พระโกฬิยภักสสะปะ
 พระโกฬิยภักสสะปะ
 พระโกฬิยภักสสะปะ
 พระโกฬิยภักสสะปะ
 พระวชิรพุทธิ

หมวดโยชนา

- ๑.อาทิกมมวณณนา วินยฎุจกถาอถโยชนา
- ๒.นิสสัคคิยวณณนา วินยฎุจกถาอถโยชนา
- ๓.ปาจิตติยวณณนา วินยฎุจกถาอถโยชนา
- ๔.นิสสัคคิย-ปาจิตติยวณณนา วินยฎุจกถาอถโยชนา
- ๕.มหาวคควณณนา วินยฎุจกถาอถโยชนา
- ๖.จุฬวคควณณนา วินยฎุจกถาอถโยชนา
- ๗.ปริวารวคควณณนา วินยฎุจกถาอถโยชนา

ผู้แต่ง

พระญาณกิตติ(เชียงใหม่)
 พระญาณกิตติ(เชียงใหม่)
 พระญาณกิตติ(เชียงใหม่)
 พระญาณกิตติ(เชียงใหม่)
 พระญาณกิตติ(เชียงใหม่)
 พระญาณกิตติ(เชียงใหม่)
 พระญาณกิตติ(เชียงใหม่)

หมวดคณฐี

- ๑.คุยหตถทีปนี (จุฬคณฐี) มหาวคควณณนา
- ๒.คุยหตถทีปนี (มหาคณฐี) มหาวคควณณนา
- ๓.คุยหตถทีปนี (จุฬคณฐี) มหาวคควณณนา
- ๔.คุยหตถทีปนี (มหาคณฐี) มหาวคควณณนา
- ๕.ปริวารคณฐีทีปนี

ผู้แต่ง

พระสัทธรรมโชติปาละ
 พระสัทธรรมโชติปาละ
 พระสัทธรรมโชติปาละ
 พระสัทธรรมโชติปาละ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง

หมวดปกรณัมพิเศษ

- ๑.ภิกขุปาติโมกข์(บัญญัติสิกขาบทมหาวิภังค์)
- ๒.ภิกขุณีปาติโมกข์(บัญญัติสิกขาบทภิกขุณีวิภังค์)
- ๓.อุกโกตปาติโมกข์(ทั้งสองวิภังค์)
- ๔.ขุททกปาติโมกข์(บอกสิกขาบทในภิกขุปาติโมกข์)
- ๕.ขุททกสิกขา หรือ ขุททสิกขา
- ๖.มูลสิกขา
- ๗.วินยวินิจจยสงคห
- ๘.อุตตรวินยวินิจจย
- ๙.ปาลิมุตตกวินยวินิจจยสงคห(วินยสงคหฎฐกถา)
- ๑๐.วตตวินิจจย
- ๑๑.ธัมมสมุห
- ๑๒.นิปฺปนปทสงคห
- ๑๓.วินยธรรมาปท
- ๑๔.วินยกฺขนธกนิทเทส
- ๑๕.วินยสงเขป
- ๑๖.ปาริสฺสุทธีวินย
- ๑๗.อนาปตติทีปนี
- ๑๘.สิกขาปทวลฺยขนี
- ๑๙.สีมालงการสงคห
- ๒๐.สีมาสงกรวินิจจย
- ๒๑.สีมาวิจารณ์
- ๒๒.สีมาวิโสธนี
- ๒๓.สีมาลกฺขณทีปนี
- ๒๔.กมฺมากมมวินิจจย
- ๒๕.สีมานยทปฺปน
- ๒๖.นนานากมฺมวจา
- ๒๗.วินยสารวินิจจย
- ๒๘.สุคตวิทถิ (วิตถาร)
- ๒๙.ปุพฺพสิกขาภณณนา
- ๓๐.กมฺมวจาวิธี
- ๓๑.วินยสิกขาปทวินิจจย
- ๓๒.สิกขาปทวินิจจย
- ๓๓.ปพฺพชฺชาวินิจจย

ผู้แต่ง

- พระพุทธพจน์
 พระพุทธพจน์
 พระพุทธพจน์
 พระพุทธพจน์
 พระธัมมสิริมหาเถระ
 พระมหาสามิเถระ
 พระพุทธทิตตะ
 พระพุทธทิตตะ
 พระสารีบุตร(ชาวลังกา)
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระปัญจมูลมหาเถรสามเณร
 พระวาจิสสระ
 พระญาณกิตติ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระสาครพุทธิ
 พระวิมล
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระธรรมลังกาเถระ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ปวเรศวรียาลงกรณ์
 พระอมราภีรักขิตะ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระสารีบุตร(ลังกา)

อรรถกถา

- ๑.ก่งขาวิตรณี ปาติโมกฺขญจกถา(มาติกญจกถา)
- ๒.ก่งขาวิตรณี ภิกฺขุปาติโมกฺขญจกถา
- ๓.ก่งขาวิตรณี ภิกฺขุณีปาติโมกฺขญจกถา
- ๔.ขุทฺทกสํกฺขาอฏฺฐวินิจฺฉย

พระพุทฺธโสฬสจารย์
พระพุทฺธโสฬสจารย์
พระพุทฺธโสฬสจารย์
พระธรรมสิริ

ฎีกา

- ๑.วินยตถมณฺชฺสา ปาติโมกฺขฎีกา
- ๒.สุมงฺคฺลปสาทนี ขุทฺทกสํกฺขาฎีกา
- ๓.วินยวิมฺติจเณที มุลสํกฺขานวฎีกา
- ๔.ลีนตฺถปกาสนา อุตฺตรวินยวินิจฺฉยฎีกา
- ๕.อนุตฺตานทีปนี ปาลิมุตฺตกวินยวินิจฺฉยสงฺคหฎีกา
- ๖.วินยาลงฺการ ปาลิมุตฺตกวินยวินิจฺฉยสงฺคหฎีกา
- ๗.วินยตฺถสารสนทีปนี วินยวินิจฺฉยสงฺคหฎีกา
- ๘.สีมาลงฺการสงฺคหฎีกา
- ๙.ก่งขาวิตรณี ปาติโมกฺขฎีกา(ก่งขาวิตรณีนอภินวฎีกา)
- ๑๐.มุลสํกฺขาฎีกา^๒
- ๑๑.ขุทฺทกสํกฺขาฎีกา^๓
- ๑๒.วินยสํกฺขาฎีกา

พระพุทฺธนาถเถระ
พระวาจิสสระ
พระสมันตคฺฤณสาเถระ
พระเรวตะ^๑
พระติปิฏกालังการ
พระติปิฏกालังการ
พระสัทธรรมโชติปาละ
พระสัทธรรมโชติปาละ
พระพุทฺธนาถเถระ
พระวิมลสารเถระ
พระสังฆรักขิต
พระมนินทโฆสเถ

โยชนา

- ๑.ขุทฺทกสํกฺขาอฏฺฐโยชนา
- ๒.วินยวินิจฺฉยสงฺคหอฏฺฐโยชนา

พระวนวาสีเถระ
พระมหาราชครู

คณฐี

- ๑.ภิกฺขุปาติโมกฺขคณฐีทีปนี
- ๒.วินยคณฐี

พระญาณกิตติเถระ
พระมหาวชิรพุทธิ

พระสูตรต้นตปิฎก

หมวดบาลี

- ๑.สัลลขณธวคฺคปาลี ทีฆนิกาย
- ๒.มหาวคฺคปาลี ทีฆนิกาย

ผู้แต่ง

พระพุทฺธพจน์
พระพุทฺธพจน์

^๑ ลีนตฺถปกาสนา ฎีกาอุตฺตรวินยวินิจฺฉย พระเรวตะ แต่งที่เมืองพุกาม มีชื่อเก่าเรียกว่า อริมัททะ

^๒ มุลสํกฺขาฎีกา เรียกว่า วิมฺติจเณทีฎีกา ก็ได้ พระสมันตคฺฤณสาเถระ แต่งที่เมืองวิชัยปุระ

^๓ ขุทฺทกสํกฺขาฎีกา เรียกว่า สุมงฺคฺลปสาทนีฎีกา ก็ได้ พระสังฆรักขิต แต่งที่เมืองวิชัยปุระ

๓.ปาฏิกวรรคปาติ ที่มณิกาย	พระพุทธพจน์
๔.ปาถิกวรรคปาติ ที่มณิกาย	พระพุทธพจน์
๕.ปาถยวรรคปาติ ที่มณิกาย	พระพุทธพจน์
๖.มูลปณาสกปาติ มชฌมณิกาย	พระพุทธพจน์
๗.มชฌมปณาสกปาติ มชฌมณิกาย	พระพุทธพจน์
๘.อุปริปณาสกปาติ มชฌมณิกาย	พระพุทธพจน์
๙.สคาถวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๐.นิทานวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๑.ขนธวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๒.ขนธวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๓.ขนธวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๔.ขนธวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๕.สฬายตนวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๖.มหาวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๗.มหาวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๘.มหาวรรคปาติ สยัตตนิคาย	พระพุทธพจน์
๑๙.เอกกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๐.ทุกกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๑.ติกกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๒.จตุตถกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๓.ปญจกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๔.ฉกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๕.สตุตถกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๖.อฏฐกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๗.นวกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๘.ทสกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๒๙.เอกาทสกนิปาตปาติ อังคุตตรนิคาย	พระพุทธพจน์
๓๐.ขุททกปาฐปาติ ขุททกนิคาย	พระพุทธพจน์
๓๑.ธมมปทปาติ ขุททกนิคาย	พระพุทธพจน์
๓๒.อุทานปาติ ขุททกนิคาย	พระพุทธพจน์
๓๓.อิติวุตตกปาติ ขุททกนิคาย	พระพุทธพจน์
๓๔.สุตตนิปาตปาติ ขุททกนิคาย	พระพุทธพจน์
๓๕.วิมานวตถุปาติ ขุททกนิคาย	พระพุทธพจน์
๓๖.เปตวตถุปาติ ขุททกนิคาย	พระพุทธพจน์

๓๗.เอรคาถาปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๓๘.เอรีคาถาปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๓๙.เอกกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๐.ทุกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๑.ติกกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๒.จตุกกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๓.ปัญจกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๔.ฉกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๕.สตตกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๖.อฏฐกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๗.นวกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๘.ทสกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๔๙.เอกาทสกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๐.ทวาทสกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๑.เตรสกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๒.ปิกณณกนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๓.วีสตินิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๔.ตีสนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๕.จตุตทาฬีสนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๖.ปณณาสนิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๗.สญฺญินิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๘.สตตตตินิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๕๙.อสีตตินิปาต ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๖๐.มหานิปาต (ทสชาติ) ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๖๑.มหานิปาต {เวสสันดรขาตก(คาถาพัน)} ขาตกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๖๒.มหานิเทศปาลี ขุททกนิกาย	พระสารีบุตร
๖๓.จุฬนิเทศปาลี ขุททกนิกาย	พระสารีบุตร
๖๔.ปฏิสัมภิตามคคปาลี ขุททกนิกาย	พระสารีบุตร
๖๕.อปทานปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๖๖.พุทฺธวสฺสปาลี ขุททกนิกาย	พระกัลลสปะ
๖๗.จริยาปิฎกปาลี ขุททกนิกาย	พระพุทฺธพจน์
๖๘.เนตติปกรณปาลี ขุททกนิกาย	พระมหากัจจายนะ
๖๙.เปฏฺฐโกปเทศปาลี ขุททกนิกาย	พระมหากัจจายนะ

๒๙.เปตวตถุณณนา ปรมตถทีปนี ขุททกนิกายภูจกถา	พระธรรมปาละ
๓๐.เถรคาถาวณณนา ปรมตถทีปนี ขุททกนิกายภูจกถา	พระธรรมปาละ
๓๑.เถรีคาถาวณณนา ปรมตถทีปนี ขุททกนิกายภูจกถา	พระธรรมปาละ
๓๒.เอกกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๓๓.ทุกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๓๔.ติกกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๓๕.จตุกกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๓๖.ปญจนิกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๓๗.ฉกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๓๘.สตตกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๓๙.อฏฐกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๐.นวกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๑.ทสกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๒.เอกาทสกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๓.ทวาทสกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๔.เตรสกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๕.ปภิกขณิกนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๖.วีสติณิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๗.ทีสณิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๘.จตตาสีสนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๔๙.ปญญาสนิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๕๐.สภูจินิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๕๑.สตตติณิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๕๒.อสีติณิปาตวณณนา ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๕๓.มหานิปาตวณณนา (ทสชาติ) ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๕๔.มหานิปาตวณณนา (เวสสันตรชาตก) ชาตกภูจกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๕๕.มหานิทเทสวณณนา สทฺธมมโฆติกา ขุททกนิกายภูจกถา	พระอุปเสนะ
๕๖.จุฬินิทเทสวณณนา สทฺธมมโฆติกา ขุททกนิกายภูจกถา	พระอุปเสนะ
๕๗.ปฏิสัมภิตามคฺควณณนา สทฺธมมปกาสินี ขุททกนิกายภูจกถา	พระมหานามะ
๕๘.อปทานวณณนา วิสุทฺธชนวิลาสินี ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธสภาจารย์
๕๙.พุทฺธวณณนา มรฺตรตถวิลาสินี ขุททกนิกายภูจกถา	พระพุทโธทัตตะ
๖๐.จริยาปิฎกวณณนา ปรมตถทีปนี ขุททกนิกายภูจกถา	พระธรรมปาละ
๖๑.เนตติปกรณวณณนา เนตติอฏฐกถา ขุททกนิกายภูจกถา	พระธรรมปาละ

๒๔.เอกาทศกนิปาตวณณนา สารตถมณชฺชสา อังคุตตรนิกายฎีกา	พระสารีบุตร(ลังกา)
๓๕.เอกกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๓๖.ทุกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๓๗.ติกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๓๘.จตุกกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๓๙.ปญจกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๐.ฉกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๑.สตตกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๒.อฏฐกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๓.นวกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๔.ทศกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๕.เอกาทศกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๖.ทวารทศกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๗.เตรสกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๘.ปภินณกนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๔๙.วิสตีนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๐.ทีสนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๑.จตุตทาฬีสนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๒.ปญญาสนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๓.สภฺจินิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๔.สตตตนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๕.อสีตนิปาตวณณนา ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๖.มหานิปาตวณณนา (ทสชาติ) ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๗.มหานิปาตวณณนา (เวสฺสณฺตรชาติก) ลินตลปกาสินี ชาตกฏีกา	พระธรรมปาละ
๕๘.มจรฺตลปกาสินี มลิทฺทปญฺหาฎีกา	พระติปาติเถระ ^๑
๕๙.เนตติปกรณฎีกา	พระญาณวิวังสะ
๖๐.รัตนวฬี เนตติปกรณฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๑.เนตติวิภาวนา เนตติปกรณฎีกา(เนตติวิภาวินี)	พระสังฆธรรมปาละมหาธรรมราชาครู
หมวดนวฎีกา	ผู้แต่ง
๑.สีลกฺขนธวคฺควณณนา สารุวิลาสินี ทีฆนิกายนวฎีกา	พระญาณวิวังสะ

^๑ ในคำนำ มลิทปัญหา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และในฉบับอักษรโรมัน เห็นเหมือนกันว่า พระมหาดิปัญญาจุฬารักษ์ เป็นผู้รจนา ส่วนในบัญชีคำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤต หอพระสมุดวชิรญาณ ว่า พระติปาติเถระ เป็นผู้รจนา

๑๕.สตตมมงคลสูตรดาที

๑๖.สุภทตตตตตตตต

๑๗.มิลินทปณหาสงเขป

อรรถกถา

๑.คนถสารจินตา เวสสันตรชาตกฏกถา

๒.สกาภิมิต เวสสันตรชาตกถา

๓.เวสสันตรวิวรรณ

๔.สูตรตตตตตตตตตต

๕.ธมมปทวิวรรณ

๖.สารตตตตตตตตตต

๗.สทตมมวีสานี ธมมจกฏกถา

๘.ธมมจกฏสงเขปอฏกถา

๙.อรุณวตีสตตตตตตตต

๑๐.ปรมตตตตตตตตตต

ฎีกา

๑.ธมมจกฏฎีกา

๒.มาเลยยสูตรตตตตตตตต

๓.ธมมปทมหาฎีกา

โยชนา

๑.ธมมปทฎกถาคาโยชนา

คณฐี

๑.ธมมจกฏคณฐีที่ปนี

พระพุทโธสาจารย์

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

พระธรรมกิตติมหาสามี

พระวรลัมโพธิมหาเถระ

พระสิริสมังคเถระ

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

พระอภิธรรมปิฎก

หมวดบาลี

๑.ธมมสังคณิปาลี

๒.วิภังคปาติ

๓.ชาตูกถาปาติ

๔.ปุคคัลลปณตติปาติ

๕.กถาวตถุปาติ

๖.ยมกปาติ

๗.ติกปฏจัน ปฏจันปาติ

๘.ทุกปฏจัน ปฏจันปาติ

๙.ทุกติกปฏจัน ปฏจันปาติ

ผู้แต่ง

พระพุทโธพนั

พระพุทโธพนั

พระพุทโธพนั

พระพุทโธพนั

พระพุทโธพนั

พระพุทโธพนั

พระพุทโธพนั

พระพุทโธพนั

พระพุทโธพนั

- ๑๐.ติกทุกปฏฺจาน ปฏฺจานปาติ
 ๑๑.ติกติกปฏฺจาน ปฏฺจานปาติ
 ๑๒.ทุกทุกปฏฺจาน ปฏฺจานปาติ

พระพุทฺธพจน์
 พระพุทฺธพจน์
 พระพุทฺธพจน์

หมวดอรรถกถา

- ๑.ธมฺมสงคณิวนณนา อฏฺฐสาลินี อภิธมฺมฏฺฐกถา พระพุทฺธโฆสาจารย์
 ๒.วิภังควณณนา สมฺโมหวิโนทนี อภิธมฺมฏฺฐกถา พระพุทฺธโฆสาจารย์
 ๓.ธาตุกถาณณนา ปญฺจปกรณฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี อภิธมฺมฏฺฐกถา พระพุทฺธโฆสาจารย์
 ๔.ปุคฺคลปญฺยตฺตวณณนา ปญฺจปกรณฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี อภิธมฺมฏฺฐกถา พระพุทฺธโฆสาจารย์
 ๕.กถาวตฺถวณณนา ปญฺจปกรณฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี อภิธมฺมฏฺฐกถา พระพุทฺธโฆสาจารย์
 ๖.ยมกวณณนา ปญฺจปกรณฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี อภิธมฺมฏฺฐกถา พระพุทฺธโฆสาจารย์
 ๗.ปฏฺจานวณณนา ปญฺจปกรณฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี อภิธมฺมฏฺฐกถา พระพุทฺธโฆสาจารย์

ผู้แต่ง

หมวดฎีกา

- ๑.ธมฺมสงคณิวนณนา ลินฺตลฺโขตนา อภิธมฺมมฺลฎีกา พระอานันทาจารย์
 ๒.วิภังควณณนา ลินฺตลฺโขตนา อภิธมฺมมฺลฎีกา พระอานันทาจารย์
 ๓.ธาตุกถาณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺโขตนา อภิธมฺมมฺลฎีกา พระอานันทาจารย์
 ๔.ปุคฺคลปญฺยตฺตวณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺโขตนา อภิธมฺมมฺลฎีกา พระอานันทาจารย์
 ๕.กถาวตฺถวณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺโขตนา อภิธมฺมมฺลฎีกา พระอานันทาจารย์
 ๖.ยมกวณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺโขตนา อภิธมฺมมฺลฎีกา พระอานันทาจารย์
 ๗.ปฏฺจานวณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺโขตนา อภิธมฺมมฺลฎีกา พระอานันทาจารย์
 ๘.มรฺุสารถทีปนี อภิธมฺมฎีกา พระอานันทเถระ^๑
 ๙.ปรมตฺถวิภูสฺนี ธาตุกถาฎีกา พระมหาติโลกคุรุ

ผู้แต่ง

หมวดอนุฎีกา

- ๑.ธมฺมสงคณิวนณนา ลินฺตลฺปกาสินี อภิธมฺมอนุฎีกา พระจุลลธรรมपालเถระ
 ๒.วิภังควณณนา ลินฺตลฺปกาสินี อภิธมฺมอนุฎีกา พระจุลลธรรมपालเถระ
 ๓.ธาตุกถาณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺปกาสินี อภิธมฺมอนุฎีกา พระจุลลธรรมपालเถระ
 ๔.ปุคฺคลปญฺยตฺตวณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺปกาสินี อภิธมฺมอนุฎีกา พระจุลลธรรมपालเถระ
 ๕.กถาวตฺถวณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺปกาสินี อภิธมฺมอนุฎีกา พระจุลลธรรมपालเถระ
 ๖.ยมกวณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺปกาสินี อภิธมฺมอนุฎีกา พระจุลลธรรมपालเถระ
 ๗.ปฏฺจานวณณนา ปญฺจปกรณวณณนา ลินฺตลฺปกาสินี อภิธมฺมอนุฎีกา พระจุลลธรรมपालเถระ

ผู้แต่ง

^๑ มรฺุสารถทีปนี ฎีกาอธิบายความแห่งมฺลฎีกา พระอานันทเถระ พระเถระชาวพม่า แต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า

หมวดโยชนา

- ๑.อฏฐสาณินิอฏฐโยชนา
- ๒.สมโมหวิโนทนิอฏฐโยชนา
- ๓.ธาตุกถาอฏฐโยชนา
- ๔.ปุคฺคฺลปณฺตตฺตอฏฐโยชนา
- ๕.กถาตถุอฏฐโยชนา
- ๖.ยมกอฏฐโยชนา
- ๗.ปฏฺจานอฏฐโยชนา

ผู้แต่ง

พระญาณกิตติเถระ
พระญาณกิตติเถระ
พระญาณกิตติเถระ
พระญาณกิตติเถระ
พระญาณกิตติเถระ
พระญาณกิตติเถระ
พระญาณกิตติเถระ

หมวดคณฐี

- ๑.ธมฺมสงฺคณฺนิวณฺณนา คฺยุหตฺถทีปนี (คฺยุหตฺถทีปนี)
- ๒.วิจฺจกฺวณฺณนา คฺยุหตฺถทีปนี (คฺยุหตฺถทีปนี)
- ๓.ธาตุกถาณณนา ปณฺจปกรณวณฺณนา คฺยุหตฺถทีปนี (คฺยุหตฺถทีปนี)
- ๔.ปุคฺคฺลปณฺตตฺตวณฺณนา ปณฺจปกรณวณฺณนา คฺยุหตฺถทีปนี (คฺยุหตฺถทีปนี)
- ๕.กถาตถุวณฺณนา ปณฺจปกรณวณฺณนา คฺยุหตฺถทีปนี (คฺยุหตฺถทีปนี)
- ๖.ยมกวณฺณนา ปณฺจปกรณวณฺณนา คฺยุหตฺถทีปนี (คฺยุหตฺถทีปนี)
- ๗.ปฏฺจจานวณฺณนา ปณฺจปกรณวณฺณนา คฺยุหตฺถทีปนี (คฺยุหตฺถทีปนี)
- ๘.ธาตุกถาคณฐีทีปนี
- ๙.ปุคฺคฺลปณฺตตฺตคณฐีทีปนี
- ๑๐.ปจฺจยทีปนี ธาตุกถาทีปนี
- ๑๑.ปจฺจยทีปนี ปฏฺจจานทีปนี
- ๑๒.ธมฺมสงฺคณฺนิทีปนี

ผู้แต่ง

พระสารทลลสี
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
พระธรรมโพธิศิริ
พระธรรมโพธิศิริ

หมวดปกรณ์พิเศษ

- ๑.อภิธมฺมาติกา
- ๒.อภิธมฺมาวตาร
- ๓.อภิธมฺมตถสํสฺกฺห
- ๔.ปรมตถวินิจฺจนฺย
- ๕.เขมปกรณ
- ๖.นามรูปปริจฺเฉท
- ๗.นามรูปสมาส
- ๘.นามาจารทีปิก
- ๙.สภาวคฺคณฺธา

ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง
พระพุทฺธทตฺตะ
พระอนุรุทธาราจารย์
พระอนุรุทธาราจารย์
พระเขมาจารย์
พระอนุรุทธาราจารย์
ไม่ปรากฏผู้แต่ง
พระโชติปาโลเถระ
ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๐.ปรมตถสาร

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๑.ปรมตถธมมสาร

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๒.สารีริกวินิจจย

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๓.ธมมวิภูษนี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๔.สตตูปปรกณาริธมม

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๕.รूपารูปวิภาค

พระวาจิสสระ

๑๖.รูปวิภาค

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๗.สัจจสงเขปปรกณ

พระจุฬธรรมปาละ

อรรถกถา

๑.โมหวิจเฑณี อภิธมมมาติกากอฏฐกถา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๒.หตถสาร อภิธมมวาทารวณณนา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๓.อภิธมมตถสงคหสรูป

พระอนรุทธาจารย์

ฎีกา

๑.มธุสารถถทีปนี สตตูปปรกณาริธมมฎีกา

พระพุทฺธจุฬาทิกเถระ

๒.มาติกาวณณนา “หลวง” ฎีกา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๓.อภิธมมวาทารโปราณฎีกา

พระสารีบุตร

๔.อภิธมมตถวิภาสนี อภิธมมวาทารฎีกา

พระสุมังคลาจารย์

๕.อภิธมมตถวิภาวนี อภิธมมตถสงคหฎีกา

พระสุมังคลาจารย์

๖.ปรมตถมณชูสา อภิธมมตถสงคหอนุฎีกา

พระนววิมลพุทธิ

๗.มณีสารมณชูสา อภิธมมตถสงคหอนุฎีกา

พระอริยวังสะ

๘.สงเขปวณณนา อภิธมมตถสงคหฎีกา

พระโชติปาละ^๑

๙.อเนกคฺคสารถถทีปนี อภิธมมตถสงคหจุฬฎีกา

พระมหาสุวณณทีปเถระ

๑๐.มุขมตตถกถา ปรมตถวินิจจยโปราณฎีกา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๑.ปรมตถวินิจจยฎีกา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๒.เขมปกรณฎีกา

พระวาจิสสระ

๑๓.ลีนตถปกาสนี นามรูปปริจเฑทโปราณฎีกา

พระวาจิสสระ

๑๔.อภิธมมวาทารลีนตถทีปนี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๕.อภิธมมตถสงคหลีนตถทีปนี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๖.มณีปทีป ติกมาติกาวณณนา

พระอริยวังสะ

๑๗.มาติกาทีปนี มาติกาวณณนา

พระสัทธรรมโชติปาละ

๑๘.มาติกาสรูปวิภาวนี มาติกาอตถวิคคหวณณนา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๑๙.ฉายารามปรกณ มาติกาวณณนา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

^๑ สังเขปวณณนา ฎีกาอภิธมมตถสงคหะ พระโชติปาละ หรือ สัทธัมมโชติปาละ ผู้แต่งวิสุทธิมรรคคัมภีร์ เป็นผู้แต่ง

๒๐.สจฺจสฺสขะปกรณฎีกา

พระวาจิสสระ

๒๑.อภิธมฺมตถสฺสคหสรูปฎีกา

พระอนุรุธาจารย์

๒๒.ภูมิสงคห

พระธรรมรังษี

โยชนา

๑.อภิธมฺมตถสฺสคหอตฺถโยชนา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๒.อภิธมฺมตถวิภาวนีอตฺถโยชนา

พระญาณกิตติ

๓.สจฺจสฺสขะปกรณอตฺถโยชนา

พระธรรมปาละ

๔.จตุวีธติปจฺจยวารสรูป

พระมหาพทุธังกูร

คัณฐี

๑.จิตฺตรคณฺฐีทีปนี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๒.เขมปกรณวिवรรณ

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๓.มณีปทีป ติกมาติกาวณณนาวिवรรณ

พระอริยวังสธรรมเสนาบดี

๔.อภิธมฺมตถสฺสคหคณฺฐีทีปนี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๕.อภิธมฺมตถสฺสคหวินิจฺจนย

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๖.สารสฺสคหอฏฺฐกถาคณฺฐีทีปนี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

นิสสัย

๑.อภิธมฺมตถสฺสคหนิสฺสย

พระภัททันตานุรุธาจารย์

๒.ธาทุกถาอฏฺฐกถานิสฺสย

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๓.ปรมตถสรูปเภทนี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก

ปกรณ์พิเศษ

ผู้แต่ง

๑.วิสุทฺธิมคฺค

พระพุทฺธโชติสาจารย์

๒.วิมุตติมคฺค

พระอุปติสฺสเถระ

ฎีกา

๑.ปรมตถมณฺชฺสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา

พระธรรมปาละ

๒.สจฺจสฺสขะปกรณอตฺถโยชนา

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

คัณฐี

๑.วิสุทฺธิมคฺคคณฺฐีทีปนี

พระสัทธัมมโชติปาละ

๒.เตปิฎกคณฺฐีทีปนี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

ปกิณกะ

๑.เวสสันดรชาดกานิสส์
 ๒.ชาลิกณหาภิเสก
 ๓.จตุรารกขาปาลี
 ๔.จตุรารกขาอฏฐกถา
 ๕.จตุรารกขาฎีกา
 ๖.มหามูลกมมฏฐาน
 ๗.สคฺควาร
 ๘.กายวิรติคาถา
 ๙.ภววิรติคาถา
 ๑๐.มหาพุทธคุณปาลี
 ๑๑.มหาพุทธคุณอฏฐกถา
 ๑๒.มหาพุทธคุณฎีกา
 ๑๓.มหาพุทธาทิคฺณปาลี
 ๑๔.มหาพุทธาทิคฺณอฏฐกถา
 ๑๕.พุทธคุณปกาสินี
 ๑๖.ปชฺชมธุ
 ๑๗.ธมฺมกายาที
 ๑๘.ปริตฺตวณฺณนา
 ๑๙.ปริตฺตคณฺฐีทีปนี
 ๒๐.นโมฎีกา
 ๒๑.พาหุฎีกา
 ๒๒.การสพฺพธมฺมาที
 ๒๓.การสจฺจาภิสมฺโพชน
 ๒๔.การสพฺพธมฺม
 ๒๕.การคมฺม
 ๒๖.การคมน
 ๒๗.การอธิคมฺม
 ๒๘.การขนฺธสนฺตาน
 ๒๙.การสพฺพพญฺญ
 ๓๐.การปริภาวิตฺต
 ๓๑.การคมนาการ
 ๓๒.สุจิตฺตาลงฺการ
 ๓๓.อุปาสกขนาลงฺการ

ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระพุทธโฆสอาจารย์
 พระญาณมงคล
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระเตโชที่ปกเถระ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระกัลยาณสาระ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๓๔.มุนิคุมาลงการ	พระสรณังกรสังฆราช
๓๕.ปฏิปตติสงคห	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๖.สารสงคห	พระนันทาจารย์(เชียงใหม่)
๓๗.สารตถทีปนีสงเขป	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๘.ปสาทนียกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๙.พาลจิตตปปโพธคนถ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๐.สทุมโมปายน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๑.อตถูปทีปิกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๒.มาตุคณกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๓.ปิตุคณกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๔.ภุมมสงคห	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๕.ปญจคติ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๖.มหาวิปาก	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๗.สตตวิปาก	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๘.ทสวตถุทานกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔๙.ทสปัญญกิริยาวตถุกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๐.สทสวตถุปรกณ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๑.มจรุสวาหินี (ชมพุทีป)	พระรัฐपालะ
๕๒.มจรุสวาหินีฎีกา (ชมพุทีป)	ลิตธัตถกวี
๕๓.มจรุสวาหินี (ลงกาทีป)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๔.มจรุสวาหินีฎีกา (ลงกาทีป)	พระรัฐपालะ
๕๕.โสตพพมालินี	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๖.สาธจริโตทยคถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๗.โมคคัลลานพิมพปญหา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๘.สุตตชาตกนิทานานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๙.วตถทานานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๐.ทานานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๑.ยานานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๒.ทีปทานานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๓.วิหารทานานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๓.ปตตาทารทานานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๖.ปฐิสงขรณานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๗.สีมานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๘.ปญจสีลานิสัสกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๖๙.สุวณณณภานิสัสกถา
 ๗๐.ธมมสวนานิสัสกถา
 ๗๑.จณฑาคารานิสัสกถา
 ๗๒.เตปิฏกานิสัสกถา
 ๗๓.วตถกฏฐานิสัสกถา
 ๗๔.ปุပ္ผคคิทานานิสัสกถา
 ๗๕.ปิฏกสงขยา
 ๗๖.สงขยาปกาสก
 ๗๗.สงขยาปกาสกุฎีกา
 ๗๘.เวทวินิจนย
 ๗๙.เภสชชมณชูลา
 ๘๐.โยคปิฏก
 ๘๑.ปฏิจจนนปกรณ
 ๘๒.สทฺธมโมปยณฎีกา
 ๘๓.นามสทฺธมธรรสวาหินี

ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระญาณวิลาส
 พระสิริมังคลาจารย์
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง

พงศาวดาร

๑.มหาวิส
 ๒.สีหพราชมวาสาวดาร
 ๓.วิสมาลินีปกรณ
 ๔.วิสมาลินีปกรณฎีกา
 ๕.หตถวนคณลวิหารวิส
 ๖.รัตนโกสินทรราชวสาคา
 ๗.อยุธยาราชวิส
 ๘.จุฬยทุธกาล
 ๙.มหายทุธกาล
 ๑๐.วิสตลปกาสินี (ปทุยปโทรวสวณณนา) มหาวิสฎีกา

พระนวมหานามะ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 สมเด็จพระวันรัตน์(สมัย ร.๑)
 สมเด็จพระวันรัตน์(สมัย ร.๑)
 พระนวมหานามะ

ตำนาน-ประวัติ

๑.ปจฺมสมโพธิ (สงเขป)
 ๒.ปจฺมสมโพธิ (วิตถาร)
 ๓.สาวกนิพพาน
 ๔.พิมพาภิกขุณีนิพพาน
 ๕.มหากสสปตฺเถรนิพพาน

พระสุวรรณรังสี
 พระสุวรรณรังสี
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๖.สาริปุตตตเถรนิพพาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗.โมคคัลลานตเถรนิพพาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘.โกณฑณตเถรนิพพาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๙.มหากัจจายนตเถรนิพพาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๐.ปากุสตเถรนิพพาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๑.พาหียตเถรนิพพาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๒.อโศกปรินิพพาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๓.ทนต์ธาตุนิธาน	พระธรรมกิตติ
๑๔.นลาฐธตฺตวิส	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๕.อฏฺฐเกสธตฺตนิธาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๖.ทาจธตฺตวิส (ทาจวิส)	พระธรรมกิตติ
๑๗.โพธิวิส	พระอุปติสสะ
๑๘.สาสนวิส	พระวิมล
๑๙.กลยาณิปรกณ(รามณฺณสมณวิส)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๐.ญูปวิส(สงเขป)	พระวาจิสสระ
๒๑.ญูปวิส(วิตถาร)	พระวาจิสสระ
๒๒.ทีปวิส	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๓.รัตนพิมพวิส	พระพรหมราชปัญญา
๒๔.สีหิงคินิทาน	พระโพธิรังษี
๒๕.ชินกาลมาลินี	พระรัตนปัญญาเถระ
๒๖.จามเทวีวิส	พระโพธิรังษี
๒๗.ปณฺจพฺพุทฺทพฺยากรณ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๘.พฺยุณฺตินิทาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๙.พฺพุทฺธโฆสจฺริยนิทาน	พระมหามงคลเถระ
๓๐.อาจฺริยวิส	พระนนทมาลามหาเถระ
๓๑.สาสนวิสทีป	พระวิมล
๓๒.สิริวิจิตฺตาลงการ	พระธรรมกิตติมหาสวามี
๓๓.สมนตญฺญวณฺณนา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๔.อนาคตวิส	พระกัลลปะ
๓๕.อมตธารา อนาคตวิสสุจกถา	พระมหาอุปติสสเถระ
๓๖.สมนตภทฺทกา อนาคตวิสสุจกถา	พระมหาอุปติสสเถระ
๓๗.อมตธาราฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๘.พฺพุธานุปรีวตฺต	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๙.ชินาลงการ	พระพุทฺททตฺตะ

๔๐.ชินจรีต
 ๔๑.พุทธรูปาก
 ๔๒.สมภารวิปาก
 ๔๓.สมปิณฑิตมทานิทาน
 ๔๔.ชินมทานิทาน
 ๔๕.พุเรนิทาน
 ๔๖.โสทตตกิมทานิทาน
 ๔๗.สมโมหนิทาน
 ๔๘.อภิสมโพธิอลงการ
 ๔๙.สพุทธมมสงคห
 ๕๐.จุฬสพุทธมมสงคห
 ๕๑.ลงกาสาสนสุทฎิถา
 ๕๒.ราชาธิราชวิลาสินี
 ๕๓.อชฎมภาคพุทธรูปนิทาน
 ๕๔.โมคคัลลานพิมพปญหา
 ๕๕.โกศลพิมพปญหา
 ๕๖.มหาวังสปปกาสินี(๑๓ผูก)
 ๕๗.มหาวังสสททาภิธาน
 ๕๘.มหาวังสนมสสการ
 ๕๙.โสฬสพญหา
 ๖๐.ชินาลงการฎีกา
 ๖๑.พิชงฆธาตูปกรณ
 ๖๒.อตถทีปกรณ
 ๖๓.พุทธรูปากอฏฐกถา

พระเมธีจักร
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระพุทธรูปิยเถระ
 พระพุทธรูปิยเถระ
 พระพุทธรูปิยเถระ
 พระสิริมังคลาจารย์
 พระจุฬพุทธรูปิยเถระ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระญาณกิตติ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระญาณวิจิตรเถระ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระพุทธรูปิยเถระ
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง

โลกศาสตร์

๑.โอกาสโลกทีปนี
 ๒.จกกวาฬทีปนี
 ๓.โลกทีปการ
 ๔.โลกสณฐานโชตรณคณฐี
 ๕.มหากปปโลกสณฐานปณตติ(โลกสณฐานปณตติ)
 ๖.โลกปณตติ
 ๗.โลกูปตติ
 ๘.โลกทีปนี

พระสังฆราชปตฺติจี(พม่า)
 พระสิริมังคลาจารย์
 พระสังฆราชเมธีจักร(พม่า)
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 ไม่ปรากฏผู้แต่ง
 พระอัครบัณฑิต
 พระสังฆราชปตฺติจี(พม่า)

สวตมนต์

๑.พุทธานิเสกปกรณ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒.มหาสาธุติ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓.มหาชัย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔.อุณฺหิสิวิชัย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕.มหาทิพพมนต	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖.สุวณฺณมालาสุตต	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗.ปญฺจกฺขรสงฺเขป	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘.ชินปญฺชรรคาถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๙.ปารมิตาสตก	พระคิลกุลเถระ
๑๐.พุทฺธปาทมกฺล	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๑.อสีตยานุพฺยญฺชนคาคา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๒.ทวาทสปริตต	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๓.สตตฺตปริตต	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๔.ภาณวาร	ไม่ปรากฏผู้แต่ง

สัททาวิเสส

ไวยากรณ์

๑.กัจจายนวैयाกรณ	ผู้แต่ง พระมหากัจจายนะ
๒.กัจจายนปาฐ(กัจจายนปกรณ,กัจจายนวैयाกรณ)	พระมหากัจจายนะ
๓.กัจจายนภุจกถา	สังฆนันทิสามเณร
๔.กัจจายนวณฺณนา	พระมหาวิชิตาวี
๕.กัจจายนตถวินิจฺจย	พระราชาบุตรมหาเถระ
๖.กัจจายนภท	พระมหายส
๗.กัจจายนสารวณฺณนา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘.กัจจายนสารวณฺณนาฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๙.กัจจายนสารวณฺณนานวฎีกา	พระรัตตัญญูภิกษุ
๑๐.สุตฺตนิทฺเทส	พระสัทธัมมโชติปาละ
๑๑.มุขมตฺตทีปนี กัจจายนฎีกา	พระวชิรพุทธิ
๑๒.อตฺถพฺยาขยาน	พระจุฬวชิรพุทธิ
๑๓.มาคธีพฺยากรณ	พระพุทฺธทัตตะ
๑๔.มุขมตฺตสาร	พระคุณสาร
๑๕.สมพฺยงฺคฎีกา(มุขมตฺตสารฎีกา)	พระคุณสาร

๑๖.รูปสิทธิปกรณ(มหารูปสิทธิ)	พระทีปังกร
๑๗.รูปสิทธิฎีกา	พระทีปังกร
๑๘.กัจจายนคณฐี	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๙.กัจจายนอตถวิคคห	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๐.กัจจายนอตถโยชนา	พระญาณกิตติ
๒๑.กัจจายนมูล	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๒.กัจจายนธาตุมณชสา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๓.ปเภทปกรณ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๔.ปทมมลา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒๕.โมคคัลลนวยากรณ	พระโมคคัลลน
๒๖.โมคคัลลนปญจิกา	พระโมคคัลลน
๒๗.สททโมคคัลลน	พระโมคคัลลน
๒๘.สททนีติ(จุฬสททนีติ,มหาสททนีติ)	พระอัครคังสเถระ
ก.สุตตมลา	พระอัครคังสเถระ
ข.ปทมมลา	พระอัครคังสเถระ
ค.สททมลา	พระอัครคังสเถระ
๒๙.นิรุตตินิทาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๐.มหานิรุตติ	พระมหากัจจายนะ
๓๑.มหานิรุตติสงเขป	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๒.มหานิรุตติฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๓.มหานิรุตติอตถโยชนา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๔.พาลบุปโปธ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๕.วิจิตรสาร พาลบุปโปธฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓๖.พาลสิกขก	พระสุเมธอาจารย์
๓๗.สททตถเภทจินตา	พระสัทธรรมสิริ
๓๘.สททตถเภทจินตาปธานฎีกา	พระติปิฏกธรรมาเถระ
๓๙.สททตถเภทจินตาทีปนี จุฬฎีกา	พระเถระผู้ไม่ปรากฏนาม
๔๐.สารตถสงคห สททตถเภทจินตานวฎีกา	พระเถระผู้ไม่ปรากฏนาม
๔๑.ปทกม สททตถเภทจินตาอตถโยชนา	พระธรรมเสนานี
๔๒.สททวุตติ(สททวุตติปกาสะ)	พระสัทธรรมคุรุ
๔๓.สททวุตติสงเขปฎีกา	พระสารีบุตร
๔๔.สททวุตติวิถการฎีกา	พระสารีบุตร
๔๕.สททสารตถชาลินี(สารตถชาลินี)	พระนาคิตะ
๔๖.สททสารตถชาลินีฎีกา	พระนววิมลพุทธิ

๔๗.สททพินทุ	พระเจ้าจสวรรราชา
๔๘.สททพินทุสงเขปฏีกา	พระญาณวิลาสเถระ
๔๙.สททพินทุวิถการฎีกา	พระญาณมงคลเถระ
๕๐.สททพินทุขุททกฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๑.สททวิธานลกขณ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๒.สททวิธานลกขณฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๓.สททวาทจลกขณ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕๔.ปทสาธก	พระปิยทัสสีเถระ
๕๕.คนถฎฐี	พระคิริวิบุลพุทธิ
๕๖.คนถฎฐีฎีกา	พระติลกขปัญญเถระ
๕๗.สมพนธจินดา	พระสังฆรักขิตะ
๕๘.คนถาภรณ	พระอริยวงศ์
๕๙.คนถาภรณสงเขปฏีกา	พระชาครเถระ
๖๐.คนถาภรณวิถการฎีกา	พระสุวรรณรังษี
๖๑.วชิรสารสงคห	พระคิริรัตนปัญญเถระ
๖๒.วชิรสารสงคหฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๓.วิทคธมฺขมณฺชน	พระคิริวิบุลพุทธิ
๖๔.วิทคธมฺขมณฺชนฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖๕.วิทคธมฺขมณฺชนอตถโยชนา	พระธรรมกิตติเถระ
๖๖.วิทคธมฺขมณฺชนอุปเทส	พระพรหมสาครเถระ
๖๗.สุธีรมฺขมณฺชน	พระราชครูเมืองคันธาระ
๖๘.อตถทีปนามปกรณ	พระธรรมปาလာจารย์
๖๙.อุจฺจารณคณฺฐีทีปนี	พระธรรมรักขิตะ
๗๐.อุจฺจารณทีปนีฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗๑.นิปาตทีปนี	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗๒.ธาทวตถทีปนี	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗๓.การกปุปฺผมณฺชรี	พระราชครูเมืองคันธาระ
๗๔.นยลกขณวิภาวนี	พระวิจิตตาจารย์เถระ
๗๕.วจฺจวาทก	พระธรรมทัสสีมหาสามี
๗๖.วจฺจวาทกถณณนา	พระสัทธรรมนันทเถระ
๗๗.วจฺจวาทโกปเทส	พระญาณดิลก
๗๘.อกฺขรชาติสงฺขยา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗๙.คติปกรณ	พระสัทธรรมจุลเถระ
๘๐.ธาทูกฺขร	ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๘๑.ธาตุสมุจจย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘๒.วิภตติกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘๓.วิภตติวิवरณปถ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘๔.วิภตติกถาฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘๕.สนธิวิโสธนี	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘๖.ปทปุรณสนธิ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘๗.ปทมาลากิตติวิคคหสนธิ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘๘.การิกา	พระธรรมเสนาบดี
๘๙.การิกาฎีกา	พระธรรมเสนาบดี
๙๐.การกสงเขป	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๙๑.มหายนसारวิลาสินี	พระสังฆธรรมจักษุมหาสามี
๙๒.ปาฬิเวยยาकरण(ฉบับสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส)	กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
๙๓.พาลาวตารปาลี	พระสังฆธรรมกิตติเถระ
๙๔.สารตถสงคห พาลาวตารฎีกา	พระติปิฎกเถระ
๙๕.กัจจายนนิสสย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๙๖.มูลปกรณนิสสย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๙๗.รูปาวตาร	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๙๘.กัจจายนนวนณณนาฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๙๙.กัจจายนภทวินิจจย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๐๐.เสฏฐนตปกรณฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๐๑.ปฏิจนนปกรณ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๐๒.สททนีติปกรณ	พระอัคคังสเถระ
๑๐๓.มหานิรุตติสงเขปฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๐๔.สททสารวินิจจย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๐๕.อุจจารณวิธี	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
ฉันทลักษณะ	
๑.วุตโตทย	พระสังฆรักขิตมหาสามี
๒.วุตโตทยอฏฐกถา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓.วุตโตทยฎีกา	พระนวมิลลพุทธิ
๔.กวิณฐาภรณ วุตโตทยฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕.วจนตถโชติกา วุตโตทยนวฎีกา	พระเวบุลลเถระ
๖.วุตโตทยอตถโยชนา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗.วุตโตทยมาลินี	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘.ฉนทนิทาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง

๙.วุดติพยาขยาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๐.อนุวุดติพยาขยาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๑.ฉนทวุดติปทีป	พระญาณมงคลเถระ
๑๒.ปริภาสขมสย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๓.กาพยสารวิลาสินี	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๔.กาพยสารวิลาสินีอฏฐกถา	พระสารพทุธิมเถระ
๑๕.กาพยคนถ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๖.กาพยคนถฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๑๗.พาลาวตารปุราณฎีกา	พระสิริสมังคloyดิสสรเถระ
๑๘.สารตถสงคห พาลาวตารอภินวฎีกา	พระเรวตเถระ
๑๙.สุโพธาลงการ	พระสังฆรักขิตมหาสามิปาทเถระ
๒๐.สุโพธาลงการอภินวฎีกา	พระสิริธรรมกิตติรัตนปัทมโตเถระ
๒๑.โมคคัลลานวุดติ	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
นิสสัย	
๑.มูลกัจจายนนิสสัย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒.เอกกุขรโกสนนิสสัย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓.สุโพธาลงการนิสสัย	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
แปล-เผด็จ	
๑.มูลกัจจายนนิสสัย(เผด็จ)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๒.กัจจายนสาร(เผด็จ)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๓.กัจจายนสารนิสสัย(เผด็จ)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔.สททตถภทจินดา(นามศัพท์-แปล)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕.สททสารตถชาลินี(นามศัพท์-แปล)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖.สุโพธาลงการ(เผด็จ)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗.วิทศธมฺขมณฺทนนิสสัย(เผด็จ)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๘.วุดโตทยนิสสัย(เผด็จ)	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
พจนานุกรม	
๑.อภิธานปปทีปิกา	พระโมคคัลลานะ
๒.อภิธานปปทีปิกาสุจิ	พระสุภูติ
๓.จตุรงคธารินี อภิธานปปทีปิกาฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๔.เอกกุขรโกส	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๕.เอกกุขรโกสฎีกา	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๖.รัตนมालาภิธาน	ไม่ปรากฏผู้แต่ง
๗.อภิธานปปทีปิกาฎีกา	มหาอำมาตย์สิริมหาจตุรงค์พล